ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

10 (25)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (25) жовтень, 2015 р.

Частина 1

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

Обкладинка журналу присвячена Всесвітньому дню архітектора. У 1996 році на асамблеї ООН в Барселоні було прийнято рішення відзначати свято у перший понеділок жовтня. Україна відома наявністю унікальних будов як сучасного, так і багатовікового зразка. Однією із пам'яток архітектури національного значення є Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Проект архітектурного ансамблю виконав відомий чеський учений, архітектор, академік Йозеф Главка. Кращі віденські, чеські, буковинські художники та скульптори протягом 18 років працювали над цією будівлею. Велична споруда вражає своєю вишуканістю, розкішшю, красою та входить до переліку об'єктів Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Дубініна А.А., Попова Т.М., Ленерт С.О.
Вміст нітратів у гречаній крупі та пшоні із гречки та проса різних сортів 8

Елисеева М.А.
Оценка качества глинистых грунтов как сырья для производства грунтобетонов 11

Nagirnyak S.V., Dontsova T.A.
Ways for improvement selectivity of semiconductor gas sensors 15

Pyrkova O.V.
Theoretical aspects for use technologies formation and implementation of urban development land monitoring 18

Розломій І.О.
Захист персональних медичних даних в спеціалізованих комп'ютерних системах 20

Чуйко А.М., Чуйко М.М., Асауленко Є.І.
Розробка нових конкурентоспроможних послуг у готельно-ресторанних комплексах 23

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Домбровська О.А.
Проведення землевпорядної експертизи документації із землеустрою в Україні 30

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Гузенков С.Г., Сирцова О.М.
Радянський дискурс міста: дослідження краєзнавчої літератури 60-80-х років XX століття про Запоріжжя 34

Резніков В.В.
Селянський опір політиці «воєнного комунізму» на Слобожанщині (січень-червень 1919 року) 38

Усатенко І.А.
Розвиток жіночого руху у відображенні світосистемного аналізу Іммануїла Валлерстайна 44

Чередніченко О.В.
Діяльність центральної та місцевої влади з поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англії в XIV-XV столітті 49

Шпак Д.О.
Олександр Миколайович Петров (1880-1957) – нове ім'я в літописі Миколаївщини 54

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Августова О.О.
Особливості організації обліку витрат на оплату праці на рибопереробних підприємствах 62

Андрущак Є.М., Горбата Ю.В.
Аналіз передумов запровадження інфляційного таргетування в Україні 65

Бандоріна Л.М., Удачина К.О., Лозовська Л.І.
Моделювання економічної поведінки суб'єкта господарювання, пов'язаної з метою раціонального вибору 71

Баранов О.В.
Аналіз впливу соціо-еколого-економічного оточення на вартість життєвого циклу виробів та безпечну еволюцію підприємства 76

Белз О.Г., Ковель О.О.
Формування асортиментних стратегій інтернет-магазину засобами інтелектуального аналізу даних 79

Бєляєва С.С., Гуслистий О.С.
Інформаційно-комунікативний менеджмент хостелу 82

Білявська Ю.В.
Формування кодексу організаційної культури підприємства торгівлі 87

Бова Н.В.
Динаміка змін грошової маси та її вплив на формування депозитної політики банку 91

Бочарова Ю.Г.
Роль та значення бізнес-інкубаторів у розвитку конкуренції 95

Вудвуд В.В.
Фінансова безпека підприємства в умовах економічної нестабільності 98

Гахович Н.Г.
Особливості розвитку ринку продукції машинобудування в Україні 102

Гетьман О.О., Шеремет Г.В.
Розробка нової системи стимулювання праці на кейтерингових підприємствах України 106

Горобчук І.С.
Аналіз підходів до визначення поняття «інтеграційна стратегія підприємства» 110

Grinchuk Ju.S.
Strategies and methods of production and resource potential management in agrarian enterprises 114

Сас Н.М.
Розвиток категоріального апарату інвестування з огляду на паритетність інтересів учасників інвестиційного процесу 119

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Бурий А.Р.
Вихідні положення екзистенціалізму в кіномистецтві: екзистенціали людського існування. Частина II 124

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Анцибор Д.В.
Ремінісценції оніричного фольклору в поемі «Сон» Тараса Шевченка 132

Белюга Т.В.
Фольклорний текст: у пошуках методологічного інструментарію фольклористичного дослідження 136

Білевич Н.В.
Мовний вияв невербального елемента «сльози» в поетичних текстах Лесі Українки 139

Дмитрук Л.І.
Нариси до наукової біографії Олексія Кундзіча. Воєнний період 142

Іващишин О.М.
Особливості стильової таксономії англомовного науково-технічного тексту 145

Козелко І.Р.
Дієслівна термінологія у «Граматиці української мови» В. Сімовича та його сучасників 149

Куриленко Д.В.
Козак Мамай як духовний пантеон. Темпоральна формація генетичного коду Козака Мамая: фольклорно-міфологічний аспект 154

Лещенко А.В.
Теоретические аспекты описания арративного интереса 158

Shevchenko M.Yu., Parkhomenko K.A.
Ways of expressing the lexis of terms on the material of works by F. Bacon 191

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Дослідження перехідних процесів при взаємодії зі сферичною порожниною нестаціонарною акустичною хвилею від точкового джерела 166

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Аналіз перехідних процесів при взаємодії зі сферичною порожниною нестаціонарної акустичної хвилі від точкового джерела 168

Попенко В.И.
Дипольные взаимодействия нулонов 170

Сілін Є.С.
Наближення операторами Валле Пуссена в просторах $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ 177

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

Dubinina A.A., Popova T.N., Lenert S.A.
Nitrate content in buckwheat and millet from buckwheat millet of different varieties 8

Yelisieieva M.O.
Quality assessment of clay soils in the capacity of raw material for soil-concretes making 11

Nagirnyak S.V., Dontsova T.A.
Ways for improvement selectivity of semiconductor gas sensors 15

Pyrkova O.V.
Theoretical aspects for use technologies formation and implementation of urban development land monitoring 18

Rozlomii I.O.
Protection of personal medical data in the specialized computer systems 20

Chuiko A.M., Chuiko M.M., Asaulenko E.I.
Development of new competitive services in the hotel-restaurant complex 23

AGRICULTURAL SCIENCES

Dombrovska O.A.
Leadthrough of land surveying examination of document from organization of the use of land in Ukraine 30

HISTORICAL SCIENCES

Guzenkov S.G, Syrtsova O.M.
Soviet discourse of the city: research of the Zaporizhzhya's literature about local history 60–80-s years of XX century 34

Reznikov V.V.
Peasant resistance to «military communism» in Slobozhanschyna (january-june 1919) 38

Usatenko I.A.
Development of female movement in reflection of the world-system's analysis of IImmanuel Wallerstein 44

Cherednichenko O.V.
Urban sanitary and hygienic policy of central and local authorities in English towns in XIV-XV century 49

Shpak D.A.
Oleksandr Mykolayovych Petrov (1880-1957) – new name in Mykolaiv region memorials of a past age 54

ECONOMIC SCIENCES

Avhustova O.O.
Features of the organization of accounting of labor costs in fish processing enterprises 62

Andrushchak E.M., Horbata J.V.
The analysis preconditions for introduction of the inflation targeting in Ukraine 65

Bandorina L.M., Udachina K.O., Lozovska L.I.
Modeling the economic behavior of the entity associated with the purpose of rational choice 71

Baranov A.V.
Analysis of influence of ecological and socio-economic environment on the value of life cycle of products and safe evolution of a company 76

Belz O.H., Kovel O.O.
Formation strategies of assortment on Internet store by means of data mining 79

Belyaeva S.S., Guslistiy A. S.
Informational and communicative management of the hostel 82

Biliavska Yu.V.
Formation of forming organizational culture enterprise trade 87

Bova N.V.
Dynamics of monet supply changes and its influence on bank's deposit policy formation 91

Bocharova Y.G.
The role and importance of business incubators in the competition's development 95

Vudvud V.V.
Financial security enterprise in times of economic instability 98

Gahovich N.G.
Features of development of market of production of mechanical engineering in Ukraine 102

Getman O.O., Sheremet A.V.
Development of a new incentive system at catering enterprises in Ukraine 106

Gorobchuk I.S.
Analysis of approaches to the definition of «enterprise integration strategy» 110

Grinchuk Ju.S.
Strategies and methods of production and resource potential management in agrarian enterprises 114

Sas N.M.
Development investment categorical apparatus considering parity interest by investment process 119

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Buryi A.R.
Basic notions of existentialism in cinematography: the existentials. Part II 124

PHILOLOGICAL SCIENCES

Antsybor D.V.
Reminiscences of oneiric folklore in the poem «The Dream» («Son») by Taras Shevchenko 132

Belyuha T.V.
Folklore text: in a search of methodological tools for folkloristic research 136

Bilevych N.V.
Language occurrences of a nonverbal element an «Eye-drop» in Lesia Ukrainka's poetic texts 139

Dmitruk L.I.
Sketches on Scientific Biography of Olexiy Kundzich. War period 142

Ivashchyshyn O.M.
Specific features of style taxonomy of scientific and technical text 145

Kozelko I.R.
Verbal terminology in «grammar of Ukrainian language» of V. Simovych and his contemporaries..........149

Kurylenko D.V.
Cossack Mamai a spiritual phanteon. The temporal formation of the genesis code of Cossack Mamay the folklore-myphological aspect....................154

Leshchenko G.V.
Theoretical aspects of narrative interest.........158

Shevchenko M.Yu., Parkhomenko K.A.
Ways of expressing the lexis of terms on the material of works by F. Bacon.............161

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
Research of transients when interacting with a spherical cavity nonstationary acoustic wave from a point source.................166

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
Transient analysis, when combined with the spherical cavity nonstationary acoustic wave from a point source.................168

Popenko V.I.
Dipole co-operation of nucleons 170

Silin E.S.
Approximation by valle poussin’s operators in spaces $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$...............................177

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 664.788:661.15'11

ВМІСТ НІТРАТІВ У ГРЕЧАНІЙ КРУПІ ТА ПШОНІ ІЗ ГРЕЧКИ ТА ПРОСА РІЗНИХ СОРТІВ

Дубініна А.А., Попова Т.М.
Харківський державний університет харчування та торгівлі
Ленерт С.О.
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

Досліджено вміст нітратів у гречаній крупі та пшоні із гречки та проса різних селекційних сортів. Підтверджено належність крупів до низьконітратних продуктів харчування. Встановлено вибіркову здатність до накопичення нітратів різними круп'яними культурами. У більшій мірі здатною до накопичення нітратів виявилася гречана крупа у порівнянні з пшоном. Визначено залежність вмісту нітратів від сортової специфіки культури, з якої виготовлено крупу. Найбільш безпечною виявилися крупа із гречки сорту «Ярославна» та пшоно із проса сорту «Королівське».
Ключові слова: гречана крупа, пшоно, гречка, просо, селекційний сорт, нітрати.

Постановка проблеми. Національна безпека нашої держави на нинішньому етапі розвитку залежить значною мірою від стану навколишнього природного середовища, яке останніми роками забруднюється, виснажується і деградує надзвичайно високими темпами. Забруднення води, повітря, ґрунтів стали на заваді вирощування і заготівлі харчової сировини рослинного і тваринного походження для виготовлення високоякісної харчової продукції. Шкідливі речовини в понад нормований кількості акумулюються в ґрунті і в подальшому поширюються і накопичуються в загрозливій кількості в трофічному ланцюгу «ґрунт – рослина – тварина – людина». Токсичні речовини, особливо такі як важкі метали, радіонукліди, хлорорганічні та фосфорорганічні сполуки, нітрозаміни та інші негативно впливають на здоров'я людини та призводять до небажаних наслідків. Тому виробництво харчових продуктів, контроль за їх якістю завжди були і залишаються життєво важливими проблемами, які дедалі ускладняються і загострюються через зростання споживання та зменшення природних ресурсів харчової сировини. Пріоритетними напрямками розвитку харчової промисловості повинно бути використання високоякісної екологічно чистої сировини, сучасних технологій виробництва продовольчих товарів, які запобігають потраплянню і утворенню шкідливих речовин у продуктах харчування [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нітрати – це нормальні продукти обміну азотистих речовин будь-якої живої клітини. Вони є життєво необхідними, тому що без них неможливий нормальний ріст і розвиток організму. Проте, у разі перевищення ступеня навантаження цих речовин на організм людини вони можуть негативно вплинути на її здоров'я [2, 3]. Нітрати не мають виявленої токсичності, але приймання однієї дози 1...4 г нітратів спричинює у людей гостре отруєння. Під час споживання у підвищеній кількості нітрати у травному тракті частково відновлюються до нітритів, механізм токсичної дії яких на організм полягає в їх взаємодії з гемоглобіном крові та утворенні метгемоглобіну, нездатного зв'язувати і переносити кисень. Накопичення нітритів в організмі людини сприяє зменшенню кількості вітамінів А, В, С, B_1, B_6, що позначається на зниженні стійкості організму до дії різних негативних факторів, у тому числі й онкогенних. Крім того, із нітритів у присутності амінів можуть утворюватись N-нітрозоаміни, які мають канцерогенну активність, мутагенну та тератогенну дію [4-9].

Нітратна проблема пов'язана з надмірним використанням мінеральних добрив, хімізацією сільського господарства, погіршенням екології. Основна частка нітратів (70%) вживається з продукцією рослинного походження, близько 20% – з питною водою. Надлишок нітратів у рослинах виникає тоді, коли вони їх засвоюють в більших кількостях, ніж це необхідно для утворення органічної речовини. Згідно з даними ФАО/ВООЗ допустима добова норма нітратів становить 5 мг/кг маси тіла, а у питній воді вона не повинна перевищувати 45 мг/л. Слід враховувати, що під час визначення цієї норми не врахована можливість утворення нітрозоамінів з нітратів і нітритів [10].

За даними МОЗ України, забруднення нітратами у 10% рослинної сировині постійно перевищує гранично допустимі рівні, тому вміст нітратів у більшості видів рослинної продукції нормується згідно з державними вимогами [11, 12]. Отже, визначення вмісту нітратів у різних видах рослинної сировини, шляхи зниження їх концентрації у продуктах є актуальною проблемою і важливою задачею харчової промисловості.

У зв'язку з широким використанням нітратних добрив у сільському господарстві та їх міграцією в ґрунтові води та харчові продукти поширення нітратних отруєнь набуло епідемічного значення. Підвищений вміст нітратів у харчових продуктах став реальним фактом сучасного життя. В Україні, за експертними оцінками, реальне добове споживання нітратів становить у середньому 150...350 мг, досягаючи часом 500...800 мг і більше [13]. Доведено, що в залежності від сімейства рослин вміст нітратів коливається в десятки разів, а в залежності від сорту – у 2...3 рази. Усі рослинні продукти, залежно від здатності до накопичення нітратів, поділяються на три групи: низько- (до 180 мг/кг), середньо- (від 180 до 700 мг/кг) та висконітратні (700...2000 мг/кг) [2].

Відомо, що зернові та бобові культури, в тому числі гречка та просо, належать до продуктів з низьким вмістом нітратів, але порушення оптимальних агротехнічних термінів оброблення ґрунту, дефіцит світла, велика спека і засуха, холодні періоди в процесі вегетації рослин, постійне зволоження ґрунту; надмір або нестача елементів живлення, механічне травмування рослин, застосування хімічних засобів, які прискорюють ріст рослин, та інші фактори можуть привести до підвищеного рівня накопичення нітратів і у круп'яних культурах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Крупи є традиційним українським продуктом харчування, який відрізняється ста-

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

© Дубініна А.А., Попова Т.М., Ленерт С.О., 2015

більним рівнем споживанням завдяки своїй високій поживності, швидкості приготування та корисності готового продукту. Крупи є важливим джерелом вуглеводнів, вітамінів групи В, клітковини, мінеральних сполук, які позитивно впливають на стан кісток, судин, кишкового тракту, шкіри. Але безпечність та якість крупів в значній мірі залежить від екологічного стану компонентів довкілля. Застосування агрохімікатів у процесі вирощування продукції рослинного походження призводить до забруднення крупів хімічними сполуками, шкідливими для організму людини, в тому числі нітратами.

Серед великого асортименту крупів значною популярністю і великим попитом користуються гречана крупа і пшоно, які мають високу харчову та споживну цінність. Завдяки унікальному хімічному складу ці крупи вважаються універсальним компонентом оздоровчого харчування, широко використовується в дитячому та лікувально-профілактичному харчуванні.

Аналіз наукової літератури показав, що практично відсутня інформація щодо вмісту нітратів у гречаній крупі та пшоні. На сьогоднішній день не виявлено випадків отруєнь нітратами крупами із гречки та проса. Але у зв’язку з тим, що крупи є продуктами рослинного походження, може виникнути загроза накопичення в них необмеженого рівня нітратів внаслідок неконтрольного використання азотних добрив.

Відомо, що одним із чинників, що впливає на здатність накопичення нітратів, є селекційний сорт рослинної сировини [14, 15]. Тому, задля забезпечення харчової нешкідливості круп’яної сировини необхідним і доцільним є дослідження особливостей накопичення нітратів у гречаній крупі та пшоні залежно від сортової приналежності круп’яної культури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення вмісту нітратів у гречаній крупі та пшоні в залежності від сорту гречки та проса, з яких виготовлено крупу.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження було обрано 6 сортів гречки («Дощик», «Українка», «Ярославна», «Космея», «Дюймовочка», «Квітник») та 5 сортів проса («Слобожанське», «Вітрило», «Королівське», «Костянтинівське», «Козацьке»), найбільш перспективних для вирощування у зоні Лісостепу. Всі сорти було вирощено на полях Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН України, вони мали різноманітне еколого-географічне походження та генетичну основу, були створені за використання різного вихідного матеріалу і за допомогою різних селекційних методів. Сорти відрізнялись морфологічними ознаками (формою, величиною, забарвленням плодів), господарсько-біологічними характеристиками (врожайністю, вегетаційним періодом, технологічними і круп'яними властивостями зерна), хімічним складом (кількістю білка, жиру, клітковини, вмістом і складом зольних елементів, вітамінів та інших біологічно активних речовин).

Кількість нітратів визначили потенціометричним методом з використанням іон селективного нітратного електроду [16].

Отримані результати визначення вмісту нітратів у гречаній крупі та пшоні наведено на рис. 1 та рис. 2.

Встановлено, що гречана крупа і пшоно містять незначну кількість нітратів у порівнянні з іншими продуктами рослинного походження. Діюча нормативна документація на гречку та гречану крупу, просо та пшоно [17-20] чітких норм щодо вмісту нітратів не встановлює, тому за результатами досліджень можемо стверджувати, що гречана крупа та пшоно належать до низьконітратних продуктів і не несуть загрози нітратного отруєння.

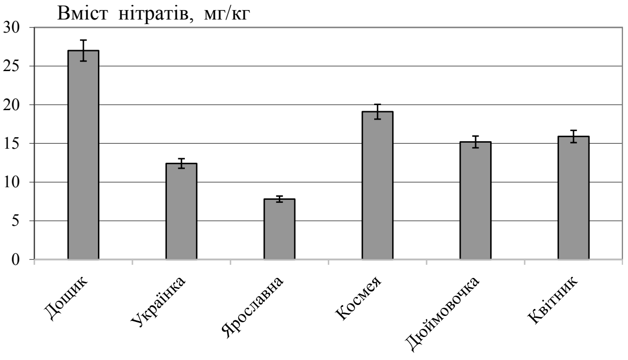

Рис. 1. Накопичення нітратів у гречаній крупі із різних сортів гречки

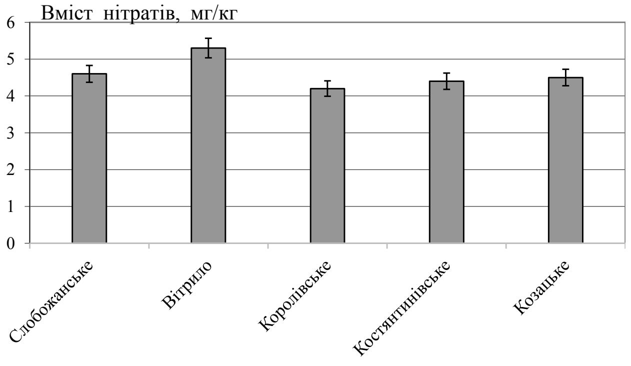

Рис. 2. Накопичення нітратів у пшоні із різних сортів проса

Але виявлено, що гречана крупа у порівнянні з пшоном більш здатна до накопичення нітратів, вміст яких у досліджуваних сортах гречки знаходився у межах від 7,8 до 27,0 мг/кг, у пшоні – від 4,4 до 5,3 мг/кг. Отже, отримані результати підтверджують вибіркову здатність круп’яних культур до накопичення нітратів.

Встановлено залежність вмісту нітратів від сортової специфіки сільськогосподарської культури, з якої виготовлена крупа. Особливо це стосується гречаної крупи. Дослідження виявили значні коливання вмісту нітратів в окремих сортах гречки. За цим показником крупа із різних сортів гречки різниться в 1,5...3,3 разів. Встановлено, що найбільший вміст нітратів було зафіксовано у гречаній крупі із гречки сорту «Дощик». У найменшій мірі до накопичення нітратів здатна крупа із гречки сорту «Ярославна». За цим показником сорти гречки можна розташувати в наступному ранжируваному зростаючому ряду: «Ярославна» → «Українка» → «Дюймовочка» → «Квітник» → «Космея» → «Дощик».

Пшоно із проса різних сортів не мало суттєвих відмінностей за вмістом нітратів: найменшу кількість їх (4,2 мг/кг) було виявлено у сорті «Королівське», найбільшим вмістом (5,3 мг/кг) відрізнявся сорт «Вітрило». Інші сорти мали приблизно однакову кількість цього контамінанту.

Висновки та пропозиції. Викладене вище дає підставу вважати гречану крупу та пшоно низьконітратними продуктами харчування, що не загрожують здоров’ю людини за цим показником безпеки. Отримані результати підтверджують вибіркову здатність круп’яних культур до накопичення нітратів: більш здатною до накопичення цього контамінанту виявилася гречана крупа у порівнянні з

пшоном. Встановлено залежність вмісту нітратів від сортової специфіки круп'яної культури. Найбільш безпечною виявилася крупа із гречки сорту «Ярославна» та пшоно із проса сорту «Королівське». Для остаточного відбору найбільш екологічно чистих сортів гречки та проса з метою використання їх у виробництві продуктів здорового харчування необхідно провести ще комплекс досліджень по визначенню вмісту таких токсикантів, як солі важких металів, радіонуклідів, мікотоксинів, пестицидів тощо.

Список літератури:

1. Гончаренко Т. П. Харчові продукти як об'єкт моніторингових досліджень / Т. П. Гончаренко, А.О. Забєліна // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2007. – Випуск 6 (47). Частина 2. – С. 74-77.
2. Смоляр В. І. Нітрати, нітрити та нітрозоаміни у харчових продуктах і раціонах / В. І. Смоляр, О. І. Циганенко, Г. І. Петрашенко // Проблеми харчування. – 2007. – № 3.
3. Walker R. Nitrates, nitrites and N-nitroso compounds: a review of the occurrence in food and diet and the toxicological implications / R. Walker // Food Add Contam. – 1990. – 7. – P. 718-768.
4. Дубініна А. А. Токсичні речовини у харчових продуктах на методи їх визначення: підручник / А. А. Дубініна, Л. П. Малюк, Г. А. Селютіна [та ін.]. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 384 с.
5. Assessment: nitrate, nitrite and N-nitroso compounds / S. D. Gangolli, P. A. Van Den Brandt, V. J. Feron [et al.] // Eur J Pharmacol, Environ Toxicol Pharmacol Sect. – 1994. – 292. – P. 1-38.
6. Umah J. A. Nitrate, Nitrite and Ascorbic Acid Content of Commercial and Home-Prepared Complementary, Infant Foods / J. A. Umah, A. O. Ketiku, M. K. C. Sridhar // African Journal of Biomedical Research. – 2003. – 6 (1). – P. 15-20.
7. Циганенко О. І. Нітрати в харчових продуктах / О. І. Циганенко. – К.: Здоров'я, 1990. – 56 с.
8. Донченко Л. В. Безпека продуктів харчування: монографія / Л. В. Донченко. – М.: Харчепромвидат, 2001. – 269 с.
9. Pokluda R. Comparison of selected characteristics of root parsley [Petroselinum crispum conv. radicosum (Alef.) Danert] cultivars / R. Pokluda // HORT. SCI. – 2003. – (2). – P. 67-72.
10. Товарознавчі аспекти підвищення безпеки харчових продуктів: монографія / Дубініна А. А., Малюк Л. П., Селютіна Г. А. [та ін.]. – К.: Професіонал, 2005. – 175 с.
11. Пругар Я. Избыточный азот в овощах / Я. Пругар, А. Пругарова. – М., 1990. – 127 с.
12. Державні санітарні правила і норми захисту продовольчої сировини та продуктів харчування від забруднення нітрозоамінами. – К., 2001.
13. Ильницкий А. П. Некоторые медицинские аспекты интенсификацыи сельського хозяйства / А. П. Ильницкий // Химизация сельского хозяйства. – 1991. – № 11. – С. 13-17.
14. Petropoulos S. A. The effect of nitrogen fertilization on plant growth and the nitrate content ofleaves and roots of parsley in the Mediterranean region / S. A. Petropoulos, C. M. Olympios, H. C. Passam // Scientia Horticulturae. – 2008. – 118. – P. 255-259.
15. Chetty A. A. Flow injection analysis of nitrate-N determination in root vegetables: Study of the effects of cooking / A. A. Chetty, S. Prasad // Food Chemistry. – 2009. – 116. – P. 561-566.
16. Фрукти, овочі та продукти їх перероблення. Методи визначення вмісту нітратів: ДСТУ 4948:2008. – [Чинний від 2009-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 21 с.
17. Крупа гречневая. Технические условия: ГОСТ 5550-74. – [Введ. 1975-07-01]. – М.: Стандартинформ, 2010. – 6 с.
18. Гречка. Технічні умови: ДСТУ 4524:2006. – [Чинний від 2007-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – 8 с.
19. Крупа пшено шлифованное. Технические условия: ГОСТ 572-60. – [Введ. 1960-01-01]. – М.: Стандартинформ, 2010. – 7 с.
20. Просо. Технічні умови: ДСТУ 5026:2008. – [Чинний від 2010-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2010. – 10 с.

Дубинина А.А., Попова Т.Н.
Харьковский государственный университет питания и торговли
Ленерт С.А.
Харьковский национальный технический университет сельского хозяйства имени Петра Василенко

СОДЕРЖАНИЕ НИТРАТОВ В ГРЕЧНЕВОЙ КРУПЕ И ПШЕНЕ ИЗ ГРЕЧИХИ И ПРОСА РАЗНЫХ СОРТОВ

Аннотация
Исследовано содержание нитратов в гречневой крупе и пшене из гречки и проса различных селекционных сортов. Подтверждена принадлежность крупы к низьконитратным продуктам питания. Установлена избирательная способность к накоплению нитратов различными крупяными культурами. В большей степени способной к накоплению нитратов оказалась гречневая крупа по сравнению с пшеном. Определена зависимость содержания нитратов от сортовой специфики культуры, из которой изготовлена крупа. Наиболее безопасной оказались крупа из гречки сорта «Ярославна» и пшено из проса сорта «Королевское».
Ключевые слова: гречневая крупа, пшено, гречиха, просо, селекционный сорт, нитраты.

Dubinina A.A., Popova T.N.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade
Lenert S.A.
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture

NITRATE CONTENT IN BUCKWHEAT AND MILLET FROM BUCKWHEAT MILLET OF DIFFERENT VARIETIES

Summary
The content of nitrates in buckwheat and millet from buckwheat millet of different selection varieties is researched. The belonging of cereals to low-nitrate food products is confirmed. Selective ability of nitrates accumulation by different cereals varieties is established. Buckwheat has greater ability of nitrates accumulation in comparison with millet. The dependence of nitrates content on varietal specific of crop from which cereals are produced is determined. Cereals from buckwheat «Yaroslavna» and millet «Korolivs'ke» are the safest.
Keywords: buckwheat, millet, selection variety, nitrates.

УДК 631.41:691.41

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ГЛИНИСТЫХ ГРУНТОВ КАК СЫРЬЯ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ГРУНТОБЕТОНОВ

Елисеева М.А.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры

В статье рассмотрены основные свойства глинистых грунтов и их влияние на качество изделий, изготавливаемых на их основе. Для получения существенной экономической эффективности от использования местных грунтов предлагается их применение в производстве безобжиговых материалов и изделий, грунтобетонов. Выявлены возможности видоизменения тех или иных свойств имеющегося грунта в нужном направлении.
Ключевые слова: глинистые грунты; грунтобетон; число пластичности; гранулометрический состав; минералогический состав; емкость обмена грунта.

Постановка проблемы. По оценкам различных специалистов до 40-50% пород, находящихся в верхней части земной коры, являются глинистыми. Это дает возможность говорить о доступности и дешевизне этого сырья при производстве строительных материалов, изделий и конструкций. В нынешнее время, существует значительное количество технологий, предлагающих изготовлять качественные обжиговые материалы из глин: стеновые (керамические кирпичи, пустотелые камни), облицовочные (плитки для фасадов и внутренней облицовки), теплоизоляционные (диатомитовые, трепельные изделия, ячеистая керамика), различные искусственные заполнители (керамзит, аглопорит и пр.), санитарно-технические изделия (умывальники, ванные, трубы и пр.) и т.д. Среди их недостатков можно отметить высокую энергоемкость процесса производства, привлечение сушильных и высокообжиговых печей. Существенной экономической эффективности от использования глинистых грунтов можно достигнуть при разработке технологий, позволяющих изготовлять качественные материалы из глин непосредственно на строительной площадке без применения тепловых агрегатов. Для этого необходимо четкое понимание свойств глинистых грунтов и их влияния на процессы структурообразования изделий, изготавливаемых на их основе.

Анализ последних исследований и публикаций. В последнее время в России, Германии, США, Индии и др. странах [1-7] возрос научный интерес к грунтобетонам – материалам на основе грунтов, укрепленных небольшим количеством вяжущих веществ. В первую очередь, данный материал рассматривают для дорожных покрытий, а также для стен жилых зданий. Вопросы повышения эффективности грунтобетонных материалов и изделий освещены в работах Н. В. Савицкого, А Г. Ольгинского, В. М. Безрука, В. М. Кнатько, А. П. Комохова, А. И. Теличенко, А. П. Павлова, В. В. Строковой и мн. др.

Целью настоящей работы является рассмотрение строения, физико-химических и механических свойств различных глинистых грунтов для того чтобы иметь возможность оперировать ими при производстве качественных безобжиговых грунтовых материалов и изделий.

Изложение основного материала. Глинистый грунт – связный минеральный грунт, обладающий числом пластичности I_p >= 1. К глинистым грунтам относят грунты, которые обладают связностью и имеют число пластичности $I_p \geq 1$. Согласно [8], глинистые грунты подразделяются на суглинки, супеси и глины.

Гранулометрический состав глинистых грунтов очень разнообразный. Эта характеристика зависит от минералогического и химического состава грунтов и влияет на их физические и технологические свойства: влажность, пластичность, воздушную и огневую усадку связывающую способность и т.д. Супеси образуют глинисто-пылевато-песчаную систему, содержащую обычно 3-10% глинистых частиц; глины – песчано-глинисто-пылеватую или песчано-пылевато-глинистую систему с содержанием этих же частиц около 30-60% и выше [9].

В целом, по крупности частиц глинистые грунты делятся на 4 фракции: гравийную с размером зерен более 2 мм, песчаную – от 50 мкм до 2 мм

© Елисеева М.А., 2015

(0,5-2 мм), пылеватую – от 5 до 50 мкм (0,5-0,05 мм), глинистую – менее 5 мкм до 0,05 мм [10; 11]. По мнению некоторых ученых [11] помимо вышеназванных фракций в глинах следует выделить еще коллоидные частицы размером от 100 до 1 нм, а размер глинистых частиц установить в пределе от 5 мкм до 0,1 мкм (0,05-0,001 мм).

Гравийная фракция в составе глинистых грунтов может отсутствовать. При этом, если в глинистой фракции преобладают минералы, благоприятствующие химическому взаимодействию грунтов и выбранного вяжущего вещества, то прочность получаемых материалов возрастает и, наоборот, при преобладании в составе глинистых частиц грунтов нежелательных минералов прочность материалов снижается [12]. Высокая дисперсность грунтов негативно сказывается на их воздушной и огневой усадки, приводит к образованию трещин в изделиях. Во избежание этих недостатков действующие в Украине нормы по устройству слоев дорожных одежд автомобильных дорог [13] и др. источники [3; 14] рекомендуют оптимизировать состав глинистых грунтов и уменьшать степень дисперсности путем введения различных гранулометрических добавок: золы-уноса, золошлаковых смесей, песка, отходов камнедробления или легких суглинков.

На минеральный состав и структурные особенности глинистых грунтов во многом влияют условия их образования.

Минеральный состав глинистых грунтов. В их состав входят главным образом обломочные (песчаные и пылеватые) частицы и тонкодисперсные вещества глинистых минералов. По типу имеющихся примесей в глинистых породах их разделяют на карбонатные, загипсованные, с растительными остатками (с содержанием 5-10%) и другие разновидности. Основными минералами глинистых грунтов являются: каолинит, монтмориллонит, гидрослюда, в меньшей степени полевые шпаты, хлорит и др. Именно они придают этим грунтам особые свойства: пластичность, способность к набуханию, высокий ионный обмен, гидрофильность и т.д. [9]. Все глинистые минералы подвижные системы, большинство из которых имеет шестигранную пластинчатую кристаллическую структуру [5].

Каолинит – достаточно стойкий минерал γ-модификации, имеющий химическую формулу $Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 \cdot 2H_2O$ [10; 15]. Двухслойный каолинит имеет кристаллическое строение и состоит из одного тетраэдрического и одного октаэдрического слоев. Он характеризуется низкой степенью набухания при увлажнении водой и невысокой обменной способностью. Катионный обмен осуществляется лишь по внешним граням кристаллов, в межпакетном пространстве он не происходит [5].

Монтмориллонит – $(Al, Mg)_2 \cdot (OH)_2 \cdot [Si_4O_{10}] \cdot H_2O$ имеет высокую поглотительную способность. Встречается преимущественно в виде плотных скрытокристаллических масс [15]. Кристаллическая решетка монтмориллонита может увеличиваться вследствие раздвижки слоев при их смачивании водой. Катионный обмен осуществляется и по внешним граням кристаллов, и в межпакетном пространстве кристаллических решеток. Это снижает щелочность среды и вызывает медленное протекание процесса гидратации минералов вяжущего вещества [2; 5]. Гидрослюды – гидроалюмосиликаты, в состав которых входят железо, магний, щелочи и др. Они являются продуктами гидратации слюд и переменны по своему составу и свойствам. Эти минералы занимают промежуточное положение между слюдами и каолинитом (монтмориллонитом). К ним относятся следующие минералы: иллит, вермикулит, глауконит [15].

Структура трех основных глинистых минералов представлена на рис. 1.

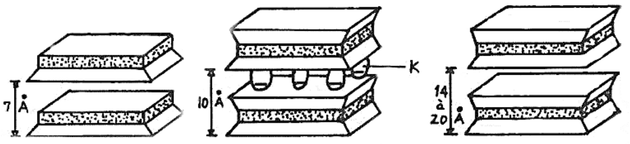

а) б) в)

Рис. 1. Структура глинистых минералов: а) каолинита; б) иллита; в) монтмориллонита

Источник: [5]

Хлориты – водные силикаты Al, Mg, Fe^{3+}, Cr, имеющие сложный переменный состав. Они являются вторичными образованиями в ходе изменения слюд, пироксенов, оливинов и др. минералов. Состоят из листовых и чешуйчатых агрегатов и сплошных масс [15].

При содержании монтмориллонита в глинистой фракции более 50% в общей массе грунта в него рекомендуется добавлять легкорастворимые соли, поверхностно-активные вещества, кремнийорганические соединения и др. Они адсорбируются поверхностью частичек грунта и образуют защитные пленки, препятствующие набуханию монтмориллонитовых глинистых фракций при их увлажнении [14].

Естественная весовая влажность глинистых грунтов может иметь значения от 5-10 до 100% и более. Наибольшей влажностью обладают монтмориллонитовые глины, наименьшей – каолинитовые глины. Значение влажности увеличивается, если в глинистых грунтах присутствуют органические примеси, гипс и др., обладающие высокой гидрофильностью.

Строение глинистых грунтов. Глинистые грунты по сравнению с другими грунтами имеют наиболее сложное и разнообразное микростроение. Среди них согласно В. И. Осипову и В. Н. Соколову можно выделить 8 основных типов: скелетное, матричное, ячеистое, ламинарное, турбулентное, губчатое, доменное и псевдоглобулярное. Наиболее распространенными являются ячеистое, скелетное и турбулентное микростроение глин, представленные на рис. 2.

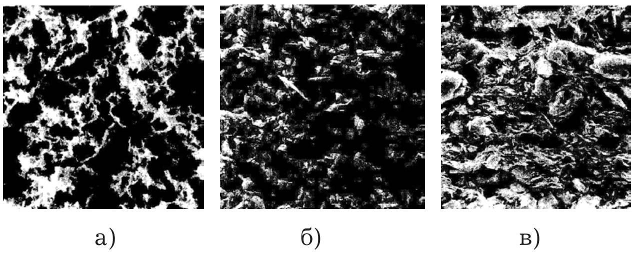

а) б) в)

Рис. 2. Микротекстуры глин: а) ячеистая беспорядочная; б) скелетная беспорядочная; в) турбулентная ориентированная

Источник: [9]

При ячеистом микростроении глинистые грунты отличаются высокой пористостью около 60-70% и влажностью в пределах 55-300%. Это способствует приобретению ими скрытотекучей консистенции, а также низких показателей прочности. Грунты со скелетным микростроением характеризуются большей уплотненностью, а соответственно и более низкой пористостью (40-60%) и меньшей влажностью (35-50%). Прочность таких грунтов выше, чем прочность грунтов ячеистого микростроения. Грунты с турбулентным микростроением являются наиболее

плотными. Их пористость находится в пределах 26-40%, консистенция тугопластичная и полутвердая, прочность относительно высокая; имеют переходный смешанный тип структурных связей.

Плотность твердых частиц глинистых грунтов находится в пределах 2,50-2,85 г/см^3. При наличии органических примесей их плотность понижается. Также низкие показатели этой величины у монтмориллонитовых глин. Плотность глинистых грунтов изменяется от 1,30 до 2,30 г/см^3.

Пористость глинистых грунтов находится в широких пределах 25-60%, преобладают открытые поры, доступные для проникновения воды.

По *водопроницаемости* большинство глин и суглинков относятся к слабопроницаемым и водонепроницаемым грунтам. Их коэффициент фильтрации составляет $10^{-3}-10^{-5}$ м/сут. Этому способствует ультракапиллярная пористость глин и суглинков, при которой в порах вещества имеется связанная вода повышенной вязкости, препятствующая фильтрации грунта водой до определенного предела.

Глинистые грунты имеют такие свойства как: *набухание* – увеличение объема при увлажнении и *усадка* – уменьшение объема при высушивании. Эти характеристики могут достигать 25-30% и больше. Наиболее гидрофильными и набухающими являются глины, имеющие в своем составе высокое содержание монтмориллонита, смешаннослойных минералов и органических примесей. Глины, содержащие соли и минералы типа каолинита – слабогидрофильные, их показатели набухания и усадки ниже [9].

Одним из важнейших факторов, влияющим на целесообразность применения грунтов в качестве сырья при производстве грунтобетонных изделий является емкость их обмена, связанная с ионно-обменными свойствами грунтов. Поскольку глинистые коллоидные частицы имеют электрический заряд, то при взаимодействии с раствором электролита они способны своей поверхностью поглощать из него ионы. При этом в раствор электролита переходит эквивалентное количество ионов из грунта. Такой процесс называется ионным обменом грунтов и является разновидностью обменной адсорбции (физико-химическое поглощение). В зависимости от знака заряда иониты (адсорбенты) делятся на катиониты и аниониты. Большая часть дисперсных грунтов имеет катионный обменный комплекс. Оценка ионного обмена грунтов дается при помощи показателя емкости обмена грунта (CEC) – концентрации ионов, способных к обмену в поглощенном комплексе ионита. Выражается в мг·экв на 100 г грунта или кг·экв на 1 м^3 грунта. Этот показатель постоянен для данного грунта в данных условиях. Он не зависит от природы катиона, а только лишь от условий, в которых происходит ионный обмен [9; 14]. По Ф. Д. Овчаренко различают минералы с высокой емкостью обмена, у которых CEC > 80 мг·экв на 100 г грунта (монтмориллонит, вермикулит, смектит и др.); со средней емкостью обмена, у которых CEC=15-80 мг·экв на 100 г грунта (иллиты, хлорит); с низкой емкостью обмена, у которых CEC < 15 мг·экв на 100 г грунта (каолинит, галлуазит) [9].

Величина емкости обмена зависит от pH среды и температурных условий протекания ионного обмена в грунтах. Так, увеличение pH среды в глинистых грунтах повышает ее. При этом водородный показатель может изменяться в ходе процесса ионного обмена. Повышение температуры ускоряет интенсивность ионного обмена [9].

В поглощающем комплексе грунтов наиболее распространены следующие ионы: H^+, Na^+, K^+, Ca^{2+}, Mg^{2+}, Al^{3+}, Fe^{3+}. При насыщении поглощающего комплекса грунта двух- и многовалентными катионами типа Ca^{2+}, Mg^{2+}, Fe^{3+} его гидрофильность снижается, проходит процесс коагуляции тонкодисперсных частиц. Это благоприятствует укреплению таких грунтов при помощи портландцемента, битума или дегтя. При наличии в поглощающем комплексе грунта катионов H^+ и Al^{3+}, придающих ему кислую среду, он характеризуется повышенными гидрофильностью и дисперсностью. Прежде чем укреплять такие грунты портландцементом необходимо провести нейтрализацию их кислотности путем введения к ним в небольшом количестве извести. Наилучшими укрепляющими связующими кислых грунтов являются синтетические смолы (карбамидные и др.). При насыщении грунта катионами щелочных металлов Na^+, K^+, во влажном состоянии имеющих щелочную среду, он характеризуется высокой размокаемостью, повышенными показателями набухания и низкой прочностью [9; 14].

Емкость катионного обмена глинистых грунтов находится в широких пределах. Для супесей она составляет 2-5 мг·экв на 100 г твердых частиц, для мономинеральных монтмориллонитовых глин 120-150 мг·экв на 100 г твердых частиц. Большинство глинистых грунтов имеет кальциевый обменный комплекс [9].

Таким образом, ионно-обменные свойства грунтов – важная характеристика, вызывающая агрегирование тонкодисперсных частиц, увеличение размера пор и приводящая, в конечном счете, к изменению их микроструктуры, физических, химических и механических свойств [9; 14].

Также важным свойством грунтов при их взаимодействии с другими веществами является их способность к химической адсорбции, проявляющейся в поглощении растворимых веществ из раствора и образовании на своей поверхности и в порах частиц нерастворимых и труднорастворимых веществ. На этой способности и базируются способы укрепления грунтов вяжущими веществами.

Выводы и предложения. Таким образом, для получения качественных грунтобетонов для их изготовления рекомендуется применять глинистые грунты средней дисперсности, низкими значениями усадки и набухания, имеющие в минералогическом составе преобладающее количество каолинита, при отсутствии органических примесей. При неудовлетворительных показателях тех или иных свойств их можно видоизменять путем введения соответствующих химических или минеральных добавок.

Список литературы:

1. Гришина В. А. Грунтобетон с микроармирующими минеральными и органическими добавками для строительства сельских дорог и сооружений: дис. ... кандидата техн. наук: 05.23.05/ Гришина Виктория Александровна. – Новосибирск, 2010. – 193 с.
2. Щеглов А. Ф. Грунтобетоны на основе глинистых пород КМА для дорожного строительства: дис. ... кандидата техн. наук: 05.23.05 / Щеглов Александр Федорович. – Белгород, 2003. – 229 с.
3. Вдовин Е. А. Исследование долговечности модифицированного цементогрунта дорожного назначения / Е. А. Вдовин, Л. Ф. Мавлиев // Промышленное и гражданское строительство. – 2014. – № 11. – С. 76-79.

4. Николаенко М. А. Грунтобетоны на основе отходов угледобычи Коркинского месторождения: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.23.05 / Николаенко Михаил Алексеевич; Белгородский гос. технологический ун-т им. В. Г. Шухова. – Белгород, 2010. – 21 с.
5. Минке Г. Глинобетон и его применение. – Калининград: Янтраный сказ, 2004. – 232 с.
6. Berge B. The ecology of building materials / B. Berge: translated by C. Butters and F. Henley. – Second edition. – Oxford: Architectural Press Publ., 2009. – 427 p.
7. Lekha B. M. Evaluation of lateritic soil stabilized with Arecanut coir for low volume pavements / B. M. Lekha, S. Goutham, A. U. R. Shankar // Transportation Geotechnics. – 2015. – № 2. – Access Mode: DOI: 10.1016/j.trgeo.2014.09.001.
8. Державний стандарт України ДСТУ Б В. 2.1-2-96 (ГОСТ 25100-95). Основи та підвалини будинків і споруд. Ґрунти. Класифікація. – На заміну ГОСТ 25100-82; надано чинності 1996-11-01. – Київ: Державний комітет України у справах містобудування і архітектури, 1997. – 47 с.
9. Грунтоведение: учеб. для студ. ВУЗов / [В. Т. Трофимов, В. А. Королев, Е. А. Вознесенский, Г. А. Голодковская, Ю. К. Васильчук, Р. С. Зиангиров]: под ред. В. Т. Трофимова. – [6-е изд., переработ. и доп.]. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 1024 с.
10. Будівельне матеріалознавство: [підруч. для студ. буд. спец. ВНЗ] / [П. В. Кривенко, К. К. Пушкарьова, В. Б. Барановський та ін.]; під ред. П. В. Кривенко. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2004. – 704 с.
11. Шлегель И. Ф. О строении глин / И. Ф. Шлегель // Строительные материалы. – 2013. – № 6. – С. 56.
12. Кнатько В. М. Укрепление дисперсных грунтов путем синтеза неорганических вяжущих. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1989. – 272 с.
13. Галузеві будівельні норми України ГБН В. 2.3. – 37641918 – 554:2013. Автомобільні дороги. Шари дорожнього одягу з кам'яних матеріалів, відходів промисловості і ґрунтів, укріплених цементом. Проектування та будівництво. – На заміну ВБН В.2.3-218-002-95; надано чинності 2013-11-01. – Київ: Державне агентство автомобільних доріг України (Укравтодор), 2013. – 43 с.
14. Укрепленные грунты. (Свойства и применение в дорожном и аэродромом строительстве) / [Безрук В. М., Гурячков И. Л., Луканина Т. М., Агапова Р. А.]. – М.: Транспорт, 1982. – 231 с.
15. Горшков В. С. Методы физико-химического анализа вяжущих веществ: [учеб. пособие] / В. С. Горшков, В. В. Тимашев, В. Г. Савельев. – М.: Высш. шк., 1981. – 335 с.

Єлісєєва М.О.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

ОЦІНКА ЯКОСТІ ГЛИНИСТИХ ҐРУНТІВ ЯК СИРОВИНИ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ҐРУНТОБЕТОНІВ

Анотація
У статті розглянуті основні властивості глинистих ґрунтів та їх вплив на якість виробів, що виготовляються на їх основі. Для одержання істотної економічної ефективності від використання місцевих ґрунтів пропонується їх застосування у виробництві безвипалювальних матеріалів і виробів, ґрунтобетонів. Виявлено можливості видозміни тих або інших властивостей наявного ґрунту в потрібному напрямку.
Ключові слова: глинисті ґрунти; ґрунтобетон; число пластичності; гранулометрический склад; мінералогічний склад; ємність обміну ґрунту.

Yelisieieva M.O.
Prydneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

QUALITY ASSESSMENT OF CLAY SOILS IN THE CAPACITY OF RAW MATERIAL FOR SOIL-CONCRETES MAKING

Summary
The article describes the basic properties of clay soils and their impact on the quality of products produced on their basis. For significant economic efficiency of the use of local soils offered their use in the manufacture of roasting free materials and products, soil-concrete. Revealed the possibility of modifying certain properties of the existing soil in the right direction.
Keywords: clay soils; soil-concrete; plasticity number; size composition; mineralogical composition; exchange capacity of soil.

УДК 544.723,621.315.592

WAYS FOR IMPROVEMENT SELECTIVITY OF SEMICONDUCTOR GAS SENSORS

Nagirnyak S.V., Dontsova T.A.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

A review of the literature on the main approaches for increasing the selectivity of semiconductor gas sensors done. Found that, in addition to regulation of working temperature and usage of dopants, a promising way to improve the selectivity of metal-oxide gas sensors is to create a multisensor systems containing arrays of sensing elements. The basic directions for further development of multisensors to design highly selective sensor system formulated.
Keywords: solid-state sensor, semiconductor sensor, selectivity, dopant, «electronic nose».

Introduction. The presence of hazardous contaminants in the air and the necessity for rapid detection of leakage of toxic volatile chemical components promotes intensive development of gas sensors. Solid-state gas sensors present a high potential for this application due to their fast response time, ease of implementation and low cost [1-3].

Among the solid-state sensors distinguish the following three main types: electrochemical [4, 5], catalytic (calorimeter) [6-8], semiconductor [9, 10].

Electrochemical sensors measure the change in potential or conductivity of sensing element based on solid electrolytes depending on the concentration of the active gas component.

Catalytic sensors fix the temperature change by the exothermic oxidation reaction of combustible gas or vapor on the surface of the catalyst.

Principle of semiconductor gas sensors based on the change in conductivity sensing surface layer depending on presence gas in the environmental. This conductivity change can be easily detected and is often used as the gas response signal.

For use in practice, the gas sensor must satisfy certain requirements. In order to characterize sensor performance a set of parameters is used. An ideal chemical sensor would possess high sensitivity, selectivity and stability, low detection limit, good response time and long life cycle. However, real sensor does not need to have all the ideal characteristics at once. Generally value of characteristics substantially depends on the intended use, and accordingly, requirements for the sensor.

The comparison the main indicators of solid-state gas sensors are presented in Table 1 [11].

Table 1

Comparison of various types of gas sensors

Parameter	Type of gas sensor		
	Semiconductor	Catalytic	Electrochemical
Sensitivity	e	g	g
Accuracy	g	g	g
Selectivity	p	b	g
Response time	e	g	p
Stability	g	g	b
Durability	g	g	p
Maintenance	e	e	g
Cost	e	e	g
Suitable to portable instruments	e	g	p

e: excellent; g: good; p: poor; b: bad

As can be seen in Table 1 among the presented three types electrochemical sensors are characterized by the worst indicators of stability, durability, response time and possible use in portable devices. Catalytic sensors have good parameters, but are inferior in selectivity. Gas sensors based on semiconducting metal oxides deserve special attention due to the obvious advantages: high sensitivity, low cost, fast response time, good suitability to portable instruments. But these devices have low selectivity to target components in gas mixtures which limits their use [12, 13].

Ways to improve selectivity of metal-oxide gas sensors. Selectivity relates to the specificity of the gas sensor response to a target gas in the presence of a mixture of gases. Selectivity plays a major role in gas identification. And high selectivity is the main task to the developers of metal-oxide gas sensors.

For improving the selectivity of gas sensor use several approaches include controlling the sensor operating temperature, using additives and using sensor arrays.

Temperature dependence of a metal-oxide sensor signal to the presence of a given analyte has a maximum at a certain temperature for each gas [14]. This dependence arises due to several reasons: the charge of oxygen species adsorbed at the oxide's surface depends on temperature [15], rate of the oxidation reaction increases with temperature and all adsorption, desorption, and diffusion processes are temperature dependent [16]. Heilig and co-workers in their work [17] showed that when the target gas interacts with the SnO_2 sensor, the reaction can be either endo- or exothermic, leading to a measurable change in the sensor operating temperature and the sensor resistance (i.e. the sensor sensitivity).

The reason of low selectivity of sensor materials is the presence of oxygen vacancies on the surface [18] which are active centers and allows to simultaneously interact with different molecules from gas phase. Using additives provides for the creation of new active centers on the surface (so-called «receptor sensitivity») in relation to certain gases by applying catalytic clusters or modifying the microstructure of the material. As the dopants most commonly used metals of platinum group – Pt, Pd, Ru, Rh, or oxide catalysts – Fe_2O_3, La_2O_3, Cr_2O_3, V_2O_5, NiO, CuO. Important step – choice modifier for the gas and the change the reactivity of the material by changing the modifier concentration. Usually, the additive loadings required for improved sensor performance are low (typically less than 10% mass or mole basis) [19]. The choice of dopant is carried out depending on the nature of the gas, clusters of noble metals used for doping sensor elements aimed at determining gas-oxidants (O_2, NO_2) and gases not have defined acid-base properties (CO, H_2, CH_4). For detection of basic and acidic gases using clusters of oxide catalysts – oxides of molybdenum and vanadium to identify the basic gases; oxides of copper, nickel, iron, lanthanum for detection of acid gases.

© Nagirnyak S.V., Dontsova T.A., 2015

The perspective is to use a multisensory system (sensor arrays) for identification components of gas mixtures. Such arrays of gas sensors usually call «electronic nose». The term «electronic nose» is understood to describe an array of chemical gas sensors with a broad and partly overlapping selectivity for measurement of volatile compounds combined with computerised multivariate statistical data processing tools [20]. Based on the wellknown definition, an «electronic nose» is an instrument, which comprises an array of electronic chemical sensors with partial specificity and an appropriate pattern-recognition system, capable of recognising simple or complex odors [20].

Background of creation of the multisensory systems. The «electronic nose» («e-nose») has derived its name because it in several aspects tries to resemble the human nose (Figure 1). In the case of «electronic nose» signals can be obtained simultaneously from several sensors, which differ in some way (e.g., doping element, doping ratio, grain size, or temperature) [15]. «Electronic noses» use various types of electronic gas sensors that have partial specificity. Unlike traditional sensor systems that require highly selective sensing elements, «e-nose» can contain a set of low selective sensors.

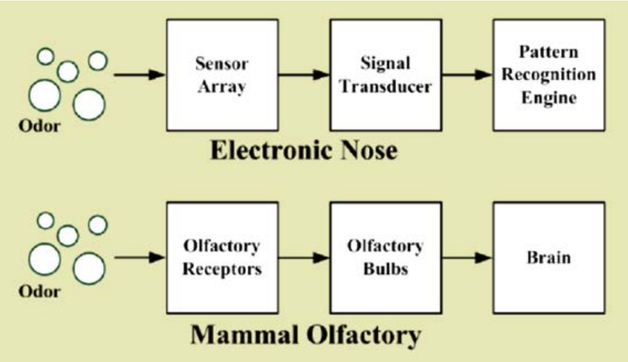

Fig. 1. The basic gas identification system blocks: an electronic nose and a mammal olfactory [21]

Figure 2 shows an example of the block diagram of multisensory system [22]. Generally «e-nose» includes the following components: matrix of sensitive semiconductor sensors; sampling system; analog adapter to maintain operating modes in a matrix of sensors and sensor output signal conversion into digital code; microprocessor for signal preprocessing of sensors and standard interface for connection to a computer; computer software for device management and authentication.

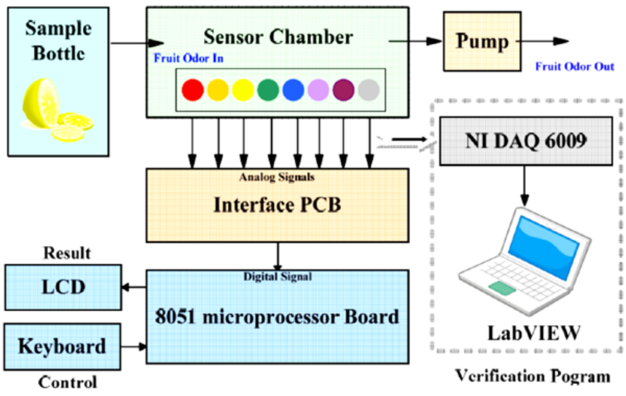

Fig. 2. Block diagram of e-nose system [22]

The main part of «electronic nose» is the sensing system and the others components chose depending the matrix. When using single sensor you can usually judge only about relative selectivity, since the sensor gives the response of a number of gases, and it is very difficult to understand what caused the change in conductivity of the layer – gas type or it's concentration. And in the case of electronic nose a particular gas interacts with a large array of different sensors. From each sensor comes a distinct response signal. By aggregating the set of signals from the sensor array, a distinct chemical «fingerprint» can be constructed for any particular chemical (Figure 3).

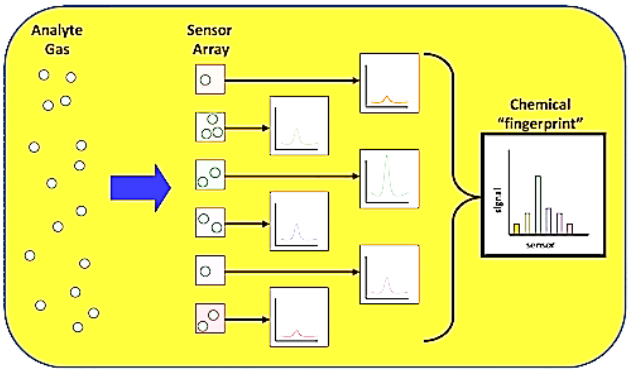

Fig. 3. Schematic of an electronic nose [23]

In the case of multisensory systems for easier presentation of the sensory response results of various sensing elements usually use two kinds of charts. Figure 3 shows column histogram chart for response results of multisensor which contains 6 different sensing elements. In Figure 4, the sensory response data of multisensory system based on 13 sensing elements are presented as a radar chart. Such charts are convenient for estimating selectivity of various sensing elements towards to the same gas.

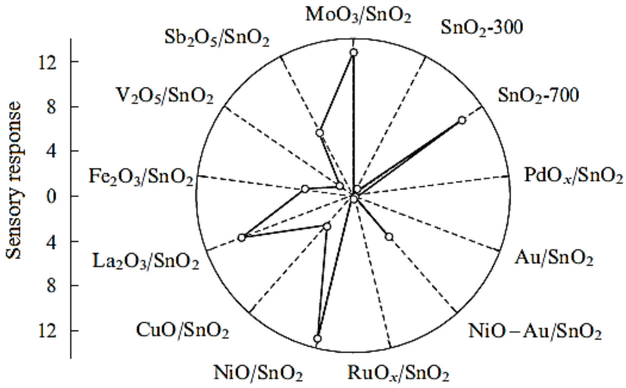

Fig. 4. Sensory response of SnO_2-based sensors on NO_2 at an operating temperature of 300°C [18]

Conclusions. In terms of data presented in contemporary scientific literature, to improve the selectivity of semiconducting gas sensors several approaches can be used, namely controlling of operating temperature, using additives and creation of multisensory system. The last approach deserves special attention due to the using low-selective sensing elements. The number of sensitive layers for such multisensory system can vary from 3 to 30. And, as of day there is no explanation of criteria for of selection of an array of gas sensors. This refers not only to the selection of layers with certain parameters, but also to the selection of number these layers. Therefore, the main task for researchers is the finding the optimal number of sensitive layers for development of highly selective sensory system.

References:

1. Cerrato G. Structural and morphological modifications of sintering microcrystalline TiO_2: an XRD, HRTEM and FTIR study / G. Cerrato, L. Marchese, C. Morterra // Applied Surface Science. – 1993. – 70/71. – P. 200-205.
2. Ueda A. Two conversion maxima at 373 and 573 K in the reduction of nitrogen monoxide with hydrogen over Pd/TiO_2 catalyst / A. Ueda, T. Nakao, M. Azuma, T. Kobayashi // Catalysis Today. – 1998. – 45. – P. 135-138.
3. Turkoviæ A. Comparative Raman, XRD, HREM and SAXS studies of grain sizes in nanophase TiO_2 / A. Turkoviæ, M. Ivanda, S. Popoviæ, A. Tonejc, M. Gotiæ, P. Dubèek, S. Musiæ // Journal of Molecular Structure. – 1997. – P. 271-273.
4. Jones A. The chemistry of solid state gas sensors / A. Jones, P. Moseley, B. Tofield // Chemistry in Britain. – 1987. – P. 749-754.
5. Yulong Xu Oxygen sensors based on semiconducting metal oxides: an overeview / Yulong Xu, Xiaohua Zhou, O. Toft Sorensen // Sensors and Actuators B. – 2000. – V. 65. – P. 2-4.
6. Jones T. A. Flammable gas detection / T. A. Jones, P. T. Walsh // Platinum Metals Rev. – 1988. – V. 32. – P. 50-60.
7. Gentry S. J. The role of catalysis in solid-state gas sensors / S. J. Gentry, T. A. Jones // Sensors and Actuators. – 1986. – V. 10. – P. 141-163.
8. Menil F. Critical review of nitrogen monoxide sensors for exhaust gases of lean burn engines / F. Menil, V. Coillard, C. Lucat // Sensors and Actuators B. – 2000. – V. 67. – P. 1-23.
9. Morrison S. R. Mechanism of semiconductor gas sensor operation / S. R. Morrison // Sensors and Actuators. – 1987. – V. 11. – P. 283-287.
10. Seker F. Surface chemistry prototypical bulk II–VI and III–V semiconductors and implications for chemical sensing / F. Seker, K. Meeker, T. Kuech, A. B. Ellis // Chem. Rev. – 2000. – P. 2505-2536.
11. Korotcenkov G. Metal oxides for solid-state gas sensors: What determines our choice? / G. Korotcenkov // Materials Science and Engineering B. – 2007. – 139. – P. 1-23.
12. Klug H. P. X-ray diffraction procedures / H. P. Klug, L. E. Alexander, J. Wiley, Sons Inc. // New York. – 1954.
13. Warren B. E. X-ray diffraction / B. E. Warren // Dover publications, Inc. , New York. – 1990.
14. Ahlers S. A rate equation approach to the gas sensitivity of thin film metal oxide materials / S. Ahlers, G. Müller, T. Doll // Sensors and Actuators B. – 2005. – 107. – P. 587-599.
15. Bochenkov V. E. Sensitivity, selectivity, and stability of gas-sensitive metal-oxide nanostructures / V. E. Bochenkov, G. B. Sergeev // Metal oxide nanostructures and their application. – 2010. – Vol. 3. – P. 31-52.
16. Wlodek S. Signal-shape analysis of a thermally cycled tin-oxide gas sensor / S. Wlodek, K. Colbow, F. Consadori // Sensors and Actuators B: Chemistry 3. – 1991. – P. 63-68.
17. Heilig A. Selectivity enhancement of SnO_2 gas sensors: simultaneous monitoring of resistances and temperatures / A. Heilig, N. Bârsan, U. Weimar, W. Göpel // Sensors and Actuators B. – 1999. – 58. – 302-309.
18. Кривецкий В. В. Химическая модификация нанокристаллического диоксида олова для селективных газовых сенсоров / В. В. Кривецкий, М. Н. Румнцева, А. М. Гаськов // Успехи химии. – 2013. – 82 (10). – С. 917-941.
19. Miller T. A. Nanosturctured tin dioxide materials for gas sensor applications / T. A. Miller, S. D. Bakrania, C. Perez, M. S. Wooldridge // Functional Nanomaterials. – 2006. – 30. – P. 1-24.
20. Gardner J. W. A brief history of electronic noses / J. W. Gardner, P. N. Bartlett // Sensors and Actuators B. – 1994. – 46-47. – P. 211-220.
21. Chiu Shin-Wen Towards a chemiresistive sensor-integrated electronic nose: a review / Shin-Wen Chiu, Kea-Tiong Tang // Sensors. – 2013. – 13. – P. 14214-14247.
22. Tang Kea-Tiong Development of a portable electronic nose system for the detection and classification of fruity odors / Kea-Tiong Tang, Shin-Wen Chiu, Chin-Heng Pan, Hung-Yi Hsieh, Yao-Sheng Liang, Ssu-Chieh Liu // Sensors. – 2010. – 10. – P. 9179-9193.
23. http://nano.caltech.edu/research/nems-olfaction.html

Нагірняк С.В., Донцова Т.А.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СЕЛЕКТИВНОСТІ НАПІВПРОВІДНИКОВИХ ГАЗОВИХ СЕНСОРІВ

Анотація
Проведено огляд літератури стосовно основних підходів для підвищення селективності напівпровідникових газових сенсорів. Встановлено, що крім регулювання робочої температури та використання допантів, досить перспективним способом покращення селективності металоксидних газових сенсорів є створення мультисенсорних систем, що містять масиви чутливих елементів. Сформульовані основні напрямки для подальшого розвитку мультисенсорів з метою розробки високоселективної сенсорної системи.
Ключові слова: твердофазний сенсор, напівпровідниковий сенсор, селективність, допант, «електронний ніс».

Нагирняк С.В., Донцова Т.А.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ СЕЛЕКТИВНОСТИ ПОЛУПРОВОДНИКОВЫХ ГАЗОВЫХ СЕНСОРОВ

Аннотация
Проведен обзор литературы относительно основных подходов для повышения селективности полупроводниковых газовых сенсоров. Установлено, что кроме регулирования рабочей температуры и использования допантов, перспективным способом улучшения селективности металоксидных газовых сенсоров является создание мультисенсорных систем, содержащих массивы чувствительных элементов. Сформулированы основные направления для дальнейшего развития мультисенсоров с целью разработки высокоселективной сенсорной системы.
Ключевые слова: твердофазный сенсор, полупроводниковый сенсор, селективность, допант, «электронный нос».

УДК 528.4:711:343.74

THEORETICAL ASPECTS FOR USE TECHNOLOGIES FORMATION AND IMPLEMENTATION OF URBAN DEVELOPMENT LAND MONITORING

Pyrkova O.V.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Systematic approach to determining the theoretical aspects of urban land monitoring. Focuses on the use of geographic information systems for monitoring the implementation of urban land. The necessity of using the plan to implement the areas of urban land monitoring. Defined formation of urban monitoring tools. We characterize indicators of investment attractiveness implementation of construction programs and projects in the framework of the urban land monitoring.
Keywords: Urban land monitoring, technology, plan areas, instruments and indicators of investment, attractiveness implementation of construction programs and projects, GIS.

Formulation of the problem. In modern conditions for monitoring urban land in Ukraine become important processes of its formation and implementation. In this context, attention is focused on the theoretical aspects that characterize urban monitoring technology.

The purpose of the article. The article aims to systematize the existing technological aspects for monitoring land in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Tackling the formulation and implementation of urban land monitoring involved scientists: V. Beletsky, G. Kuzmenko, V. Lipsky, V. Thominich, O. Petrakovska, V. Strokan, A. Fondorko, I. Shpilevsky, S. Palekh, T. Hubenko.

The existing scientific research identified a wide range of methods and models, tools, forming technology providing urban monitoring.

In particular, O. Petrakovska, focusing on the efficiency of city land for the development of urban planning system, has proposed a model in which you can monitor through indicators:

– land tax;
– the amount of land, of which pay tax;
– rent for use of land;
– the number of tenants who pay rent;
– revenue from taxes when transferring ownership or use;
– the amount of land that are assigned rights;
– revenue from taxes on economic activity;
– the amount of land, of which pay tax;
– revenue from economic activity coming to the local budget;
– the amount of land on which enterprises are community property, the proceeds of which go to local budgets;
– income from penalties for violations of the law or adverse effects of use;
– the amount of land owned levied fines or other charges for violation of the law or the negative effects of use;
– the cost of acquisition of ownership of land;
– the amount of land to be full or partial withdrawal;
– the cost of acquiring the rights for the construction and development of construction documents;
– the number of objects that require a permit for the construction and development of construction documents;
– the cost of compensation to owners of an object;
– the number of landowners and land users which should be paid compensation;
– the costs of constructing another facility;
– the number of construction projects;
– the cost of borrowing to finance the construction of another facility;
– the number of objects that need financing;
– profit developer from building an object;
– the number of facilities built by the developer [1].

This system includes a set of indicators to take into account various aspects of urban development on which made monitoring and management decisions are taken. Along with this, there are certain difficulties associated with the formation of information and analytical support for the implementation of urban monitoring within the presented system.

A group of scientists in the implementation of urban monitoring focuses on the analysis of the transition from one hierarchical level to another urban design, the use of overlay and buffer analysis to construct the resulting objects, network analysis approaches to ensure communication between mapping and attributive information [2]. The advantage of the approach is represented by the possibility of spatial information using modern technology (GIS).

Some scientists, solving the problems of implementation of urban monitoring focuses focusing on geoinformation systems [3].

To ensure the monitoring V. Strokan focuses on implementing accounting of land, which is determined by the level of its implementation and combination of administrative and economic methods [4].

In contrast to previous research on urban architectural implementation monitoring tools focus O. Fondorko where important to the project objectives, technical and working projects. In addition, it defines architectural monitoring, which includes the following components:

– natural environment;
– social environment;
– artificially created (anthropogenic) habitat of man and society [5].

The present approach is limited because only considers one aspect of the implementation of urban monitoring, which, in turn, is an integrated system that affects the functioning of the metropolis and its development.

Presenting main material. Using technology programs within driving on urban cadastre, is complex, including areas linked to the definition of the preparatory phase where the main attention is focused on components and possibilities of urban monitoring; tool, which through the use of appropriate technology aimed at the implementation of urban monitoring; controlling stage where applicable principles of formation and preservation of information and its protection against internal and external influences.

In the implementation of urban monitoring technology proposed to use as territorial zoning, carried out at the appropriate planning. The Law of Ukraine «On the Planning and Development» found that ter-

© Pyrkova O.V., 2015

ritorial planning is the process of regulation of land use, which is to create and implement planning documentation, adopting and implementing relevant decisions [6]. Along with this loss into force of this law reduces the effectiveness of the implementation of the planning area.

In the implementation of urban monitoring plan is particularly important territory, which is divided into:

– planning on structural elements of the settlement that have integrated planning nature – based master plan approved this settlement in accordance with applicable law, the zoning plan (if any), using materials of urban and land cadastre;

– a separate area outside the settlement of certain functional use (residential, resort, recreation, dacha or garden, industrial, etc.) or more of the following areas – based on the approved planning documentation in accordance with current legislation on the use of materials of urban and land cadastre;

– to land outside the settlement to accommodate individual object construction – based on the approved planning documentation in accordance with current legislation on the use of materials and urban land inventories [7].

Limitations are taken into account in terms of urban areas to implement monitoring include: highways, streets, infrastructure and engineering structures and landscape features, certain red lines and others.

Within the developed zoning plan is made, the results of which are approved by councils of different levels within 30 days on the basis of appropriate planning documentation. In addition, for each zone defined maximum set allowable rules on construction projects and buildings, the minimum margins from buildings, roads ordering requirements, restrictions on the use of land and others.

It should be noted that the implementation of proposed monitoring urban cadastral zoning exercise, which is a process of formation of information – spatial information in accordance with certain objects of different levels.

According to the Land Code of Ukraine Article 197 cadastral zoning includes setting:

a) placement of restrictions on land use;

b) the boundaries of cadastral zones and neighborhoods;

c) the estimated boundaries of districts and areas;

d) inventory numbers (territory of the administrative-territorial unit) [8].

A tool for urban cartographic and monitoring are geodetic base formation and its vector information transfer from paper, the development of maps of different scales and others.

In this process, special importance is determining investment attractiveness implementation of construction programs and projects. In particular, applies a comprehensive approach that takes into account the system parameters:

– financial;
– steykholdernyh;
– socially-oriented;
– feasibility;
– reputation;
– innovative activity.

Conclusions and suggestions. Consequently, existing technologies used for the formation and implementation of monitoring urban land lines and use different methods, but there are no universal approaches to solve complex problems of formation and use of land resources metropolis. In such circumstances there is a need to develop integrated approaches in land relations metropolis on the basis of relevant technologies.

References:

1. Petrakovska A. S. The methodology of land use management system in large cities / A. S. Petrakovska. Thesis for the degree of doctor of technical sciences, specialty 05.24.04 – Kadastr and land monitoring. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0CC8QFjACahUKEwiv383NqYTHAhVIVRQKHV5y
2. Research and analysis of existing issues in territory planning at the state level and preparation of proposals to improve the General Scheme of Planning in Ukraine. Stage 3 / I. Shpilevsky, south of Palekh, T. Hubenko and others. – Report on research, 118 p. – [Electronic resource]. – Access: http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/2273/GenschemeCorrection_s3.pdf
3. Beletsky B. Main directions of creating geographic information system of urban cadastre state level as part of e-government / Boris Beletsky, G. Kuzmenko, V. Lipsky, V. Thominich. – [Electronic resource]. – Access: http://www.immsp.kiev.ua/publications/articles/2013/2013_3/03_2013_Kuzmenko.pdf
4. Strokan V. Management of land relations in the system of local self -government: methodological aspect / V. Strokan. – [Electronic resource]. – Access: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-01 (1)/Strokan.pdf
5. Fondorko E. E. Fundamentals and techniques of architectural design / E. E. Fondorko. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.vuzllib.su/articles/338-Основи_і_методи_архітектурного_проектування__Фондорко_О_Є/3.html
6. On the Planning and Development. Law of Ukraine on April 20, 2000 № 1699-III. – [Electronic resource]. – Access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1699-14/page3
7. DBN B 1.1-14:2012 «Structure and content of the detailed plan for territories». – K.: Regional Development of Ukraine, 2012. – [electronic resource]. – Access mode: http://minregion.gov.ua/attachments/files/bydivnitstvo/texnichne-regulyuvannya/normuvannja/DBN_B.1.1-14-2012.pdf
8. Land Code of Ukraine on October 25, 2001 № 2768-III. – [Electronic resource]. – Access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

Пиркова О.В.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МІСТОБУДІВНОГО МОНІТОРИНГУ ЗЕМЕЛЬ

Анотація
Систематизовані підходи до визначення теоретичних аспектів забезпечення містобудівного моніторингу земель. Зосереджена увага на застосуванні геоінформаційних систем для здійснення містобудівного моніторингу земель. Доведена необхідність використання плану територій для здійснення містобудівного моніторингу земель. Визначені інструменти формування містобудівного моніторингу. Охарактеризовані показники інвестиційної привабливості реалізації будівельних програм і проектів у рамках здійснення містобудівного моніторингу земель.
Ключові слова: містобудівний моніторинг земель, технології, план територій, інструменти, показники інвестиційної привабливості реалізації будівельних програм і проектів, ГІС.

Пыркова О.В.
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПО ПРИМЕНЕНИЮ ТЕХНОЛОГИЙ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО МОНИТОРИНГА ЗЕМЕЛЬ

Аннотация
Систематизированы подходы к определению теоретических аспектов обеспечения градостроительного мониторинга земель. Сосредоточено внимание на применении геоинформационных систем для осуществления градостроительного мониторинга земель. Доказана необходимость использования плана территорий для осуществления градостроительного мониторинга земель. Определены инструменты формирования градостроительного мониторинга. Охарактеризованы показатели инвестиционной привлекательности реализации строительных программ и проектов в рамках осуществления градостроительного мониторинга земель.
Ключевые слова: градостроительный мониторинг земель, технологии, план территорий, инструменты, показатели инвестиционной привлекательности реализации строительных программ и проектов, ГИС.

УДК 004.056

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ДАНИХ В СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМАХ

Розломій І.О.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Запропонована методика дозволяє вирішити задачу підвищення рівня захищеності медичної інформаційної системи (МІС) та її ресурсів. Основними етапами розробки системи захисту персональних медичних даних є аналіз структури та визначення особливостей МІС, виявлення можливих загроз та вразливих ресурсів, дослідження джерел загроз та визначення рівня порушення безпеки.
Ключові слова: медична інформаційна система, персональні дані, система захисту, аутентифікація, ідентифікація.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших проблем, які сьогодні доводиться вирішувати в медичних закладах при використанні комп'ютерів, є захист персональних медичних даних. Захищеність персональних медичних даних визначається надійністю методів та засобів, які дозволяють забезпечити доступність, конфіденційність, цілісність інформації, в умовах впливу на неї негативних чинників природного і штучного характеру.

В останні роки гостро постало питання захисту персональних даних громадян, що обробляються в інформаційних системах. Цьому сприяє бурхливий розвиток ринку самих інформаційних систем персональних даних, зростання кількості злочинів у сфері високих технологій та вимоги законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою засобів захисту інформації займалися такі вчені як, Романец Ю.В., Герасименко В.А., Молдовян А.А.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існує досить велика кількість розроблених методик та підходів щодо створення систем захисту інформації, проте конкретно область захисту медичної інформації на даному етапі не повністю досліджена. Існує ще ряд невирішених питань в сфері захисту персональних медичних даних, на вирішенні яких варто зупинитися.

Мета статті. Метою роботи є створення методики захисту персональних медичних даних, на основі розробки нових і вдосконаленні наявних методів і засобів захисту інформації.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце серед систем цього класу займають медичні інформаційні системи (МІС), оскільки в них обробляються

© Розломій І.О., 2015

персональні медичні дані (ПМДн) – відомості про стан здоров'я громадян, які відносяться до лікарської таємниці. Сучасні інформаційні технології відіграють найважливішу роль у медичній галузі, але однією з найбільш серйозних проблем, що перешкоджають їх повсюдному впровадженні, є забезпечення захисту інформації, в тому числі захисту персональних даних громадян і відомостей, що становлять медичну таємницю, – персональних медичних даних. Актуальність проблеми захисту персональних медичних даних сьогодні не викликає сумнівів. Кібертероризм, доступ фізичних осіб до баз персональних даних посилюють ризик вторгнення в сферу приватного життя і порушення права на її недоторканність. Захист персональних медичних даних є однією з найбільш гострих проблем в інформатизації організацій медичної галузі [1, с. 9].

Захищеність інформаційної системи характеризується рівнем безпеки. Визначити стан рівня безпеки МІС можна за допомогою моделі Белла-Лападули. Нехай, T – рівень конфіденційності, множина прав доступу до системи, де r – доступ до читання, w – доступ до запису, n – послідовність прав доступу, i – послідовність рівнів конфіденційності стан називається досягнутим в системі $\sum=(v_0,R,T)$, якщо існує послідовність $\{ (r_0, w_0),..., (r_{n-1}, w_{n-1}), (r_n, v_n)\}$: T (r_i, w_i).

Система $\sum=(v_0,R,T)$ є безпечною, якщо її початковий стан v_0 – безпечний, і всі стани, досягнуті з v_0 шляхом застосування кінцевої послідовності запитів із R – безпечні.

Захист медичних інформаційних систем є необхідністю, остільки дані системи можуть значно підвищити безпеку і якість медичної допомоги, збільшити оперативність подання медичної інформації, забезпечити комфортність у роботі медичного персонал. Розробка методів і засобів захисту медичних інформаційних систем складається з сукупності етапів, наведених на рисунку 1.

Медична інформаційна система (МІС) – комплексна автоматизована інформаційна система для автоматизації діяльності лікувально-профілактичного закладу, в якій об'єднані система підтримки прийняття медичних рішень, електронні медичні записи про пацієнтів, дані медичних досліджень у цифровій формі, дані моніторингу стану пацієнта з медичних приладів, засоби спілкування між співробітниками, фінансова та адміністративна інформація. Ядро МІС – персональні медичні дані, які є конфіденційними [2, с. 34].

Конфіденційною вважається документована інформація, доступ до якої обмежується в залежності законодавства України, Закон України «Про захист персональних даних», який поширюється на всіх суб'єктів господарської діяльності в медичній сфері незалежно від форми власності та відомчого підпорядкування. Володарем інформації, що має лікарську таємницю є пацієнт (суб'єкт персональних даних). Персональні медичні дані можна класифікувати, в залежності від ступеня конфіденційності. З цього слідує, що кожна категорія потребує різної складності захисту. Відомості про стан здоров'я відносяться до найвищої категорії конфіденційності, тому їх захисту потрібно надати особливу перевагу.

Автоматизація діяльності лікувально-профілактичного закладу передбачає внесення персональних даних пацієнта до медичної інформаційної системи. В процесі зберігання дані можуть оброблятися, накопичуватися, передаватися по мережі, редагуватися, знищуватися, розповсюджуватися. Дії, які несуть негативний характер є загрозами безпеки персональних даних, тобто сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку несанкціонованого, в тому числі випадкового, доступу до персональних даних, результатом якого може стати знищення, зміна, блокування, копіювання, поширення персональних даних, а також інших несанкціонованих дій при їх обробці в інформаційній системі персональних даних.

Джерелом загрози безпеки інформації є суб'єкт доступу, матеріальний об'єкт або фізичне явище, що є причиною виникнення загрози безпеки інформації. Джерела загроз інформаційної безпеки можуть бути технічними, програмними або антропогенними, тобто спричинені людиною. Загрози технічного характеру можуть бути викликані неправильною експлуатацією обладнання, що є причиною виходу його з ладу. Програмні загрози є наслідком дії шкідливого програмного забезпечення, програм-вірусів. Найбільш вагомою є загроза з боку людського фактору і може мати зовнішній і внутрішній вплив.

В якості зовнішнього порушника інформаційної безпеки, розглядається порушник, який не має безпосереднього доступу до технічних засобів та ресурсів системи, яка перебуває в межах контрольованої зони.

Можливості внутрішнього порушника істотно залежать від діючих в межах контрольованої зони обмежувальних факторів, з яких основним є реалізація комплексу організаційно -технічних заходів, у тому числі з підбору, розстановці і забезпеченню високої професійної підготовки кадрів, допуску фізичних осіб всередину контрольованої зони та контролю за порядком проведення робіт, спрямованих на запобігання і припинення несанкціонованих дій.

До внутрішніх порушників можуть належати:
1) адміністратори МІС;
2) користувачі МІС;

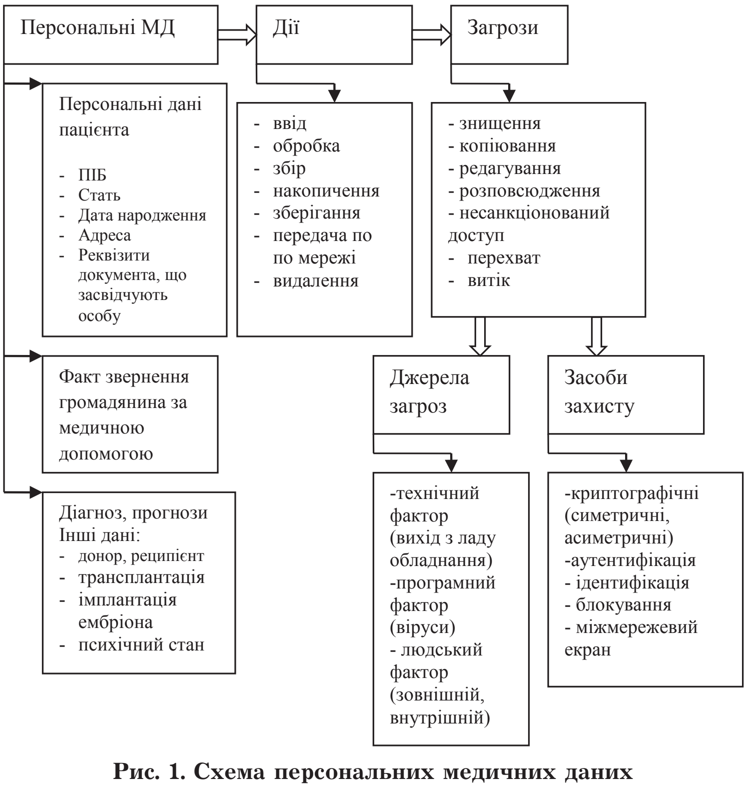

Рис. 1. Схема персональних медичних даних

3) особи, що володіють можливістю доступу до системи передачі даних;

4) співробітники лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ), що мають санкціонований доступ в службових цілях в приміщення, в яких розміщуються ресурси МІС, але не мають права доступу до ресурсів;

5) обслуговуючий персонал ЛПЗ (охорона, працівники інженерно- технічних служб);

6) уповноважений персонал розробників МІС, який на договірній основі має право на технічне обслуговування і модифікацію компонентів МІС.

Проаналізувавши загрози та їх джерела, стає явною необхідність захисту персональних медичних даних. Для захисту персональних даних в медичних закладах використовуються різні засоби і методи захисту.

Основою будь-яких систем захисту інформаційних систем є ідентифікація та аутентифікація.

Присвоєння суб'єктам та об'єктам доступу особистого ідентифікатора і порівняння його з заданим переліком називається ідентифікацією. Ідентифікація забезпечує виконання таких функцій:

1) встановлення автентичності та визначення повноважень суб'єкта при його допуску в систему;

2) контроль встановлених повноважень в процесі сеансу роботи;

3) реєстрація дій.

Аутентифікацією (встановленням достовірності) називається перевірка приналежності суб'єктові доступу пред'явленого ним ідентифікатора і підтвердження його достовірності.

Безумовно, надійними засобами захисту інформації є криптографічні методи. Криптографічні методи захисту інформації включають спеціальні методи шифрування, кодування та іншого перетворення інформації, які роблять її вміст недоступним без пред'явлення ключа криптограми і зворотного перетворення. Дані методи ефективні, перш за все тим, що забезпечують надійний захист безпосередньо самій інформації, а не доступу до неї. Даний метод захисту реалізований у вигляді програм чи пакетів програм [3, с. 114].

Висновки і пропозиції. Таким чином, в роботі запропоновано підхід до створення системи захисту персональних медичних даних, який ґрунтується на використанні таких засобів захисту інформації як ідентифікація, аутентифікація та криптографічних методів, що дозволить підвищити потужність роботи всієї інформаційної системи та якість надання медичних послуг. При аналізі було виявлено, що не існує єдиного, конкретного методу захисту даних. Ефективності в захисті системи можливо досягти лише в комплексному використанні засобів захисту інформації, використовуючи їх в певній послідовності, розглядаючи з точки зору конкретного об’єкту захисту.

Список літератури:

1. Емельянников М. Ю. Особенности защиты персональних данных в медицинской отрасли. – М.: Код безопасности, 2010. – 17 с.
2. Зыков В. Д. Структура програмного обеспечения системы защиты рабочего места обработки персональних медицынских данных // Научная сессия ТУСУР – 2007. – 156 с.
3. Нечаев В. И. Элементы криптографии (Основы теории защиты информации). – М.: Высшая школа, 1999. – 347 с.

Розломий И.А.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ЗАЩИТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ДАННЫХ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМАХ

Аннотация
Предложенная методика позволяет решить задачу повышения уровня защищенности медицинской информационной системы (МИС) и ее ресурсов. Основными этапами разработки системы защиты персональных медицинских данных являются анализ структуры и определение особенностей МИС, выявления возможных угроз и уязвимых ресурсов, исследования источников угроз и определения уровня нарушения безопасности.

Ключевые слова: медицинская информационная система, персональные данные, система защиты, аутентификация, идентификация.

Rozlomii I.O.
Cherkassy B. Khmelnickiy National University

PROTECTION OF PERSONAL MEDICAL DATA IN THE SPECIALIZED COMPUTER SYSTEMS

Summary
An offer methodology allows to decide the task of increase of level of security of the medical information system (MIS) and her resources. Basic design of the system of protection of the personal medical data times are an analysis of structure and determination of features of MIS, exposure of possible threats and vulnerable resources, research of sources of threats and determination of level of security breach.

Keywords: medical informative system, personal data, system of defense, authentification, identification.

УДК 338.487/488

РОЗРОБКА НОВИХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ПОСЛУГ У ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ КОМПЛЕКСАХ

Чуйко А.М., Чуйко М.М., Асауленко Є.І.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Розглянуто доцільність і перспективність використання у готельно-ресторанному комплексі додаткових послуг, зокрема, впровадження такої фірмової послуги, як прокат квадроциклів, снігоходів, санчат, лиж, велосипедів, спортивного знаряддя тощо. Розрахунок комплексного показника якості готельного продукту мотелю «Транзит», який проектується, склав 87,6 одиниць, що перевищує відповідне значення основного конкурента – мотелю «Берлога» на 18,5% (73,9 одиниць). Комплексний показник конкурентних переваг готельного продукту мотелю «Транзит» становить 86,6 одиниць і перевищує показник мотелю-конкурента «Берлога» на 23,2% (70,3 одиниць). На основі проведених розрахунків побудовано модель конкурентопридатності готельного продукту.
Ключові слова: мотель, готельно-ресторанний комплекс, комплексний показник, готельна послуга, конкурентні переваги, якість послуги.

Постановка проблеми. Багато готельно-ресторанних комплексів прагнуть урізноманітнити перебування гостей, створюючи їм можливості для занять спортом. Безперечно, тут беруться до уваги ті види спорту, якими можна займатися індивідуально. Тому обладнуються здебільшого тенісні корти, водні басейни, оточені зеленню [1]. Проте вони характерні для представницьких готельних комплексів, оскільки витрати на влаштування та експлуатацію таких споруд досить високі по відношенню до кількості гостей, що користуються ними.

Тому пропонується при готельно-ресторанному комплексі «Транзит», проект якого розроблений нами, відкрити пункт прокату квадроциклів, снігоходів для любителів бездоріжжя, а також велосипедів, лижного спорядження, санок для прогулянок лісом. Важливим є те, що майбутній ГРК розташований прямо біля лісу, тому немає необхідності у створенні додаткових шляхів для прогулянок на цих транспортних засобах.

Для такого роду активного відпочинку ліс, річка та поле – це те, що треба. Чим живописніше буде місце (багато дерев, складний рельєф, яри, болота, річки, гірки), тим краще. Така траса точно припаде до душі майбутнім клієнтам. Це буде просто розчищена від усього зайвого ділянка лісу. А межі траси можна позначити якими-небудь прапорцями. Тобто, не треба перетворювати дикий край на цивілізацію. Треба лише трохи очистити і підготувати ділянку. На складі зберігатимуться квадроцикли, снігоходи, велосипеди і усе необхідне обладнання і знаряддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Додаткові послуги, пов'язані з одним або декількома видами екстремальних видів спорту, вимагають істотних вкладень, хоча через високий рівень попиту і націнку досить швидко окупаються [2]. Це ж відноситься і до послуги з надання в прокат квадроциклів та снігоходів.

Ці два види техніки дуже популярні і дозволяють вирішити проблему сезонності. У пункті прокату можуть видаватись також велосипеди, лижі, лижне спорядження, санки для прогулянок лісом, катання з гірок тощо. Освоїти наведені вище види транспорту дуже легко. Перед початком поїздки інструктор надає детальні вказівки і поради, щоб поїздка була максимально комфортною для клієнтів. Ці транспортні засоби повністю автоматизовані і легкі в управлінні. Для подорожей по лісу не вимагається ані водійське посвідчення, ані серйозного досвіду водіння.

Першим етапом буде закупівля техніки та необхідного спорядження, а також вибір траси. Також для запровадження даної послуги необхідно передбачити інструктора, який буде проводити первинний інструктаж і за необхідності супроводжувати групу подорожуючих, і механіка, який буде обслуговувати квадроцикли і снігоходи. Обов'язковим є також придбання комплектів спорядження, в які входять захист грудної клітини і спини, колін, ліктів, шолом і рукавички. По бажанню можна також видавати костюми для захисту від дощу і утеплені гумові чоботи. Для зберігання техніки доведеться збудувати гаражне приміщення.

Як полігон для прокату ідеально підходить лісовий масив з прокладеними дорогами і стежками з природними схилами та підйомами. Дерева не дозволять відхилитися від маршруту, «протоптана» доріжка збереже техніку, а їзда по пересіченій місцевості створить повне відчуття екстриму [3]. У дощову і сльотаву погоду розцінки на прокат можна збільшити на 15-20%, адже будуть додаткові витрати на мийку і чистку техніки. Крім того, багато хто воліє саме такі умови для катання.

В якості додаткової послуги можна пропонувати доставку техніки замовникові – для цього знадобиться засіб для її транспортування. У тарифи на VIP-послуги з доставкою техніки закладають мінімальний час катання від 6 годин, витрати на транспортування і заставу в розмірі повної вартості орендованого квадроцикла чи снігохода. В іншому випадку послуга буде ризикованою і може не окупитися.

Щоб максимально убезпечити клієнтів від травм і себе від проблем, необхідно перед кожним заїздом проводити під розпис інструктаж з техніки безпеки, використовувати засоби захисту і підписувати з кожним клієнтом договір, допускати до управління транспортом чоловіків і жінок від 18 років, як з досвідом водіння, так і без нього. Також у подорожі можуть взяти участь діти з 10 до 17 років у супроводі батьків чи інструктора. Крім того, можна обмежувати максимальну швидкість на прокатній техніці і влаштовувати виїзди колоною з інструктором на чолі.

У договорі, який укладається з клієнтом, необхідно обов'язково прописати можливі поломки техніки з вини клієнта і суми виплат за них. Можливо, для створення такого договору знадобиться консультація юриста [4].

Для рекламування запропонованої послуги можливе впровадження друку і розповсюдження флаєрів, зовнішньої реклами, реклами на радіо, оголошень в друкованих виданнях, власний сайт,

© Чуйко А.М., Чуйко М.М., Асауленко Є.І., 2015

просування в соцмережах та інші активні способи рекламування залежно від коштів, які заклад може і готовий потратити на це [4]. Не слід також забувати про бонуси та акції, які дозволять залучити ще більше клієнтів.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Останнім часом в нашій країні та за кордоном неймовірно популярними при мотелях стають різноманітні всюдихідні транспортні засоби [5]. Сюди можна віднести кросові мотоцикли, гірські велосипеди, позашляховики, баггі і, звичайно ж, квадроцикли. Причому останній вид транспорту є найбільш зручним для подолання водних, гірських, лісових і інших ділянок доріг. Вони компактніші за автомобілі, стійкіші за мотоцикли і потужніші за велосипеди. Але зустрічаються чотириколісні «мотоцикли» не так часто. В першу чергу, це обумовлено їх високою вартістю. У результаті, складається дуже цікава картина.

З одного боку, існує реальний інтерес до квадроциклів. Тобто, існує попит. Люди хочуть кататися по бездоріжжю на цих химерних апаратах. Але з іншого боку, далеко не усі готові купляти цей вид транспорту у власність. Отже, виходить, що для підприємців це прекрасна можливість для надання такої послуги. Одним із способів задоволення населення у цій потребі може стати пункт прокату квадроциклів і снігоходів при мотелі. Це саме те місце, де усі охочі можуть узяти на короткий термін незвичайний транспортний засіб і вдосталь насолодитися підкоренням бездоріжжя або прогулянкою лісом.

Мета статті. Метою роботи є дослідження доцільності використання у готельно-ресторанному комплексі такої фірмової послуги, як прокат квадроциклів, снігоходів, санчат, лиж, велосипедів, спортивного знаряддя тощо, а також порівняння якості послуг у мотелі-конкурента з якістю послуг мотелю, що проектується.

Виклад основного матеріалу. Проводимо розрахунок комплексного показника якості готельного продукту основного конкурента – мотелю «Берлога» (табл. 1). Для надання якісним характеристикам кількісної форми вираження застосовані балові оцінки – від 0 до 4 – отримані на основі експертних оцінок. Кожний показник отримав три рівні: незадовільний – 0 балів, задовільний – 1-2 бали, добрий (повністю відповідає очікуванням) – 3 бали і відмінний (перевищує очікування) – 4 бали. Коефіцієнти вагомості між показниками в сумі дають 100.

Видно, що комплексний показник якості знаходиться в межах середнього значення. Тобто його конкурентопридатність перспективна, але не висока.

В таблиці 2 наведена узагальнена оцінка якості готельного продукту за групами показників.

За результатами проведеного дослідження будується профіль якості готельного продукту (рис. 1).

Таблиця 1

Комплексний показник якості готельного продукту мотелю «Берлога»

Показники якості	Коефіцієнт вагомості, m_i	P_i^{et}	P_i	k_i	$k_i m_i$
Робота служб прийому і розміщення					
Цілодобова робота служби прийому та розміщення	4,3	4	3,8	0,95	4,1
Система бронювання номерів	4,2	4	3,5	0,88	3,7
Послуги консьєржа	3,8	4	3,2	0,80	3,0
Організація трансферу	3,7	4	3,0	0,75	2,8
Зберігання багажу	3,4	4	2,8	0,70	2,4
Інформаційна допомога	3,8	4	3,2	0,80	3,0
Номерний фонд					
Впровадження інформаційних технологій	3,8	4	2,4	0,60	2,3
Оснащення номерного фонду	4,4	4	2,6	0,65	2,9
Комфорт і дизайн номерів	4,4	4	3,2	0,80	3,5
Композиційно-просторове рішення	4,0	4	3,0	0,75	3,0
Послуги харчування					
Якість продукції закладу ресторанного господарства	4,0	4	3,5	0,88	3,5
Асортимент страв та напоїв	4,0	4	3,2	0,80	3,2
Асортимент і якість додаткових послуг					
Якість надання послуг	4,3	4	3,0	0,75	3,2
Асортимент додаткових послуг	4,1	4	2,8	0,70	2,9
Інтерактивне меню ресторану	3,8	4	2,5	0,63	2,4
Обмін валют	3,2	4	2,4	0,60	1,9
Екскурсії і походи лісом для дітей та дорослих	4,2	4	3,5	0,88	3,7
Індивідуальний QR-код для мобільних пристроїв	3,8	4	2,0	0,5	1,9
Прокат квадро циклів, снігоходів, санчат, лиж, велосипедів, спортивного знаряддя	3,8	4	1,0	0,25	0,9
Тренажерний зал	3,6	4	2,1	0,53	1,9
Компетентність персоналу					
Основний склад персоналу	4,2	4	3,5	0,88	3,7
Додатковий персонал	3,8	4	2,4	0,60	2,3
Ввічливість і компетентність	4,2	4	3,0	0,75	3,2
Безпечність послуг					
Санітарний стан приміщень	4,6	4	3,8	0,95	4,4
Безпечність перебування	4,6	4	3,6	0,90	4,1
Комплексний показник якості	100				73,9

На осях шестигранника відкладають відносні показники якості k_i виражені у відсотках ($k_i * 100\%$).

Таблиця 2

Узагальнена оцінка якості готельного продукту за групами показників

Показники якості	P_i^{et}	P_i	k_i	$k_i m_i$
Робота служб прийому і розміщення	4	3,25	0,812	3,14
Номерний фонд	4	2,80	0,700	2,91
Послуги харчування	4	3,35	0,837	3,35
Асортимент і якість додаткових послуг	4	2,41	0,603	2,32
Компетентність персоналу	4	2,96	0,740	3,03
Безпечність послуг	4	3,70	0,925	4,25

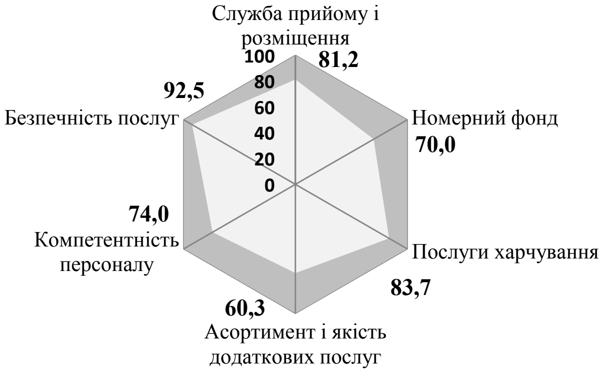

Рис. 1. Профіль якості готельного продукту мотелю «Берлога»

Таблиця 3

Комплексне оцінювання конкурентних переваг готельного продукту мотелю «Берлога»

Послуга	Коефіцієнт ваговості, m_i	P_i^{et}	P_i	k_i	$k_i m_i$
Наявність сертифікату на підтвердження категорії готелю	10	10	10,0	1,0	10,0
Переваги місця розташування	10	10	8,0	0,8	8,0
Індивідуальний технічний проект готелю	8	10	10,0	1,0	8,0
Унікальний інтер'єр та екстер'єр	10	10	7,0	0,7	7,0
Рівень комфорту	14	10	7,0	0,7	9,8
Наявність унікальних послуг	13	10	4,5	0,45	5,8
Наявність унікальних технологій обслуговування	10	10	4,5	0,45	4,5
Якість кадрового забезпечення	7	10	6,5	0,65	4,5
Можливість отримання цінових знижок	10	10	7,5	0,75	7,5
Використання сучасних IT-технологій в діяльності підприємства	8	10	6,5	0,65	5,2
Комплексний показник конкурентних переваг	100	-	-	-	70,3

Таблиця 4

Комплексний показник якості готельного продукту мотелю «Транзит»

Показники якості	Коефіцієнт ваговості, m_i	P_i^{et}	P_i	k_i	$k_i m_i$
Робота служб прийому і розміщення					
Цілодобова робота служби прийому та розміщення	4,0	4	3,8	0,95	3,8
Система бронювання номерів	4,2	4	3,5	0,88	3,7
Послуги консьєржа	3,8	4	3,2	0,80	3,0
Організація трансферу	3,7	4	3,0	0,75	2,8
Зберігання багажу	3,4	4	2,8	0,70	2,4
Інформаційна допомога	3,8	4	3,2	0,80	3,0
Номерний фонд					
Впровадження інформаційних технологій	4,0	4	3,8	0,95	3,8
Оснащення номерного фонду	4,0	4	3,7	0,93	3,7
Комфорт і дизайн номерів	4,0	4	3,8	0,95	3,8
Композиційно-просторове рішення	4,0	4	3,5	0,87	3,5
Послуги харчування					
Якість продукції закладу ресторанного господарства	4,3	4	3,8	0,95	4,1
Асортимент страв і напоїв	4,3	4	3,5	0,87	3,7
Асортимент і якість додаткових послуг					
Якість надання послуг	4,3	4	3,8	0,95	4,1
Асортимент додаткових послуг	4,1	4	3,9	0,98	4,0
Інтерактивне меню ресторану	3,8	4	3,4	0,85	3,2
Обмін валют	3,2	4	3,0	0,75	2,4
Екскурсії і походи лісом для дітей та дорослих	4,2	4	3,5	0,88	3,7
Індивідуальний QR-код для мобільних пристроїв	3,6	4	3,9	0,97	3,5
Прокат квадроциклів, снігоходів, санчат, лиж, велосипедів, спортивного знаряддя	4,0	4	3,9	0,97	3,9
Тренажерний зал	3,6	4	3,7	0,93	3,3
Компетентність персоналу					
Основний склад персоналу	4,2	4	3,5	0,88	3,7
Додатковий персонал	3,8	4	3,0	0,75	2,8
Ввічливість і компетентність	4,2	4	3,0	0,75	3,2
Безпечність послуг					
Санітарний стан приміщень	4,6	4	3,8	0,95	4,4
Безпечність перебування	4,6	4	3,6	0,90	4,1
Комплексний показник якості	100				87,6

Встановлено, що напрямками підвищення якості готельного продукту підприємства є: асортимент і якість додаткових послуг, оснащення номерів.

Комплексне оцінювання конкурентних переваг готельного продукту здійснюється експертним методом відносно конкурента – мотелю «Берлога» (табл. 3).

Видно, що у мотеля «Берлога» комплексний показник конкурентних переваг досить посередній і становить 70,3 одиниць із 100 можливих.

Використовуючи запропоновану методику, можна спроектувати конкурентопридатність готельного продукту після реалізації програм розвитку проекту – впровадження інноваційних послуг і технологій обслуговування, підвищення рівня задоволення очікувань споживачів. При цьому доцільно порівняти результати розрахунку комплексного показника конкурентопридатності готельного продукту основного конкурента – мотелю «Берлога» та готельного продукту проектуємого мотелю «Транзит». В результаті реалізації запропонованої програми розвитку готелю повторно розраховуємо комплексний показник якості готельного продукту для проектуємого мотелю «Транзит» (табл. 4).

Комплексний показник якості готельного продукту становить 87,6 одиниць, що перевищує значення основного конкуренту «Берлога» на 18,5% (73,9 одиниць), і відповідає високому рівню конкурентопридатності (>85). В таблиці 5 наведена узагальнена оцінка якості готельного продукту за групами показників.

Таблиця 5

Узагальнена оцінка якості готельного продукту за групами показників якості

Показники якості	P_i^{et}	P_i	k_i	$k_i m_i$
Робота служб прийому і розміщення	4	3,25	0,812	3,10
Номерний фонд	4	3,70	0,925	3,70
Послуги харчування	4	3,65	0,912	3,92
Асортимент і якість додаткових послуг	4	3,64	0,910	3,50
Компетентність персоналу	4	3,17	0,793	3,22
Безпечність послуг	4	3,70	0,925	4,25

За результатами проведеного дослідження будуємо профіль якості готельного продукту ГРК «Транзит» (рис. 2).

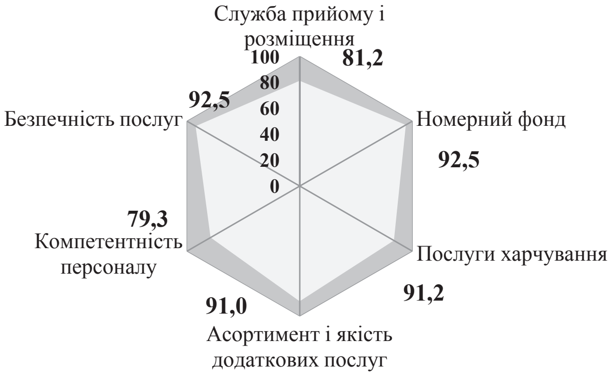

Рис. 2. Профіль якості готельного продукту мотелю «Транзит»

Видно, що профіль якості готельного продукту ГРК «Транзит» за площею поверхні більше наближається до якості еталону, ніж у мотелю «Берлога», що забезпечується поліпшенням якості номерного фонду та асортиментом і якістю додаткових послуг. Проект розвитку мотелю передбачає посилення конкурентних переваг та іміджу підприємства внаслідок отримання ним сертифікату підтвердження категорії, а також впровадження нових послуг та новацій. Комплексну оцінку конкурентних переваг мотелю «Транзит» проводили експертним методом відносно умовного еталону (табл. 6).

Таблиця 6

Комплексне оцінювання конкурентних переваг готельного продукту ГРК «Транзит»

Послуга	Коефіцієнт вагомості, m_i	P_i^{et}	P_i	k_i	$k_i m_i$
Показники готелю після впровадження запропонованих новацій					
Наявність сертифікату підтвердження категорії готелю	10	10	10,0	1,0	10,0
Переваги місця розташування	10	10	8,00	0,8	8,0
Індивідуальний технічний проект готелю	8	10	10,0	1,0	8,0
Унікальний інтер'єр та екстер'єр	10	10	7,5	0,75	7,5
Рівень комфорту	12	10	9,0	0,9	10,8
Наявність унікальних послуг	13	10	9,0	0,9	11,7
Наявність унікальних технологій обслуговування	11	10	9,0	0,9	9,9
Якість кадрового забезпечення	10	10	7,5	0,75	7,5
Можливість отримання цінових знижок	8	10	7,5	0,75	6,0
Використання IT-технологій в діяльності підприємства	8	10	9	0,9	7,2
Комплексний показник конкурентних переваг	100	-	-	-	86,6

Таким чином, комплексний показник конкурентних переваг готельного продукту мотелю «Транзит» становить 86,6 одиниць, що перевищує відповідне значення мотелю «Берлога» на 23,2% (70,3 одиниць), і відповідає високому рівню конкурентопридатності готельного продукту (>75). Результат розрахунку комплексного показника конкурентопридатності готельного продукту наведено в табл. 7.

За результатами розрахунків побудовано модель конкурентопридатності готельного продукту після реалізації проекту розвитку ГРК «Транзит» (рис. 3).

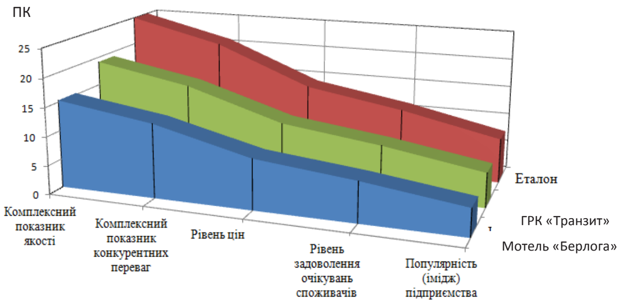

Рис. 3. Модель конкурентопридатності готельного продукту

Таким чином, комплексний показник конкурентопридатності готельного продукту проектуємого мотелю «Транзит» становить 60,67 одиниць, що перевищує значення конкурентопридатності мотелю «Берлога» на 23,3% (49,22 одиниць) і за шкалою оцінки конкурентопридатності відповідає перспективним готельним продуктам, які мають середній рівень конкурентопридатності.

Висновки і пропозиції. Запропонована послуга буде користуватися гарним попитом, оскільки мотель буде розташовано на кільцевому шляху м. Харків Харківського району поряд із сосновим лісом і річкою. Популярне на сьогоднішній день серед дорослих і дітей катання на квадроциклах, снігоходах, велосипедах, лижах, санчатах буде приносити споживачам закладу неабияке задоволення і гарний настрій. Ця послуга дуже підійде для сімейного відпочинку.

Введення цієї додатової послуги до переліку надаваємих послуг позитивно сприятиме на імідж мотелю. Це допоможе залучити більшу кількість людей, зацікавити потенційних клієнтів, утримувати конкурентоспроможність закладу, враховуючи постійне зростання кількості підприємств.

Розрахунок комплексного показника якості готельного продукту ГРК «Транзит» склав 87,6 одиниць, що перевищує відповідне значення основного конкурента – мотелю «Берлога» на 18,5% (73,9 одиниць). Комплексний показник конкурентних переваг готельного продукту мотелю «Транзит» становить 86,6 одиниць і перевищує показник мотелю «Берлога» на 23,2% (70,3 одиниць).

Комплексний показник конкурентопридатності готельного продукту проектуємого ГРК «Транзит» становить 60,67 одиниць, що перевищує значення конкурентопридатності мотелю-конкурента «Берлога» на 23,3% (49,22 одиниць). Це вказує на перспективність готельного продукту і його достатню конкурентопридатність. На основі проведених розрахунків побудовано модель конкурентопридатності готельного продукту.

Таблиця 7

Розрахунок комплексного показника конкурентопридатності готельного продукту

Показники	Коеф. вагомості, m_i	Еталон	Мотель-конкурент «Берлога»	Проектований мотель «Транзит»
Комплексний показник якості	0,25	100,00	73,9	87,6
Комплексний показник переваг	0,21	100,00	70,3	86,6
Рівень цін	0,17	100,00	70,0	70,0
Рівень задоволення очікувань споживачів	0,20	100,00	67,0	80,0
Популярність (імідж) підприємства	0,17	100,00	65,0	75,0
Сума	1,00	100,00		
Автоматичне визначення приведених показників				
Комплексний показник якості	0,25	100,00	73,9	87,6
Комплексний показник переваг	0,21	100,00	70,3	86,6
Рівень цін	0,17	100,00	70,0	70,0
Рівень задоволення очікувань споживачів	0,20	100,00	67,0	80,0
Популярність (імідж) підприємства	0,17	100,00	65,0	75,0
Координата Y	c_1	0,0000000024	0,0000000167	0,0000000077
	c_2	0,0000000023	0,0000000139	0,0000000061
	c_3	0,0000000015	0,0000000088	0,0000000042
	c_4	0,0000000010	0,0000000072	0,0000000036
	c_5	0,0000000008	0,0000000055	0,0000000022
Координата Z	n_2	0,251	0,203	0,222
	n_2	0,211	0,177	0,187
Відносне значення кожної ознаки в їх сукупності	n_3	0,146	0,128	0,166
	n_4	0,111	0,110	0,119
	n_5	0,081	0,131	0,098
Комплексна оцінка конкурентопридатності				
Показники конкурентопридатності				
Комплексний показник якості	k_1	25,00	15,50	19,10
Комплексний показник переваг	k_2	21,00	13,11	16,18
Рівень цін	k_3	14,50	8,63	10,76
Рівень задоволення очікувань споживачів	k_4	12,20	7,05	8,62
Популярність (імідж) підприємства	k_5	7,80	4,93	6,01
Комплексний показник конкурентопридатності		80,50	49,22	60,67

Список літератури:

1. Василиса С. И. Организация и управление гостеприимства / С. И. Василиса. – Симферополь, 2004. – 183 с.
2. Лукьянова Л. Г. Унифицированные технологии гостиничных услуг / Л. Г. Лукьянова, Т. Т. Дорошенко, И. М. Мунич // Под ред. проф. В. К. Фе-дорченка. – К., 2011. – 248 с.
3. Роглев Х. И. Некоторые мысли по поводу развития гостиничного бизнеса / Х. И. Роглев // Ресторанный и гостиничный бизнес. – 2004. – № 1. – С. 45-51.
4. Карсекин В. Проблемы развития гостиничного хозяйства в Украине / В. Карсекин, Т. Ткаченко // Экономика Украины. – 2014. – № 9. – С. 23-28.
5. Мусакин А. А. Малый отель: с чего начать, как преуспеть. Советы владельцам и управляющим / А. А. Мусакин. – С-Пб, 2013. – 320 с.

Чуйко А.Н., Чуйко М.Н., Асауленко Е.И.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

РАЗРАБОТКА НОВЫХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ УСЛУГ В ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННЫХ КОМПЛЕКСАХ

Аннотация
Рассмотрена целесообразность и перспективность использования в гостинично-ресторанном комплексе дополнительных услуг, в частности, внедрение такой фирменной услуги, как прокат квадроциклов, снегоходов, санок, лыж, велосипедов, спортивного снаряжения и тому подобное. Расчет комплексного показателя качества гостиничного продукта проектируемого мотеля «Транзит» составил 87,6 единиц, что превышает соответствующее значение основного конкурента – мотеля «Берлога» на 18,5% (73,9 единиц). Комплексный показатель конкурентных преимуществ гостиничного продукта мотеля «Транзит» составляет 86,6 единиц и превышает показатель мотеля-конкурента «Берлога» на 23,2% (70,3 единиц). На основе проведенных расчетов построена модель конкурентопригодности гостиничного продукта.
Ключевые слова: мотель, гостинично-ресторанный комплекс, комплексный показатель, гостиничная услуга, конкурентные преимущества, качество услуги.

Chuiko A.M., Chuiko M.M., Asaulenko E.I.
Kharkiv Trade and Economic Institute
Kyiv National Trade and Economic University

DEVELOPMENT OF NEW COMPETITIVE SERVICES IN THE HOTEL-RESTAURANT COMPLEX

Summary
Consider feasibility and potential use in the hotel and restaurant complex of additional services, including the introduction of such proprietary services, rental of ATV, snowmobile, sled, skis, conducted-pads, sports equipment and more. Calculation of complex quality hotel product motel «Transit», which is designed, was 87.6 units, which exceeds the corresponding value of the main competitor – motel «Berloga» at 18.5% (73.9 units). A comprehensive index of competitive advantage of hotel product motel «Transit» is 86.6 units and higher than a rival motel «Berloga» at 23.2% (70.3 units). Based on the calculations the model of competitiveness hotel product.
Keywords: motel, hotel and restaurant complex, a complex figure, hotel services, competitive advantages, quality services.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 631.15

ПРОВЕДЕННЯ ЗЕМЛЕВПОРЯДНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТАЦІЇ ІЗ ЗЕМЛЕУСТРОЮ В УКРАЇНІ

Домбровська О.А.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

У статті досліджено зміст просторового, функціонального, економічного і фінансово-кошторисного розділів проектних рішень. Обґрунтовано сутність проектних рішень, які мають розроблятися у основних видах сучасної документації із землеустрою. Розглянуто значення проведення державної експертизи землевпорядної документації в сучасних умовах розвитку земельних відносин.

Ключові слова: землеустрій, землевпорядна експертиза, земельні відносини, земельний кадастр, земельні спори.

Постановка проблеми. Земельний обіг, який проходить у даний час в Україні, досить великий. У зв'язку з цим на Державне агентство земельних ресурсів України та його структурні підрозділи покладені функції відпрацювання державної політики і нормативно-правового регулювання у сфері земельних відносин, раціонального використання та охорони земель. Це вимагає відповідного контролю за проведенням землеустрою. Такими заходами контролю є проведення державної експертизи землевпорядної документації та розроблення стандартів, норм і правил у сфері землеустрою.

Землевпорядна експертиза із своїми функціями та завданнями, організаціями, структурою, процедурою займає вагоме місце в системі управління земельними ресурсами України. Державній експертизі підлягає вся землевпорядна документація із землеустрою, оцінки земель, а також документація і матеріали державного земельного кадастру, яка розробляється на державному, регіональному та місцевому рівнях суб'єктами господарської діяльності, що володіють необхідним технічним і технологічним забезпеченням та у складі яких працюють сертифіковані інженери-землевпорядники. У ході перевірок виконання робіт із землеустрою землевпорядними організаціями працівники територіальних органів Держгеокадастру України виявляють доволі значну кількість недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сучасного землеустрою і землевпорядної експертизи присвячено роботи таких науковців та практиків як П.М. Першин і П.Ф. Вєдєнічев [1, 6], Д.С. Добряк [2], А.Г. Мартин [3], А.М. Третяк [4], О. Юрець [5] та інших. Але навіть серед науковців та практиків донині зберігаються значні відмінності у баченні складу та змісту окремих видів землевпорядної документації, порядку їх розроблення, погодження та затвердження, методичних засад проектування тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вимоги до якості й обґрунтованості проведення державних землевпорядних експертиз постійно підвищуються поряд із прискоренням науково-технічного прогресу, впровадженням у виробництво новітньої техніки й технології. Тому постає питання ролі державної експертизи землевпорядної документації у системі землеустрою та земельного кадастру.

Мета статті. Метою стаття є обґрунтування сутності проектних рішень, які мають розроблятися у основних видах сучасної документації із землеустрою, яка підлягає державній землевпорядній експертизі. Роботи із землеустрою мають велике значення для завершення земельної реформи, оскільки вони впливають на соціальне й економічне становище держави. Саме тому дуже важливо виконувати ці роботи якісно.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи юридичне значення землевпорядної документації, Земельний кодекс України [8] передбачає проведення державної експертизи окремих видів технічної документації у сфері землеустрою. Це передбачено статтею 186, де зазначено, що прогнозні матеріали використання і охорони земель, проекти землеустрою, матеріали державного земельного кадастру, проекти з питань використання і охорони земель, реформування земельних відносин, а також техніко-економічні матеріали обґрунтувань використання і охорони земель підлягають державній експертизі, яка здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, відповідно до закону.

Згідно положень ст. 1 Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» [10] державна експертиза землевпорядної документації – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка об'єктів експертизи на предмет їх відповідності вимогам законодавства, встановленим стандартам, нормам і правилам, а також підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо об'єктів експертизи.

Позитивні висновки державної експертизи щодо об'єктів обов'язкової державної експертизи є підставою для прийняття відповідного рішення органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування, відкриття фінансування робіт з реалізації заходів, передбачених відповідною документацією [10].

Висновки державної експертизи після їх затвердження спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері державної експертизи є обов'язковими для прийняття до розгляду замовником і врахування при прийнятті відповідного рішення щодо об'єктів державної експертизи.

Правове регулювання державної експертизи землевпорядної документації, склад та зміст окремих видів землевпорядної документації, порядку їх розроблення, погодження та затвердження, методичних засад проектування є складовою частиною знань експерта. Ці знання базуються на вивченні відповідних законів і підзаконних актів органів влади й управління України в області державної землевпорядної експертизи. При цьому нормативна база державної експертизи землевпорядної документації, у свою чергу, опирається на відповідні нормативно-технічні документи (стандарти, норми, правила й т.д.) і методичні (посібника, інструкції, рекомендації, методики й ін.) матеріали, розроблені спеціалізованими відомствами й науковими установами.

Через систему землеустрою здійснюються основні функції держави із управління земельними ресурсами: облік і оцінка земель, планування і організація раціонального використання земель та їх охорони, інформаційне забезпечення (державного земельного кадастру, державного моніторингу земель, оцінки земель, державного земельного контролю) і т.п.

У статті 23 Закону України «Про землеустрій» [9] зазначено, що нормативно-правові акти з питань здійснення землеустрою встановлюють порядок організації, державні стандарти, норми і правила виконання робіт із землеустрою, їх склад і зміст.

Головним завданням документації із землеустрою є процес подання інформації про об'єкт, процес, проектних рішень, що приймаються спеціально підготовленими фахівцями – інженерами-землевпорядниками. Законодавством також встановлено окремі види землевпорядної документації, які не містять проектних рішень і виконують лише інформаційно-довідкову або процесуальну функцію, наприклад, технічна документація із землеустрою щодо складання документів, що посвідчують право на земельну ділянку, технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості),

© Домбровська О.А., 2015

спеціальні тематичні карти і атласи стану земель та їх використання тощо.

Сутність проектного рішення у землеустрої полягає у авторському задумі об'єкту землеустрою (окремої земельної ділянки, землекористування, територіальної зони, адміністративно-територіального утворення тощо) з визначенням його просторових характеристик, правового режиму, вирішенням соціальних, економічних, екологічних, санітарно-гігієнічних, інженерно-технічних аспектів, що фіксуються в графічній і текстовій частинах документації із землеустрою [3].

Важливою умовою прийняття проектного рішення є його відповідність чинним нормативно-правовим актам, стандартам, нормам і правилам. Проектне рішення реалізується шляхом перенесення його в натуру (на місцевість), в т.ч. із закріпленням спеціальними знаками, та реєстрацією відповідних речових прав на земельні ділянки та/або обмежень цих прав. Проектне рішення любого види документації із землеустрою складається з таких основних розділів: просторовий, функціональний, економічний і фінансово-кошторисний.

У просторовому розділі проектні рішення зводяться до формування п'яти видів меж: земельних ділянок, земельних, функціональних зон, територіальних зон, межі адміністративно-територіальних одиниць (межі сіл, селищ, міст, районів у містах, районів, областей, АР Крим, державний кордон України). Просторові рішення мають фіксуватися у єдиній державній системі геодезичних координат із наступним внесенням їх (після затвердження документації із землеустрою) до бази даних державного земельного кадастру [3].

Функціональний розділ проектного рішення включає формування правил використання об'єкту землеустрою, що передбачає узагальнення у описовій формі дозволених та/або заборонених способів використання земель в межах певних просторових одиниць (ділянок, угідь, зон тощо). До цього розділу слід віднести, наприклад, встановлення цільового призначення земельної ділянки, схеми чергування культур у сівозміні, зміст положення про охоронну зону заповідника, вимоги щодо правил охорони інженерного об'єкту тощо. Цей розділ проектного рішення, як правило, реалізується у подальшому через формування і реєстрацію відповідних обмежень речових прав на земельні ділянки.

В економічний розділ проектного рішення включаються розрахунки, пов'язані з обґрунтуванням складових економіко-правового механізму регулювання земельних відносин: відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам; відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва; визначення плати за встановлення земельного сервітуту тощо.

У фінансово-кошторисному розділі проектного рішення обґрунтовують комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів з використання та охорони земель в межах об'єкту землеустрою, а також обсягів і джерел ресурсного забезпечення їх реалізації. Ці заходи мають здійснюватися з використанням бюджетних коштів та бути узгодженими за строками виконання, складом виконавців і ресурсним забезпеченням. Даний розділ повинні включати такі види документації із землеустрою як загальнодержавні і регіональні (республіканські) програми використання та охорони земель, а також схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень [3].

Одним з негативних явищ в системі земельних відносин та землеустрою є виникнення спорів. На нашу думку державна експертиза землевпорядної документації є одним із можливих механізмів вирішення земельних спорів. Законодавчо встановлено три форми експертизи землевпорядної документації: обов'язкова, вибіркова, добровільна.

У відповідності до ст. 31 Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» [10] обов'язкова державна експертиза проводиться за клопотанням (заявами) замовників чи розробників об'єктів державної експертизи, а при вирішенні земельних спорів – також за клопотанням відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Таким чином, статтею практично започатковано новий механізм врегулювання земельних спорів, основною та дієвою частиною якого повинен стати висновок державної експертизи землевпорядної документації. Сам Закон України «Про державну експертизу землевпорядної документації» [10] та Земельний кодекс України [8] детально не регламентують порядок вирішення земельних спорів. Однак, з положень Закону [10] вбачається один з шляхів можливого вирішення земельних спорів, шляхом проведення державної експертизи землевпорядної документації.

Статтею 10 Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» [10] визначено випадки проведення вибіркової державної експертизи. Вибіркова державна експертиза проводиться за ініціативою спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері державної експертизи щодо об'єктів, які не підлягають обов'язковій державній експертизі.

Отже, слід вважати, що виявлення порушень земельного законодавства вчинених розробниками, вже вказує на виникнення спірних питань. Більше того, порушення земельного законодавства є підставою для відповідного реагування, яке й може здійснюватися шляхом проведення державної експертизи у вибірковій формі.

Згідно ст. 11 Закону [10] добровільна державна експертиза проводиться за ініціативою замовника або розробника об'єкта експертизи щодо об'єктів, які не підлягають обов'язковій державній експертизі. З практики проведення державної експертизи землевпорядної документації спеціалістами Головного управління Держгеокадастру у області можна зробити висновок, що якраз шляхом здійснення вибіркової державної експертизи землевпорядної документації вирішується більша частина спірних правовідносин.

При проведенні державної експертизи землевпорядної документації перевіряються, аналізуються та досліджуються: правове забезпечення проектних рішень; відповідність передбачених заходів проектному завданню, а також вимогам раціонального використання та охорони земель і нормативно-технічних документів, вимогам дотримання законних прав та інтересів власників земельних ділянок і землекористувачів, держави і суспільства; запропоновані проектною документацією способи зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту при проведенні робіт, пов'язаних з порушенням і рекультивацією земель; еколого-економічна ефективність заходів запобігання негативному впливу на стан земельних ресурсів, суміжні земельні ділянки зокрема та ландшафт взагалі. Рішення про затвердження проектів є правовою підставою переходу до наступних стадій землевпорядного процесу.

Згідно з Методикою проведення державної експертизи землевпорядної документації [11] процедуру експертизи рекомендується проводити у три етапи: підготовчий, основний та заключний.

На підготовчому етапі перевіряється зміст документації із землеустрою, тому необхідно добре знати, які документи повинні бути в наявності, а також які з них мають бути в оригіналі, які завірені печаткою організації, для якої розробляється або складається ця документація, а які завірені печаткою землевпорядної організації. Тобто необхідно виконати вимоги пункту 3.3.2 Методики проведення державної експертизи землевпорядної документації [11], а саме підготувати всі основні документи й матеріали на об'єкт.

На основному етапі експертизи аналізується документація із землеустрою і встановлюється її відповідність нормативно-правовим актам, нормам, правилам, стандартам тощо. Виконуючи роботи на цьому етапі експертизи, треба пам'ятати, що в цілому землевпорядна документація містить багатогранну інформацію. У ній можна виділити такі основні складові: картографічна, геодезична, землевпорядна з проектуванням меж, нормативно-правова, містобудівна, санітарноекологічна, історико-культурна, фінансова тощо. Співвідношення між цими елементами у кожному документі може бути різним залежно від його виду. Всю інформацію можна розподілити на три категорії: інформація, що згідно з нормативними актами [8, 9] вноситься до Державного

земельного кадастру, інформація для прийняття рішень міських, селищних рад і райдержадміністрацій та супровідна інформація. Усі ці складові дуже важливі. Ці види інформації вносяться до Державного земельного кадастру і тим самим їх статус є дуже високим.

Результатом проведення державної експертизи є її висновок, який може бути позитивним або негативним. В останньому випадку документація з землеустрою підлягає доопрацюванню її виконавцем. Водночас, позитивний висновок державної експертизи щодо об'єктів обов'язкової державної експертизи є підставою для початку процедури внесення відомостей про земельну ділянку до Державного земельного кадастру та прийняття відповідними органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування рішення про затвердження документації із землеустрою (ст. 35 Закону «Про державну експертизу землевпорядної документації») у порядку, визначеному у ст. 186 Земельного кодексу України.

Висновки і пропозиції. Державно-правове забезпечення раціонального використання і охорони земель, а також реалізації суб'єктивних прав на землю громадянами, юридичними особами, державою і територіальними громадами передбачає обов'язкове виготовлення і затвердження землевпорядної документації, передбаченої чинним Земельним кодексом. На основі такої документації органи державної влади розробляють і затверджують заходи використання і охорони земель, місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування приймають рішення щодо перспектив використання земель на своїй території, надають земельні ділянки у користування, передають безоплатно чи продають у власність громадянам та юридичним особам земельні ділянки із земель державної і комунальної власності, легалізують у передбаченому порядку права на землю, встановлюють обмеження права власності і права користування земельними ділянками тощо. Тому обґрунтоване проведення землевпорядної експертизи технічної документації у сфері землеустрою, слід розглядати як запоруку ефективного вирішення важливих земельно-правових питань.

Список літератури:

1. Веденичев П. Ф. Земельные ресурсы Украинской ССР и их хозяйственное использование / П. Ф. Веденичев. – К.: Наукова думка, 1972. – 176 с.
2. Добряк Д. С. Проблеми сучасного землеустрою / Д. С. Добряк // Землевпорядний вісник. – 2012. – № 1. – С. 30-34.
3. Мартин А. Г. Сутність проектних рішень у сучасній документації із землеустрою / А. Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2010. – № 2. – С. 14-23.
4. Новаковський Л. Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л. Новаковський. М. Олешенко. – К.: Урожай, 2007. – 276 с.
5. Третяк А. М. Нова парадигма землеустрою в земельній політиці України / А. М. Третяк, О. С. Дорош, Н. А. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 1. – С. 10-16.
6. Першин П. М. Нариси аграрних проблем будівництва соціалізму / П. М. Першин. – К.: Наукова думка, 1973. – 339 с.
7. Юрець О. Державна експертиза землевпорядної документації: проблеми при її проведенні та не проведенні / О. Юрець, Р. Нечипоренко // Землевпорядний вісник. – 2010. – № 9. – С. 20-23.
8. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ земельний
9. Про землеустрій: Закон від 22.05.2003 № 858-IV Редакція від 01.01.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/землеустрій
10. Про державну експертизу землевпорядної документації: Закон від 17.06.2004 № 1808-IV Редакція від 01.01.2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1808-15/ землевпорядна експертиза
11. Методика проведення державної експертизи землевпорядної документації: Наказ Держкомзему України від 03.12.2004 № 391 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1618-04

Домбровская Е.А.
Харьковского национального университета имени В.В. Докучаева

ПРОВЕДЕНИЕ ЗЕМЛЕУСТРОИТЕЛЬНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТАЦИИ ИЗ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследовано содержание пространственного, функционального, экономического и финансово-сметного разделов проектных решений. Обоснована сущность проектных решений, которые должны разрабатываться в основных видах современной документации по землеустройству. Рассмотрено значение проведения государственной экспертизы землеустроительной документации в современных условиях развития земельных отношений.
Ключевые слова: землеустройство, землеустроительная экспертиза, земельные отношения, земельный кадастр, земельные споры.

Dombrovska O.A.
Kharkiv National agrarian University named after V.V. Dokuchaev

LEADTHROUGH OF LAND SURVEYING EXAMINATION OF DOCUMENT FROM ORGANIZATION OF THE USE OF LAND IN UKRAINE

Summary
Maintenance of spatial, functional, economic and financially-estimate sections of project decisions is investigational in the article. Essence of project decisions which must be developed in the basic types of modern document on organization of the use of land is grounded. The value of leadthrough of state examination of zemleustroitel'noy document is considered in the modern terms of development of the landed relations.
Keywords: organization of the use of land, land surveying examination, landed relations, anded cadastre, landed disputes.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 908(477.6):036«19»

РАДЯНСЬКИЙ ДИСКУРС МІСТА: ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЄЗНАВЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ 60-80-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ ПРО ЗАПОРІЖЖЯ

Гузенков С.Г., Сирцова О.М.
КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» ЗОР

Дискурс є активним конструюванням та відображенням світу, через повторювані теми та аргументи він визначає, що є «реальним» та «істинним». Радянський дискурс все ще присутній у культурно-освітньому просторі півдня України і впливає на розуміння декомунізації. Остання сприймається частиною населення як спроба «перекреслити» минуле. Мета статті – на основі аналізу краєзнавчої літератури виявити способи описання минулого та сьогодення Запоріжжя, які складали основу радянського дискурсу. Джерелами стали науково-популярні видання 60–80-х років XX ст. періоду, коли дискурс сформувався в тому вигляді, якому проіснував до кінця радянської влади. Література про регіон була частиною радянської пропаганди, спрямованої на створення «уявленої спільноти» – «радянського народу». Через ретельно підібрані факти та метафори створювався образ квітучого соціалістичного Запоріжжя, для якого дорадянська історія не мала суттєвого значення. Міждисциплінарність теми дозволяє поєднати дослідження мови та дискурсу із темами ідентичності, історичної пам'яті. В статті розкриті основні складові радянського дискурсу: специфічна мова, поєднання елементів національної історії з імперськими та радянськими, а також апеляція до культурних символів, значущих для радянської культури. Декомунізація регіону і створення нового культурно-освітнього простору не можливі без розуміння цих складових. В академічному плані стаття окреслює нові напрямки можливих досліджень, а в соціальному – напрямки культурної та просвітницької роботи, що допоможуть прискорити усунення радянських елементів із суспільної свідомості.
Ключові слова: дискурс, тоталітарна мова, символ, краєзнавство, колективна пам'ять.

Постановка проблеми. Прийняття Верховною Радою пакету законів, спрямованих на декомунізацію, викликало жваві дискусії щодо недавнього минулого не тільки в академічному середовищі, а й у суспільстві. Так, передбачена законами зміна назв, виглядає проблематичною для цілого ряду регіонів, де під покровом радянськості у топоніміці приховувалось чимало назв, що належать до російсько-імперського знакового ряду [18, с. 350]. Південь України загалом і Запоріжжя, як його складова частина, є типовою ілюстрацією окресленої проблеми.

Радянське минуле тут лишається важливою частиною самосвідомості населення, а в культурному і освітньому просторі присутні символи та риторика, притаманні радянському дискурсу. Так, наприклад, протягом десяти років (2004–2013) в календарі «Знаменних та пам'ятних дат Запоріжжя», який видає Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека, на події радянського періоду, за підрахунками С. Гузенкова, припадало близько 77% дат. До того ж значна частина з них описувалася притаманною для радянських часів риторикою [8, с. 66].

У виданнях часів незалежності, які ставили за мету сформувати уявлення про Запоріжжя, як і в радянський період, місто асоціюється із островом Хортиця, запорізьким дубом та Дніпрогесом [13, с. 10]. Змінилися лише конотації. Так, у довідковому виданні до Євро-2012 національний заповідник Хортиця названий «головним туристичним об'єктом міста», а «стара частина» визнана вартою для відвідування, як і проспект Леніна, Дніпрогес та «соцмісто» [22, с. 8–12]. За радянських часів зазначені місця згадувалися у зворотній послідовності.

В освітньому просторі, попри запровадження регіонального курсу «Історія рідного краю» у 2001 р., внаслідок браку джерел та підготовлених вчителів, відтворювалася видозмінена радянська версія минулого, основними джерелами для вивчення місцевої історії лишалися радянські видання [9, с. 350–360].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена тема відноситься до міждисциплінарних, а тому для її розкриття використані ряд досліджень, здійснених у галузі філології. Зокрема, Н. Арутюнової, яка дала одне із найчастіше цитованих визначень дискурсу [2, с. 136–137], О. Гнатюк, яка проаналізувала дебати українських інтелектуалів щодо ідентичності на зламі XX та XXI ст. [7, с. 59–60], а також дослідження Н. Купіної [19, с. 161–163] та В. Чукавіна [24] стосовно тоталітарної мови.

Важливими для розуміння проблеми є роботи ряду істориків, зокрема, класична робота Б. Андерсона про «уявлені спільноти» [1], а також дослідження проблем історичної пам'яті М. Хальбвакса [23], особливостей її формування: у радянський період – С. Єкельчика [10], та в незалежній Україні – В. Кравченка [18], Л. Зашкільняка [16] та Л. Чуприя [25]. Аналізована тема стала логічним продовженням досліджень С. Гузенкова щодо формування історичної пам'яті [8] та образу минулого в культурному та освітньому просторі Запорізького регіону [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дискурс соціалістичного Запоріжжя та варіанти його відтворення у період незалежності не були предметом спеціального дослідження. Разом із тим, незаперечний факт його побутування в культурному, освітньому, а подекуди й в офіційному просторі потребує окремої уваги науковців.

Формулювання цілей статті. Мета даної публікації – аналіз складових дискурсу Запоріжжя, який продукувала література про край, видана у другій половині 1960-х – середині 1980-х років, часи відносно стабільного існування радянської системи, коли дискурс Запоріжжя оформився у тому вигляді, якому проіснував до кінця радянської влади.

Виклад основного матеріалу. Краєзнавча література не була маргінальним елементом в місцевому інформаційному просторі, а розглядалася як частина пропагандистської роботи. Про це свідчить, зокрема, склад авторів, серед яких були місцеві партійні керівники, письменники та журналісти, тобто люди, відповідальні за контроль над інформацією та її поширення.

Аналізовані видання були розраховані на мешканців та гостей міста й мали на меті створення позитивного образу соціалістичного Запоріжжя. У період незалежності внаслідок браку нової літератури вони залишалися основними джерелами знань про минуле краю, поширювалися за допомогою цифрових технологій [9, с. 360].

Оскільки поняття дискурс є дискусійним, варто зупинитися на його визначенні. За дефініці-

© Гузенков С.Г., Сирцова О.М., 2015

єю Н. Арутюнової, дискурс є мовою, «зануреною у життя», тобто взятим у подієвому контексті зв'язним текстом у сукупності із екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними та іншими факторами. Дискурс може бути мовленнєвим, письмовим, мати вербальні та невербальні складові [2, с. 136–137]. Більш детально поняття розкрите О. Гнатюк. Вона характеризує дискурс як активне конструювання та відображення світу, що визначає і водночас обмежує те, що є «реальним», «істинним», «природним», через настирливо повторювані теми, аргументи, думки, джерела та взаємозв'язки. Дослідниця звернула увагу на зв'язок дискурсу із володарюванням, підкреслила, що дискурс є актом виявлення влади, накидання своєї волі, посилення панівного становища. Він спирається на ті стосунки, котрі встановила влада, тому опосередковано, або безпосередньо її віддзеркалює [7, с. 59–60]. Застосовуючи зазначене зауваження до запропонованої теми, можна стверджувати, що через підбір історичних фактів, образів та метафор радянський дискурс Запоріжжя мав на меті підкріплення існуючого радянського ладу.

Серед його складових можна виділити наступні: 1. Специфічний спосіб побудови розповіді, зі своїм словником у вигляді блоків взаємопов'язаних ідеологем та міфологем, притаманний так званій мові тоталітаризму [19, с. 162]. В краєзнавчих виданнях присутні всі особливості тоталітарної лексики, що їх виділив В. Чукавін [24]. Зокрема: а) використання «військової» риторики, наприклад, «ныне Хортица – ***зона*** массового отдыха. Пионерских ***лагерей***. ***Плацдарм*** научной разведки. ***Плацдарм*** мирного труда» [15, с. 38–39] (курсив наш – С.Г., О.С.); «но память о тех порогах, тех препятствиях, которые пришлось преодолеть, и которые стали ***победными вехами*** на пути к сегодняшнему дню» [6, с. 3]; б) «будівельні метафори», що використовувалися для створення ілюзії постійного росту [24], наприклад, «тут у святкові дні урочисто марширують багатотисячні колони трудящих, демонструючи свою єдність навколо партії Леніна, свою готовність і в майбутньому неустанно здійснювати величні плани комуністичного ***будівництва***» [12, с. 31]; в) використання епітетів, які підкреслювали виключність певного об'єкту чи події. Так, край характеризувався як «в піснях оспіваний, працею звеличений, славний...» з «багатою, хвилюючою історією, сяючим сьогоденням, зоряним, прекрасним майбутнім» [5, с. 1]. Місто Запоріжжя – «великим і важливим портом на одній із найбільших та мальовничих річок нашої країни» [12, с. 3], а його головна вулиця – проспект імені Леніна – «один из самых длинных в Европе» [15, с. 11].

2. Апеляція до загальнозрозумілих, впізнаваних у радянській культурі символів. Свого часу Б. Андерсен підкреслював, що культура є важливим елементом для створення «уявленої спільноти» [1, с. 56]. В окреслений період проект створення такої спільноти під назвою «радянського народу» був актуальним, а тому, ті, хто приїздив до Запоріжжя, мали зустріти знайомі й зрозумілі назви вулиць, пам'ятки відомим історичним діячам і, таким чином, переконатися у незмінності ладу, схожості минулого всіх республік і зробити висновки про єдність країни.

Цьому сприяла побудова опису міського простору, зокрема, «центральную магистраль прорезают проспекты Металлургов, Маяковского, Жданова, улицы Сталеваров, Мира, Гагарина, Лермонтова. Уже сами названия говорят о том, что люди, живущие в городе, любят, ценят и почитают мир, величие подвигов и красоту мыслей и дел» [15, с. 7–8].

Радянське Запоріжжя позиціонувалося, перш за все, як індустріальний центр. Тому в усіх виданнях промисловий потенціал романтизувався у притаманний радянській культурі спосіб. Так, у книзі Б. Бездольного наводиться ряд символічних асоціацій: «...сверкающие змейки улиц вливаются в яркие ленты проспектов, бесконечными горящими строчками вытянулись освещенные окна домов, а там, где жарко дышат заводы, огни вливаются в огромные ослепительные озера. Промелькнув под крылом Днепр, рассеченный сияющей дугой плотины» [3, с. 5].

3. Специфічне ставлення до історії та пам'яті, що підкреслювало цінність сьогодення. Для тоталітарної культури мало значення лише її революційне минуле, якому надавалися героїчні, а часто й міфологічні риси. Так, історія починалася із Жовтня, який виступав як момент творення світу, початку історії, події, що оновила світ [6, с. 6]. Важливим елементом ставало також підкреслення молодості: «год от года молодеет, хорошеет древняя земля запорожская» [6, с. 7] або «Запоріжжя – вічно юне, вічно молоде, спрямоване у майбутнє» [5, с. 1].

Минуле міста від моменту виникнення до початку XX ст. мало висвітлювалося й обмежувалось згадками про те, що «доля виявилася неуважною до Олександрівська (дорадянська назва Запоріжжя – С.Г., О.С.)... він мало відрізнявся від села [20, с. 8], «сонная жизнь глухой провинции на долгие сто с лишним лет сковала степной городок...» [15, с. 15].

Найбільш повно радянське бачення часу викладено у книзі письменника П. Ребра у вигляді концепції «декількох народжень» міста. Так, другим, після заснування, народженням було встановлення радянської влади, після якого життя, у порівнянні із царським періодом, покращилось; будівництво Дніпрогесу – третє народження, що перетворило місто на індустріальний центр, а звільнення міста у 1943 р. – четверте, що відновило творчу працю городян [20, с. 9–11].

4. Ієрархічний опис міського простору від досягнень соціалізму до минулого. В описах міського простору, як і в маршрутах подорожей, що їх пропонувала краєзнавча література, було декілька складових: так звана стара частина, «соцмісто», або нова частина та острів Хортиця. Елементом, що зв'язував зазначені частини, був проспект Леніна, названий «своеобразным композиционным стержнем, связывающим основные жилые районы города» [15, с. 7], «візитівкою» [12, с. 19]. Він описувався як такий, що «по частицам вобрал в себя характерные черты и особенности города, соединял в себе «былое и современность» [15, с. 11].

Сама назва «стара частина» передбачала наявність дорадянських елементів. Їх опис зводився до згадування минулого заводу «Комунар», який був заснований до революції, належав «капіталістам-німцям» й повністю перебудований у радянський період [12, с. 20].

Другим згадуванням про дорадянське минуле був опис місця, де була заснована фортеця, в районі річки Московка. Саме риторичне підкреслення незначності сучасного вигляду річки ніби кореспондувало опису минулого Олександрівська [12, с. 22].

Ще одним неодмінним епізодом дорадянської історії був опис дому, де О. Желябов готував замах на царя [15, с. 19]. Адже підготовка терористичного акту народовольцями була вагомою частиною «передісторії» радянського міста.

Важливою складовою розповіді про «стару частину» міста була героїка революційних подій. Адже, як зазначав С. Єкельчик, з другої половини

XX ст. у радянській історичній схемі більшовицька революція була важливою віхою в етнічній історії українців [10 с. 258]. Опис міського простору починався із залізничного вокзалу й згадування про події революції 1905–1907 рр., збройні зіткнення, що відбувалися на вокзалі й «вписали» Олександрівськ в радянську історію, зробивши його «одним из важнейших пунктов революционного движения на юге Украины» [12, с. 10]. Навіть «скромність» будівлі вокзалу пояснювалася тим, що вона «дорога как память» [7, с. 18].

Подальша розповідь будувалася навколо згадування пам'яток і вулиць, присвячених або революційним подіям, або пов'язані з героїкою Великої Вітчизняної війни, що тісно перепліталися у міському просторі. Так, вулиця Чекістів, названа на честь загиблих у війні співробітників організації, межувала із майданом Волі, на якому знаходилася братня могила революціонерів і пам'ятник «лицарю революції» Дзержинському. За майданом Волі знаходився майдан Радянський із пам'ятником радянському танку. До названих центральних вулиць та майданів примикали вулиці, названі на честь революціонерів, або російських письменників [6, с. 9–15].

Інформація про «нову частину» міста зводилася до констатації успіхів радянської архітектури та нагород, що їх отримав проект «соцміста» на виставках 1937 та 1938 рр. у Парижі та Нью-Йорку [11, с. 65].

Хоча автори констатували, що з «соцміста» починалося будівництво Нового Запоріжжя [3, с. 55], але функцією згадування цієї частини міста було підвести до кульмінації розповіді – Дніпрогесу – головного досягнення радянської доби, який став «символом нового, социалистического Запорожья, главной определяющей вехой в его светлой, завидной судьбе» [17, с. 7].

5. Поєднання національної історії з радянською. В своєму дослідженні радянського типу пам'яті С. Єкельчик довів, що радянська імперія не змогла створити ненаціональну версію минулого [10, с. 266]. Тому радянський дискурс мав адаптувати національну історію до власних потреб.

Єдиним яскраво вираженим національним елементом в описі міського простору Запоріжжя був острів Хортиця. Якщо минуле міста можна було вписати в контекст імперської та радянської історії, то колиска козацтва лишалася українською.

Хоча в ієрархії інформації опис Хортиці йшов після відомостей про минуле й сьогодення соціалістичного Запоріжжя, а туристам рекомендувалося відвідати острів після огляду міста [12, с. 35], його особливе значення все ж підкреслювалося. Наприклад, «той не знає України, хто не бував на Запоріжжі». І відповідно – той не знає Запоріжжя, хто не бував на Хортиці» [20, с. 48] або «...одна из самых популярных достопримечательностей города и всего Запорожского края. Живая память истории и страница нашей социалистической нови» [15, с. 34].

У відповідності до прийнятого в аналізований період настановчого дискурсу з його заздалегідь установленими орієнтирами, істинами та аксіомами [26, с. 260], національна історія розбавлялася елементами імперської та радянської.

Так, в книзі «Туристские маршруты Запорожья» автори пропонували рецепт як сучаснику відчути себе запорожцем: «...узнать прежде всего славную историю той земли, по которой ходили И. Сирко, П. Сагайдачный, Б. Хмельницкий, полки Червонного казачества, войска И. Уборевича, И. Якира, М. Фрунзе...» [21, с. 4].

Обов'язковими були згадки про те, як стратегічне значення місцевості, обраної козаками, було оцінено та використано російською владою для будівництва Дніпровської укріпленої лінії [15, с. 15]; про те, що острів був плацдармом, на якому базувалися частини російської армії Мініха, а також будівництво верфі, під керівництвом прославленого флотоводця, адмірала Н. Сенявіна [15, с. 36]; що минуле запорізьких козаків приваблювало на Хортицю М. Гоголя, О. Герцена, М. Чернишевського, І. Рєпіна та інших діячів, визнаних радянською культурою за дореволюційних класиків [15, с. 36].

Єдиним завданням сюжетів про козацтво було підкреслити його «важливу роль у здійсненні історичного акту – возз'єднання українського народу із братньою Росією» [12, с. 6]

В окремих виданнях, наприклад, в книзі Б. Бездольного [3, с. 30–35] та ювілейному «Запоріжжю 200» [11, с. 6–8], козацьке минуле згадувалося навіть не як історична довідка, а у вигляді художнього тексту, тобто переводилася із сфери історії в область міфології та художнього вимислу.

Лише у виданій 1986 р. книзі запорізького письменника П. Ребра з'явилася інформація про конфлікт запорозьких козаків з імперією та згадка про «сумнозвісну акцію царського уряду із знищення кошових козаків та ліквідації Запорізької Січі» [20, с. 8].

Характерною особливістю аналізованих видань було те, що згадки про козаків зникали непомітно, поступаючись місцем твердженням про те, що місто виникло на пустирі на півдні, де «з кінця XVIII ст. російська держава не раз вела свої народи на справедливу війну за повернення споконвічно слов'янських земель» [11, с. 9].

Власне історія міста починалася із Дніпровської лінії, «заданием которой было защищать земли России от набегов чужеземцев» [12, с. 6].

Таким чином, краєзнавча література створювала образ Запоріжжя перш за все як індустріального центру із героїчною революційною та воєнною історією. Сама назва міста та наявність в його межі острова Хортиця робили неминучими асоціації із національним, козацьким минулим, яке, хоча і зображувалося в героїчному, міфологізованому вигляді, але завжди у зв'язку із імперською історією. Проміжок між закінченням козацького періоду і початком радянського сьогодення відігравав лише роль зразка, у порівнянні з яким покращення радянського періоду ставали очевидними.

Бурхливі зміни у суспільстві 2013–2014 рр. не надто вплинули на функціонування радянського дискурсу. Так, під час стихійної хвилі демонтажу і пошкоджень пам'ятників Леніну та комуністичним діячам, яка отримала неофіційну назву «ленінопад», у Запоріжжі активісти накрили пам'ятник Леніну банерною тканиною з надрукованим орнаментом, що нагадувала вишиванку, з метою вберегти його від знесення [14]. Випадок символічно демонструє пов'язаність національних та радянських елементів у свідомості населення.

Новий логотип міста, представлений на обговорення громадськості у 2014 р., за задумом розробників символізує два береги Дніпра, з'єднані мостами, між якими серце Запоріжжя – острів Хортиця. Прототипом логотипу став український орнамент у формі літери «З» [4]. Символіка нового логотипу цілком відповідає духу радянського дискурсу, який поєднував опис індустріального сьогодення із згадками про українську національну святиню – острів Хортиця.

Таким чином, проблема вивчення радянського дискурсу та його заміна на сучасний український потребує уваги як науковців, так і громадськості. Адже без цього не можлива зміна свідомості населення.

Список літератури:
1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева; Вступ. ст. С. Баньковской / Б. Андерсон – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.
2. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1990. – С. 136-137.
3. Бездольный Б. Запорожье мое, Запорожье / Б. Бездольный – Днепропетровск: Издательство «Промінь», 1969. – 136 с.
4. В Запорожье представили туристический логотип // [Електронний ресурс] // Репортер. Информационный партнер области: [офіційний сайт]. – Електронні данні. – Режим доступу до ресурсу: http://reporter-ua.com/2014/07/22/v-zaporozhe-predstavili-turisticheskiy-logotip-foto
5. Від Олександрівська до Запоріжжя / ред. С. Мануло, Г. Забіяка. Обком КП України. Обласне управління по пресі. – Запоріжжя: Друкарня газетного вид-ва, 1967. – 16 с.
6. Гиммельфарб А. М. Встречи на Запорожье: Путеводитель. / А. М. Гиммельфарб, Н. В. Клименко – Днепропетровск: Промінь, 1980. – 142 с.
7. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк – К.: Критика, 2005. – 528 с.
8. Гузенков С. Г. До питання про формування історичної пам'яті на півдні України (на матеріалах Запорізької області) / С. Г. Гузенков // «Пріоритети сучасних суспільних наук у трансформаційних умовах». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 вересня 2014 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2014. – С. 62–66.
9. Гузенков С. Г. Образ історії краю в освітньому просторі Запорізької області / С. Г. Гузенков // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Т. 19. (у 2-х кн.).
10. Тематичний випуск: «Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація». Книга II, частина 2. – Київ: [б/в], 2009. – С. 350–360.
11. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик – К.: Критика, 2000. – 304 с.
12. Запоріжжю – 200 (1770–1970): історико-публіцистичний нарис / Редкол.: В. І. Петриків (голова) та ін. – Дніпропетровськ: Промінь, 1970. – 104 с.
13. Запоріжжя запрошує: Краєзнавчі нариси / Упоряд. О. М. Гіммельфарб. – Дніпропетровськ: Промінь, 1985. – 86 с.
14. Запоріжжя туристичне. Фотоальбом. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. – 60 с.
15. Запорожский активист Гудыменко решил спасти памятник Ленину от снесения и одел его в вышиванку // [Електронний ресурс] // Гордон. – Електронні данні. – Режим доступу до ресурсу: http://gordonua.com/news/society/Zaporozhskiy-aktivist-Gudymenko-reshil-spasti-pamyatnik-Leninu-ot-sneseniya-i-odel-ego-v-vyshivanku-44499.html
16. Запорожье мое цветущее [Сост. Н. И. Леликов]. – К.: Реклама, 1978. – 104 с.
17. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15. – Львів, 2006–2007. – С. 855–862.
18. Клименко Н. В. Запорожье туристское: Путеводитель / Н. В. Клименко – Днепропетровск: Промінь, 1982. – 110 с.
19. Кравченко В. Бой с тенью: советское прошлое в исторической памяти современного украинского общества / В. Кравченко // Ab imperio. – 2004. – № 2. – С. 329-368.
20. Купина Н. А. Тоталитарный язык / Н. А. Купина // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под редакцией М. Н. Кожиной. – М.: «Флинта», «Наука». 2003. – С. 161–163.
21. Ребро П. Запоріжжя / П. Ребро – К.: Товариство «Україна», 1986. – 64 с.
22. Семко О. Ф. Туристские маршруты Запорожья: Путеводитель / О. Ф. Семко, А. С. Ходин – Днепропетровск: Изд-во «Промінь», 1971. – 72 с.
23. Туристичні маршрути Запоріжжя. До Чемпіонату Європи з футболу 2012: Довідник. – Запоріжжя: АА Тандем, 2011. – 48 с.
24. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41) – С. 8–27.
25. Чукавин В. Г. Язык тоталитаризма / В. Г. Чукавин // [Електронний ресурс] // Журнал «Самиздат». – Електронні данні. – Режим доступу до ресурсу: http://samlib.ru/c/chukawin_wladimir_gennadxewich/iazyktotalitarizma.shtml
26. Чупрій Л. В. Роль Інтернету у формуванні історичної пам'яті українського народу / Л. В. Чупрій // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 98–102.
27. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко – К.: Критика, 2007. – 376 с.

Гузенков С.Г., Сырцова О.Н.
КУ «Запорожский областной институт последипломного педагогического образования» ЗОС

СОВЕТСКИЙ ДИСКУРС ГОРОДА: ИССЛЕДОВАНИЕ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 60-80-Х ГОДОВ XX ВЕКА О ЗАПОРОЖЬЕ

Аннотация
Дискурс активно конструирует и отражает действительность путем постоянного повторения тем и аргументов, определяя, что является «реальным» и «истинным». Советский дискурс, который до сих пор является частью культурно-образовательного пространства юга Украины, влияет на понимание декоммунизации. Последняя воспринимается частью населения как попытка «перечеркнуть» прошлое. Цель статьи – определить способы описания прошлого и настоящего Запорожья, которые составляли основу советского дискурса. Источниками послужили публикации научно-популярного характера о крае 60–80-х годов XX в., периода когда дискурс сформировался в том виде, в каком просуществовал до конца советской власти. Краеведческая литература была частью советской пропаганды, направленной на формирование нового «воображаемого сообщества» – «советского народа». С помощью тщательного отбора фактов и метафор создавался образ процветающего социалистического Запорожья, для которого досоветская история не имела существенного значения. Междисциплинарность темы позволяет соединить исследования языка и дискурса с темами идентичности, исторической памяти. В статье описаны основные составляющие советского дискурса: специфический язык, соединение элементов национальной истории с имперской и советской, а также апелляция к культурным символам, понятным и значимым в советской культуре. Полноценная декоммунизация региона и создание нового культурного и образовательного пространства не возможны без понимания этих элементов. В академическом плане публикация очерчивает новые направления возможных исследований, а в социальном – направления культурно-просветительской работы, которые ускорят устранение советских элементов из общественного сознания.
Ключевые слова: дискурс, тоталитарный язык, символ, краеведение, коллективная память.

Guzenkov S.G, Syrtsova O.M.
Zaporizhzhya Regional Institute of the Post-graduate Pedagogical Education

SOVIET DISCOURSE OF THE CITY: RESEARCH OF THE ZAPORIZHZHYA'S LITERATURE ABOUT LOCAL HISTORY 60–80-S YEARS OF XX CENTURY

Summary
Discourse forms and reflects the reality by constant reiteration of topics and arguments defining what is «real» and «truly». Soviet discourse being still a part of cultural and enlightening space of Southern Ukraine affects the understanding of decommunization. The part of population apprehends it as an attempt to «null and void» the past. The article is devoted to Zaporizhzhya's past and present description being the Soviet discourse basis. Popular regional scientific publications of 60–80-s – the period when discourse was formed and existed till the end of the Soviet reign – are the sources of our research. Local history literature was an important aspect of Soviet propaganda to create new imagined community – «Soviet people». The image of Zaporizhzhya, a prosperous Soviet city non-important with pre-soviet past, was created through «carefully made» facts and metaphors. Transdisciplinarity of the topic allows to combine language and discourse researches with ideas of identity and collective memory. Such components of Soviet discourse as specific language, combination of national history with imperial and soviet ones, appeal to cultural symbols meaningful in Soviet culture are analyzed. Total regional decommunization and creation of brand-new cultural and educational space are impossible without realization of these elements. The article outlines new tendencies of academic researches. Searching new means of cultural and educational work for dismantling Soviet elements of public conscience underlines the social value of investigation.
Keywords: discourse, symbol, collective memory, local history.

УДК 94 (477)«1919»

СЕЛЯНСЬКИЙ ОПІР ПОЛІТИЦІ «ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ» НА СЛОБОЖАНЩИНІ (СІЧЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1919 РОКУ)

Резніков В.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Робота присвячена аналізу першої спроби введення політики «воєнного комунізму» більшовицьким окупаційним режимом на Слобожанщині в 1919 р. Автор виділяє головні економічні аспекти цієї політики, відповідну реакцію на неї хліборобського населення, методи спротиву, серед яких переважали пасивні та причини падіння червоного режиму під тиском Добровольчої армії А. Денікіна.
Ключові слова: селянський повстанський рух, Слобожанщина, політика «воєнного комунізму», продрозверстка, колгоспи.

Постановка проблеми. Початок січня 1919 р. для Слобідських земель позначився знаменною подією – знищенням української державності на цій території УНР. Регулярні українські національні війська залишили цей терен та не поверталися сюди аж до 1991 р. Надалі боротьбу за володіння цією територією вели між собою тільки окупаційні сили – біла та червона.

Проте, існувала і третя сила – українське селянство, яка вже проявляла себе із усією виразністю саме в боротьбі проти гетьмана П. Скоропадського та німецько-австрійських військ.

Втім, в 1919 р., під час другої більшовицької окупації Слобожанщини, селянству довелося зіштовхнутися зі значно підступнішим та жорстокішим ворогом, ніж усі, які йому передували.

Аналіз актуальних досліджень. За час більшовицької окупації було створено чітку концепцію «руху радянської влади» українськими землями та її боротьбу із різними видами «контрреволюцій», в якій події 1919 р. та застосування «воєнного комунізму» стосовно українського хлібороба знайшли широке висвітлення. Зокрема, в роботах А. Анищева [1], М. Супруненка [2], А. Лихолата [3] та численних радянських збірках архівних матеріалів [4; 5; 6].

В часи незалежного розвитку української історичної науки світ побачили роботи О. Ганжі, Д. Михайличенка, Я. Мотенка, Л. Ісаїва та Л. Щибрі, які безпосередньо стосуються питання повстанських рухів на території Харківщини [7; 8; 9, 10], а також в низці узагальнюючих досліджень авторства чи під керівництвом С. Кульчицького та В. Верстюка [11; 12; 13].

Хронологічні межі дослідження охоплюють січень-червень 1919 р. Вони зумовлені існуванням більшовицької влади на території Харківської губернії.

Територіальні межі дослідження охоплюють Харківську губернію станом на 1919 р.

Метою цієї роботи є спроба висвітлення питання зародження, причин та перебігу селянського антибільшовицького повстанського руху на Слобідських землях в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. 3 січня 1919 року більшовицькі війська вдруге в своїй короткій історії окупували Харків, а вже 6 січня Україна отримала нову для себе назву – «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР) [14, ст. 15].

Більшовики діяли оперативно, насаджуючи на українських землях окупаційну адміністрацію за російською подобою – 24 січня на посаді голови Тимчасового робітничо-селянського уряду було затверджено болгарського комуніста Х. Раковського. 29 січня уряд УСРР отримав назву, за повною аналогією із урядом РСФРР його було названо Радою Народних Комісарів (РНК).

Між тим, перед окупаційною владою поставало, щонайменше, 2 вузлових питання, які мали бути вирішені в найкоротший термін.

Перше із них полягало в легітимізації своєї влади на всій території України, її укріпленні та лік-

© Резніков В.В., 2015

відації політичних опонентів, щонайменше, із політичної карти УСРР.

Саме тому, для контролю над селом та витісненням звідти популярних серед хліборобів лівих есерів, було проведено низку змін у виборчому законодавстві. До повного опанування села вибори низових рад відкладалися на майбутнє, а реальна влада на місцях передавалася ревкомам та комбідам (комітетам бідноти). Характерною особливістю більшовицької пропаганди залишалася відсутність принципової різниці між термінами «радянський» і «комуністичний» [13, с. 285]. В ухваленому в грудні 1918 р. декреті «Про організацію влади на місцях» зазначалися, що ревкоми створюються із «безумовних прихильників радянської влади». В тих місцях, де вже діяли «партійні організації комуністів», вони брали на себе роль ревкомів. Між тим, відділ внутрішніх справ мав компетенцію призначати «своїх» людей до будь-якого ревкому, так і повністю змінювати склад ревкому за власним бажанням [15, ст. 3]. Таким чином, більшовики могли на свій розсуд формувати систему низового управління на селі, узурпувавши всю повноту влади і фактично, перетворивши її на диктаторську.

Наступним кроком на шляху необмеженої влади партії більшовиків, стали зміни до виборів у ради вищого рівня. Керівництво РКП (б) усвідомлювало, що окупаційний уряд УСРР є нелегітимним навіть в очах селянства, а тому в «Декларації Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України» від 28 січня 1919 р., відмічалося, що в найближчій час буде проведено III Всеукраїнський з'їзд рад, який остаточно оформить радянську владу в Україні і якому уряд передасть всю повноту влади [16, ст. 46].

Надважливим моментом для розуміння всієї «чесності, рівності та неупередженості» виборів до складу цього з'їзду, є факт того, що солдати Червоної армії мали десятиразову перевагу над робітниками та селянами при виборі делегатів до нього. Ще одним заходом заради уникнення небажаного складу III Всеукраїнського з'їзду стало запровадження постановою РНК УСРР від 19 лютого 1919 р. «Про вибори на III з'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів» позбавлення прав представників «експлуататорських» класів, служителів церкви та колишніх поліцейських та жандармів. Вже в березні вказаний в постанові перелік тих, хто позбавлявся виборчих прав, став частиною Конституції УСРР, а значить і нормою для прийняття подальших юридичних рішень [13, с. 288].

Якщо ж згадати, що на волосному рівні список делегатів на з'їзд складали повністю підконтрольні більшовикам ревкоми та комбіди, то говорити про якісь шанси на перемогу у опонентів більшовиків не доводиться.

У результаті цих дій, більшовикам вдалося досягти абсолютної переваги над опонентами на III Всеукраїнському з'їзді рад – 1435 із загальної кількості депутатів в 1787. Українські соціалісти-революціонери (боротьбісти) отримали 150 мандатів.

Таким чином, стає очевидним, що більшовики від самого початку другої окупації України, почали проводити політику дискримінації політичних прав селянства. Поруч із політичним, українське селянство зазнало і економічних утисків. Саме воно, як і за часів німецько-австрійської окупації, мало забезпечувати окупантів продовольством. Проте, якщо для країн Четверного союзу збіжжя було потрібне для утримання Західного фронту, то для більшовицької Росії, грабунок українських ресурсів мав стати джерелом сил для роздмухування полум'я «світової комуністичної революції».

11 січня 1919 р. з'явився і спеціальний декрет про хлібну та фуражну розкладку. Незважаючи на назву декрету, розверстка поширювалася майже на всі види продовольства та сільгоспсировини. Одночасно заборонялася приватна торгівля сільськогосподарською продукцією.

Розкладка мала вигляд торговельної операції, але нею не була, тому що держава платила за вилучену продукцію символічну ціну. Не була вона й податком, тому що не прив'язувалася до обсягу вирощеної продукції у певному відсотку. Величина розкладки загалом визначалася потребами держави у продовольстві і здатністю наркомпроду та його воєнізованих підрозділів вилучати продукцію у селян. [17, с. 455]. Тобто, це був звичайний грабунок українського хлібороба.

Тому, з цією метою вже на початку існування радянського уряду України, було видано декрет про надання продовольчої допомоги Росії із метою «нагодувати голодуючу Північ». В ньому був закладений наступний план дій:

«Рада Народних комісарів України пропонує Народному комісаріату продовольства негайно видати інструкцію, яка б регулювала справу постачання продовольством Півночі, поклавши в основу таке:

1. На Комісаріат продовольства покладається організація і керівництво справою постачання Півночі продовольством.

2. До справи заготівлі і вивезення на Північ надлишків продовольства залучаються як українські, так і центральні кооперативні об'єднання РСФРР.

3. До справи організації постачання продовольством Півночі залучаються представники Всеросійської ради професійних спілок, Московського центрального робітничого кооперативу, продорганів Петрограда і Москви і профцентру.

4. Розрізнене вивезення з України предметів продовольства окремими організаціями і особами забороняється» [19, с. 94-95].

Таким чином, грабунок ресурсів України було оформлено законодавчо, надавши йому, принаймні, зовнішньої легітимності і залучивши для цього представників більшовицької партії та робітників-активістів із самої Росії (2700 осіб) [19, с. 95]. Всього в Україну з Росії було направлено 87 загонів, із яких в Харківську губернію – 71 (1998 чол.) [20, с. 174].

Окрім російського десанту, загони для викачки хлібу у населення створювалися і на місцях. Протягом січня – травня 1919 р. в Харкові було створено 16 продовольчих загонів [21, с. 125]. В одному Сумському повіті для виконання продовольчої політики та боротьби проти «куркулів» в продзагони записалися 250 робітників [22, с. 103].

Грабунок українського хлібороба продовжувався по всіх господарських фронтах: вже 25 січня 1919 р. урядом УСРР на території Харківщини було оголошено державну монополію на хліб, цукор, сіль, чай із встановленням твердих цін закупівлі та продажу.

23 січня до губернського продовольчого відділу надійшов наказ президіума губвиконкому, в якому вказувалося на необхідність надіслати маршрутний потяг із хлібом до Петрограду «безкоштовно... як подарунок червоного Харкова червоному Петрограду» [4, с. 79]. Цей наказ було виконано в стислі строки і вже 15 лютого зі Слобожанщини до Петрограду було відправлено 31 вагон з хлібом. В березні 1919 р. до РСФРР було надіслано 37 вагонів з продовольством [21, с. 124-125].

Загалом, безоплатні експропріації хліба в населення зазвичай проходили під радянськими гаслами, які мали б підняти «революційний дух» і створити ілюзію добровільності. Так, в Сумах «допомога» продовольством населенню міст Росії проходив під гаслом «Хліб для Півночі – це хліб для Леніна і Москви!». У лютому з під'їзних колій станції Суми вирушили маршрутні поїзди з хлібом, м'ясом та іншими продуктами харчування, призначеними для російських робітників [22, с. 103].

Взагалі, здобуття продовольства було питанням виживання більшовицької влади там, де вона народилася – в промислових містах Росії.

З цією метою позаекономічний тиск на упокорені силою зброї народи, вважався чимось звичним та єдино вірним. 19 лютого у пропозиціях по постанови ЦК РКП (б) про продрозкладку в Україні В. Ленін писав: «Надлишок радимо визначити максимальний, наприклад, 500 млн. пудів по всій Україні, а для розверстки взяти одну п'яту чи одну десяту частину» [13, с. 310].

Взагалі, цифра в 50 чи 100 млн. пудів хліба перманентно з'являлася в риториці вождя пролетаріату. Наприклад, в телеграмі до народного комісара продовольчих справ УСРР. О. Шліхтера, В. Ленін вимагає 50 млн. пудів до 1 травня або 1 червня «інакше ми всі загинемо» [22, с. 210].

13 березня на мітингу в Народному домі в Петрограді В. Ленін дублює свій наказ радянському уряду України: «Перший соціалістичний борг кожного громадянина України – допомогти Півночі. Рада Народних Комісарів неодноразово... направляла на Україну товаришів із військового середовища. Попри всі ці несприятливі умови ми дали українським товаришам завдання вивезти в Росію до 1 червня 1919 р. 50 млн. пудів хліба» [24, с. 313].

В цьому ж руслі є характерною промова В. Леніна, проголошена 16 квітня 1919 р. на конференції залізничників московського вузла: «Зараз, із завоюванням України... наша сила міцнішає. Ми говоримо тепер, що джерела хліба та продовольства, можливість отримати паливо з Донецького басейну у нас є. На Україні є величезні запаси, залишки хлібу, їх важко взяти одразу – там досі партизанщина... Ми повинні не менше трьох тисяч залізничників, частково селян із північної голодної Росії направити на Україну. Український уряд вже провів декрет про точну розверстку тієї кількості хлібу, що можна взяти зараз в розмірі 100 млн. пудів» [24, с. 313].

Якщо ж врахувати, що в 1918 році з усієї підвладної на той момент радянської території більшовикам вдалося викачати 95 млн. пудів хліба, то стає зрозумілим весь масштаб економічної війни проти селянства України.

Основні напрямки втілення в життя політики воєнного комунізму на українських землях було визначено III з'їздом КП (б)У, що відбувся в Харкові 1-6 березня 1919 р. Резолюція з'їзду від 5 березня 1919 р. стверджувала обраний курс на державну монополію з заготівлі хліба та інших важливих продуктів за твердими цінами, націоналізацію торгівлі [25, с. 45-46]. Монополізуючи цю сферу економіки, окупанти створювали пряму залежність «голодних міст Півночі» від своїх дій в Україні, утримуючи робітників Петербургу, Москви та інших пролетарських регіонів від голодних бунтів. Одночасно, як уже відзначалося вище, цією постановою радянський уряд офіційно забороняв українському селянину під страхом покарання продавати свій товар іншим заготівельникам – кооперативним чи приватним.

Поряд з ліквідацією приватної власності на землю наголошувалося, що «найголовнішим завданням земельної політики є перехід від одноосібного господарства до товариського» [25, с. 45-46].

На момент відкриття третього з'їзду КП (б)У на території 20 губерній Центральної Росії було зареєстровано близько 340 селянських повстань [26, с. 42]. Проте, та легкість, із якою більшовикам вдалося захопити значну частину території України, дала їм ілюзію непорушності своєї влади на цих землях. Саме тому, незважаючи на негативні наслідки спроб отримати хліб позаекономічними методами в Росії, делегатами з'їзду було прийняте рішення про буквальне перенесення політики, застосованої у РСФРР, в українське село.

Резолюція з'їзду зазначала: «Основними завданнями диктатури пролетаріату на Україні є ізоляція і економічний розгром куркульства шляхом посиленого соціалістичного будівництва на селі, суворе проведення антикуркульської продовольчої політики, організація комітетів бідноти» [25, с. 45-46].

12 квітня 1919 р. РНК УСРР видала декрет «Про розверстку надлишків урожаю 1918 р. і попередніх років» [7, с. 119]. Згідно з цим декретом, кожна волость повинна була здати певну кількість хліба визначеної категорії, пропорційно кількості десятин орної землі під посівом даної культури. Селянство розподілялося на три групи: бідне (5 десятин землі), середнє (5-10) і заможне (вище 10). На початку 1919 р. на Харківщині господарства з площею до 3-х десятин становили 50% від загальної кількості селянських дворів, від 3-х до 10-ти десятин – 38,8%, понад 10 десятин – 11,2% [27, с. 19].

Жертвою економічних, політичних та фізичних репресій було обрано останню категорію сільського населення. До відома населення (передусім міського) доводилося, що хлібна криза – результат саботажу саме «куркулів». Як охарактеризував «вождь світового пролетаріату» цих найбільш економічно активних та працьовитих людей серед усього селянства: «Куркуль грабує чужі гроші, чужу працю... Проти куркулів, як проти відвертих наших ворогів, у нас тільки одна зброя – це насильство» [24, с. 14]. «Куркулі» – вороги радянської влади, дрібні власники, що використовують найману працю і яких цікавлять лише власні інтереси, а не державні. Виходячи з цього формулювання, більшовики спряли штучному розколу в класово ненадійному для себе суспільстві. Сприяючи економічному і політичному розколу в селянському середовищі, більшовики оголосили, що господарства з розміром земельної ділянки менше п'яти десятин звільняються від продрозкладки. Натомість, господарства, що мали більше десяти десятин землі повинні були нести подвійний тягар продрозкладки: окрім власної норми здати всю ту кількість хліба, що припадала на незаможні господарства. Так, 10% зібраного в кожній волості хліба залишалося в розпорядженні волосних виконавчих комітетів для задоволення потреб селянської бідноти. Водночас, «куркулі» навіть віддавши потрібну кількість хліба не мали права отримувати товари, котрі видавалися за рахунок твердих цін. Незаможна частина селянства мала право на отримання промислових товарів першої необхідності: гасу, тканини, тощо.

Отже, на початку 1919 р. на Слобожанщині було розпочато реалізацію широкомасштабної урядової програми УСРР по одержавленню аграрного сектора економіки країни. Проте, вона не мала шансу на успіх. Адже запроваджена більшовиками низка змін, насамперед, в аграрній та економічній сферах практично не відрізнялася від комплексу мір часів гетьмана П. Скоропадського, а за розмірами експропріацій навіть перевищувала. Прожитковий мінімум для селянина – 600 грамів зерна в день був однаково визначений і Українською Державою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою [28, с. 194]. Більш того, якщо за Берестейським договором Центральна Рада, а потім Гетьманат мали поставити державам Четверного союзу 60 млн. пудів хліба, то продрозкладка більшовицьких окупантів складала 140 млн. пудів [13, с. 312].

Цілком зрозуміло, що подібний стан речей викликав незадоволення селянства. Ще взимку 1919 р. в Харківській губернії поряд з пасивними формами опору селянства продрозкладці, простого приховування зерна, спостерігалися й активні прояви незадоволення. В лютому 1919 р. Надзвичайна Комісія (НК) Валківського повіту зафіксувала селянські мітинги та сходи під час яких критикувалася більшо-

вицька продовольча політика у селах Високопілля, Новій Водолазі і Комишуватому [29, арк. 3]. Однак, справа не дійшла до збройного протистояння, а селяни, висловивши своє невдоволення урядом УСРР, мирно розійшлися. Згодом, аналогічні за характером селянські виступи відбулися в вищеназваних населених пунктах 6 березня 1919 р. [29, арк. 9].

Аби слідкувати за всіма проявами непокори було створено силову структуру, яка отримала назву – Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), практично скалькована із російського прототипу. Рішення про створення цього карального органу було прийнято декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 3 грудня 1918 р., тобто ще до фактичного оволодіння Харківщиною. Метою існування ВУНК була проголошена «планомірна боротьба з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та посадовими злочинами». На початку лютого 1919 р. в повітах та волостях Харківської губернії вже існувала 51 надзвичайна комісія [30, с. 233]. Запровадження в регіоні органів ВУНК сприяло загостренню соціально-політичної ситуації в губернії. Так, наприклад, співробітниками ВУНК в Харківській губернії на початку 1919 р. навмисне заохочувалася і поширювалася практика анонімних доносів серед місцевого населення з метою його подальшого економічного і політичного розколу [29, арк. 35]. В квітні 1919 р. для допомоги продзагонам в Харківській губернії було залучено формування, які складалися зі співробітників надзвичайних комісій. Керівництво ВУНК офіційно, в ультимативній формі звернулося через свої повітові осередки до мешканців краю з заявою про покарання приховувачів продовольства повною конфіскацією особистого майна і тюремним ув'язненням [29, арк. 36].

Застосування насильницьких методів вилучення продовольства спровокувало збройний опір місцевого селянства. Так, у квітні 1919 р. у Валківському повіті вибухнуло стихійне масове селянське повстання [30, с. 272]. Надісланий для його ліквідації каральний комуністичний загін виявив, що населення повіту активно підтримує повстанців, а в заворушеннях беруть участь навіть люди похилого віку, жінки та діти.

Однак, селянський збройний антибільшовицький рух на Слобожанщині значно поступався аналогічним подіям в інших регіонах країни. В той час як у суміжних із Харківщиною повітах Чернігівської і Полтавської губерній на початку 1919 р. діяло шість сталих селянських антикомуністичних повстанських загонів [31, с. 17], на Слобожанщині не зафіксовано жодного. Повстанські загони сусідніх територій не мали чіткого політичного забарвлення. Для них були характерні гасла і вимоги соціальної частини есерівської ідеології: «чорний переділ» земельного фонду губернії, несприйняття реквізицій, підтримка вільних економічних відносин, торгівлі, місцева автономія, яка, власне, і асоціювалась з поняттям «радянська влада», утвердження місцевих, національно-культурних традицій, вороже ставлення до сильної присутності держави.

Відсутність чітких політичних уподобань зумовлювалась не лише розчаруванням місцевого селянства в політиці продовольчого регулювання існуючих державних утворень, а й різноманітним ідеологічним впливом селянського повстанського руху сусідніх регіонів. Так, наприклад, навесні 1919 р. в Чернігівській і Полтавських губерніях діяли близько 57 повстанських загонів, з яких 15 підтримували Директорію і виступали за відновлення УНР, дев'ять сповідували ідеї махновщини, 32 загони не мали чіткого визначеного політичного забарвлення [31, с. 12].

Слід відзначити, що весною – на початку літа 1919 р. селянський повстанський рух в Харківській губернії значно поступався за масовістю повстанству сусідніх регіонів. Так, наприклад, в період з 1 по 30 квітня на території Харківської губернії було зафіксовано сім антикомуністичних виступів. В цей час в Полтавській губернії подібних виступів відбулося 17, а в Чернігівській – 19 [32, с. 143].

Причини слабкості повстанського руху Слобожанщини, криється, вочевидь, в наступних чинниках:

1. Близькості Харківської губернії до Росії та її своєрідний радянсько-»столичний» статус, що в свою чергу, зумовлювало насиченість регіону силовими структурами – армією, загонами ВУНК, комбідами та ін.

2. Більша частина повстанських загонів «небільшовицької орієнтації», що лишилися не розформованими з часів боротьби проти гетьманату, влились в частини Червоної армії та вели боротьбу проти білогвардійців на Донбасі, як, наприклад, загін Г. Савонова. А тому, не могли вступити в активну боротьбу проти більшовиків, як це зробили повстанці М. Григор'єва після побаченного під час відпусток до рідних осель.

3. Переконливим видається висновок Я. Мотенка, про важливість розмірів продрозкладки, визначені Наркомпродом УСРР для кожної губернії. Харківська губернія посіла серед регіонів України, п'яте місце за кількістю продовольства, що підлягало реквізиції. Наприклад, в порівнянні з мешканцями Харківщини, селянство Полтавської губернії повинно було здати в півтора рази більшу кількість пшениці і втричі більше вівса та жита [9, с. 110]. А тому слобожанський хлібороб не був у такому тяжкому економічному стані як найбільш гноблені губернії.

Між тим, реагуючи на зростання соціальної напруженості, Наркомат продовольства прийняв рішення від 20 березня 1919 р. про запровадження навколо Києва, Одеси та Харкова 70-ти кілометрових «зон вільної заготівлі» [8, с. 79]. В межах цих зон самостійно діючим організаціям (наприклад, Управлінню залізничних шляхів) дозволялося на власний розсуд підвищувати закупівельні ціни на хліб, щоб отримати можливість вчасно надати продовольчі пайки своїм робітникам. Відзначимо, що подібний крок знизив і без того невисоку соціальну активність селянства Харківщини.

Таким чином, поодинокі стихійні виступи селянства Харківщини початку 1919 р., що були спрямовані проти введення в краї продрозкладки, не становили серйозної загрози для більшовицького режиму. Незважаючи на всі хитрощі, до яких вдавалося селянство, продзагони знаходили прихований хліб і до літа 1919 р. в Харківській губернії було реквізовано близько 862 тис. пудів продовольства [21, с. 125].

Поведінка селянства в цей час свідчить про те, що значна частина хліборобського населення не квапилася вступати у відкритий конфлікт з владними структурами на грунті продовольчих реквізицій. Селянство Харківської губернії вважало для себе можливим терпіти продрозкладку принаймні доти, доки більшовики не проведуть перерозподіл земельного фонду губернії. До того ж, багатьом малозабезпеченим господарям імпонувало їхнє привілейоване становище серед односельців. Однак, коли КП (б)У запропонувала селянству свій варіант вирішення земельного питання, виявилося, що саме він являв собою найбільшу небезпеку для більшовицького режиму, як по Україні в цілому, так зокрема і в Харківській губернії.

Реалізація декрету В. Леніна «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства» від почалася ще в березні, хоч формально ЦВК рад України продублював його 26 травня 1919 р. [17, с. 456-457].

За радянськими даними на 15 червня 1919 р. на території Слобожанщини було створено 33 ко-

муни та 28 артілей [4, с. 146]. Ця цифра серйозно відрізняється від підрахунків Я. Мотенка, за якими, вже в квітні 1919 р. на території Харківської губернії налічувалося 132 колективних сільських господарств. За їхньою кількістю Харківщина весною 1919 р. випередила всі інші губернії УСРР. На 24 квітня 1919 р. в Харківському повіті налічувалося дев'ять комун і одинадцять артілей, у Сумському повіті була одна комуна, в Охтирському – три. В Богодухівському і Валківському повітах було по дві комуни і по дві артілі, у Вовчанському повіті створили одинадцять артілей і п'ять комун. У Старобільському повіті діяло п'ятнадцять комун, Куп'янський повіт мав шість артілей і п'ятнадцять комун. Вісім артілей і дві комуни нараховувалося в Лебединському повіті [9, с. 112].

Проте, не зважаючи на велику загальну кількість колективних господарств Слобожанщини, кількість членів цих утворень вказують на їхню непопулярність серед селянства. У середині квітня 1919 р. в Харківській губернії 132 колективних сільських господарства об'єднували у своїх лавах 7508 чоловік [9, с. 112]. Очевидно, що здійснюючи свої плани, більшовики, по-перше не врахували традицій господарювання українського селянина. Адже, менталітет українського селянина-власника серйозно відрізнявся від менталітету російського селянина-общинника, на якому і було випробувано основи аграрної політики більшовиків. Навіть біднота, яка мала б бути запорукою впровадження більшовицької політики на селі, вперто бажала власного наділу, який дозволив би реалізувати мрію стати господарем, а не бути робітником радгоспу, якому статут Наркомзему від 18 липня 1918 р. забороняв мати власну присадибну ділянку, худобу, домашніх птахів [8, с. 96]. Подруге, селянство не влаштовували методи, якими впроваджувалися колективні господарства. Так, наприклад, голова Богодухівського повітового комітету КП (б)У Костильов навесні 1919 р. виступив із заявою: «Необхідно довести селянству, що без переходу до громадського обробітку землі ми з ними не будемо й розмовляти, і якщо вони не підуть до артілей, то їхні наділи ми націоналізуємо, тобто будемо обробляти найманими працівниками» [9, с. 113]. Майже одночасно Охтирський осередок КП (б)У звернувся до місцевих селян з таким ультиматумом: «Ми ваші хати спалимо і загонимо вас в одну велику хату, де ви будете жити комуною, а якщо не бажаєте, то нічого вам не буде дано радянською владою» [8, с. 95]. Внаслідок цього, протягом квітня-травня 1919 р. більшовицькі агітатори у своїх звітах відзначали, що слово «комуна» викликає у більшості селян Харківщини страх і ненависть [33, арк. 6-6 зв].

В своєму бажанні «одержавити» сільськогосподарський сектор економіки, більшовики не просто відмовилися від співпраці з найбільш працелюбною частиною сільського населення Слобожанщини. Назвавши цей прошарок «куркулем» радянська влада повела із ним війну на фізичне винищення. Натомість, провідниками своєї політики на селі, більшовики обрали найбільш люмпенізоване та низькокваліфіковане населення, приваблюючи їх соціальними пільгами та можливістю грабувати вже згаданих «куркулів».

Створені із селянського люмпену загони – комітети бідноти (комбіди) не користувалися авторитетом серед сільського населення, а тому їхня роль на селі була виключна деструктивною для налагодження колектив форм господарювання. Між тим, свою іншу головну мету – диференціювати село та створити в ньому стійку опору для більшовиків, комбіди виконували на відмінно.

Також, постійним джерелом для соціальної напруги на селі було знаходження на території Слобожанщини збройних формувань іноземної держави. Оскільки, особовий склад частин Червоної Армії в Харківській губернії був сформований переважно з громадян РСФРР (Московська робітнича дивізія, Друга Орловська кавбригада, Інзенська та Уральська робітничі дивізії, партизанська бригада з Уралу, група башкирських татар І. Кожевникова), то і вважав Україну виключно плацдармом бойових дій, а українське селянство – потенційно ворожим [30, с. 132-133].

Ще одним кроком, який зробив радянський режим на шляху відторгнення від себе українського селянства, стало запровадження загальної військової повинності згідно декрету Раднаркому УСРР від 14 березня 1919 р. [34, арк. 50 зв].

В. Антонов-Овсієнко зазначає, що оголошена 15 березня 1919 р. мобілізація чоловічого населення 1896-1897 рр. народження у Сумському, Охтирському, Богодухівському, Харківському, Зміївському, Валківському, Лебединському повітах була продовжена до 1 квітня 1919 р., внаслідок неявки військовозобов'язаних [35, с. 133]. В березні 1919 р. сильний опір мобілізації спостерігався у Нововодолазькій, Коломацькій, Караванській волостях [9, с. 114]. Так, наприклад, 15-22 березня 1919 р. під час проведення мобілізації в селі Нова Водолага Валківського повіту, усі військовозобов'язані на своєму сході винесли постанову про відмову вступити до лав Червоної Армії [34, арк. 11].

Навесні 1919 р. на Харківщині було зареєстровано 271478 військовозобов'язаних, але вдалося мобілізувати лише 27300 чоловік [30, с. 166]. Слід зазначити, що в цей час більшовики, економлячи час, взагалі відмовилися проводити мобілізацію у Старобільському, Куп'янському, Ізюмському та Вовчанському повітах [35, с. 133].

Мобілізація до РСЧА та «безумовне незадоволення земельною політикою» призвели до заворушень в Валківському, Богодухівському та Сумському повітах Харківської губернії, де «часто густо повстанці заявляють, що вони більшовики, але не комуністи». Значний виступ відбувся 18 квітня в Сумському повіті [8, с. 148].

Голова Раднаркому В. Ленін неодноразово вимагав від командування Українського фронту перекинути в Донбас підкріплення, але війська були скуті боями з армією УНР й придушенням селянських повстань. Наприкінці квітня – на початку травня 1919 р. на боротьбу з українськими повстанцями було кинуто більш як 21000 багнетів. Приблизно така ж чисельність червоних військ діяла проти армії УНР на Правобережжі. На Південний фронт було переведено 2-гу Українську радянську армію, але щойно на Херсонщині спалахнуло повстання отамана Н. Григор'єва, ці війська довелося кинути проти повсталих. Резерви Південного фронту йшли проти білих армій Колчака на Східному фронті. Поповнення, що надходили з російських губерній, спрямовувалися здебільшого на придушення козачого повстання у Верхньо-Донському окрузі [36, с. 293]. Якщо ж врахувати, що загальна кількість військ на територии УСРР станом на 1 червня складала: 8944 чоловік командного складу та 179148 чоловік червоноармійців [6, с. 195], то стає зрозумілим, наскільки серйозною була ситуація для більшовицького окупаційного режиму на території України.

Між тим, незважаючи на небезпеку для більшовицької влади із боку Добровольчої армії, викачування хліба та інших продовольчих товарів, а значить і ескалація конфлікту із населенням продовжувалося. За травень-червень в північні губернії РСФРР було відправлено 1577 вагонів цукру, 1705 – солі, 767 – хліба, 458 – домашніх тварин та птиці, 132 – картоплі, 268 – буряку, 488 – фуражу. Всього 4900 вагонів продовольчих вантажів [4, с. 140].

Але більшовицький режим добігав кінця на землях Слобожащини – 14 червня був захоплений Куп'янськ, 17 червня – Лозова (Катеринославська

губ.), 24 червня червоні після п'ятиденних боїв залишають Харків, 30 червня після триденних боїв – Катеринослав.

Висновки. Отже, на початку літа 1919 р. комплекс економічних та політичних рішень більшовицького керівництва РСФРР та УСРР, призвели до катастрофічного падіння популярності комуністичної партії. В результаті, впровадження політики «воєнного комунізму» в життя згубно позначилося на боєздатності частин Червоної Армії, особовий склад якої складався переважно з селян. Позбавлена підтримки широких мас, радянська влада не змогла дати відсіч Добровольчій армії, що влітку 1919 р. перейшла в активний наступ.

На відміну від Полтавщини, Київщини чи Чернігівщини, на Слобожанщині в цей час не склалося потужного збройного організованого повстанського руху. Місцеве населення надавало перевагу стихійним, розрізненим виступам проти місцевої окупаційної адміністрації, а також пасивним методам спротиву – дезертирству з армії, приховуванню збіжжя, саботажу у створенні радгоспів та комун.

Список літератури.

1. Анищев А. Очерки истории гражданской войны 1917-1920 гг. / А. Анищев // Л.: Государственное издательство, 1925. – 288 с.
2. Супруненко Н. И. Очерки истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / Н. И. Супруненко // М.: Наука, 1966. – 445 с.
3. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917-1922) / А. Лихолат // К.; 1954. – 655 с.
4. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции [Под. ред. И. К. Рыбалки] – Х.: Прапор, 1973. – 324 с.
5. Гражданская война на Украине (1918-1920). Сборник документов. [Под ред. Н. И. Супруненко, М. А. Рубача]. – Т. 1, Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 492 с.
6. Гражданская война на Украине (1918-1920). Сборник документов. [Под ред. С. М. Короливского]. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 919 с.
7. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927) / О. Ганжа. – К.: Видавництво Історії України НАН України, 2000. – 208 с.
8. Михайличенко Д. Ю. Політика «воєнного комунізму» і українське селянство (січень-серпень 1919 р): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Д. Михайличенко // Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Х.; 2002. – 237 с.
9. Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Я. Мотенко // Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х.; 2005. – 195 с.
10. Ісаїв Л., Щибря Л. Ізюмщина у вирі революції (1917-1920) / Л. Ісаїв, Л. Щибря. – Х.: ТОВ С.А.М. – 123 с.
11. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
12. Верстюк В. Ф. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні 1918-1921 / В. Верстюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 368 с.
13. Нариси історії Української революції 1917-1921 років. [Кер. автор. колект. В. Ф. Верстюк] – К.: Наукова думка, 2012. – Кн. 2. – 464 с.
14. О названии Украинской республики // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (далі – СУ). – 1919. – № 2.
15. Декрет Временного Рабоче Крестьянского Правительства Украины «Об организации власти на местах» // СУ. – 1919. – № 1.
16. Декларация Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины // СУ. – 1919. – № 4.
17. Кульчицький С. В. Вплив війн і революцій ХХ ст. на історичну долю України / С. Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2007. – № 17. – С. 402-486.
18. Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР: Зб. док. і матеріалів. – К.: Держполітвидав, 1963. – 408 с.
19. Кондуфор Ю. Ю. Укрепление союза рабочего класса и крестьян на Украине в период гражданской войны (в ходе проведения продовольственной политики 1918-1920 гг.) / Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1964. – 263 с.
20. Стрижков Ю. К. Продовольственные отряды в годы Гражданской войны и иностанной интервенции. 1917-1921 гг. / Ю. Стрижков. – М.: Наука, 1973. – 320 с.
21. Куличенко М. И. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918-1920) / М. Куличенко. – Х.: Издательство университета, 1966. – 246 с.
22. Історія міст та сіл Української РСР. Сумська область. [Під. ред. П. Т. Тронька] – К.: Інститут історії академії наук УРСР, 1973. – 695 с.
23. Ленин В. И. Полное собрание починений. Издание пятое / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1970. – Т. 50. – 623 с.
24. Ленин В. И. Полное собрание починений. Издание пятое / В. Ленин. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – Т. 38. – 580 с.
25. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав УРСР, 1976. – Т. 1: 1918-1941 рр. – 1007 с.
26. Семенникова Л. Гражданская война. За что воевали, кто победил? / Л. Семенникова // Наука и жизнь. – М., 1995. – № 10. – С. 42-50.
27. Ксензенко М. І. Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919 – березень 1921 рр.) / М. Ксензенко. – Х.: Видавництво ХДУ, 1968. – 183 с.
28. Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник-довідник. [За ред. О. М. Мироненка]. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
29. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф.Р. – 89, оп. 1, спр. 60. ЧК г. Валки. 23 февраля 1919 г. – 18 июня 1919 г.
30. Семененко В. І. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917-1922 роки) / В. Семененко. – Х.; 1995. – 400 с.
31. Ісаков П. М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Автореферат дис. канд. іст. наук. 07.00.01 / П. Ісаков // Інститут історії Україні НАН України. – К.; 2001. – 23 с.
32. Ісаков П. М. Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережжі України в 1919-1920 роках як важливий чинник виникнення та розгортання селянського повстанського руху / П. Ісаков // Сіверянський літопис. Чернігів, 1998. – № 4. – С. 132-163.
33. ЦДАГО (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1, оп. 20, спр. 21. ЦК КПУ. Протокол заседания Центральной политической мобилизационной комиссии. Доклады, сводки Центральной и губернських политических мобилизационных комиссий, агит-, просветотрядов при губвоенкомах. 29 апреля – 7 августа 1919 г.
34. ДАХО. Ф.Р. – 89, оп. 1, спр. 21. Валковский уездный исполнительный комитет. Приказы по уездному военному комиссариату. 23 апреля – 25 апреля – 23 июля 1919 г.

35. Антонов-Овсеенко В. Д. Записки о гражданской войне в 4-х томах / В. Антонов-Овсеенко. – М.: Воениздат, 1933. – Т. 4. – 343 с.
36. Ковальчук М. А. Повстансько-партизанський рух та операції білогвардійських військ в Україні у першій половині 1919 року / М. Ковальчук // Український археографічний щорічник. – К.: Нова серія. – 2010. – Випуск 15. – С. 285-297.

Резников В.В,
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

КРЕСТЬЯНСКОЕ СОПРОТИВЛЕНИЕ ПОЛИТИКЕ «ВОЕННОГО КОММУНИЗМА» НА СЛОБОЖАНЩИНЕ (ЯНВАРЬ-ИЮНЬ 1919 ГОДА)

Аннотация
Работа посвящена анализу первой попытки введения политики «военного коммунизма» большевистским оккупационным режимом на Слобожанщине в 1919 г. Автор выделяет главные экономические аспекты политики, ответную реакцию на нее земледельческого населения, методы сопротивления, среди которых преобладали пассивные и причины падения красного режима под давлением Добровольческой армии А. Деникина.
Ключевые слова: крестьянское повстанческое движение, Слобожанщина, политика «военного коммунизма», продразверстка, колхозы.

Reznikov V.V.
V.N. Karazin Kharkiv National University

PEASANT RESISTANCE TO «MILITARY COMMUNISM» IN SLOBOZHANSCHYNA (JANUARY-JUNE 1919)

Summary
The work is devoted to analysis of the first attempts to introduce a policy of «military communism» by Bolshevik occupation regime on Slobozhanschina in 1919. The author identifies the main economic aspects of the policy response it village population, methods of resistance, which are dominated by passive and reasons for the fall red regime under pressure A. Denikin's Volunteer Army.
Keywords: peasant insurgency, Slobozhanschyna, the policy of «military communism», requisitioning, farms.

УДК 94-051+316.2 Валлерстайн (73)

РОЗВИТОК ЖІНОЧОГО РУХУ У ВІДОБРАЖЕННІ СВІТОСИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ІММАНУЇЛА ВАЛЛЕРСТАЙНА

Усатенко І.А.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Дана стаття розглядає та аналізує погляд американського соціолога Іммануїла Валлерстайна на проблеми утворення та еволюції жіночого руху в капіталістичній світосистемі. Вчений вважає його одним з рухів антикапіталістичного спрямування, який оформився в середині XIX ст. На його розвиток серйозно вплинула всесвітня революція 1968 р., метою якої було досягнення фактичної рівноправності між чоловіками та жінками та надання основних прав та свобод меншинам.
Ключові слова: світосистемний аналіз, капіталістична світоекономіка, антисистемні рухи, всесвітня революція, сексизм, жіночий рух, суфражизм, три хвилі фемінізму.

Постановка проблеми. У наш час – час абсолютного плюралізму концепцій та світоглядних систем, перед кожним науковцем постає вибір якої методології притримуватись. Багато суспільних науковців країн Заходу, що працюють у межах інтелектуальної парадигми світосистемного аналізу, позиціонують свою систему поглядів як дієву альтернативу популярним у нас формаційному та цивілізаційному підходам. Еклектичний метод світосистемного аналізу, що гучно заявив про своє виникнення в 70-их роках XX ст., увібрав у себе багато інтелектуальних компонентів (марксизм, анналізм Ф. Броделя, «теорія залежності», тощо). Біля його витоків стояв відомий американський соціолог І. Валлерстайн (р.н. 1930). У своїх численних роботах вчений дав нарис історії капіталістичної світосистеми та проаналізував поступову еволюцію суспільства у ньому. Попри стрімке зростання уваги наших співвітчизників до фігури дослідника та його популярність на Заході, українське академічне товариство до цих пір знайоме з творчим доробком І. Валлерстайна досить поверхово. У зв'язку з необхідністю ознайомлення широкого загалу з найважливішими аспектами ще й досі новаторського, втім не надто освоєного у нашій країні ідейного полотна методу світосистемного аналізу, актуальність даного наукового викладу лише зростає.

Ключовою темою, до якої автор світосистемного методу періодично повертається у своїх творах є на-

© Усатенко І.А., 2015

ростання антикапіталістичного опору, який І. Валлерстайн називає «антисистемним рух». Останнє поняття, було введено в науковий обіг самим американським мислителем, який був схильний вдаватися до поділу протестів у капіталістичній світосистемі на три складові. Першими двома були національний та робітничий рухи, які мали на меті визволення з-під колоніального та експлуататорського гніту цілих націй та соціальних класів [19].

Третім рухом, який тривалий час перебував у затінку національного та робітничого рухів та відіграв свою особливу роль у політичній історії антикапіталістичної боротьби XIX-XX ст., був жіночий рух, який боровся за досягнення рівності прав між жінками та чоловіками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жіночий рух у науковій спадщині І. Валлерстайна ніколи не фігурував в якості об'єкту окремого комплексного дослідження. Думки вченого щодо даної теми розкидано у різних публікаціях та монографіях вченого. Найголовнішими статтями на цю тематику є його роботи «New revolts against the system», «Race, Gender, and Class in American Politics: Anything New?», «Structural crisis in the World-System: Where do we go from here?», у яких тією чи іншою мірою розкривається проблема становлення, розвитку та трансформації феміністичних рухів у світосистемі.

Постановка завдання. Головним завданням даної статті є відобразити погляди І. Валлерстайна на еволюцію та роль фемінізму в антисистемному протесті, а також простежити його взаємодію з іншими рухами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїх роботах І. Валлерстайн ігнорував усі протофеміністичні рухи, що виникали в Древньому світі та Середньовіччі та пов'язував зародження організованого жіночого руху з добою Великої Французької революції 1789-1795 рр. Тоді соціально активні жінки разом з іншими «небезпечними класами» активно виборювали право долучатися до політичного життя та відігравати у ньому важливу роль. Ще до початку революції у 1789 р. у Франції почав виходити перший журнал, присвячений боротьбі жінок за рівність, в країні виникли жіночі революційні клуби, представниці яких брали участь у політичній боротьбі. Однак перші успіхи жіночого руху не знайшли відображення в основному законі країни, оскільки виборче право жінок не було закріплено у першій французькій конституції 1791 р. Зважаючи на цей факт, у тому ж році Національним зборам була представлена Декларація прав жінки і громадянки, підготовлена Олімпією де Гуж за зразком Декларації прав людини і громадянина 1789 р. У документі містилася вимога визнання повного соціального і політичного рівноправ'я жінок, яка була підтримана рядом помітних діячів того часу, зокрема подружжям інтелектуалів Софією та Ніколою де Кондорсе [17].

1793 р. датується спроба створення першої суто жіночої політичної організації – «Товариства жінок – революційних республіканок», яка в перспективі мала набути масовий характер [11]. Проте,цього ж року діяльність товариства була заборонена Конвентом, а незабаром на гільйотину була відправлена і автор Декларації прав жінки і громадянки – Олімпія де Гуж. У 1795 р. жінкам Франції заборонили з'являтися в громадських місцях і на політичних зборах, а в 1804 р. імператор Наполеон видав указ, який оголошував, що жінка не має жодних громадянських прав і перебуває під опікою у чоловіка [10].

В Англії вперше вимогу надати рівний доступ до освіти у своєму ессе «На захист прав жінок» (1792 р.) висунула відома письменниця Мері Уолстонкрафт. Вона стверджувала, що жінки повинні отримувати освіту, яка відповідала їхньому становищу в суспільстві. Також британська феміністка XVIII ст. зазначала, що жінки мають не менш важливе значення для нації ніж чоловіки, оскільки вони виховують дітей, а також можуть бути не просто «прикрасами» своїх чоловіків але й їхніми «товаришами» [13]. Однак, як і у Франції, перші спроби англійських жінок вступити у боротьбу з чоловіками за свої права навряд чи можна назвати вдалими. Негативний досвід боротьби європейських жінок за свої права, зумовив відродження феміністичного руху уже через півстоліття в іншій точці земної кулі, а саме в Сполучених Штатах.

Нове відродження жіночого руху відбулося в контексті розгортання так званої першої загальносвітової революції 1848 р. Цього року світ побачив «Маніфест комуністичної партії» К. Маркса та Ф. Енгельса, у Франції спостерігалася перша спроба в сучасній історії проведення справжньої соціальної революції, а теренами Європи прокотилася низка національних повстань, які зрештою було названо «весною народів» [4, с. 218-219]. У цей самий час у США було розпочато процес інституціоналізації жіночого руху. Початком організованого руху, за думкою більшості істориків фемінізму та І. Валлерстайна, вважається з'їзд у містечку Сенека-Фоллз (штат Нью-Йорк) з метою розробки заходів по захисту прав жінок [20]. 19-20 липня 1848 р. на цьому з'їзді була прийнята так звана «Декларація переконань» («Declaration of Sentiments»), яка вторячи «Декларації незалежності», починалася так: «Ми вважаємо самоочевидним наступні істини: всі чоловіки і жінки народжені рівними – Господь наділив їх певними невід'ємними правами: до таких належать життя, свобода і прагнення до щастя; для захисту цих прав засновуються уряди, влада яких ґрунтується на підтримці народу» [16, с. 57]. Ключовими авторами цього документу були Елізабет Кейді Стентон та Лукреція Мотт. Його підписантами стало не лише 68 жінок, але й 32 чоловіків [16, с. 56]. Декларація підіймала такі важливі питання як рівноправність жінок та чоловіків в правах власності, у шлюбі, у вільному виборі професій, в отриманні повноцінної освіти тощо. Серед перерахованих скарг, була також та, що жінки були позбавлені «першого права громадянина – виборчого права», яке натомість було дане «неосвіченим і деградованим чоловікам – як уродженцям, так і іноземцям». Таке не толерантне формулювання, на думку І. Валлерстайна, ще тоді віщувало майбутні конфлікти між феміністками та патріархатом на одному ідеологічному фронті та з «чоловічими» антисистемними рухами на іншому [20].

Американський вчений, згадуючи фемінізм в своїх численних статтях, не розглядав його в якості самостійного об'єкту дослідження та не вдавався до його періодизації. Для більшості ж світових дослідників даної проблеми та активістів жіночого руху прийнятною є ідея про існування трьох хвиль фемінізму. Згідно з нею, за першої хвилі, що тривала з середини XIX ст. і до першої половини XX ст., жінки боролися за досягнення правової рівності для обох статей [12]. У 1920 р. з прийняттям XIX поправки до американської конституції жінкам було надано право голосу. Після цього феміністський рух дрімав протягом більш ніж сорока років [9]. Згодом, під час другої хвилі, що тривала з початку 1960-их до кінця 1980-их років минулого віку, акцент боротьби змістився на досягнення фактичної рівності жінок з чоловіками. Окрім пропаганди боротьби за рівні політичні, економічні та соціальні (боротьба з насильством, домагання права на розлучення чи аборти) права з чоловіками, яка мала місце під час другої хвилі фемінізму, саме у цей час даний рух набув масового характеру [14]. Вчені та активісти виділяють третю хвилю фемінізму, яка з'являється на початку 90-их рр. XX ст.

І. Валлерстайн концентрував свою увагу лише на розгортанні соціально-політичної теорії та практики фемінізму в Сполучених Штатах Америки, оминаючи його європейську традицію. На думку американського соціолога, зростання самосвідомості жінок було одним з побічних результатів руху за скасування рабства і руху тверезості задля юридичної заборони спиртних напоїв. Жінки, які приєдналися до цих організацій, незабаром виявили, що для ефективнішої своєї роботи вони потребують політичної влади. Такої ж політичної влади вимагали для себе і представники руху за громадянські права для темношкірих, які прихильно поставилися до маніфесту жіноцтва та їхньої підтримки своєї боротьби [7]. До речі, в епохальному з'їзді в Сенека-Фоллз брав участь видний аболіціоніст, оратор та письменник того періоду Фредерік Дуглас. Ф. Дуглас був першим, хто запропонував афро-американській громаді, тоді ще такій що переважно складалась з рабів, підтримати справу захисту прав жінок. І саме він, пізніше, в 1872 р., став першим темношкірим кандидатом на посаду віце-президента від «партії рівних прав» [18, p. 118-119]. На чолі цієї партії тоді була Вікторія Вудхалл – беззаперечний лідер суфражисток, яка балотувалася на посаду президента. І. Валлерстайн відмічав, що це було вперше, коли жінка чи афро-американець балотувалися на такі високі державні посади [20].

Однак, такий взаємовигідний союз двох «обділених» соціальних груп почав активно розпадатися після Громадянської війни, коли Конгрес США у 1868 р. прийняв XIV поправку до Конституції. Вона надавала громадянство будь-якій особі, яка народилася або натуралізувалася на території США, і забороняла позбавляти її прав будь-яким чином, окрім як за вироком суду. Представниці жіночого руху були стривожені тим, що на ділі вони залишилися не включеними туди. Відомий юрист та аболіціоніст Уенделл Філліпс, один із лідерів руху за скасування смертної кари в США, сказав їм у травні 1865 р., що жінки в даний момент не мають тиснути на законодавчі органи щодо виборчого права, оскільки даний моментом «є часом негрів». За словами І. Валлерстайна, багато жінок-суфражисток в свою чергу також «не залишилось в боргу» [20]. Так, у відповідь на таку промову громадського діяча дві засновниці Національної асоціації за виборчі права жінок (англ. Nation Woman Suffrage Association) – Елізабет Кеді Стентон і Сьюзен Браунелл Ентоні підтримали президентську кампанію Джорджа Френсіса Трейна, відомого расиста, який, проте, виступав за жіноче виборче право. Результатом такого політичного маневру був глибокий розкол у феміністському русі [20].

З тих пір у таборі антисистемних рухів, зауважував І. Валлерстайн, запанував розбрат. Кожен з трьох китів антикапіталістичного протесту – робітничий рух, етнічний або расовий рух та фемінізм, ніяк не могли знайти спільну мову один з одним через наявні взаємні образи. Кожен рух наполягав на першорядності саме своїх проблем, ігноруючи при цьому проблеми інших [3, c. 167]. Найбільш виразно ця проблема простежується на прикладі складних взаємин між соціалістичними організаціями та жіночими рухами. За переконанням дослідника, у профспілок складалося враження про жіночі рухи як про такі, що становлять загрозу інтересам робітничого класу (адже наймаючи на роботу жінок, працедавці отримували дешеву робочу силу). Більшість міських робітників у XIX ст. – першій половині XX ст. воліли бачити соціальну модель, яка наказувала б заміжнім жінкам бути домогосподарками і триматися подалі від ринку праці. Як тільки жінки заявляли про свою готовність вийти на ринок праці, профспілки починали домагатися так званої «сімейної зарплати», якої вистачило б, щоб прогодувати самого робітника, його дружину та неповнолітніх дітей [6, c. 8-56].

У середовищі соціалістичних партій також висловлювали сумніви щодо необхідності існування жіночих організацій. Вони визнавали тільки ті жіночі групи, що входили до складу соціалістичних партій, які суто в освітніх цілях об'єднували дружин і дочок членів партії. Суто жіночі організації соціалісти вважали буржуазними по самій суті, тому що на чолі таких організацій зазвичай стояли жінки з прошарку буржуазії. Відповідно до свого походження, їхні цілі здавалися щонайменше другорозрядним для робочого люду. Що стосувалося питання надання жінкам виборчого права, то за словами І. Валлерстайна, в теорії соціалістичні партії підтримували цю ідею, хоча на практиці ставилися до неї вкрай скептично. Вони були певні того, що робітники-жінки (на відміну від робітників-чоловіків) навряд чи будуть підтримувати соціалістів на виборах, передусім через сильний вплив релігійних організацій, які зазвичай ставилися до соціалістичних партій вкрай вороже [3, c. 168].

Жіночі організації відповідали соціалістам дзеркальними заходами. Вони помічали, твердив засновник методу світосистемного аналізу, що робітники і соціальні рухи хочуть зберегти патріархальні підходи і принципи, проти яких жінки так активно боролися. Тому представниці середнього класу почали об'єднуватися в суфражистські гуртки та доводити, що вони були більш освіченими у порівнянні з чоловіками з робітничого класу. Використовуючи логіку лібералізму, вони розраховували отримати цивільні права першими. Проте, в більшості країн все сталося інакше. Законні права, що дозволяли успадковувати майно, розпоряджатися грошима, підписувати договори, і взагалі бути незалежною особистістю в очах закону, – все це мало сенс в основному для тих сімей, у яких була власність. А жіночі кампанії проти таких соціальних проблем, як пияцтво або жорстоке поводження з жінками і дітьми, або за контроль над власним тілом, набагато частіше були направлені проти чоловіків з робітничого, аніж із середнього, класу [3, c. 168].

Так само як жіночий рух ставав більш консервативним з усіх соціальних/трудових питань в другій половині XIX ст., так само він перетворювався на більш реакційний з усіх етнічних/расових питань. У ході поглиблення суперечок з колишніми соратниками, багато феміністок відмовилися від колись очевидного для них аргументу про природні права. Як переконував І. Валлерстайн, вони почали сперечатися про те, що жінкам має бути наданий голос для того, «щоб нейтралізувати іноземний вплив». У 1903 р. основні жіночі рухи вийшли з вимогою запровадження «освітнього цензу», необхідного для голосування. Проти цього виступила інша частина жіноцтва, на чолі якої була відома новелістка та науковий літератор Шарлотта Перкінс Гілман. У розпал напруженої полеміки деякі з суфражисток навіть вдавалися до неприхованого расизму. Наприклад, було випущено плакат зі зображеним на ньому неотесаного вигляду негром-портьє, який сидить поруч з вишуканою білою леді. Написом, який доповнював картинку були слова: «Чому він може голосувати, а я ні?» [20].

Щоправда, зазвичай жіночі організації відносилися до етнічних/національно-визвольних рухів та до робітничих організацій однаково – однаково байдуже. Жінки не були впевнені у тому, що нова національна держава надасть їм більше прав, ніж попередня, окрім того, вони не отримували жодної вигоди у тому випадку, якби національні меншини отримували громадянські права або добилися національної незалежності [3, c. 168].

На думку американського соціального критика, капіталізм як світоекономіка породжує не лише економічну експлуатацію, але й такі види дискримінації як расизм та сексизм. Більше того, за переконанням дослідника, усі три форми утисків є взаємопов'язаними. Міжнародний розподіл праці та етнізація робочої сили (набуття етнічної самосвідомості представниками робітничого класу), блокує можливості боротися за свої права та робить можливим надзвичайно низький рівень оплати праці для цілих сегментів робітництва. І. Валлерстайн писав: «Реально на такі низькі зарплати погоджуються лише тому, що наймані робітники проживають в умовах домашніх господарств (household structures), де гроші, отримані по заробітній платі становлять лише меншу частину сукупного прибутку усього господарства. Для підтримки таких домашніх господарств необхідне значне вкладення праці та ведення примітивної присадибної діяльності та дрібної торгівлі не лише з боку дорослих чоловіків, але, більшою мірою, з боку дорослих жінок, дітей та навіть старих людей. В такого роду системі, здійснення подібних неоплачуваних робіт «компенсує» низький рівень грошових прибутків по зарплаті, а значить, на ділі являє собою непряме фінансування тих, хто наймає робітників, що живуть в таких домашніх господарствах» [5, с. 47].

Ментальність сексизму, за словами західного дослідника, дозволяє нам не думати не лише про моральне, але й про економічне становище жінки. З цією метою було винайдено поняття «домогосподарка» – поняття, яке мало на меті привити думку, що жінка не «працює», а просто «веде господарство» або «слідкує за домом» [5, с. 47]. За такою схемою девальвації значення роботи, що виконується в дрібнотоварних домогосподарствах з метою банального виживання, до капіталістичної світоекономіки було інкорпоровано жінок, підлітків та старих людей багатьох регіонів світу. Тобто, такий спосіб, що стверджує, що робота цих груп людей по створенню доданої вартості, насправді роботою не являється, призводить не лише до сексизму, але й до ейджизму (дискримінації за віковою ознакою), оскільки «подібно до того, як ми схиляємося до думки, що робота жінки на кухні не створює доданої вартості, ми так само рахуємо, що вона не створюється численними домашніми трудовими внесками неповнолітніх та пенсіонерів» [5, с. 48].

Праця жінок, дітей та старих є вимушеною у тих країнах, що належать до напівпериферійного чи периферійного виробничих ареалів. Тому, сексизм – це не лише закріплення за жінками іншої ніж за чоловіками оплати праці, але й невід'ємна частина міжнародного розподілу праці. Так само і расизм, який допомагає зберегти усталену систему розподілу праці, шляхом нав'язування ідеологічного фону несприйняття робітниками інших «низькостатусних груп», не є простою ксенофобією [2, с. 120]. За його допомоги фінансова верхівка капіталістичної світоекономіки не просто стравлювала інтереси одних робітників з інтересами інших, але й могла убезпечити свої шляхи накопичення капіталу, виправдати нерівність та зменшити загрози антисистемних виступів. Обидва поняття і расизм, і сексизм ставлять на меті утримати якомога більшу кількість людей всередині системи праці, а не вигнати їх звідти [5, с. 48].

Така позиція вченого виглядає дещо структуралістською, проте цілком витриманою у марксистському дусі. Разом з марксистським сприйняттям проблеми, І. Валлерстайн успадкував один з головних мінусів такого погляду. За словами дослідниці в царині соціалістичного фемінізму В. Брайсон «марксизм виключає можливість позаекономічного гніту» чоловіками жінок, не розглядає конфлікт між статями без залучення економічної складової та ігнорує можливість існування патріархату в безкласовому суспільстві [1, с. 91]. Звісно, І. Валлерстайн не зациклювався лише на економічній стороні питання взаємозв'язку статей, втім, своє пояснення «сексизму» він вибудовує якраз в площині позаекономічних методів структурування робочої сили.

Масове влиття одружених жінок (себто переважно матерів) у ринок праці й разюче поширення вищої освіти протягом першої половини XX ст. створили тло для вражаючого відродження феміністських рухів. Таке відродження ідей фемінізму, або так звана його друга хвиля, мала місце у розвинених країнах Заходу, починаючи від шістдесятих років минулого століття. До цього часу жінки встигли досягти своєї великої мети у багатьох куточках капіталістичної світосистеми та добитися рівних громадянських прав і зокрема права голосу. Відомий британський історик-марксист Е. Гобсбаум писав, що: «там, де вибори провадилися взагалі, жінки по всьому світу отримали до шістдесятих років виборче право, за винятком декотрих ісламських держав і, що досить дивно, Швейцарії» [8, с. 284]. І все ж, такі зміни не справили ніякого безпосередньо помітного впливу на становище жінок, навіть у тих відносно небагатьох країнах, де право голосу жінками призводило до реальних політичних наслідків. Окрім того, навряд чи зміни можна сприймати як такі, що були здійснені під тиском феміністок. Зважаючи на це, зберігалася необхідність продовжувати боротьбу за фактичну, а не юридичну рівноправність жінок та чоловіків [15, с. 154].

Вибух чергової хвилі вимог жіноцтва припав на шістдесяті роки минулого століття – момент, який за думкою І. Валлерстайна, ознаменувався розгортанням так званої «всесвітньої революції 1968 року». Комплекс протестів 1966-1970 рр. підіймав питання пов'язані з відношенням до проблеми раси та гендеру. На думку І. Валлерстайна, цей буремний період поєднав активність поборників жіночого руху та зусилля захисників нетрадиційного сексуального вибору, висунувши на передній плани усі проблеми цих двох рухів, які повільно накопичувалися протягом останніх п'ятдесяти років [3, с. 190-192]. Політика у відношенні до статей, проблеми віддання переваги різним сексуальним смакам або навіть соціалізації транссексуальної ідентичності – це далеко не повний перелік питань, які завдяки революції 1968 р. були голосно озвучені владі та суспільству. На відміну від традиційних антисистемних рухів, що ставили на перше місце розв'язання складних державних та економічних задач, риторика протестантів 1968 р. зробила головний акцент на проблемах дискримінації меншин (жінки, етнічні/расові/релігійні меншини, «корінні» народи, особи негетеросексуальної орієнтації тощо). Таке ігнорування звичних проблем світосистеми, за переконанням І. Валлерстайна, стало несподіванкою для табору правих у всьому світі. За його словами, правим завжди було набагато легше вирішувати питання геополітичного та економічного характеру, аніж соціокультурні проблеми. Причиною того, що праві опинились в закутку, була позиція лібералів-центристів, які вкрай вороже відносились до будь-яких підривних дій по відношенню до основ політичних та економічних структур капіталістичної економіки. Проте, така позиція не розповсюджувалася на соціокультурні зрушення, які пропагували революціонери 1968 р.: більша частина правих (окрім ультраправих) не мала нічого проти них [3, с. 190-192].

Врешті-решт реакція на загальносвітову революцію з правого флангу розділилась на два стратегічних блоки: з одного боку істеблішмент спробував відновити порядок та розв'язати проблеми, безпосередньо пов'язані зі зниженням прибутку; з іншого боку, зародилась культурна контрреволюція – рух,

що опирався на обмежене коло прихильників, який однак не нехтував використанням жорстокості щодо своїх опонентів [3, с. 190-192].

Ще одним наслідком другої загальносвітової революції, за твердженням ученого, було запущення процесу легітимізації широкого кола «забутих людей» (жінок, усіх вищезгаданих «меншин», корінних народів, людей, що займаються подоланням екологічних проблем та підтримкою миру в усьому світі). Після цих протестів широкими группами дискримінованого населення було остаточно відкинуто вимогу з боку традиційних рухів контролювати свої політичні заходи і як наслідок «забуті люди» стали набагато успішніше захищати власні права [21].

Згодом, усе це зумовило всеохоплюючі наслідки для законотворчості, світових та локальних релігій, повсякденного життя людей та інтелектуального середовища, але головне завоювання короткого часового відтинку середини XX ст., полягає в тому, що революціонери 1968 р. намагалися надати свободу передусім меншинам. Свобода меншин, або свобода меншості, писав І. Валлерстайн – «це право окремих осіб чи груп діяти так, як їм заманеться в тих областях, на які не розповсюджується право більшості нав'язувати всім одні й ті ж правила» [21].

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок під сказаним, відмітимо, що для американського дослідника світоглядний зсув, який викликала друга загальносвітова революція та пов'язані з нею події, навіть важливіший за соціальні наслідки, до яких вона призвела. Саме у фарватері цього світоглядного перевороту, за переконанням І. Валлерстайна, продовжують розгортатися рухи за дотримання прав та свобод меншин. І хоча, на думку вченого, жіночому руху – одній із ключових ідеологічних течій XVIII-XXI ст., досі не вдалося досягти усіх поставлених цілей, він, усе таки, зумів зробити великий внесок у антисистемний протест проти негалітарної капіталістичної світоекономіки та попирання людських прав та свобод.

Список літератури:

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма. Введение. – М.: «Идея-Пресс», 2001. – 302 с.
2. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация. – М. Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 176 с.
3. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248 с.
4. Валлерстайн И. После либерализма. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
5. Валлерстайн И. Расса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. – М.: Издательство «Логос», 2004. – 248 с.
6. Валлерстайн И. Утопийское или исторические возможности XXI века. – Журнал «Прогнозис» – № 1 (5) – 2006. – С. 8-56.
7. Гидденс Э. Социология // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://society.polbu.ru/giddens_sociology/ch58_all.html
8. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 544 с.
9. Джамила М. Феминистское движение и мусульманки // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.uran.donetsk.ua/~masters/2012/fknt/rosveseva/library/article11.pdf
10. Жалдак О. «Жіночі права: минуле і сьогодення» // Словами за права [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://slovamyzaprava.wordpress.com/2011/11/25/жіночі-права-минуле-і-сьогодення/
11. Захер Я. М. Общество революционных республиканок 1793 г. и его борьба с якобинцами // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://larevolution.ru/Zakher.html
12. История и теория феминизма // Сеть «GWANET – гендер и вода в Центральной Азии» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gender.cawater-info.net/knowledge_base/rubricator/feminism.htm
13. Мэри Уолстонкрафт // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://litvin.org/2012/12/meri-uolstonkraft/
14. Надолинская Л. Н. Маскулинизм и феминизм как разновидности гендерного экстремизма // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ekstremizm.ru/publikacii/item/635-maskulinizm-i-feminizm-kak-raznovidnosti-gendernogo-ekstremizma
15. Слюсар В. Постмодерністський фемінізм про детермінацію самореалізації особистості // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна – № 598. – 2003. – С. 153-156.
16. Феминизм в общественной мысли и литературе. – М.: «Грифон», 2006. – 400 с.
17. Landes J. The History of Feminism: Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet // Stanford Encyclopedia of Philosophy [Electronic resource] – Mode of Access: http://plato.stanford.edu/entries/histfem-condorcet/
18. Trotman C. J. Frederick Douglass: A Biography. – Santa Barbara: Greenwood, 2011. – 158 p.
19. Wallerstein I. New revolts against the system. – New Left Review. – № 18. – November-December, 2002 // [Electronic resource] – Mode of Access: http://newleftreview.org/II/18/immanuel-wallerstein-new-revolts-against-the-system
20. Wallerstein I. Race, Gender, and Class in American Politics: Anything New? // [Electronic resource] – Mode of Access: http://iwallerstein.com/race-gender-and-class-in-american-politics-anything-new/
21. Wallerstein I. Structural crisis in the World-System Where do we go from here? // [Electronic resource] – Mode of Access: http://iwallerstein.com/race-gender-and-class-in-american-politics-anything-new/

Усатенко И.А.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ОТРАЖЕНИИ МИРОСИСТЕМНОГО АНАЛИЗА ИММАНУИЛА ВАЛЛЕРСТАЙНА

Аннотация
Данная статья рассматривает и анализирует взгляд американского социолога Иммануила Валлерстайна на проблемы образования и эволюции женского движения в капиталистической миросистеме. Ученый считает его одним из движений антикапиталистического характера, которое оформилось в середине XIX в. На его развитие серьезно повлияла всемирная революция 1968 г., целью которой было достижение фактического равноправия между мужчинами и женщинами и предоставление основных прав и свобод меньшинствам.

Ключевые слова: мир-системный анализ, капиталистическая мироэкономика, антисистемные движения, всемирная революция, сексизм, женское движение, суфражизм, три волны феминизма.

Usatenko I.A.
Odessa I.I. Mechnikov National University

DEVELOPMENT OF FEMALE MOVEMENT IN REFLECTION OF THE WORLD-SYSTEM'S ANALYSIS OF IIMMANUEL WALLERSTEIN

Summary
This article considers and analyzes the opinion of the American sociologist Immanuel Wallerstein on the formation and evolution of female movement in the capitalist world-system. The scientist supposes, that it is only one of the anti-capitalist's directions, which was formed in the mid-nineteenth century. The Women's movement was influenced by the second World's revolution of 1968, which aim were to achieve an actual equality between men and women and the submitting of the fundamental rights and freedoms to the minorities.
Keywords: World-System's analysis, the Capitalist World-Economy, anti-systemic movements, World revolution, sexism, female movement, suffrage, three waves of feminism.

УДК 94(410.1):352.075:614.78«13/14»

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ З ПОЛІПШЕННЯ САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНОГО СТАНУ МІСТ АНГЛІЇ В XIV-XV СТОЛІТТІ

Чередніченко О.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У запропонованій статті аналізується діяльність органів центральної та місцевої влади, спрямована на поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англійського королівства в XIV-XV ст. Простежується, яким чином на вироблення санітарно-гігієнічної політики мали вплив пізньосередньовічні епідемії та епідеміологічні уявлення. З'ясовується місце охорони суспільного здоров'я в ієрархії пріоритетів центральної та місцевої влади. Розкривається провідна роль Лондона в утвердженні нових вимог до міської санітарії та гігієни. Автор доходить висновку, що вжиті заходи мали більшу ефективність, ніж донедавна визнавалося в історіографії.
Ключові слова: пізньосередньовічна Англія, міська історія, охорона громадського здоров'я, санітарія, гігієна.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч історична наука зазнала значних змін. Під впливом антропологічного підходу істотно послабилися історіографічні позиції традиційної подієвої історії, натомість на перший план вийшла історія повсякдення – як у ментально-психологічному, так і в матеріально-побутовому вимірах. До останнього належить і такий предмет, як санітарно-гігієнічне становище тієї чи іншої місцевості в певний період часу. Саме розробці даного напряму у вітчизняній медієвістиці – на прикладі міст Англії XIV-XV століть – присвячена дана стаття. Серед іншого, воно надасть необхідний матеріал для майбутнього компаративного дослідження з історії повсякдення середньовічних міст України в загальноєвропейському контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На окремих аспектах досліджуваного питання історики акцентували увагу ще наприкінці XIX ст., коли панувала думка про відсутність будь-яких дієвих санітарно-гігієнічних заходів в англійських середньовічних містах. Справді науковий підхід до проблеми вперше виявив Е.Л. Себін у серії розвідок про санітарно-гігієнічний стан середньовічного Лондона [1; 2; 3], а бурхливий розвиток середньовічної археології дозволив підкріпити умоглядні реконструкції на основі писемних джерел емпіричними даними [4; 5]. На сьогодні провідним фахівцем з історії медицини міст середньовічної Англії загалом та санітарії й гігієни зокрема є Керол Роукліфф [6; 7; 8; 9], що наголошує на активності заходів центральної та місцевої влади в царині суспільного здоров'я. Вітчизняна історіографія ще не сказала свого вагомого слова з даного питання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Надто стійким, і то не лише в свідомості широкого загалу, є уявлення про майже повну бездіяльність органів влади в питанні поліпшення санітарно-гігієнічного стану. Конкретні аспекти здійснення санітарно-гігієнічної політики найчастіше залишаються поза увагою. Найменш розробленим залишається питання про мотиви, які керували можновладцями в процесі ухвалення ними відповідних рішень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження мотивації органів центральної та місцевої влади Англії XIV-XV ст. у здійсненні санітарно-гігієнічної політики, а також визначення міри її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Охорона здоров'я, за винятком контролю за якістю продуктів харчування на міському ринку, не входила до визначених статутами та хартіями обов'язків міських посадовців [10, с. 203] (втім, не слід забувати, що на санітарний стан прямо впливало викладення вулиць бруківкою, яке вже з другої половини XIII ст. поступово входило до сфери відповідальності влади багатьох англійських міст; особи, відповідальні за цей процес, так само стежили за чистотою вимощуваних вулиць [11, с. 261; 3, 22]). На санітарно-гігієнічній діяльності влади міст Англії даного періоду позначався і не до кінця подоланий приватний характер середньовічного права. Хоча в Лондоні, Іпсвічі, Бері-сент-Едмундсі, Фордвічі видавалися «асизи про будівлі» («Assize of Buildings») та «асизи про перепони» («Assize of Nuisance»), якими встановлювалися, зокрема, і певні санітарно-гігієнічні приписи до приватних будинків і земельних ділянок (особливо щодо розміщення вбиралень і стічних ям та недопущення блокування каналізаційних стоків), порушення цих вимог під-

© Чередніченко О.В., 2015

лягали розгляду в спеціальному «суді асизи» лише за умови подання відповідного позову від іншої (як правило, фізичної) особи; публічний же простір, за рідкісними винятками, залишався поза полем зору суду асизи [12, с. ix-xxxiv].

Вищезазначене, однак, зовсім не слід тлумачити як повну бездіяльність міської влади в царині суспільного здоров'я. Власне, перші нормативні акти міського походження, дотичні до санітарно-гігієнічної проблематики, з'являються не пізніше XIII ст. (зокрема, в Лондоні та Норіджі), тобто майже одночасно з самим початком міського самоврядування; протягом наступних століть інтерес англійських міст до цих питань лише зростав, на що логічно свого часу вказувала С. Рейнолдс [13, с. 128, 177].

Зрештою, уявлення про антисанітарію як про цілком нормальний для доби Пізнього Середньовіччя стан речей так само не відповідають дійсності. Так, людина Середньовіччя боялася смороду як такого, вважаючи його одним з головних чинників багатьох хвороб і епідемій, надто ж після руйнівної епідемії чуми 1348-9 рр. [14, с. 59] Мабуть, найбільш ємно про епідеміологічні уявлення англійського бюргерства свідчить скарга, подана до парламенту в 1380 р. мешканцями Холборна та Смітфілда: «через великий і жахливий сморід і смертоносну гидоту… люди, що мешкають і часто гостюють там [у вказаних районах], жалюгідно потерпають від хвороб у результаті зараження повітря, вищезгаданих гидот і смороду, а також багатьох лих, що, як відомо, слідують за тим» [цит. за: 8, с. 182].

Заслуговує на увагу думка Л. Торндайка про те, що люди Пізнього Середньовіччя перебували під впливом ідеї про самозародження шкідливих живих організмів з бруду та гниття, а отже, навряд чи стали б виявляти повну байдужість до викидів та сміття просто на вулицях міст [15, с. 196]. Насамкінець, як влучно зауважив Філіп Зіґлер, той факт, що санітарно-гігієнічне становище і порушення відповідних приписів узагалі знайшли відображення в тогочасних писемних джерелах, уже сам по собі свідчить, що тотальна антисанітарія не вважалася чимось нормальним і природним [16, с. 128]. Яких же заходів вживала міська влада задля поліпшення становища?

Як одну з перших ознак переходу міської влади до нової санітарної політики часто розглядають заборону випускати свиней на вулицю; зокрема, саме боротьба зі свинями становила основний зміст виданого владою Лондона в 1285 р. розпорядження, яке Дж. Култон (не зовсім справедливо) вважав найпершим англійським нормативним актом міського походження, спрямованим на поліпшення санітарної ситуації [17, с. 330-331]. Проте в Кембриджі, згідно з постановою 1445 р., вигул свиней було дозволено в нічний час, у Беверлі обмеження не стосувалися поросних свиней, а в Лестері – окільцьованих. Якщо ж додати до цього той факт, що чимало відомих випадків штрафів, зокрема, у Вінчестері [18, с. 171] та Вестмінстері [19, с. 225-226], пов'язані з компенсацією матеріальних збитків, завданих свинями, що залишилися без нагляду, а в Норіджі [6, с. 308] – з дітьми, убитими та покаліченими свинями та собаками, то, на нашу думку, напрошується висновок, що запроваджені обмеження мали на меті радше безпеку громадян та їхнього майна, ніж поліпшення санітарного стану міст (не виключений і вплив символічного значення свині як уособлення гріха черевоугодництва, що оскверняє [7, с. 136]). Крім того, у різних містах, і то не лише англійських, існували також обмеження на вигул коней, кіз, собак, качок тощо [20, с. 332]. Порушники каралися штрафами чи конфіскацією тварин, а безпритульних тварин могли просто вбивати, як-от гусей і свиней у Лондоні (де існувала навіть оплачувана посада вбивці свиней, причому платня залежала від кількості вбитих тварин [21, 18]).

У такому разі першими нормативними актами, спрямованими суто на налагодження санітарної ситуації слід вважати міські статути, що забороняли класти сміття під двері сусідам чи виливати помиї з верхніх поверхів просто на вулицю. Піонером у цій сфері виступив Лондон, де вже з 1309 р. залишення людських чи тваринних екскрементів на вулиці каралося штрафом за прогресивною шкалою – 40 пенсів за перше порушення, 80 – за друге [21, 18], а в 1414 р. встановили навіть грошову винагороду для тих, хто інформував міську владу про порушення санітарного режиму [3, 29]). Схожі приписи знаходимо і в інших містах [20, с. 332]. Мабуть, найбільш суворими були покарання, призначені владою Норіджа: до 20 шилінгів штрафу з позбавленням бюргерства чи вигнанням з міста, хоча на практиці суд зазвичай обмежувався накладанням менших штрафів [4, с. 310].

Ще більшою проблемою була організація прибирання та вивезення вже викинутого сміття. Не дивно, що й тут перед вело головне місто королівства. У Лондоні прибиранням вулиць займалися т. зв. «стерв'ятники» (scavengers) і «грабарі» (rakers): перші відзначали випадки порушення санітарного режиму та наглядали за другими, які займалися безпосередньо прибиранням і вивезенням сміття. Для цієї мети вже в другій половині XIV ст. використовувалися 12 возів з 24 кіньми (на 10 міських районів), а також примусова праця візників (а в подеколи – і човнярів), які перевозили пісок, гравій чи суглинок; втім, подеколи візник і «грабар» міг бути однією й тією самою особою. Окремого розв'язання потребувало актуальне для динамічно забудовуваного Лондона питання вивезення будівельного сміття. І «грабарі», і «стерв'ятники» підпорядковувалися посадовцям на рівні відповідного району (ward beadles), які стягали санітарні збори, попереджали мешканців про відповідальність за порушення санітарного режиму (маючи навіть право заарештовувати тих, хто чинив їм опір), а в окремих випадках навіть самі бралися до прибирання. Кінцева ж відповідальність за санітарний стан міста лежала на олдерменах районів, які мали повноваження обирати та призначати усіх згаданих осіб, хоча в особливих випадках таке призначення могло відбуватися на загальноміському рівні. У 1385 р. було призначено і міського «сержанта каналу», який опікувався прибиранням уже на рівні цілого міста. Крім того, в Лондоні в XIV ст. вже існували громадські звалища для сміття та гною, вміст яких згодом вивозився візниками. З'явилися навіть приватні звалища, господарі яких брали гроші за тимчасове зберігання викидів на своїй території [3, 21-23, 40-42].

Втім, як і повсюдно в Європі, найбільшу загрозу екологічній безпеці міста становили різники (що скидали в річки тельбухи та кров забитих і часто не надто здорових тварин), чинбарі (що мусили мити в річках шкури для подальшого вичинювання), фарбувальники (що викидали побічні продукти переробки вайди на синю фарбу – детальніше у [5, 27]) та випалювачі вапна (надто ж з переходом від деревного вугілля до викопного). Почасти це стосувалося і ковалів: зокрема, анонімний автор пізньосередньовічного вірша скаржився на «темні задимлені кузні, брудні від диму», а одна лондонська родина подала позов на сусіда коваля, стверджуючи, що від диму зіпсувалися їхнє вино та ель [11, с. 264] – проте основною причиною, що спонукала міську владу приймати акти, які обмежували або й узагалі забороняли діяльність ковалів та інших робітників по металу (зокрема, ливарів дзвонів) у межах міських стін, був, схоже, пожежонебезпечний характер їхнього ремесла.

Попервах міська влада толерувала практику викидання тельбухів прямо в річку, вимагаючи лише, щоб викидання здійснювалося під час відпливу

[1, с. 339-340] (практика викопування спеціальних ям не виправдала себе). Прагнучи заощадити час на викиданні сміття, ремісники часто скидали його з місцевих мостів або причалів. У 1370 р. лондонська міська влада, зневірившись у можливості змусити різників відмовитися від використання з цією метою одного з мостів, вдалася до крайніх заходів, просто розібравши його. Зрештою, в Лондоні, як і в Йорку, різникам дозволили збудувати спеціальний пірс, з якого вони віднині мали викидати тельбухи [16, с. 127; 18, с. 206]. Проте в окремих випадках міська влада намагалася регламентувати не лише кінцеве місце скидання відходів, але навіть і шлях до нього. У Вінчестері звичний шлях від бійні до звалища проходив крізь цвинтар місцевого собору; після неодноразових попереджень у 1420 р. спеціальним розпорядженням різників змусили обирати інший шлях (щоправда, безуспішно, адже пропонований маршрут проходив прямо через міський ринок) [18, с. 251-253]. З цього зрозуміло, що дорогою частина викидів могла виливатися чи вивалюватися з візків (у Лондоні в 1405 р. навіть випустили спеціальне розпорядження, яким регламентували мінімальну висоту бортиків возів, що перевозили сміття [11, с. 262]); з іншого боку, вимога накривати нутрощі під час транспортування до місця скидання [5, 28] свідчить радше про намагання уникнути запаху та виду, не гідного міста. У тому ж Вінчестері регламентувався навіть розмір викидів: перед викиданням різники зобов'язані були подрібнити нутрощі на шматки не більш як 4 дюйми завдовжки [18, с. 205] (у Лондоні для цих потреб було навіть збудовано спеціальний будиночок на березі Темзи, звідки потім потрібно було діставатися човном до місця викидання [1, 349]). Менш прискіпливо регулювали обробку риби та птиці: тут головною вимогою зазвичай було недопущення викидання тельбухів надвір і усунення виробничого процесу подалі від місць скупчення людей [3, 26].

Чинбарство теж отримало свою частку заборон і штрафів від міських керманичів. В Іпсвічі в самому лише 1471 р. було оштрафовано п'ятьох чинбарів за миття шкур у громадських колодязях [7, с. 148]. Не кожне місто, однак, було готове до впровадження таких кардинальних заходів, яких було вжито щодо чинбарів у Колчестері: наказ мити шкіри лише «у власній воді на власній землі» і винятково в ямах, що не мали сполучення з річкою [22, с. 241].

Чимало порушників санітарного режиму було серед ремісників, які займалися ремеслом нелегально, не будучи членами відповідного цеху: зі зрозумілих причин вони воліли не афішувати сам факт здійснення ними виробничого процесу, тому позбавлялися виробничих викидів таємно і найпростішим шляхом. У 1340-х рр. у малому містечку Торнбері місцевого нелегального шевця Волтера Гіндвелла викрили, коли він топив у річці трупи собак [23, с. 59]. На цю думку наводить, зокрема, той факт, що в Саутгемптоні саме на фарбувальників, чинбарів і шевців, згідно з інструкцією Генріха VI від 1452 року, міська влада звертала найбільшу увагу в питанні заборони позацехового ремесла [24, с. 167].

У щойно наведеній королівській хартії було згадано і різників, проте в контексті регулювання цін на харчування, що вочевидь, виглядало більш важливим з погляду центральної та місцевої влади. Логічна гіпотеза про пріоритет продовольчої безпеки перед гігієнічними вимогами знаходить пряме підтвердження в обставинах ухвалення парламентом Вінчестерського статуту 1393 р.: на прохання лондонської влади було дозволено повернути бійні всередину міських стін на спеціально встановлені місця, адже необхідність транспортування підвищила ціни на м'ясопродукти [1, с. 349] (з цієї причини не надто вірогідним здається припущення П. Брімблкомба про видалення екологічно шкідливих виробництв з території міста як реакцію на занадто високі ціни на їхню продукцію [25, с. 943] – тим паче, що пряме регулювання цін аж ніяк не було чимось екстраординарним для міської влади і навряд чи потребувало наявності подібних важелів впливу).

Однак не варто також перебільшувати законослухняність ремісників: королівський наказ 1361 р. про заборону різництва у межах міських стін не виконувався вповні навіть у Лондоні, під носом у королівської влади: знадобився спалах чуми 1369 р., аби порушників нарешті почали притягати до відповідальності. Наступний пароксизм нормотворчого процесу в питанні регламентації діяльності різників настав у 1379 р. і знову супроводжувався спалахом чуми; ту ж картину спостерігаємо в 1391 р. Якщо ж пригадати, що й у 1361 р., коли з'явився наказ Едуарда III, теж мала місце хоча й менш значна за наслідками, та все ж епідемія, то напрошується висновок, що очевидний хронологічний збіг не є випадковим: навпаки, заходи щодо обмеження різництва були реакцією влади на поширення хвороби. Те ж стосується і славнозвісного Кембриджського статуту 1388 р., з легкої руки Дж. Култона відомого як «перший акт [центральної влади] про міську санітарію» [17, с. 330-331] (що, втім, не вповні відповідає дійсності): саме Кембридж був головним вогнищем тогорічної епідемії [1, с. 343-348]. Значна кількість ордонансів, розпоряджень і наказів, що видавалися в «здорові» роки, не дозволяє, однак, говорити про те, що санітарно-гігієнічна політика міст мала цілком реактивний характер; можемо говорити і про профілактичні заходи. Вочевидь, спалахи хвороби лише надавали більшого пріоритету проблематиці, яка й без того була присутня в порядку денному міської влади, і переводили її на рівень загальнодержавної – такої, що потребувала втручання і з боку центральної влади. Особливо тісна кореляція між епідеміями та вжитими саме проти різників (порівняно з іншими шкідливими ремеслами) заходами, як ми припускаємо, пояснюється тодішніми як епідеміологічними, так і світоглядними уявленнями, неодмінним елементом яких була відраза до крові та нутрощів.

Інший напрям діяльності був пов'язаний з облаштуванням мережі споруд санітарного призначення. У XIV ст. почали з'являтися публічні вбиральні (common privies), що утримувалися коштом громади. Як правило, вони являли собою стічні канави (згодом викладені деревом чи навіть вимощені камінням), над якими зводилися дерев'яні туалети типу сортир – дерев'яна дошка з вирізаною посередині діркою. Їх розміщували коло чи навіть на мостах і причалах, а також, як і в континентальній Європі, поблизу головних ринків [20, с. 332]. У Йорку вже ордонансами 1301 року було передбачено будівництво чотирьох громадських вбиралень у чотирьох кварталах міста [8, с. 181]. На середину 1420-х рр. у Лондоні, за підрахунками Е. Себіна, було від 13 до 16 громадських вбиралень на 10 районів міста (щоправда, деякі з них насправді могли бути приватними), найбільша з них – безпосередньо на Лондонському мості. Вони розташовувалися на Темзі, Волбруці чи коло міського рівчака. Вбиральня на Лондонському мості складалася з кількох будівель, причому вони, очевидно, мали кілька входів (принаймні в 1306 р. якийсь боржник примудрився втекти від кредитора, зайшовши через одні двері і вийшовши через інші); вбиральня на одному з ринків була повністю споруджена з каміння – аж до сидінь [2, с. 307-309]. Розвиненою була мережа вбиралень і у Вінчестері: відомо щонайменше про три такі об'єкти, кожен з яких по-своєму вирізнявся: найбільша вбиральня, біля міського собору, мала окреме відділення для жі-

нок, друга за розмірами, в центрі міста, являла собою фактично туалет сортирного типу з сидіннями, третю ж було засновано в 1413 р. на кошти мешканців Бак-стріт з їхньої власної ініціативи, яку схвалила міська влада [18, с. 214-216]. Також відомо про наявність вбиралень у Саутгемптоні, Гуллі, Лестері, Ексетері [26, 87].

Одночасно з цим поліпшувалося й обслуговування каналізаційних мереж. Мощені стічні канави, що почастішали в XV ст., регулярно очищувалися, а їхній вміст переміщували в річки та інші водойми, в покинуті ділянки землі навколо міста (наприклад, колишній кар'єр біля Норіджа або так і не забудований район Гулля коло міських стін) [27, с. 168, 180], в інші ями або в поля за містом (як добриво). З цією останньою метою найзаможніші землевласники могли навіть продавати гній і слиз [5, 28]. Очищенням систем каналізації та водопостачання займалися спеціально найняті особи: станом на 1466 р. у Лондоні з ними укладали договір на 10 років, у Бристолі ж у 1376 р. було укладено пожиттєвий контракт з робітником, який мав одержувати величезну як на ті часи зарплатню в 10 фунтів на рік (щоправда, він мав самостійно не лише очищувати, а й ремонтувати водогони). Їхнім головним завданням був нагляд за водогонами, громадські ж вбиральні очищували доволі рідко – у Кембриджі, наприклад, з 1503 р. це відбувалося раз на три роки [18, с. 215; 28, с. 118], у Лондоні – раз на два роки [29, 29]; тож не варто дивуватися, що в 1426 р. з громадських вбиралень Лондона було вивезено близько тисячі галонів (близько 4000 л) рідини [30, с. 209]. Як свідчить приклад Вінчестера, ті ж робітники, що займалися очищенням стічних канав, могли переливати їхній вміст у ними ж викопані нові ями [5, 28]. Оплата зазвичай здійснювалася за кількістю «танів» (1 тан дорівнював приблизно 1000 л) або «труб» (так звалися посудини, в яких вивозили викиди, місткістю приблизно 0,5 тана) вивезеної речовини та була надзвичайно високою за тогочасними мірками для найманих робітників [2, с. 315-316]. Щоправда, не обходилося без непорозумінь: наприкінці XV ст. вестмінстерський асенізатор скаржився на те, що так і не одержав обіцяну платню [19, с. 224-225].

Як видно з попереднього викладу, чимало рішень центральної та міської влади приймалися як відповідь на конкретні потреби, а то й запити місцевого населення, позицію якого, таким чином, можна визнати істотним чинником в їхньому ухваленні. Опосередковано це підтверджує і той факт, що в містах, які були позбавлені права на самоврядування, впровадження санітарно-гігієнічних норм відбувалося повільніше, ніж у самоврядних містах. Це добре видно на прикладі єпископського Дарема: в місті не було жодних обмежень на діяльність різників; повна заборона викидання будь-яких видів сміття у Мілбернський струмок відбулася лише в 1510 р., а використання з цією метою місцевої річки Вер не обмежувалося жодним нормативним актом [31, с. 51-52, 150-151].

Провінційні міста часто брали за взірець рішення лондонської влади (так, текст розпорядження міської влади Лінна 1390 р. про ремонт водогонів прямо вказує на бажання запозичити «добрий лад» (bonum regimen), встановлений у Лондоні [7, с. 143]). При дослідженні історії провінційних міст часом важко помітити істотний прогрес в усвідомленні місцевою владою значення санітарно-гігієнічних заходів: так, за спостереженням К. Платта, у Саутгемптоні зміст ордонансів місцевих цехів та міської влади протягом XIV-XV ст. залишався майже однаковим: заборона різникам і кухарям викидати будь-які рештки тварин на вулиці міста; приписи проти випасу свиней; вимога прибирати будь-які прибудинкові купи гною впродовж двох днів. Однак це не означає, що впродовж Пізнього Середньовіччя не сталося жодних змін у санітарному становищі міста: такі заходи, як облаштування громадських вбиралень, оплата праці прибиральника, який у 1433-1434 рр. одержав кілька пенсів за очищення цілої Інгліш-стріт від сміття, постійні видатки на ремонт систем водопостачання та каналізації не могли бути цілком безрезультатними [24, с. 171]. Можна навіть обережно припустити, що відсутність нових радикальних нормативних актів була пов'язана з тим, що вже чинні заходи визнавалися міською владою достатньо дієвими.

Як же оцінити зміни в санітарно-гігієнічному стані міст протягом пізньосередньовічної доби, зокрема, ефективність розглянутих вище заходів влади? Надзвичайно інформаційно насиченими у цьому плані є археологічні джерела. Вони не дозволяють переоцінювати рівень санітарно-гігієнічної безпеки тогочасного населення. Як показують палеопатологічні дослідження, в місті процвітали хвороботворні організми, викликані низьким рівнем санітарії та гігієни – кишкові палички, стьожкові черви та інші паразити [32, с. 240]. Зафіксовано також ознаки анемії, найімовірніше, викликаної розладами шлунково-кишкового тракту, які, в свою чергу випливали зі споживання забрудненої води (втім, показово, що особливо великий відсоток хворих на анемію палеопатологи виявили на цвинтарі, де ховали мешканців Йорка, в якому система водопостачання була відсутня [28, с. 136]). Забруднене ж повітря могло спричиняти синусит [33, с. 228].

З іншого боку, археологи фіксують явища, які вказують на поліпшення санітарно-гігієнічного стану порівняно з попереднім періодом, хоча інтерпретація даних археологічних досліджень, надто ж визначення головних факторів таких зрушень, є зазвичай дискусійною. Так, встановлене археологами зменшення кількості сміття, наприклад, у Йорку протягом XV ст. можна пояснити як страхом перед забрудненням джерел водопостачання (а отже, загрозою нових спалахів чуми), так і загальним економічним і демографічним занепадом міста [34, с. 305; 35, с. 197-199]; оцінка рівня чистоти міст на основі аналізу видів комах, що зустрічаються в археологічному матеріалі, може відбивати не лише поліпшення санітарного стану протягом пізньосередньовічного періоду, а й екологічні наслідки переходу від дерев'яного будівництва до кам'яного [36, с. 65-68]; будівництво перших вимощених камінням стічних канав та систем каналізації всередині окремих будинків пояснюють як страхом перед хворобами, що передаються через сморід, так і потягом мешканців міст до приватного життя [27, с. 179; 37, с. 233]. Ще важче встановити чіткий зв'язок між археологічними даними та відбитими в писемних джерелах рішеннями міської влади, але інколи це можливо (як-от у Ньюкаслі, де зафіксоване археологами поступове припинення практики облаштування сміттєвих ям на задніх дворах будинків корелює з відомими історикам заходами місцевих урядовців щодо організації громадських сміттєзвалищ [33, с. 227]).

Висновки і пропозиції. Таким чином, становлення політики центральної та місцевої влади у XIV-XV ст. відбувалося головним чином під впливом тогочасних епідеміологічних уявлень населення, що виводилися на перший план повторюваними спалахами епідемічних хвороб. Рушійною силою ухвалення того чи іншого нормативного акту часто ставав тиск з боку самих бюргерів, а своєрідним полігоном для випробування нових санітарно-гігієнічних заходів був Лондон, де через напружену демографічну ситуацію та значну концентрацію господарської діяльності потреба у відповіді на санітарно-гігієнічні виклики була особливо нагальною.

Навряд чи можливо надати скільки-небудь точну оцінку результативності заходів центральної та міської влади щодо поліпшення становища, проте напевно можна стверджувати, що вона була відмінною від нульової. Як писав Жак Ле Гофф, становлення та розвиток середньовічного урбанізму відбувалися в чотирьох основних напрямах: «чистота, безпека, регулярність як точне дотримання правил, краса» [цит. за: 38, с. 293]. Нема жодних підстав вважати, що ця влучна характеристика видатного французького медієвіста стосується англійського міста менше, ніж будь-якого іншого. Перспективним напрямом досліджень є вивчення не лише об'єктивного санітарно-гігієнічного стану міст, а й суб'єктивного його сприйняття з боку тогочасного населення. Проте необхідне подальше ретельне дослідження всього комплексу як документальних, так і наративних та епістолярних джерел.

Список літератури:

1. Ernest L. Sabine. Butchering in Mediaeval London // Speculum. – Vol. 8. – № 3 (July 1933). – Pp. 335-353.
2. Ernest L. Sabine. Latrines and Cesspools of Mediaeval London // Speculum. – Vol. 9. – № 3 (July 1934). – Pp. 303-321.
3. Ernest L. Sabine. City Cleaning in Mediaeval London // Speculum. – Vol. 12. – № 1 (January 1937). – Pp. 19-43.
4. Peter Brimblecombe. Early urban climate and atmosphere // Environmental Archaeology in the Urban Context. Ed. by A. R. Hall and H. K. Kenward. (Council for British Archaeology, Research Report № 43). – London, 1982. – Pp. 10-25.
5. Keene D. J. Rubbish in medieval towns // Environmental Archaeology in the Urban Context. Ed. by A. R. Hall and H. K. Kenward (Council for British Archaeology, Research Report № 43). – London, 1982. – Pp. 26-30.
6. Carole Rawcliffe. Sickness and Health // Medieval Norwich. Ed. by Carole Rawcliffe and Richard Wilson. – London: Cambridge University Press, 2004. – Pp. 301-326.
7. Carole Rawcliffe. Health and Safety in Late Medieval East Anglia // Medieval East Anglia. Ed. by Christopher Harper-Bill. – Woodbridge: Boydell Press, 2005. – Pp. 130-152.
8. Carole Rawcliffe. Sources for the study of public health in the medieval city // Understanding Medieval Primary Sources: Using historical sources to discover Medieval Europe. Ed. by Joel T. Rosental. – London: Routledge, 2012. – Pp. 175-195.
9. Carole Rawcliffe. Urban Bodies: Communal Health in Late Medieval English Towns and Cities. – Woodbridge: Boydell Press, 2013. – 445 pp.
10. Richard Britnell. The Black Death in English towns // Urban History. – Volume 21. – Issue 02 (October 1994). – Pp. 195-210.
11. Caroline M. Barron. London in the Later Middle Ages: Government and People 1200-1500. – Oxford: OUP, 2004. – 472 pp.
12. London Assize of Nuisance 1301-1431: A Calendar. Ed. by Helena M. Chew and William Kellaway. – London: London Record Society, 1973. – 220 pp.
13. Susan Reynolds. An Introduction to the History of English Medieval Towns. – Oxford: Clarendon Press, 1977. – 234 pp.
14. Constance Classen, David Howes and Anthony Synnott. Aroma: The Cultural History of Smell. – London – New York: Routledge, 1994. – 248 pp.
15. Lynn Thorndike. Sanitation, Baths, and Street-Cleaning in the Middle Ages and Renaissance// Speculum. – Vol. 3. – № 2 (April 1928). – Pp. 192-203.
16. Philip Ziegler. The Black Death. – Stroud: Sutton Publishing, 2003 (1st ed.: London: William Collins&Co, 1969). – 281 pp.
17. Social Life in Britain from the Conquest to the Reformation. Compiled by G.G. Coulton. – Cambridge: Cambridge University Press, 1918. – 540 pp.
18. Carly Louise Deering. Cluster and Clash? Everyday Space and the Butchers of Late Medieval Winchester, c. 1360-1420 (Ph.D. thesis). – Liverpool: University of Liverpool, 2014. – 300 pp.
19. Gervase Rosser. The essence of medieval urban communities: the vill of Westminster, 1200-1540 // The Medieval Town: A Reader in English Urban History, 1200-1540. Ed. by Richard Holt and Gervase Rosser. – London-New York: Longman, 1990. – Pp. 216-237.
20. David Nicholas. The Later Medieval City, 1300-1500. – London-New York: Longman, 1997. – 430 pp.
21. Ian Mortimer. The Time Traveller's Guide to Medieval England. – London: Vintage Books, 2009. – 344 pp.
22. Britnell R. H. Growth and Decline in Colchester, 1300-1525. – Cambridge: CUP, 1986. – 304 pp.
23. Heather Swanson. Medieval British Towns. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999. – 161 pp.
24. Colin Platt. Medieval Southampton: port and trading community, A. D. 1000-1600. – London: Routledge, 1973. – 309 pp.
25. Peter Brimblecombe. Attitudes and Responses Towards Air Pollution in Medieval England // Air Pollution Control Association Journal. – Volume 26. – Issue 10 (October 1976). – Pp. 941-945.
26. Colin Platt. The English Mediaeval Town. – London: Paladin Books, 1979. – 272 pp.
27. David A. Hinton. Archaeology, Economy and Society: England From the Fifth to The Fifteenth Century. – London-New York: Routledge, 1990. – 245 pp.
28. Roberta J. Magnusson. The Water Technology in the Middle Ages: Cities, Monasteries, and Waterworks after the Roman Empire. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001. – 238 pp.
29. Barbara A. Hanawalt. Growing Up in Medieval London: The Experience of Childhood in History. – Oxford: OUP, 1993. – 300 pp.
30. Christopher Dyer. Standards of living in the later Middle Ages: Social change in England c. 1200-1520. Revised dition. – Cambridge: CUP, 1998. – 337 pp.
31. Margaret Bonney. Lordship and the urban community: Durham and its overlords 1250-1540 – Cambridge: CUP, 1990. – 307 pp.
32. John Schofield, Alan Vince. Medieval Towns: The Archaeology of English Towns in their European Setting. – London: Equinox, 2005. – 335 pp.
33. Grenville Astill. Archaeology and the late-medieval urban decline // Towns in decline, AD 100-1600. Ed. by T. R. Slater. – Aldershot: Ashgate, 2000. – Pp. 214-234.
34. Francis Pryor. Britain in the Middle Ages: An Archaeological History. – London: Harper Perennial, 2006. – 330 pp.
35. Patrick Ottaway. Archaeology in British Towns: from the Emperor Claudius to the Black Death. – London: Routledge, 1992. – 241 pp.
36. Kenward H. K. et. al. The environment of Anglo-Scandinavian York // Viking age York and the north. Ed. by R. A. Hall (Council for British Archaeology, Research Report № 27). – London: C. B. A., 1978. –Pp. 58-70.
37. David A. Hinton. Gold and Gilt, Pots and Pins: Possessions and People in Medieval Britain. – Oxford: OUP, 2005. – 439 pp.
38. Ястребицкая А. Л. Средневековая культура и город в новой исторической науке. – М.: Интерпракс, 1995. – 416 с.

Чередниченко А.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И МЕСТНОЙ ВЛАСТИ ПО УЛУЧШЕНИЮ САНИТАРНО-ГИГИЕНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ГОРОДОВ АНГЛИИ В XIV-XV ВЕКЕ

Аннотация
В данной статье анализируется деятельность органов центральной и местной власти, направленная на улучшение санитарно-гигиенического состояния городов Английского королевства в XIV-XV вв. Прослежено влияние позднесредневековых эпидемий и эпидемиологических представлений на выработку санитарно-гигиенической политики. Выяснено место охраны общественного здоровья в иерархии приоритетов центральной и местной власти. Раскрывается ведущая роль Лондона в утверждении новых требований к городской санитарии и гигиене. Показано, что принятые меры имели большую эффктивность, чем до недавних пор признавалось в историографии.
Ключевые слова: позднесредневековая Англия, городская история, общественное здравоохранение, санитария, гигиена.

Cherednichenko O.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

URBAN SANITARY AND HYGIENIC POLICY OF CENTRAL AND LOCAL AUTHORITIES IN ENGLISH TOWNS IN XIV-XV CENTURY

Summary
This article deals with the policies of central and local authorities aimed at improvement of sanitary and hygienic conditions in English towns in the 14-15th c. The author argues that making of these policies was influenced by late medieval epidemics and views on epidemiology. The place of public health measures among other priorities in authorities' agenda is considered. London is established as a role model for other cities in the questions of sanitary and hygiene. It is shown that the measures taken were more effective than it was acknowledged in historiography until recently.
Keywords: late medieval England, urban history, public health care, sanitation, hygiene.

УДК 908(477.73)+929 Петров

ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ ПЕТРОВ (1880-1957) – НОВЕ ІМ'Я В ЛІТОПИСІ МИКОЛАЇВЩИНИ

Шпак Д.О.
Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв

У статті, на основі архівних документів, наданих Військово-медичним музеєм Міністерства оборони Російської федерації, й матеріалів приватного архіву миколаївського краєзнавця О. Криницького, розглянуто життєвий і творчий шлях доктора медицини Олександра Миколайовича Петрова – видатного лікаря свого часу та, як виявилося під час проведення біографічного дослідження, обдарованого поета, з творчістю якого, нажаль, сьогодні мало хто знайомий навіть у Миколаєві, в якому Петров проживав у 20-50-х роках минулого століття. Матеріали, на яких побудована стаття, презентовані для ознайомлення широкому колу читачів вперше.
Ключові слова: О. М. Петров, Є. П. Тверитінов, О. Є. Петрова, м. Санкт-Петербург, Одеська губернія, м. Миколаїв, Українська РСР, краєзнавство.

Постановка проблеми. Не так давно у Миколаєві, у приміщенні Миколаївської обласної юнацької бібліотеки, відбувся урочистий вечір пам'яті, присвячений видатному лікарю свого часу – Олександру Миколайовичу Петрову (1880-1957), що проживав у Миколаєві в 20-50-х роках минулого століття. Після перших публікацій у міських ЗМІ, на адресу бібліотеки та Краєзнавчого музею, стали надходити відгуки від людей, які ще пам'ятали доктора Петрова як відомого лікаря. Цікавими виявилися листи від миколаївців, в яких старожили розповідали про великі черги біля будинку Петрова на вулиці Потемкінській (у той час вул. Одеська) з підвод, на яких мешканці не тільки Миколаївської, але й із сусідніх областей, приїжджали на прийом до лікаря. Навіть вчитуючись в особисті листи Олександра Миколайовича, дослідник знаходить підтвердження великої «лікарської репутації» цієї людини. Наприклад, у приватному архіві миколаївця, збирача старовини, О. Криницького, зберігся лист, у якому мешканець Москви, пан Т. Компонеєць дякує докторові Петрову за лікування його дружини та переконливо просить прийняти його під час його відпустки. Жителька селища «Полігон» розповіла О. Криницькому історію про те, як вона привезла свою матір у міську лікарню в дуже важкому стані. Місцеві лікарі, оглянувши жінку похилого віку, винесли їй фактично смертний вирок – вони заявили, що жінка безнадійна й розпорядилися відвезти її у відділення моргу (ще живу!) і покласти де-небудь у коридорі на

© Шпак Д.О., 2015

носилках, щоб після її смерті тіло не потрібно було далеко нести. Родичі хворої, зрозуміло що, не могли погодитися з такою пропозицією й привели до жінки доктора Петрова. Пан Петров, оглянувши хвору, вивіз її з лікарні й через якийсь час повністю її вилікував. Зі слів розповідача, жінка прожила після цього ще біля десяти років. Подібних прикладів старожили Миколаєва приводять немало.

Олександр Миколайович рятував людей, здавалося б, безнадійних, від яких відмовлялася офіційна медицина. Для багатьох він ставав останньою надією на порятунок. Але зверталися до Олександра Миколайовичу не тільки як до лікаря. До нього приходили й за життєвою радою, і за юридичною допомогою. У приватному архіві О. Криницького збереглася, наприклад, записка, у якій колишній священик просив у доктора ради, як йому поклопотатися про пенсію (оскільки перше ніж стати священиком, він працював шкільним вчителем). Але ніхто із цих людей, яким допомагав пан Петров, або які просто жили поруч із ним, навіть не підозрювали, що він був ще й прекрасний поет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі сторінки життєвого і творчого шляху О. Петрова були висвітлені автором даної статті на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні», що відбулася у квітні 2015 року у МФ КНУКіМ [1].

Мета статті: розкриття життєвого і творчого шляху Олександра Миколайовича Петрова, насамперед через аналіз його поезії, архівних документів, особистих листів й нотаток, та ознайомлення читача із творчістю цієї цікавої й високоморальної людини.

Джерельною базою дослідження стали матеріали приватного архіву миколаївського краєзнавця О. С. Криницького та архівні матеріали Військово-медичного музею Міністерства оборони РФ (що були передані до музею у 1958 р. донькою Петрова К. О. Дульц).

Виклад основного матеріалу. Олександр Миколайович народився у Санкт-Петербурзі 14 квітня 1880 року, як свідчить метричний витяг з частини першої метричної книги народжених церкви Святої Великомучениці Катерини Єкатерінгофа, що датується 13 липня 1880 року [2]. У цьому документі зазначено, що у міщанина з Тверської губернії Петрова Миколая Нефедовича та його дружини Євдокії Стефанової народився син Олександр, якого хрестили 21 квітня 1880 року. З біографії О. Петрова, написаної К. О. Дульц, та архівних матеріалів Військово-медичного музею відомо, що він закінчив гімназію із золотою медаллю й вступив до Військово-медичної академії [3].

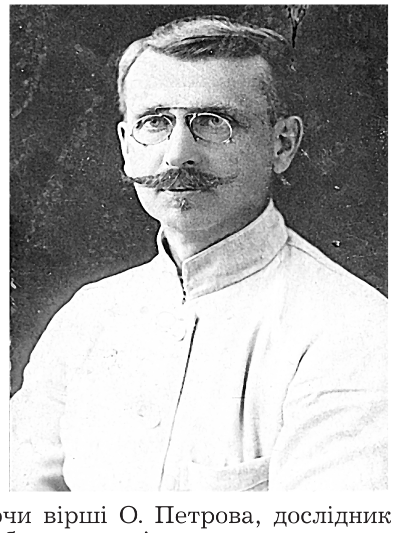

Читаючи вірші О. Петрова, дослідник мимоволі ловить себе на думці про те, що це не просто вірші – це свого роду щоденник у віршах. У них відбиті всі події, які відбувалися не тільки в його родині, але й у всій країні того часу. О. Петров писав вірші не для друку (до речі, саме цей факт вберіг його від переслідувань з боку каральних органів під час становлення й утвердження радянської влади на Півдні України), а для себе й своїх близьких. По своїй натурі О. Петров був поет – лірик. Але, будучи людиною високої моральності, патріотом своєї держави, він не міг не відгукнутися на ті події, що відбувалися в країні.

У перших своїх віршах, ще в роки своєї юності, він вже критикує існуючий лад у Росії. Прикладом такого вірша, може бути чотиривірш «Русь», написаний Петровим у свої 16 років в 1896 році. Перші свої вірші (з 1900 р. по 1910 р.) О. Петров друкував у літературному додатку газети «Кронштадтський Вісник» і газеті «Котлин» (ті вірші, що могли пройти цензуру) [4]. Редактором цієї газети був Генерал-майор Євгеній Павлович Тверитінов. Можливо там, у редакції, О. Петров і познайомився зі своєю майбутньою дружиною – донькою Є. П. Тверитінова Ольгою. Родина Ольги була, слід визнати, була не в захваті від майбутнього шлюбу. Оскільки в них у роді всі були потомствені дворяни, а О. Петров був з «простих». Але все-таки батьки Ольги дали благословення на цей шлюб. Тут, мабуть, зіграли роль особисті якості А. Петрова й той факт, що його майбутній тесть Е. П. Тверитінов був людиною прогресивних поглядів.

Вже в ранніх своїх віршах А. Петров висловлює співчуття до долі простих людей. Яскравим прикладом таких віршів є «Старость» (1902 р.), «Горе горькое» (1902 р.), що розкриває важку працю робітників на фабриках і заводах [5]. Писав він і про те, як нестаток гнав селян з сіл в міста на заробітки.

Події 1905 року не залишають байдужим молодого поета. Він пише кілька віршів на цю тему, які розкривають його ставлення до самодержавства:

«9 Января»

Вы мирно шли к царю надеждами горя,
Несли ему свои обиды и печали;
А слуги «верные», «защитники» царя
Штыками вас и залпами встречали.

Вы шли просить его: «Великий Государь!
Народ пришел к Тебе, не отверни же взора,
Внемли! Хоть темен он, но так же, как и встарь
Народ царю защита и опора

В народных бедствиях за Русь Свою скорбя,
Ты нуждами её болеешь и страдаешь.
Но всё-ли, Государь, доходит до Тебя?
И все-ли Ты печали наши знаешь?

В стране Твоей царят бесправье и нужда,
И вся она полна обид и слёз, и стона.
Над «власть имущими» нет правого суда,
– Они стоят вне права и закона.

Бесправный Твой народ, кругом они теснят,
Дав волю полную страстям и произволу.
Они насильями смирить его хотят,
Искоренить «преступную крамолу».

Народ пришел к Тебе обижен, угнетён;
Он терпит без конца и без конца страдает.
Тебе лишь, Государь, безмерно верит он
И на Тебя с надеждою взирает».

Вы мирно шли к царю надеждами горя,
Несли ему свои обиды и печали;
Но слуги «верные», «хранители» царя
Штыками вас и залпами встречали.

И много вас легло… Кровавый год прошел,
Но ужасы идут и с этим новым годом.
По-прежнему царит над Русью произвол
И властвует насилье над народом.

В 1908 році О. Петров закінчує Імператорську медичну Академію, і його відразу зараховують в 131 піхотний резервний полк молодшим лікарем, оскільки «За користування в Академії стипендією Військового відомства зобов'язаний прослужити чотири роки» [6]. Але через два місяці «Найвищим наказом по морському відомстві за № 728 переведений у флот». З 1908 р. служить у флоті (ординатор у військово-медичному шпиталі – до 1914 р.). У 1913 р. він складає іспит на отримання звання доктора медицини. В 1914 році, коли почалася перша світова війна, О. Петрова, на той час уже доктора медицини, призначають флагманським лікарем першої морської партії тралення мінного загородження. За час війни йому не раз доводилося проявляти мужність і відвагу, за що він був нагороджений трьома орденами. Запис у його послужному списку свідчить: «Наказом Командуючого флотом Балтійського моря, за № 309 нагороджений Орденом Святого Станіслава 3 ступеню з мечами [7] за самовідданість і відмінну мужність, виявлена 14 серпня цього року під час тралення мін під вогнем ворожих крейсерів і при вибуху тральщика «Провідник» на ворожій міні загородження». Орден Святої Ганни 3 ступеню з мечами й бантом він одержав «за хоробрість і мужність, виявлені при виконанні операції, сполученої з явною небезпекою для життя, що мала велике бойове значення» [8]. Хочеться тільки додати, що в той час ордена не роздавали до ювілеїв або якоїсь дати. Для того, що б його заслужити, потрібно було виявити справжню мужність і відвагу. Незайвим буде підкреслити, що О. Петров не був дворянином. Тому розраховувати на незаслужену прихильність начальства він не міг.

Перебуваючи на фронті, у вільний час він продовжує писати вірші й шле їх з листами додому дружині й дітям. Вірші цього періоду, які він присвячував своїй дружині Ользі, просочені такою Любов'ю й ніжністю, що важко повірити в те, що вони написані в розпал війни, на передовий.

«Из морских писем» (уривок)

Тяжки всем войны вериги
Море крови, слёз ручьи…
Лучше всякой чудной книги
Письма нежные твои.

В них – любовь и крест терпенья,
Вижу сердца чистоту,
Глубину самозабвенья,
Детской веры красоту

– Ах, дитя, когда б ты знала:
В море бой – не на земле…
Коль судьба предначертала,
Смерть найдёт на корабле.

Миг один – и нет спасенья!
От снаряда ли умрёшь?
Иль на мину загражденья
В час недобрый попадёшь?

Всё равно…Конец намечен.
Чей-нибудь подходит срок…
Как и всё, увы, не вечен
Нашей жизни огонёк.

Наступив 1917 рік, а з ним і Лютнева революція. О. Петров зустрів її з радістю. Але ейфорія протривала недовго. Уже через кілька тижнів він побачив, що події розвиваються зовсім не так, як він мріяв. Замість свободи й демократії в країні починалася анархія. Валилися вікові підвалини держави, а до влади рвалися «брехуни й лицеміри». У березні він пише кілька віршів на цю тему. Ось деякі уривки з них:

Извергая рёв и стоны,
Напряглись чудовищ груди…
Все нарушены законы,
Озверели в гневе люди.

\------

И нет душе моей покоя…
Восстал с мечем на брата брат.
Долина жизни – место боя,
Где братья павшие лежат!

\------

Там, где кровь – рассудка помраченье,
Где борьба – озлобленны сердца.
Жизнь и так – великое мученье,
Многим крест тяжелый до конца.

Лжепророк о счастье повествует.
Но придёт ли лучшая пора?
Зло победно в мире торжествует,
Топчет нивы правды и добра!

У вірші «Всем! В дни испытаний!» він прямо призиває весь народ об'єднатися перед «німецькою погрозою, що нависла над країною». В цей же час він пише серію «романсів» й інших ліричних віршів. Одне з них він присвячує своїм батькам, виражаючи їм свою любов і вдячність, а також своє філософське відношення до життя.

Не ищу разгадки в отдаленьи:
Жизни путь теряется во мгле.
Я в своём возвышенном стремленьи,
Только гость недолгий на земле.

Сколько здесь пробуду, я не знаю:
Может дни, а, может быть, года;
Но всегда я тех благословляю,
Чьей любовью призван я сюда.

Тех, кто дал мне первое дыханье,
Жизнь мою пред Господом зажег;
Их любовь и к светлому призванье
Я, как сын достойный их, сберёг.

И, когда земное совершится,
Не умрут души моей мечты.
Кто-нибудь придёт, как я, молиться
В этот храм любви и красоты.

Жовтневий переворот застав Петрова на фронті, на судні «Усть-Нарва», де він перебував у посаді флагманського лікаря [9]. Свою оцінку цим подіям він виражає у вірші «В дни анархии».

(уривок)

В осенний сон погружены поля.
На них опять я вижу след кровавый…
Погибнешь ты, великая земля,
Тебя в беду толкает бес лукавый.

Косматый зверь во образе вождя,
Ведёт толпу безумцев за собою
И, ничего святого не щадя,
Он их зовёт к насилью и разбою.

Растёт в стране анархии разгул…
Косматый зверь упиться кровью хочет.
Под рёв толпы и орудийный гул
Средь мёртвых тел злорадно он хохочет.

На початку 1918 року, коли розгул бандитизму й грабежів досяг загрозливих масштабів, Олександр Миколайович, побоюючись за свою сім'ю, (його дружина була дворянкою) вирішує переїхати зі своєю родиною з Петрограда в Миколаїв. Вибір на Миколаїв пав не випадково. Тесть, генерал-майор Є. П. Тверитінов, багато років прослужив на флоті й дуже тісно співробітничав з адміралом Степаном Осиповичем Макаровим – який багато розповідав тоді ще молодому Петрову про Миколаїв, і про те, який це благодатний край – Південь України. До того ж у ті часи Миколаїв був глибокою провінцією, де сім'я Петрова сподівалася перечекати скрутні часи.

Отже, влітку 1918 року сім'я Петрова переїжджає в Миколаїв. Разом з ними їдуть дві сестри Ольги Євгенівни Петрової – Віра Євгенівна Будкеїч – вдова лейтенанта флоту з трьома дітьми і Надія Євгенівна Юркевич. Потрібно сказати, що у наступні роки в листуванні родичі ще часто згадуватимуть ці кілька теплих місяців, які вони прожили разом, адже як відомо з листів – пізніше доля їх розкидала. Віра і Надія їдуть до Франції, в місто Ніццу, де і прожили до кінця своїх днів, а Олександр Миколайович і його дружина Ольга вирішують залишитися в Миколаєві. Сім'я тимчасово поселяється за адресою 1-а Слобідська 27. 25 Жовтня 1918 року купують будинок у селянина Миколи Леонідовича Пантина за 25 тисяч рублів за адресою Одеська № 70 [10]. Угода оформляється на ім'я Ольги Євгенівни, очевидно тому, що гроші були родини Тверитінових, адже заробити власні гроші у Петрова не було можливості, оскільки після навчання в академії його призивають в армію, а з 1914 року він перебував на фронті.

Переїхавши в Миколаїв, О. Петров влаштовується на роботу в «Рембуд» [11]. В 1920 році він завідує холерним відділенням в обласній лікарні [12]. Це були важкі часи для сім'ї Петрових: триває громадянська війна, в країні розруха, голод, епідемії тифу і холери. Йому, як головлікарю доводилося щодня бачити страждання і смерті багатьох людей, що не могло не відбитися на його настрої віршів.

У 1924 році О. Петров вирішив звільнитися з державної служби і зайнятися приватною практикою. Причиною цьому, мабуть, послужило те, що О. Петров, будучи людиною військовою, багато років прослужив на флоті корабельним лікарем, був привчений до порядку, дисципліни й акуратності, чого вимагав і від своїх підлеглих. Але оскільки кваліфікованого медперсоналу у ті часи катастрофічно не вистачало, то на роботу в лікарню брали випадкових людей, які не вміли (а головне не хотіли) дотримуватися цих правил, тому між ними і доктором часто виникали конфлікти. До того ж здоров'я лікаря до цього часу було вже підірваним. 26 лютого 1923 він визнаний інвалідом 2 групи [13]. Але право на пенсію його позбавили, так як він займався приватною діяльністю.

Перші роки життя в Миколаєві для сім'ї Петрових були особливо важкими. Крім загального важкого стану в країні, додавалися особисті проблеми – при переїзді з Петербургу в Миколаїв сім'я захопила з собою тільки найцінніші і найнеобхідніші речі, а грошові заощадження, з-за величезної інфляції, повністю знецінилися. Облаштовуватися на новому місці доводилося практично з нуля, про що ми можемо довідатися з особистих листів доктора. До того ж молодша дочка Тетяна («Тата», як батьки її називали) була інвалідом – ще в 1916 році Тетяна отримує складний перелом гомілки правої ноги. Олександр Миколайович знаходився в цей час на фронті і тому допомогти своїй доччі не міг. Лікар же, який надавав їй допомогу, як можна припустити, виконав її не кваліфіковано і дитина назавжди залишилася інвалідом. До того ж в 1919 році в місті Стара Руса (Новгородської губернії) один за одним помирають батьки О. Петрова. З великим запізненням, (з-за поганої роботи пошти) повідомляє про це його молодша сестра Надія, яка жила з батьками. У червні 1920 року він пише вірш, який так і називається «Светлой памяти матери моей»:

Мой венок без громких слов и лести,
Мой венок из чистых слёз моих…
Из недоброй запоздалой вести
Я узнал, что нет тебя в живых!

Я не плакал над твоей могилой;
Оттого печаль моя сильней.
Незабвенной ласковой и милой
Ты осталась в памяти моей.

29 Травня 1921 року сім'я Петрових зазнає горя: помирає їхня молодша донька Таня. Причину смерті ми, тепер уже, ніколи не довідаємося. На цю тему в родині ніколи не розмовляли. Схоже на те, що ця тема для розмов була свого роду «табу». Сьогодні ми можемо тільки припускати, що у неї був туберкульоз кістки, а у той час це була невиліковна хвороба. Протягом двох років, після смерті доньки О. Петров написав всього сім віршів. Майже всі вони (шість) присвячувалися смерті Тетяни. У цих віршах відчувається вся біль втрати, яку переживав Олександр Миколайович і його сім'я. Сьомий вірш цього періоду Петров присвятив своєму, ще не народженому синові Миколі, наприкінці якого він робить примітку: «Вірш написаний за кілька місяців до народження Николенькі від 6 до 22 лютого» [14].

Більшість віршів ранньго періоду, а також вірші, які були написані у період свого творчого підйому, збереглися завдяки тому, що вони були записані в один «загальний» зошит. Останній вірш у ньому датується червнем 1926 року. З невідомої причини записи в зошиті припинилися, хоч у ній ще залишалося багато місця. Надалі О. Петров записував свої вірші на окремих аркушах, що не сприяло їх збереженню. Наприклад, у період з 1926 по 1940 рік збереглося всього чотири вірші. Серед останніх віршів в цьому зошиті є свого роду вірші – листи, які він писав сестрам своєї дружини у Францію. Як вище було зазначено, родини постійно листувалися.

В останньому вірші цього зошита Олександр Миколайович описує соціальну напругу яка почала наростати в часи НЕПу. Він пише про те, що в країні знову почалося розшарування суспільства і що це загрожує новими потрясіннями.

Ещё кричали петухи,
Собачий лай был звонко слышен.
Поэт писал свои стихи
О том, как дух его возвышен.

Царила в мире красота
В цветах, в деревьях, в синем небе,
И тут-же рядом – нищета
Вздыхала о насущном хлебе.

Неслися крики, песни, смех.
Творила жизнь свои законы.
Веселье-ж было не для всех:
Кварталы сдерживали стоны.

Одним покой, довольство, лень,
Другим борьба, нужда, оковы...
В прохладу погружался день,
Плелися с пастбища коровы.

Шептались в небе тополя:
«– Восстанет снова брат на брата!»
Ложились тени на поля,
А запад рдел в лучах заката.
Липень 1926 р.

З початком другої світової війни О. Петров, як патріот своєї батьківщини, на час забуває про своє неприязне відношення до існуючої влади й пише серію віршів антифашистської спрямованості. У цих віршах, для того, щоб підняти дух свого народу, він виражає впевненість, що ворог дуже незабаром буде розбитий, що радянський народ і його армія непереможні. У липні 1941 року він написав великий вірш «О домовитом мужике Кузьме и бандите Адольфе». Цей сатиричний твір, написаний на «баєчний лад» він навіть намагався опублікувати в пресі [15]. Але ні цей вірш, ні інші того часу, так і не були надруковані.

Син Олександра Петрова – Микола (на той час вже студент Московського університету), влітку 1941 року, коли почалася війна, знаходився в будинку батьків, на канікулах. Після того, як оголосили загальну мобілізацію, він, як і належить, з'явився на призовний пункт у військкомат. Але там йому заявили, що будучі студентом університету, він тимчасово прописаний за місцем навчання і перебуває на обліку військкомату за місцем прописки. Миколі Петрову також пояснили, що якщо він не з'явиться у військкомат за пропискою, то він буде вважатися дезертиром. До цього часу німці вже впритул підійшли до Миколаєва і О. Петров, мало не останнім ешелоном відправляє свого сина в Москву. Олександр Миколайович, здається, був абсолютно впевнений, що відправив сина на фронт. Після того як він проводив Миколая, повернувшись додому, він пише вірш «Сыну Нике». Ось деякі рядки з цього вірша:

Ты уходил с последним эшелоном
И ночь была по лунному светла.
В последний миг ни вздохом и не взором
Душа обмолвиться с тобою не могла.

Враг близко был, росла кругом тревога;
Для нас закрыты были все пути.
В далёкий край вела тебя дорога,
Тяжёлый путь ты должен был пройти.

Во имя родины, во имя долга, чести
Иди мой сын! Прими мою хвалу.
Быть лучше там – с товарищами вместе,
Быть лучше там – на фронте, чем в тылу.

Але відомо з історії другої світової війни, німецькі війська увійшли до Миколаєва не з заходу (звідки їх чекали), а взявши його в кільце, – зі сходу, з боку Херсона. Тому поїзд, на якому їхав Микола, наткнувся на передові ворожі колони. Поїзд розбомбили, тих, хто вижив і намагався втекти, німці схопили і помістили в фільтраційний табір для з'ясування особи. У місці з іншими пасажирами, що їхали в цьому потязі, схопили і Миколу. Очевидно, німці припускали, що серед пасажирів могли бути євреї і партійні працівники, які не без підстави, побоюючись за своє життя, намагалися вирватися з окупації. О. Петров, не знаючи, що сталося з його сином, в січні 1942 року пише вірш:

Неслась военная гроза,
Катилась буйная лавина:
Судьба закрыла нам глаза,
Чтоб взять единственного сына.

Где он теперь в каком краю?
И какова его судьбина?
Коль быть пришлось ему в бою,
Он долг исполнил гражданина.

Спочатку третій рядок другого чотиривірша був написаний так: «Коль пасть пришлось ему в бою». Але, потім, очевидно, щоб не напророкувати синові смерть, він змінив її.

Через деякий час Миколу відпускають, як свідчать згадки самого Миколи. Можливо, в цьому допомогло йому прекрасне знання німецької мови. Адже мати Миколи – Ольга Євгенівна, у травні 1900 закінчила С. Петербурзький Єлізаветинський інститут і отримала атестат з правом викладання німецької й французької мови. Повернувшись додому, Микола сподівався, що його біди закінчилися. Але це був тільки початок. Сталося так, що один з його шкільних товаришів, бажаючи прислужитися німцям, доповів їм, що Микола вільно володіє німецькою мовою. Через деякий час його викликали до комендатури і «запропонували» працювати перекладачем. Відмовитися від такої «пропозиції», було неможливим, із зрозумілих причин, і всі роки окупації Микола працює у німців. Коли ж радянські війська звільнили Миколаїв, то цей самий «друг» доніс на Миколу про його роботу у німців перекладачем, за що він й отримує десять років таборів [16]. Спроби батька допомогти синові не дали жодних результатів. О. Петров писав листи у всі інстанції, аж до заступника голови верховного суду СРСР В. В. Ульріху і всесоюзному старості Калініну. З десяти років, що дали Миколі, син Петрова відсидів дев'ять (у 1953 році, після смерті Сталіна, він був амністований).

Але це були ще далеко не всі випробування, які випали на долю родини Петрова. Разом з ним в будинку проживала ще його старша дочка Кіра і онук Вадим. Кіра дуже рано залишилася вдовою. Її чоловік, Костянтин Дульц в 1930 році помер від інфаркту, а з двох дітей залишився тільки молодший син Вадим. Старшу свою доньку вона назвала Танечкою, на честь своєї померлої сестри і та теж незабаром померла.

Під час окупаці, коли німці вивозили молодь до Німеччини, в їх число потрапив і онук О. Петрова Вадим. Доктор, бажаючи допомогти онуку, видав йому медичну довідку, про те, що у нього хворе коліно (це було правдою), але це не допомогло, як свідчать спогади Петрова. І тоді мати Вадима Кіра пішла до німецької адміністрації і заявила, що вона хоче добровільно виїхати до роботи у Німеччину разом зі своїм сином, тільки, щоб син був завжди поруч з нею. Німці не стали заперечувати і вона поїхала з Вадимом на примусові роботи, щоб там його опікувати [17]. Після того як Східну Німеччину звільнили радянські війська, за порадою батька, Кіра і Вадим не поспішають повертатися в Миколаїв, так як вдома їх чекали репресії, як колишніх остарбайтерів. До цього часу Вадиму виповнюється 18 років і перебуваючи в Австрії, в одній з військових частин, які там знаходилися, призивається до лав радянської армії. А, відслуживши належний строк, повертається додому, вже як демобілізований, а не як остарбайтер і у зв'язку з цим уникає репресій.

За часи німецької окупації О. Петров написав багато віршів. У них розкривав злочини фашистів на українській землі, описував жахи війни, писав про героїзм молодих хлопців, яким доводилося віддавати свої молоді життя за свою батьківщину.

«В немецкой оккупации»

О прекрасном немало поэм,
Не поймут их ни гады, ни слизни…
Велика моя жалость ко всем,
У кого отнимаются жизни.

Человека повесить легко,
Но морали не вижу я в этом;
Может быть, я смотрю высоко,
Потому что рождён я поэтом.

Многим, многим здесь счастия нет.
Озираюсь… Так жить не годится!
Через тысячи, тысячи лет
Мне бы надо, пожалуй, родиться!
1942 р.

Взрывы, грохот стали глуше,
Не дойти до цели!..
Тишина заткнула уши,
Пушки отгремели.

Шли лесами, шли степями
В стужу, в зной, в ненастье.
Для страны своей с боями
Добывали счастье!

Но порвалась связь с живыми…
Ночь полна тревоги.
Не связаться со своими,
Не найти дороги.

По тропам, дождём размытым,
Двигаются тени…
Небо плачет по убитым
На полях сражений!
21 квітня 1944 р.

Арешт і ув'язнення сина Миколи в сталінських таборах лягли важким тягарем на серці Олександра Миколайовича. Довгими безсонними ночами, коли думки про сина не дають заснути, він пише йому листи, які ніколи не будуть відправлені, а назавжди залишаться лежати в письмовому столі, так як листи такого змісту відправляти було неможливо: «Сыну Нике».

У повоєнні роки непримиренне ставлення О. Петрова до «цієї бандитської влади», як він називав радянську владу, виявляється з новою силою. У 1947 році, коли Сталін був у зеніті слави, Петров пише «Я видел палачей за стенами Кремля…» та низку інших віршів. О. Петров дуже гостро і болісно відчував всю несправедливість і жорстокість існуючого режиму, де людей перетворювали на безсловесні «гвинтики», де панувала атмосфера страху, доносів і насильства. Чи привернув увагу каральних органів радянського режиму О. Петров за свою сміливу творчість невідомо, судячи з відсутності будь-яких свідчень в обласних архівах Миколаєва.

О. Петров, колишній морський офіцер, людина честі і з почуттям власної гідності, буквально задихався в цій атмосфері радянської дійсності, і щоб хоч не надовго забутися, він віддавався мріям і спогадами:

Забыв людей, вражду и горе
Я уношуся в мир иной
И мнится мне: я снова в море,
Бушуют волны предо мной.

Корабль идёт волнам на встречу,
Бинокль – мой спутник – на груди,
Быть-может мину я замечу
Иль дым от судна впереди.

Вдыхаю пыль солёной влаги
И слышу мерный стук машин.
Во мне родился дух отваги:
Я вновь свободный гражданин!

В останні місяці свого життя О. Петров, важко хворий, лежачи в ліжку, спостерігав за безтурботним біганиною та іграми своїх онуків і правнуків. Що б згаяти час, він пише їм цілу серію дитячих віршиків, яких вистачило б на невелику дитячу книжку. Всього ж у наш час виявлено більше трьохсот віршів написаних доктором Петровим. Точну цифру назвати важко, так як деякі віршики дійшли до нас в закінченому вигляді, деякі на чернетках, а деякі у вигляді начерків з окремих рядків і чотиривіршів.

Помер Олександр Миколайович Петров 26 червня 1957 в 3:20 ранку. Немає жодних сумнівів, що, ім'я Олександра Миколайовича Петрова поповнить плеяду видатних людей Миколаївщини, а його творчість знайде своє місце у мистецькому літописі краю.

Конец пути моей дороги.
Уже я вижу край земли.
Спасибо вам больные ноги,
Что груз мой долго вы несли.

Спасибо сердцу, что умело
В дороге радости дарить.
Что бесконечно жить хотело.
О жизни петь и говорить.

Вы были лучшими друзьями
Глаза мои и разум мой,
Шагал уверенно я с вами
В стране моей, объятой тьмой.

Спасибо светочам науки,
Всегда пленявших разум мой,
И тем, чьи образы и звуки
Душе открыли мир иной.

Спасибо звёздам и вселенной,
Спасибо солнцу и луне
Как буквы книги сокровенной
Глаза на мир открыли мне.

Тебе Земля, за всё спасибо:
За пенье птиц, леса, луга,
Моря, ручьи, за всё, где-либо
Ступала путника нога.

Мне были дороги и милы
И зов, и цель, куда я шел.
От дедов мужество и силы
Для жизни трудной я обрёл.

С упорством предка – дровосека,
В лесах блуждавшего во мгле,
Весь труд на благо человека
Был отдан мною на земле.

Поклон родительскому дому,
Покойным матери, отцу
И роду нашему простому,
Поклон земле, коль жизнь к концу!

Список літератури:

1. Шпак Д. Відомий лікар і невідомий поет Миколаївщини – Олександр Миколайович Петров (1880-1957) / Д. О. Шпак // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: Збірник тез доповідей. – Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. – Ч. І. – С. 81–86.
2. Архів Військово-медичного музею Міністерства оборони РФ (далі – АВММ МО РФ). Метрична виписка Церкви Святої Великомучениці Катерини від 13.07.1880, № 169.
3. АВММ МО РФ. Свідоцтво про закінчення О. Петровим Військово-медичної академії (від 12.07.1908).
4. Котлин. – 4 июня 1900.
5. Приватний архів Криницького Олександра Сергійовича (м. Миколаїв) (далі – Приватний архів Криницького О. С.). Сборникъ стихотвореній (1900-1909). А. Н. Петров.
6. АВММ МО РФ. Послужний список лікаря Петрова (складений 28.01.1914).

7. АВММ МО РФ. Приказ про нагородження Петрова О. М. орденом Св. Станіслава 3-го ступеню з мечами від 30.12.1914.
8. АВММ МО РФ. Послужний список лікаря Петрова (складений 28.01.1914).
9. АВММ МО РФ. Посвідчення від 19.04.1914 р. № 379 про проходження служби О. М. Петровим на посаді флагманського лікаря.
10. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 107.
11. АВММ МО РФ. Посвідчення Петрова О. М. від 08.08.1919, № 1982.
12. Приватний архів Криницького О. С. Біографія Петрова О. М. (написана Дульц К. О. у 1958 р.).
13. Приватний архів Криницького О. С. Виписка з протоколу ЛТЕК від 14.05.1929, № 13.
14. Приватний архів Криницького О. С. Зошит віршів Петрова О. М. (1922-1926).
15. Приватний архів Криницького О. С. Лист Петрова О. М. Опаровському М. І. від 12.07.1947.
16. Бабенко Н. Причетність до історії / Н. Бабенко // Ленінське плем'я. – 12 березня 1980.
17. Там само.

Шпак Д.А.
Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств

АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ ПЕТРОВ (1880-1957) – НОВОЕ ИМЯ В ЛЕТОПИСИ НИКОЛАЕВЩИНЫ

Аннотация
В статье, на основе архивных документов, предоставленных Военно-медицинским музеем Министерства обороны Российской Федерации, и материалов частного архива николаевского краеведа А. Криницкого, рассмотрен жизненный и творческий путь доктора медицины Александра Николаевича Петрова – выдающегося врача своего времени и, как выяснилось во время проведения биографического исследования, одаренного поэта, с творчеством которого, к сожалению, сегодня мало кто знаком даже в Николаеве, в котором А. Петров жил в 20-50-х годах прошлого века. Материалы, на которых построена статья, представлены для ознакомления широкому кругу читателей впервые.
Ключевые слова: А. Н. Петров, Е. П. Тверитинов, А. Е. Петрова, г. Санкт-Петербург, Одесская губерния, г. Николаев, Украинская ССР, краеведение.

Shpak D.A.
Mykolaiv Branch
of Kiev National University Culture and Arts

OLEKSANDR MYKOLAYOVYCH PETROV (1880-1957) – NEW NAME IN MYKOLAIV REGION MEMORIALS OF A PAST AGE

Summary
In the article according to the archival documents which were given by military-medical museum of Ministry of Defence in Russian Federation and materials of private archive Mykolaiv amateur local historian O. Krynytskogo, a course of life and career of the doctor in medicine Oleksandra Mykolayovycha Petrova is considered. He is a well-known doctor at that times and, how it was found out during the biographical research, talented poet whose career, unfortunately, isn't known nowadays even in Mykolaiv where Petrov lived in 20-50s last century. The archival materials of this article are presented the first time for familiarization a wide readership.
Keywords: A. N. Petrov, E. P. Tveritinov, A. E. Petrova, St. Petersburg, Odessa gubernia, Nikolaev, Ukrainian SSR, nandigram.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ НА РИБОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Августова О.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті визначені особливості існуючої методики бухгалтерського обліку витрат на оплату праці на рибопереробних підприємств. Розглянуто первині документи для відображення витрат на оплату праці та запропоновано шляхи удосконалення даної ділянки обліку.

Ключові слова: оплата праці, облік, витрати, рибопереробні підприємства.

Постановка проблеми. Проблема формування витрат на оплату праці є досить актуальною на рибопереробних підприємствах, оскільки вони є складовою собівартості рибної продукції. При цьому облік витрат на оплату праці є один із складних ділянок роботи, що потребують точних та оперативних даних, у яких відбивається зміна чисельності робітників, витрати робочого часу, категорії робітників, виробничих витрат, тощо.

За сучасних умов для вирішення цілей поставлених перед даним сегментом обліку необхідно здійснювати пошуки нових підходів до розуміння теоретичних аспектів витрат на оплату праці та їх організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню покращення обліку витрат на оплату праці приділяли увагу в своїх працях Ф.Ф. Бутинець, А.М. Герасимович, С.Ф. Голов, М.В. Кужельний, В.М. Пархоменко, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, М.Г. Чумаченко, О.А. Петрик, Н.М. Ткаченко, та багато інших.

Однак окремі аспекти теорії та практики обліку витрат з оплати праці на рибопереробних підприємствах мають свої особливості та потребують подальших наукових досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Переробка рибної продукції – це складний та витратний процес, який потребує додаткової уваги не тільки з боку практиків, але і з боку науковців. Удосконалення організації обліку витрат на оплату праці на даних підприємствах допоможе в майбутньому знизити собівартість рибної продукції. Для того, щоб раціонально організувати дану систему на підприємствах з переробки риби перш за все необхідно провести аналіз сучасного стану організації даної ділянки обліку та визначитися як саме можливо удосконалити облік витрат на рибопереробних підприємствах.

Метою статті є дослідження особливостей організації обліку витрат на рибопереробних підприємствах. Для досягнення вищевказаної мети необхідно розв'язати наступні завдання:

– ознайомитися з сучасним станом організації обліку витрат на рибопереробних підприємствах;

– визначити шляхи удосконалення обліку витрат на оплату праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання нарахування заробітної плати займають особливе місце в роботі бухгалтерії рибопереробного підприємства. Від так на підприємствах з переробки риби, перед організацією обліку праці та її оплати виступають певні завдання:

· контроль за якістю та кількістю затраченої праці, за виконанням завдань щодо зростання продуктивності праці, за використанням фонду заробітної плати та іншими грошовими коштами, які виділяються для оплати праці працівників підприємства;

· своєчасне і правильне віднесення сум нарахованої заробітної плати і відрахувань органам соціального страхування на витрати;

· здійснення у встановлені строки всіх розрахунків з працівниками і службовцями по заробітній платі та інших виплатах;

· збір інформації та групування показників з оплати праці, необхідних для поточного і наступного планування, контролю, аналізу та оперативного управління виробництвом, для складання фінансової і статистичної звітності.

Варто відмітити, що принципи формування в обліку інформації про витрати на оплату праці досліджуваних рибопереробних підприємств (ТОВ «Бріз-Т», ТОВ «Два океани», СТ «Морський замок») визначені П (С)БО 16 «Витрати» [1] (далі – П (С)БО 16) та Методичними рекомендаціями з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості [2] (далі – Рекомендації № 47). Пунктами 13 і 23 П (С)БО 16 визначено склад прямих витрат на оплату праці та елементу «Витрати на оплату праці», який представлений наступними виплатами: заробітна плата за окладами і тарифами, премії і заохочення, компенсаційні виплати, оплата відпусток й іншого невідпрацьованого часу, інші витрати на оплату праці. Рекомендаціями № 47 надано певну ясність щодо питань методики обліку витрат на оплату праці та порядку їх віднесення на собівартість, оскільки П (С)БО 16 має досить концептуальний характер і не враховує особливостей окремих галузей виробництва.

Дослідження показало, що на рибопереробних підприємствах ведеться облік витрат лише в розрізі функцій діяльності відповідно до П (С)БО 16 та статей калькуляції собівартості рибної продукції згідно з Рекомендаціями № 47.

До собівартості рибної продукції оплата праці включається за статтями «Прямі витрати на оплату праці» – витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати працівникам, безпосередньо зайнятим виготовленні рибної продукції обчисленої за посадовими окладами, відрядними розцінками, тарифними ставками згідно з діючими на підприємствах системами оплати праці, включаючи будь-які види грошових і матеріальних доплат, які належать до елементу «Витрати на оплату праці»; «Інші прямі витрати» – витрати на оплату праці працівників, що виконують ремонт і технічне обслуговування основних засобів; «Загальновиробничі витрати» – оплата праці апарату управління виробництвом, працівників, зайнятих удосконаленням технології і організації виробництва, оплата невідпрацьованого оплаченого часу на виробництві [2].

Витрати на оплату праці основних працівників (працівники цехів), зайнятих виконанням окремих видів продукції, безпосередньо включаються до собівартості відповідних об'єктів калькулювання.

© Августова О.О., 2015

Варто відмітити, що на досліджуваних рибопереробних підприємствах для обліку витрати на оплату праці використовують рахунки обліку витрат за функціональною ознакою: 23 «Виробництво», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут» 94 «Інші витрати операційної діяльності [5].

У відповідності до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» № 996-XIУ від 16.07.96 р. [3] організація та порядок ведення бухгалтерського, фінансового обліку на досліджених рибопереробних підприємствах регламентується Наказом про облікову політику підприємства.

За результатами дослідження виявлено що у наказі про облікову політику даних рибопереробних підприємств відсутній окремий розділ, який би регулював питання обліку витрат на оплату праці. Тому нами запропоновано основні положення, які необхідно внести в наказ про облікову політику підприємства (рис. 1).

Організація облікового процесу розпочинається з розробки облікової номенклатури. Це детальні переліки об'єктів по кожному розділу бухгалтерського обліку, які повинні знайти відображення на рахунках бухгалтерського обліку. При цьому бухгалтерські документи служать підставою для реєстрації та обґрунтування всіх господарських фактів, явищ та процесів.

Здійснення ефективного документування операцій з обліку нарахування та виплати заробітної плати на рибопереробних підприємствах пов'язане передусім з документацією з особового складу, тобто сукупністю документів, у яких фіксуються етапи трудової діяльності працівників (рис. 2). Більшість з наведених документів мають затверджені типові форми.

Документація перших трьох груп ведеться працівниками відділу кадрів, а за відсутності такого структурного підрозділу – бухгалтером або іншою особою, вповноваженою керівником підприємства. Документи четвертої і п'ятої груп складаються обліковими працівниками.

Важливою складовою обліку витрат на оплату праці є її документальне оформлення. Так, у табл.1 наведено перелік типових первинних документів, які використовуються для обліку витрат на оплату праці на підприємствах, в тому числі і з переробки риби.

Початковою стадією при нарахуванні заробітної плати є облік робочого часу, який ведуть у людино – голинах і людино – днях. Для цього використовують щомісячні табелі типових форм. Табелі ведуть за місцем роботи табельники або керівники виробничих підрозділів. В кінці місяця табелі підсумовують, підписують і здають в бухгалтерію, де їх після перевірки використовують для складання розрахунково-платіжних відомостей та звітності про використання робочого часу.

Від так, на рибопереробних підприємствах складають розрахунково-платіжну відомість на заробітну плату по кожному працюючому на підставі існуючих методик і відповідної первинної документації, а також здійснюються необхідні відрахування із заробітної плати (аванс, одержаний за першу половину звітного місяця, податок з доходів фізичних осіб, єдиний соціальний внесок тощо).

Таблиця 1

Типові первинні документи, які використовуються на підприємствах для обліку витрат на оплату праці

№ з/п	Назва первинного документу	Сфера застосування
1	Табель обліку робочого часу	Є підставою для нарахування заробітної плати, їх ведуть керівники виробничих підрозділів і в кінці місяця здають у бухгалтерію. Бухгалтер використовує табель для формування розрахунково-платіжної відомості та звітності про використання робочого часу
2	Розрахунково-платіжна відомість	Розрахунково-платіжну відомість на заробітну плату складають по кожному працюючому. У лівій частині даної відомості записують суми всіх видів нарахованої заробітної плати за її видами, а в правій – утримання за їх видами і суми до видачі
3	Відомість на виплату коштів	Використовується для виплати працівникам належної до отримання заробітної плати. Даний документ формується на підставі розрахунково-платіжної відомості

Рис. 1. Основні положення з обліку праці та її оплати, якими необхідно доповнити наказ про облікову політику на досліджуваних рибопереробних підприємствах

Рис. 2. Види документів з особового складу [7]

При аналізі річного фонду оплати праці на ТОВ Бріз-Т було виявлено, що сума витрат на відпустки нерівномірна протягом року. Від так потрібно запровадити в обліку окремий рахунок для забезпечення відпусток працівників. У плані рахунків бухгалтерського обліку передбачений окремий рахунок 471 «Забезпечення виплат відпусток», на кредиті якого можна обліковувати щомісячні відрахування в цей резерв бухгалтерією, а на дебеті – зняття з резерву коштів для нарахування відпусток працівникам у поточному місяці. Це забезпечить рівномірні протягом року суми витрат на основну та додаткові відпустки і збільшення сум відпускних, особливо в літній період це не так помітно. Контроль за формуванням і цільовим використанням резерву виплат відпусток доцільно покласти на головного бухгалтера або на заступника головного бухгалтера.

Також варто відмітити, що сучасним інструментом організації та управління витратами на оплату праці на досліджуваних підприємствах автор вважає повинно стати бюджетування, яке забезпечить планування діяльності рибопереробного підприємства на певний період і створення ефективної системи управління трудовими ресурсами. Впровадження системи бюджетування витрат на оплату праці чи то в поєднанні з обліком за центрами відповідальності чи за центрами витрат надає підприємству значних вигод і переваг завдяки створенню такого середовища, яке забезпечує ефективність та результативність праці і практично дозволяє усунути фактор невизначеності ще на етапі планування.

Ще одним важливим кроком при удосконалені обліку витрат на оплату праці на рибопереробних підприємствах повинна стати автоматизації досліджуваної ділянки обліку за умов створення потужних аналітичних функцій, що дозволять здійснювати оперативний моніторинг правильності здійснюваних розрахунків і рівня витрат на оплату праці та проводити аналіз відхилень основних кількісних та якісних трудових показників.

Висновки і пропозиції. Автором було розглянуто законодавчо-нормативну базу по витратам на оплату праці, первинні документи, які використовуються на підприємствах для обліку витрат на оплату праці та завдання організації обліку праці та її оплати на рибопереробних підприємствах.

Від так, для покращення обліку витрат на оплату праці на рибопереробних підприємствах необхідно: доповнити накази про облікову політику на досліджуваних рибопереробних підприємствах; забезпечити резерв відпусток для рівномірних витрат на оплату праці; автоматизувати досліджувану ділянки обліку; впровадити систему бюджетування витрат на оплату праці.

Подальшими питаннями щодо удосконалення обліку витрат на оплату праці є поліпшення самого процесу організації обліку – від нового пакету первинних документів по праці, до обліково-накопичувальних і розподільних відомостей.

Список літератури:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: затв. наказом МФУ від 31.12.1999 р. № 318 зі змінами та доповненнями // Все для бухгалтера в торгівлі. – 2006. – № 29 (174). – 17 липня. – С. 71–74.
2. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості, затверджені наказом Державного комітету промислової політики України від 2.02.2001, № 47.
3. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.99 р. № 996-XIV-ВР [зі змін. і допов.] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg= 327%2F95-%E2%F0
4. Голов С. Ф. Управлінський облік: Підручник. – К.: Лібра, 2003. – 704 с.
5. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291.
6. Колосок А. М. Шляхи вдосконалення організації обліку оплати праці на підприємстві / А. М. Колосок // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2012. – С. 110-113.
7. Семенов Г. А., Андрущенко Л. О. Організація обліку розрахунків з персоналом з оплати праці // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/…/index.html

Августова Е.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ОПЛАТУ ТРУДА НА РЫБОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация
В статье определены особенности существующей методики бухгалтерского учета затрат на оплату труда рыбоперерабатывающих предприятий. Рассмотрены первичные документы для отражения расходов на оплату труда и предложена схема документирования операций по учету заработной платы.
Ключевые слова: оплата труда, учет, расходы, рыбоперерабатывающие предприятия.

Avhustova O.O.
Kyiv National Trade and Economic University

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF LABOR COSTS IN FISH PROCESSING ENTERPRISES

Summary
The features of the existing methods of accounting of labor costs on fish processing enterprise were considered. Basic documents were studied for reflection of the labor costs and the were proposed ways of improvement of the areas of accounting.
Keywords: pay, accounting, costs, fish processing companies.

УДК 336.74

АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНФЛЯЦІЙНОГО ТАРГЕТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Андрущак Є.М., Горбата Ю.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розкрито економічну сутність інфляційного таргетування як монетарного режиму. Проаналізовано формування необхідних передумов запровадження таргетування інфляції в Україні. Досліджено взаємозв'язки між незалежністю Національного банку України та основними макроекономічними показниками. Також розглянуто чинники зростання рівня інфляції у вітчизняній економіці. На підставі проведеного аналізу, виокремлено основні фактори, які перешкоджають швидкому та ефективному переходу до повномасштабного інфляційного таргетування та оцінено перспективи функціонування даного режиму в Україні.

Ключові слова: інфляційне таргетування, незалежність центрального банку, фінансова стабільність, гнучке курсоутворення, процентний канал.

Постановка проблеми. В останні роки Національний банк України розглядає питання про запровадження стабілізаційної програми, що базується на зменшенні темпів інфляції. Однак, в 2014 р. економіка України увійшла в стан стагфляційної макроекономічної динаміки, що, серед іншого, призвело до високої волатильності обмінного курсу. Відтак, для подолання кризи і забезпечення цінової стабільності, перед центральним банком стоїть завдання проводити виважену грошово-кредитну політику, заходи якої мали б бути спрямовані, з одного боку, на зниження інфляції, з іншого – на підтримку економічного зростання, що може призвести до конфлікту цілей. За таких умов НБУ прийняв рішення про реалізацію політики плаваючого валютного курсу і таргетування інфляції. Сьогодні дискусійним залишається доцільність такого кроку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інфляційного таргетування входять до кола наукових інтересів багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких фахівці Міжнародного валютного фонду – С. Роджер, Дж. Рестрепо, К. Гарсіа, вчені з американських дослідницьких центрів та університетів – Ф. Мишкін, О. Бланшар, Д. Ромер, представники вітчизняної економічної науки – А. Гриценко, В. Міщенко, Т. Кричевська, О. Петрик, В. Лепушинський, П. Нікіфоров та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізувавши наукову літературу, присвячену проблемі інфляційного таргетування, можна констатувати, що недостатньо дослідженим залишається формування передумов для запровадження інфляційного таргетування в перехідних економіках.

Метою даної роботи є проаналізувати формування передумов запровадження інфляційного таргетування в Україні, а також перспективи його подальшого функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Європейського центрального банку, інфляційне таргетування (далі – ІТ) – стратегія монетарної політики, спрямована на підтримання стабільності цін і зосереджена на мінімізації відхилень у прогнозах інфляції від оголошеної інфляційної мети [1, с. 27].

Колишній голова Керуючої ради ФРС США Ф. Мишкін виділив такі ключові характеристики режиму ІТ: публічне проголошення середньострокової кількісної інфляційної цілі; інституційне зобов'язання щодо досягнення цінової стабільності як головної мети монетарної політики, якій підпорядковані інші цілі; імплементація монетарної політики, заснована на використанні всієї повноти інформації, в якій при ухваленні рішень щодо застосування монетарних інструментів ураховуються багато змінних, а не тільки грошові агрегати або обмінний курс; режим базується на високому ступені відкритості монетарної політики через відповідні комунікаційні канали з громадськістю й учасниками ринку щодо планів, цілей і рішень монетарної влади; високий рівень звітності ЦБ щодо досягнення встановленої інфляційної цілі та відповідні механізми забезпечення цієї звітності [2, с. 328].

Відтак, ІТ – монетарний режим, що характеризується публічним проголошенням офіційної кількісної цілі щодо рівня інфляції (або його інтервалу) на середньостроковий горизонт та прозорими діями центрального банку, спрямованими на приведення фактичної інфляції до її цільового показника за допомогою короткострокової процентної ставки та інших інструментів монетарної політики з метою забезпечення цінової стабільності в довгостроковій перспективі.

У міжнародній практиці даний режим вважається найефективнішим методом боротьби з інфляцією. Водночас ІТ ставить більше інституційних та технічних вимог у порівнянні з іншими монетарними стратегіями, тому довгий час його вважали непридатним для нових ринкових економік і економік, що розвиваються. Традиційно передумови, необхідні для запровадження ІТ, поділяють на чотири групи:

– інституційна незалежність – центральний банк повинен мати правову й економічну незалежність, бути вільним від фіскального і політичного тисків.

– розвинена технічна інфраструктура – передбачає наявність високого рівня кваліфікації аналітиків та надійної статистичної база для моделювання і достовірного прогнозування рівня інфляції, визначення технічних параметрів режиму;

– досконала економічна структура – передбачає дерегуляцію цін, мінімальний рівень доларизації та імпортозалежності економіки, стійкість до непередбачуваних коливань обмінного курсу й світових цін на сировину тощо;

– розвинена фінансова система, для забезпечення стабільності якої необхідно мати стійку банківську систему, розвинений фінансовий ринок, зокрема високоліквідний ринок державних цінних паперів, дієвий процентний канал грошово-кредитної трансмісії [1, с. 38-50].

В сучасних умовах, доцільно наголосити на важливості макроекономічної стабільності та на необхідності формування належних політичних умов переходу до ІТ, зокрема наявності у суспільстві довіри до політики, яку провадить уряд та центральний банк, підтримки і розвитку міждержавної співпра-

© Андрущак Є.М., Горбата Ю.В., 2015

ці щодо макропруденційного нагляду і контролю за банківськими операціями, а головне відсутності політичних «війн» в країні та військових конфліктів. Також ІТ вимагає запровадження системи гнучкого валютного курсоутворення, оскільки обмінний курс за даного монетарного режиму перестає виконувати функцію «номінального» якоря.

НБУ ще в «Основних засадах грошово-кредитної політики на 2002 рік» проголосив намір поступово створювати умови для переходу в перспективі до «прямого таргетування інфляції». Головними мотивами переходу до режиму ІТ для України є: висока та нестабільна інфляція, потреба у новій довгостроковій монетарній парадигмі для підтримання довгострокового інноваційного розвитку та справедливого розподілу доходів, необхідність проведення незалежної антициклічної монетарної політики, що здатна долати шоки, спричиненні валютними та фінансовими кризами, отримання нових траншів в рамках програм кредитування МВФ тощо.

У 2010 р. були схвалені стратегічні зміни до Закону України «Про Національний банк України», в яких, зокрема, визначено, що досягнення та підтримка цінової стабільності є пріоритетною ціллю монетарної політики [11]. Завданням на сьогодні є практична реалізація норми цього закону.

Проаналізуймо чи достатньо сформовані передумови для запровадження ІТ в Україні.

Інституційна незалежність НБУ. Особливістю реалізації монетарної політики НБУ є те, що у вітчизняному правовому полі існують засади, відповідно до яких, на перший погляд, можна зробити висновок щодо адекватності чинної нормативно-правової бази умовам ІТ. НБУ має достатній рівень незалежності як в контексті гарантування незалежного статусу голови та членів правління, так і в оперативному виборі інструментів для досягнення поставлених цілей. Центральному банку властиві характерні ознаки органів виконавчої влади, але при цьому його суттєвою відмінністю виступає те, що він виведений з-під юрисдикції Кабінету Міністрів України. Це є основним фактором, який має забезпечувати його незалежність. Але НБУ підзвітний Президенту та Верховній Раді України, які наділені повноваженнями щодо призначення на посаду і звільнення з посади Голови Правління, формування Ради НБУ. Основним завданням останньої є щорічне розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за реалізацією монетарної політики, тобто за діяльністю Правління НБУ [8].

Вважаємо, що такий порядок розподілу повноважень не є обґрунтованим, оскільки Рада НБУ здійснює свою діяльність на громадських засадах і її склад формують представники законодавчої і виконавчої влади, що створює реальні умови для зовнішнього втручання у визначення грошово-кредитної політики. Крім цього, при розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовуються макроекономічні показники, розраховані урядом. Застосування цих прогнозних показників у процесі формування і проведення монетарної політики не забезпечують надійної основи через те, що можуть визначатися на базі політичної доцільності, без належної економічної обґрунтованості. Це може бути причиною помилок у плануванні та реалізації заходів з монетарної політики для ефективного впливу на інфляцію.

Зважаючи на вищенаведене та на те, що, згідно законодавства України, Голова Правління не може очолювати Раду НБУ, одноосібна відповідальність за реалізацію грошово-кредитної політики на Голову НБУ покладена бути не може. У країнах, де існує дворівнева система керівних органів центрального банку, Голова центрального банку зазвичай очолює як орган, що визначає грошово-кредитну політику, так і виконавчий орган, наприклад Президент Європейського центрального банку.

Зазначимо, що внесені зміни до чинного законодавства, для підвищення незалежності НБУ, були стратегічно важливими на шляху до запровадження ІТ. Окрім встановлення ієрархії цілей, зміни стосувалися: реформування Ради НБУ у наглядовий орган, до складу якого входять особи, які відповідають суворим та однаковим критеріям, унеможливлюючи конфлікт інтересів; скорочення кількості членів Правління і фокусування його роботи на ключових рішеннях проведення політики; забезпечення автономності прийняття рішень щодо проведення політики й операційної діяльності, включаючи більшу транспарентність й підзвітність; сприяння посиленню особистої автономності фахівців НБУ і посилення гарантій цілісності, включаючи шляхом заборони особам із політичними та відповідними бізнес-зв'язками бути членами Правління чи Ради НБУ [8].

НБУ не має права надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України, купувати на первинному ринку державні цінні папери. Здійснювати операції з державними цінними паперами регулятору дозволено лише на вторинному ринку. НБУ повинен сприяти додержанню стійких темпів економічного зростання та може підтримувати економічну політику уряду за умови, що це не перешкоджає досягненню цінової стабільності та стабільності банківської системи [8].

Проведений аналіз правового статусу НБУ з урахуванням світового досвіду дає змогу зробити висновок, що з певними зауваженнями, де-юре забезпечується незалежність центрального банку від органів державної влади у монетарній сфері. Однак, існують незаперечні факти порушення норм вітчизняного законодавства, які ставлять автономію НБУ під загрозу.

Так, згідно з антикризовим законодавством 2008 р., центральний банк був зобов'язаний викуповувати у комерційних банків ОВДП, отримані від Міністерства фінансів України для формування або поповнення статутних капіталів в обмін на акції комерційних банків. Для збільшення статутних капіталів трьох рекапіталізованих державою банків («Укргазбанк», «Родовід Банк» і банк «Київ»), було випущено ОВДП на загальну суму близько 17,2 млрд. грн. Надалі НБУ викуповував їх за номінальною вартістю, в тому числі, за рахунок кредитів відповідного призначення міжнародних фінансових організацій. Ці операції хоч і проводилися НБУ на вторинному ринку, але за своєю сутністю були прямим кредитуванням уряду. Оскільки це ставило під сумнів операційну незалежність НБУ, в червні 2011 р. Верховна рада України скасувала цю норму антикризового закону. Варто зазначити, що такий крок був здійснений з метою виконання українською стороною умов спільної з МВФ програми stand-by, відповідно до якої Україна отримала черговий транш кредитних коштів у розмірі близько 1,5 млрд. дол. США [6].

Згідно із статтею 5 Закону України «Про Національний банк України», одержання прибутку не є метою діяльності центрального банку, тому позитивний результат підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Але щороку зако-

нами України «Про Державний бюджет України» встановлювалася норма щодо авансового перерахування реально ще не отриманих доходів, що здійснювалося шляхом додаткової емісії на покриття видатків державного бюджету з усіма негативними наслідками для економіки.

Впродовж 2008-2011 рр. не простежувався прямий зв'язок між дефіцитом бюджету та обсягом коштів, що НБУ перераховує до державного бюджету як різницю між власними доходами та витратами. В період 2012-2013 рр. обсяг надходжень від НБУ зріс у 1,5-2 рази в порівнянні з попередніми роками. В поточному році планується отримати до державного бюджету від НБУ 60,5 млрд. грн., що покриває бюджетний дефіцит на 79,8%. Динаміка дефіциту державного бюджету та надходжень коштів від НБУ в період 2008-2015 рр. подана на рис. 1.

З 2010 р. діють такі вимоги до розподілу прибутку НБУ: розміщення 50% прибутку на рахунках загальних та інших резервів поки їх обсяг не складе 10% розміру грошово-кредитних зобов'язань НБУ; інші 50% прибутку перераховується до державного бюджету наступного за звітним року. Така практика широко використовується в міжнародному досвіді у різних варіаціях.

В Законі України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» зазначено, що НБУ здійснює розподіл прибутку за 2014 р. і перераховує не пізніше 11.05.2015 р. до державного бюджету кошти на загальну суму не менше 65,4 млрд. грн, тобто майже втричі більше у порівнянні з попереднім роком. Зазначене перерахування могло бути частково відтерміноване на підставі звернення НБУ у разі погодження з Міністерством фінансів України. Водночас, на вимогу останнього, НБУ зобов'язаний перерахувати до держбюджету кошти у розмірі до 25% від суми прибутку в період з початку року до 11.05.2015 р. згідно з визначеним графіком [7]. Очевидно, уряд, плануючи збільшення надходжень від НБУ, намагався покращити свою платоспроможність, зменшити дефіцит бюджету ціною зростання рівня інфляції.

Все вищенаведене свідчить про відсутність фактичної фінансової незалежності НБУ. Більш того, підтверджується закономірність – рівень незалежності грошово-кредитної політики центрального банку прямо пропорційний зростанню дефіциту бюджету: чим більші проблеми з покриттям дефіциту бюджету, тим менша автономія регулятора.

Отже рівень автономії центрального банку тісно пов'язаний із бюджетною політикою держави та станом макроекономічного середовища вцілому.

Макроекономічна та фінансова стабільність, розвиток фінансового ринку. Впродовж 2008-2014 рр. Україна завжди мала від'ємний первинний баланс бюджету, що призвело до негативної динаміки боргу. Згідно з міжнародною практикою допустимий рівень бюджетного дефіциту становить 2-3% від ВВП, 5% національного доходу та 10% видатків державного бюджету. За 2008-2010 рр. рівень дефіцитності державного бюджету зріс більше ніж у 4 рази (з 1,32% до 5,94%).

За станом на 01.01.2009 р. державний та гарантований державою борг України становив 189,4 млрд. грн. (24,6 млрд. дол. США), збільшившись в 2,1 рази в гривневому еквіваленті, або на 40% в доларовому. Однією з причин була девальвація гривні в кінці 2008 р., оскільки близько 75% боргу номіновані в іноземній валюті, а також через експансіоніську бюджетну політику із високою часткою квазі-фіскальних операцій і умовних зобов'язань. 2009 р. був одним із найскладніших для бюджету: звуження бази оподаткування внаслідок фінансової кризи призвело до зменшення номінальних обсягів доходів зведеного бюджету України, внаслідок чого дефіцит зріс в 2,6 раз і склав 37,3 млрд.грн. Загальна сума державного та гарантованого боргу зросла до 317,9 млрд. грн., що складало 34,8% ВВП, та перевищувала обсяг доходів державного бюджету на 51%. 2010 р. в бюджетній сфері характеризувався значними видатками на обслуговування державного боргу, проблемами із зовнішнім фінансуванням, відсутністю надходжень від приватизації державного майна, труднощами із надходженням доходів, зростанням на 115,4 млрд. грн. державного і гарантованого державного боргу за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень. У 2011 р. рівень дефіцитності знизився до 1,81%, однак упродовж 2012-2014 рр. знову зріс до 4,98%.

Частка боргу, номінованого в іноземній валюті, у загальній сумі держборгу, за весь аналізований період перевищувала критичне значення показника для країн з ринками, що формуються (40,3% – за методикою МВФ) і на початок 2015 р. досягла 61,7%, що у 1,53 раза більше порогового значення. При цьому значна частка запозичень в іноземній валюті здійснювалась на внутрішньому ринку України (на кінець 2014 р. зобов'язання за ними становили майже 14% внутрішнього державного боргу). Розміщення на внутрішньому ринку державних позик в іноземній валюті з доходністю, яка перевищує рівень процентних ставок за депозитами, посилила вразливість сектора державних фінансів до валютних ризиків [3, с. 7-8].

Якщо впродовж 2010-2012 рр. відношення валового зовнішнього боргу до ВВП знизилось з 90,4 до 76,6% ВВП, то починаючи з 2013 р. валовий зовнішній борг країни зростає швидше, ніж ВВП. Станом на 01.01.2014 р. обсяг заборгованості перед нерезидентами склав 78,4% від ВВП, а на початок 2015 р – 127,1% ВВП, що майже удвічі перевищує граничне значення – 65% ВВП.

Така ситуація значно знижує рівень фінансово-економічної безпеки, призводить до подальшого зростання державного боргу та посилює інфляційні процеси у вітчизняній економіці.

Загалом, державний борг зріс з 20% від ВВП в кінці 2008 р. до 70% від ВВП на кінець 2014 р. при граничнодопустимому значені у 60% від ВВП.

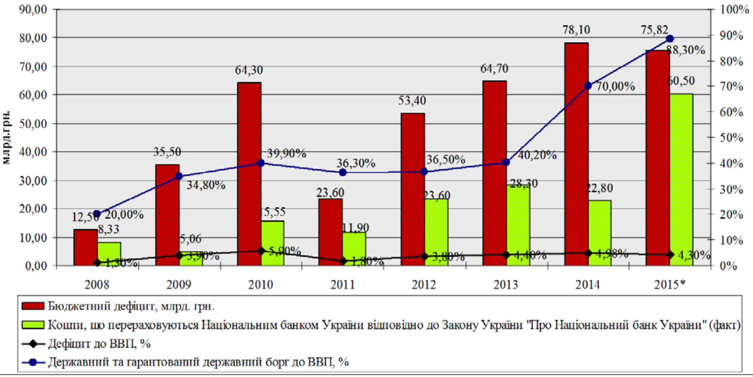

Рис. 1. Динаміка обсягу коштів, що перераховуються НБУ до державного бюджету та основних показників бюджетної політики за 2008-2015 рр.

*Примітка: * дані 2015 року – планові відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» [10]*

Джерело: побудовано автором за офіційними даними [5; 6]

У 2015 р. Світовий банк спрогнозував зростання державного і гарантованого державою боргу України до 88,3% ВВП.

Наслідком стрімкого зростання державного боргу (у поєднанні із високою вартістю запозичень) стало збільшення витрат на його обслуговування. Лише у 2014 р. такі витрати становили 169 млрд. грн. Відношення витрат на обслуговування боргу до доходів державного бюджету перевищує критичний рівень починаючи з 2011 р. На обслуговування державного боргу в 2014 р. було спрямовано 11,1% загальної суми витрат державного бюджету. Упродовж 2011-2014 р. щорічні витрати на обслуговування валового зовнішнього боргу становлять понад 5 млрд дол. США [3, с. 9].

Значною мірою бюджетний дефіцит був профінансований розміщенням ОВДП. Також за рахунок випуску цих цінних паперів на суму 96,6 млрд. грн було збільшено статутний фонд НАК «Нафтогаз України». При цьому НБУ вдвічі наростив свій портфель ОВДП, який на кінець 2014 р. склав 318,1 млрд. грн. або майже 70% всіх локальних запозичень уряду. Це є ще одним фактом, що свідчить про неврегульованість фінансової незалежності НБУ.

Слід згадати, що ще в період кризи, розвиток ринку державних цінних паперів активізувався, що можна б вважати позитивною тенденцією в аспекті створення передумов посилення ролі процентного каналу монетарної трансмісії. Однак занижена, адміністративно встановлена, дохідність за державними цінними паперами унеможливлювала їх застосування НБУ як інструментів грошово-кредитної політики через непривабливість та неліквідність цих цінних паперів на ринку. З іншого боку дохідність державних цінних паперів не може перевищувати темпи приросту ВВП, оскільки це може призвести до росту боргового навантаження на бюджет країни.

На сьогодні, рівень покриття загального обсягу прямого державного та гарантованого державою зовнішнього боргу міжнародними резервами у десять разів нижчий, ніж під час фінансової кризи 2008-2009 рр., і становив на початок 2015 р. лише 19,4%, що при від'ємному сальдо поточного рахунку зумовлює високу ймовірність невиконання державою зобов'язань перед зовнішніми кредиторами. Показник відношення міжнародних резервів до короткострокового зовнішнього боргу за кінцевим терміном погашення, знизився до 13,7% на початок 2015 р. у порівнянні з 83,9% в 2008 р. В поточному році сума виплат за борговими зобов'язаннями перевищила обсяг міжнародних валютних резервів, що введе до збільшення рівня ризику оголошення дефолту за зовнішніми борговими зобов'язаннями уряду [3, с. 8].

Втрата частини ресурсного потенціалу банківською системою в 2014 р., зумовлена відпливом депозитів і погіршенням ліквідності та платоспроможності банків, досягла таких обсягів, що найближчим часом держава очевидно не зможе розглядати банківську систему як потенційного фінансового донора.

До початку світової фінансової кризи 2008 р. банківський сектор був основою швидкого розвитку економіки та характеризувався високими прибутками, активним розвитком кредитування в іноземній валюті, що серед іншого призвело до прийняття додаткових ризиків. Під час глобальної кризи 2008-2009 рр., внаслідок девальвації гривні з п'яти до більше ніж восьми грн. за дол. США, значно зросли неплатежі за кредитами в іноземній валюті, зменшилася вартість капіталу банків, що створило тиск на коефіцієнт достатності капіталу. Перед банківським сектором постала проблема ліквідності: близько 90% банків призупинили кредитування, було введено заборону на дострокове зняття депозитів. Частка проблемних активів зросла до 13,7% сукупного кредитного портфеля. Усе це супроводжувалося негативними тенденціями й у реальній економіці: у 2009 р. реальний ВВП знизився на 15%, реальний наявний дохід населення – на 10%, а рівень безробіття підвищився до 9,6% Збитки банківської системи у 2009 р. становили 38,5 млрд. грн.

У 2010-2014 рр. фінансова система відновлювалася: середньорічні темпи зростання банківських кредитів становили 7,24%, а депозитів – 15,34%, водночас кредитування небанківськими фінансовими установами набуло особливо активного розвитку – обсяг кредитів наданих кредитними установами за цей період збільшився у 2,2 рази, ломбардами – 2,6 рази, фінансовими компаніями – 18 разів [6]. Після трьох років збиткової діяльності банківська система стала прибутковою лише у 2012 р., але показник рентабельності капіталу залишався на низькому рівні.

В 2014 р. фінансовий результат більшості комерційних банків був від'ємним – банківська система зазнала 53 млрд. грн. збитку. Залишки коштів клієнтів на рахунках в банках України за 2014 р. зменшилися в національній валюті на 56 млрд грн., або 13,4%, а в іноземній – на 11 млрд дол. США, або 36,8% [6]. Системні банки зіткнулися з найбільшим відтоком вкладів, але отримали рефінансування в набагато менших обсягах, ніж реальні втрати. В сучасних умовах триває очищення банківської системи від проблемних та неплатоспроможних банків з одночасним переходом їх клієнтів на обслуговування до більш фінансово стійких банківських установ.

Аналіз стану банківської системи України за 2008-2014 рр. дозволяє виділити такі невирішені проблеми її розвитку, що дестабілізують фінансову систему:

– низький рівень та якість капіталізації комерційних банків;

– зниження рівня ліквідності банківських установ;

– значний обсяг проблемних активів у портфелях банків і проведення ними надто ризикових операцій;

– недосконала система захисту вкладів фізичних осіб, що посилює недовіру населення до фінансових установ і загострює проблему формування ресурсної бази банків;

– «відтік депозитів», зростання масштабів готівкового обігу та активізація «чорного» ринку валюти, у зв'язку з введенням НБУ адміністративних обмежень;

– висока концентрація капіталу в групі найбільших банків, що може призвести до розширення практики домовленостей і змов великих банків між собою, проведення валютних спекуляцій;

– втрата іміджу серед іноземних інвесторів тощо.

Капіталізація національного фондового ринку як один із головних індикаторів розвитку знаходиться на досить низькому рівні. Така ситуація пов'язана з відсутністю достатньої пропозиції інструментів фондового ринку з прийнятними для інвесторів характеристиками щодо дохідності, ризикованості, ліквідності та захищеності, а також відносно незначним обсягом інвестиційного капіталу. В Україні сформувалися також проблеми, пов'язані зі спекулятивним характером фондового ринку, що пояснюється переважанням неорганізованого ринку над організованим (70-85%). Ринок характеризується диспропорцією розвитку його інституційних елементів.

За умов виведення коштів з банківської системи та нерозвиненості фінансового ринку, центральний банк втрачає можливість адекватно спрогнозувати дію інструментів монетарної політики на економічні процеси. Так, важко передбачити вплив зміни

короткострокової процентної ставки, як головного інструмента грошово-кредитної політики в умовах ІТ, на інші процентні ставки, особливо враховуючи той факт, що в процентному каналі існує розрив на першому етапі дії трансмісійного механізму.

Як показує досвід країн з активною процентною політикою, критерієм ефективності дії процентного каналу на початковому етапі є незначна волатильність короткострокових ставок на міжбанківському ринку, пологість кривої дохідності [4, с. 157]. Необхідно визнати, що сучасна процентна політика НБУ за вказаними критеріями є недостатньо ефективною. В період кризи ліквідності розмір ставок овернайт на міжбанківському ринку України сягав понад 70%. Незважаючи на деякі зауваження, процентна політика НБУ в період 2009-І півріччя 2014 рр. все більше наближалася до західних норм: величина корегування ставки знижувалася до десятих процента, а лаг між змінами зростав, ставки за забезпеченими кредитами овернайт та депозитами овернайт сформували чіткі орієнтири вартості ресурсів на фінансовому ринку, а їх процентний коридор до квітня 2014 р. мав тенденцію до звуження.

Слабкий вплив процентної політики, особливо, зміни офіційних ставок рефінансування, на темпи інфляції опосередковано вказує на монопольну природу інфляційних процесів в Україні. Справді, у структурі споживчого кошика, що використовується для розрахунків індексу інфляції (ІСЦ), частка продуктів харчування перевищує 50%, що значно вище показників у сусідніх країнах, які мають порівнянний з українським рівень доходів населення. У результаті, якщо скласти частки продовольчих сировинних товарів і адміністративних цін, то виявиться, що не менш як 40% кошика ІСЦ, становлять товари й послуги, на ціни яких монетарна політика не може вплинути. Відсутність чіткого розмежування поняття «чистої інфляції», що розраховується виключно за індексами ринкових цін, і «брудної інфляції» (з урахуванням індексів адміністративно регульованих цін), а також в цілому непрозорий режим розрахунку макроекономічних показників, що враховуються під час монетарного регулювання, робить неможливим побудову точної та надійної економетричної моделі прогнозування цільового рівня інфляції та відстеження впливу інструментів грошово-кредитної політики на економіку України для адекватного реагування на мінливі економічні процеси. Тому в умовах дії ІТ НБУ повинен мати у своєму розпорядженні добре **розвинену технічну інфраструктуру збору і обробки економічної інформації**, аналізу оперативних статистичних даних, досконалу систему каналів комунікації з громадськістю. Певні кроки в цьому напрямі вже зроблено зусиллями вітчизняних науковців, які займалися розробкою монетарного правила для економіки України і, загалом, вивченням проблеми запровадження ІТ в перехідних економіках.

Щодо оцінки **сприятливості економічної структури**, то МВФ використовує такі індикатори як: ступінь відкритості економіки, рівень доларизації економіки, коефіцієнт впливу на інфляцію обмінного курсу, чутливість до цін на сировину [1, с. 46].

Українська економіка є відкритою, про що свідчить показник зовнішньоторговельної квоти, слабо диверсифікованою, енергозалежною, з високою часткою сировинного та споживчого імпорту, що найбільш чутливий до коливання цін на світових ринках. Частка експорту товарів і послуг у ВВП коливається у межах 50-70% ВВП, що підтверджує критичну залежність української економіки від зовнішньоторговельної кон'юнктури. А як відомо, у відкритій імпортозалежній економіці, в умовах зростання рівня доларизації та нерозвинутого фінансового ринку вплив обмінного курсу на інфляцію здійснюється миттєво. Саме тому, у вітчизняній економіці все ще найбільш вагомим залишається канал обмінного курсу трансмісійного механізму монетарної політики. Провівши розрахунки рівня депозитної та кредитної доларизації в Україні з 2008 р. до серпня 2015 р. ми можемо зробити наступні висновки:

– рівень доларизації економіки впродовж всього аналізованого періоду перевищує граничнодопустиме значення (30%);

– найвищий рівень кредитної доларизації простежувався 2008 р. і дорівнював 59,1%, депозитної доларизації – 2015 р. у розмірі 55,9%, що на 6,3 в.п. більше ніж у 2009 р. Зазначимо, що вітчизняні практики вважали рівень доларизації української економіки у 2008 р. через фінансово-економічну кризу набагато вищим (до 65%), зважаючи на те, що населення тримає значну частину іноземної валюти у формі тезаврації, а не тільки на рахунках у комерційних банках;

– вищий рівень доларизація активів (кредитів) співпадає з періодами підвищених темпів інфляції в країні, а доларизація пасивів відображає недовіру населення до монетарної політики, яку проводить центральний банк країни.

До однієї з найважливіших проблем доларизації економіки належить той факт, що НБУ позбавляється можливості чітко впливати на стабільність гривні. У доларизованій економіці порушується дія каналів монетарної трансмісії, послаблюється дія процентної ставки, що суттєво підвищує невизначеність в монетарній сфері, посилює вплив монетарних шоків і ризики боргової кризи.

Професор Тель-Авівського університету Л. Лідерман, фахівець Міжнародного валютного фонду Р. Майно та економіст Центрального банку Чилі Е. Парадо вважають, що незважаючи на специфіку каналів грошової трансмісії в доларизованій економіці, введення ІТ вносить позитивні сигнали для економічних суб'єктів. Це пов'язано з тим, що прозора та передбачувана монетарна політика центрального банку при режимі ІТ забезпечує низькі інфляційні очікування, а відтак приводить до зниження рівня доларизації економіки [9].

Поділяємо думку Т. Кричевської, що характер інфляційних процесів в Україні не є основним мотивом запровадження ІТ. Основна причина – проблеми макроекономічного регулювання, пов'язані з монетарним режимом прив'язки де-факто курсу гривні до долара США [1, с. 37]. Відповідно до постулатів економічної теорії, в умовах вільного руху капіталу не можливо одночасно підтримувати валютний курс і забезпечувати цінову стабільність. МВФ наполягав на підвищенні гнучкості обмінного курсу і поступовому переході до ІТ ще у 2005 р., коли курс гривні перебував під значним ревальваційним тиском. Однак НБУ, надаючи перевагу адміністративним методам регулювання, провів лише одномоментну ревальвацію курсу на 5% у квітні 2005 р. У 2009 р. НБУ дозволяв певну гнучкість гривні, в тому числі з огляду на вже традиційну вимогу МВФ у рамках програми фінансування stand-by. Однак з січня 2010 р. було фактично відновлено прив'язку гривні до долара США на рівні близькому до 8 грн за дол. США. Для підтримки стабільності обмінного курсу НБУ був змушений проводити валютні інтервенції у дуже великих обсягах, що призвело до скорочення обсягу міжнародних резервів до критичного рівня. Саме інтервенційна політика регулятора на валютному ринку є одним

із визначальних факторів, що посилює вплив ефекту переносу в Україні. Вплив динаміки валютного курсу посилився із переходом на гнучке курсоутворення згідно з постановою НБУ від 06.02.2014 р. Вважаємо, що **перехід до системи відносно плаваючого обмінного курсу гривні** в даний період був необґрунтованим, оскільки в Україні не були створенні належні передумови для ринкового встановлення обмінного курсу. Політична нестабільність, активізація девальваційних очікувань суб'єктів ринку, валютні спекуляції тощо спричинили додатковий тиск на гривню та, як наслідок, зростання рівня інфляції. З іншого боку, зміна режиму валютного курсу є сигналом для банківської системи про потребу запровадження власного хеджування від валютних ризиків та необхідність розвитку форвардного ринку (внутрішні ринки форвардних та ф'ючерсних контрактів, на сьогодні, є нерозвиненими та неліквідними в Україні), адже вже не можна покладатися на те, що НБУ завжди утримуватиме постійний обмінний курс гривні до долара. Крім цього, за гнучкого обмінного курсу реагування може здійснюватися за допомогою поєднання заходів у сфері обмінного курсу, грошово-кредитної політики й політики доходів.

Висновки і пропозиції. Виходячи з вищенаведеного аналізу, можна стверджувати, що в Україні не було сформовано достатніх передумов для запровадження ІТ та переходу до гнучкого курсоутворення. Однак, як свідчить міжнародний досвід, жодна з країн, які запроваджували ІТ, немала ідеальних економічних передумов. Дослідження, проведене МВФ, показало, що нові ринкові економіки на момент запровадження ІТ виконували вимоги щодо технічної інфраструктури на 29%, стійкості фінансової системи на 41%, інституційної незалежності на 59% і економічної структури на 36%. У багатьох випадках покращення умов відбувалося вже після переходу до ІТ. Звичайно, відсутність належно сформованих передумов запровадження ІТ перешкоджає досягненню інфляційного таргету на початкових етапах, але не унеможливлює імплементацію даного режиму.

На сьогодні вже розроблено план дій з розвитку фінансового ринку і переходу до повномасштабного ІТ, при послідовній реалізації якого умови для функціонування даного монетарного режиму в Україні будуть створені. Вже за перше півріччя 2015 р. вдалося прийняти зміни до законодавчих актів щодо розбудови інституційної спроможності НБУ, запобігання включення авансового перерахування прибутку центрального банку до державного бюджету. Важливе значення має зміна порядку формування загальних резервів НБУ, що надасть можливість регулятору наростити золотовалютні резерви. Наступним має бути зняття адміністративних обмежень на валютному ринку, що можливо після реструктуризації державного боргу та проведення ряду реформ, щодо яких ведеться активна співпраця з МВФ.

Оскільки чинники впливу на інфляцію мають як монетарний, так і немонетарний характер, ефективність ІТ в Україні залежатиме від взаємоузгодженості дій центрального банку та уряду. Механізм координації дій НБУ та уряду при реалізації в умовах ІТ грошово-кредитної та фіскально-бюджетної політик відповідно потребує детального дослідження.

Список літератури:

1. Гриценко А. А. Інститут таргетування інфляції: зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні: наукова доповідь / А. А. Гриценко, Т. О. Кричевська, О. І. Петрик. – Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2008. – 271 с.
2. Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
3. Моніторинг факторів, що створюють ризики стійкості державних фінансів України: науково-аналітичні матеріали / А. І. Даниленко, В. В. Зимовець; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К. – 2015. – С. 2–13.
4. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: наук.-аналіт. матеріали/ В. І. Міщенко, О. І. Петрик, А. В. Сомик, Р. С. Лисенко та ін. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 9. – 144 с.
5. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/index
7. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 № 80-VIII, зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page
8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV, зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14
9. Leiderman L., Maino R., Parrado E. Inflation Targeting in Dollarized Economies // IMF Working Paper № 06/157. – 2006.

Андрущак Е.М., Горбатая Ю.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

АНАЛИЗ ПРЕДПОСЫЛОК ВВЕДЕНИЯ ИНФЛЯЦИОННОГО ТАРГЕТИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыта экономическая сущность инфляционного таргетирования как монетарного режима. Проанализировано формирование необходимых предпосылок таргетирования инфляции в Украине. Исследованы взаимосвязи между независимостью Национального банка Украины и ключевыми макроэкономическими показателями. Также рассмотрены ключевые факторы роста уровня инфляции в отечественной экономике. На основании проведенного анализа, выделены основные факторы, которые препятствуют быстрому и эффективному перехода к полномасштабному инфляционного таргетирования и оценены перспективы функционирования этого режима в Украине.
Ключевые слова: инфляционное таргетирование, независимость центрального банка, финансовая стабильность, гибкое курсообразования, процентный канал.

Andrushchak E.M., Horbata J.V.
Ivan Franko National University of Lviv

THE ANALYSIS PRECONDITIONS FOR INTRODUCTION OF THE INFLATION TARGETING IN UKRAINE

Summary
The article describes economic gist of the inflation targeting as a monetary regime. The formation of necessary prerequisites for inflation targeting in Ukraine has been analyzed. Interrelations between independence of The National Bank of Ukraine and key macroeconomic indicators have been investigated. The main drivers of inflation in the domestic economy also have been examined. Examining the factors, which are hindering implementation of inflation targeting in Ukraine, prospects of this regime in Ukraine have been appraised.
Keywords: the inflation targeting, independence of the central bank, financial stability, flexible exchange rate, interest rate channel.

УДК 330.44

МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З МЕТОЮ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ

Бандоріна Л.М., Удачина К.О., Лозовська Л.І.
Національна металургійна академія України

У статті узагальнено поняття економічної поведінки, з іншої точки зору визначено поняття «економічна альтернатива». Проведено дослідження економічної поведінки суб'єкта господарювання з урахуванням існуючої проблеми визначення раціональної стратегії інвестування у сфері інформаційних технологій. У якості економічних альтернатив розглянуто проекти впровадження інформаційних технологій в рамках кожної із чотирьох базових стадій: становлення, зростання, стабілізації (зрілості), скорочення (спаду) ділової активності. Запропоновано особливий підхід до моделювання економічної поведінки суб'єктів господарювання з урахуванням нерівномірності та невизначеності процесів розвитку економічної системи, в основу якого покладено вивчення економічних альтернатив з метою раціонального вибору. Доведено, що першим кроком при створенні алгоритму поведінки компанії у економічному середовищі є визначення її цілей та готовність до можливих змін. У роботі наголошено на проблемі вибору критеріїв, оскільки вони виступають важливими чинниками при оцінці рейтингу альтернативних проектів. Розроблена концептуальна модель складається з ряду етапів, які у комплексі дозволяють визначити найбільш доцільну економічну альтернативу для досягнення ефективного управління підприємством у сучасних економічних умовах.
Ключові слова: економічна альтернатива, критерії, цілі, рейтинг, раціональний вибір, економічна поведінка, інформаційні технології.

Постановка проблеми. Господарська активність може проявлятися у впровадженні сучасних інформаційних технологій, нового дизайну продукту, у новому процесі виробництва, у новому підході до маркетингу або в новій методиці підвищення кваліфікації працівників. При цьому завжди відбувається вкладення капіталу в підвищення кваліфікації і одержання знань (інтелектуальну складову), у фізичні активи і підвищення репутації торговельної марки.

Грамотна економічна поведінка суб'єкта господарювання створює конкурентні переваги, породжуючи принципово нові сприятливі можливості на ринку, або ж дозволяє заповнити сегменти ринку, на які інші суперники не звернули уваги. Наприклад, у галузях автомобілебудування і побутової електроніки японські компанії домоглися значних переваг за рахунок особливої уваги до компактних моделей, що мають менші розміри і споживають менше енергії, якими зневажали їхні іноземні конкуренти, вважаючи такі моделі менш вигідними і менш привабливими.

Ринкова форма економічної поведінки суб'єкта характеризується ініціативністю, гнучкістю, напруженою динамікою, розрахунком на власні сили, мотивацією на високі результати. Суб'єкти, орієнтовані на таку форму економічної поведінки, є основою формування ринкових відносин, представниками нового економічного мислення.

Досягнення стабільності, підвищення конкурентоспроможності, отримання максимального ефекту за рахунок правильно виробленої стратегії при управлінні підприємством було і залишається актуальною задачею для багатьох підприємців. Мінливі умови ринкової економіки змушують шукати нові інструменти, методи та підходи для побудови універсального алгоритму моделювання економічної поведінки з урахуванням динамічних особливостей економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну та методологічну основу досліджень склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених: концепція раціональної поведінки Г. Саймона [1, с. 8], стратегічний інноваційний менеджмент Г. Я. Гольдштейна [2, с. 23], класична модель «економічної людини» А. Сміта [3, с. 109], роботи Г. Беккера [4], П. Хейне [5] та Д. Аріелі [6].

Певні практичні результати загальнонаукових методів не дають чіткого відображення поведінки економічного суб'єкта, що потребує більш детального дослідження у цьому напрямку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні не існує єдиної моделі еко-

© Бандоріна Л.М., Удачина К.О., Лозовська Л.І., 2015

номічної поведінки, яка б змогла враховувати взаємозалежність показників ринкового середовища, цілей, критеріїв та альтернатив для досягнення максимального ефекту при прийнятті рішень на кожній стадії ділової активності. Тим більше, що вхідні параметри відомі лише частково, мають здатність до змін, що потребує постійного уточнення, прогнозування і детального дослідження. Це призводить до постійного оновлення існуючих поглядів, концепцій, пошуку нових підходів, методів та побудов актуальних сучасних моделей, оскільки економічна поведінка залежить від нових тенденцій у динаміці циклічного розвитку економічної системи.

Мета статті. Розробка комплексного підходу до моделювання економічної поведінки суб'єкта господарювання, який би дозволив оцінити зовнішнє та внутрішнє середовище, передбачити можливі загрози та невизначеності, сформувати певні цілі для вибору найбільш ефективної стратегічної альтернативи. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі:

– по-новому розкрити сутності категорій «економічна альтернатива» та «економічна поведінка»;

– сформувати ряд етапів моделі економічної поведінки;

– обґрунтувати теоретичну базу для процесу вивчення економічних альтернатив;

– визначити економічні альтернативи;

– оцінити ступінь взаємозв'язку вхідних параметрів, результатів, отриманих при вирішенні локальних задач на кожному рівні, та умов при переході від одного етапу до іншого.

Виклад основного матеріалу. Поняття економічної поведінки узагальнено можна визначити як ряд цілеспрямованих дій суб'єкта господарювання, орієнтованих у своїй сукупності на реалізацію певної моделі господарської активності.

Економічну поведінку суб'єкта господарювання можна також інтерпретувати як поведінку, пов'язану з вивченням і розглядом економічних альтернатив з метою раціонального вибору [7].

Під поняттям «економічна альтернатива» будемо розуміти можливі варіанти (проекти) розвитку суб'єкта господарювання в рамках кожної із чотирьох базових стадій: становлення, зростання, стабілізації (зрілості), скорочення (спаду) ділової активності.

В якості економічних альтернатив, досліджуваних суб'єктом господарювання, розглянемо проекти впровадження інформаційних технологій.

Інвестиційна діяльність у сфері інформаційних технологій здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, що забезпечує розвиток підприємства і його успішну конкуренцію на ринку. Погіршення економічного стану підприємства є стимулом і своєрідним поштовхом до інвестиційної діяльності у сфері ІТ, оскільки підприємство в період економічного спаду переходить від стратегії максимізації прибутку до стратегії мінімізації ризику. Проведемо дослідження економічної поведінки суб'єкта господарювання з урахуванням існуючої проблеми визначення раціональної стратегії інвестування у сфері інформаційних технологій.

Теоретичною базою для процесу вивчення економічних альтернатив (ІТ-проектів) з метою раціонального вибору, тобто вибору, в якому мінімізуються витрати і максимізується чиста вигода, може стати наступна модель (рис. 1), в основу якої закладено:

позиції вибору, засновані на уявленнях суб'єкта господарювання;

позиції вибору, засновані на властивостях розглянутих економічних альтернатив;

позиції вибору, пов'язані з ринковим середовищем;

позиції вибору, засновані на принципі вибору найбільш ефективної економічної альтернативи.

Позиції вибору економічної альтернативи, засновані на уявленнях суб'єкта господарювання, спираються на три категорії: корисність, заміщення і очікування. Під категорією корисності розуміється здатність розглянутої економічної альтернативи задовольняти потреби підприємства впродовж певного періоду часу. Під категорією заміщення розуміється максимальна вартість розглянутої економічної альтернативи як величина мінімальних фінансових вкладень, які можуть бути здійснені в іншу альтернативу з такою ж корисністю (аналогічно поняттю «альтернативних витрат»). Під категорією очікування розуміється прогнозування поточної вартості доходів та інших вигод, які можуть бути отримані в майбутньому за умови вибору розглянутої економічної альтернативи.

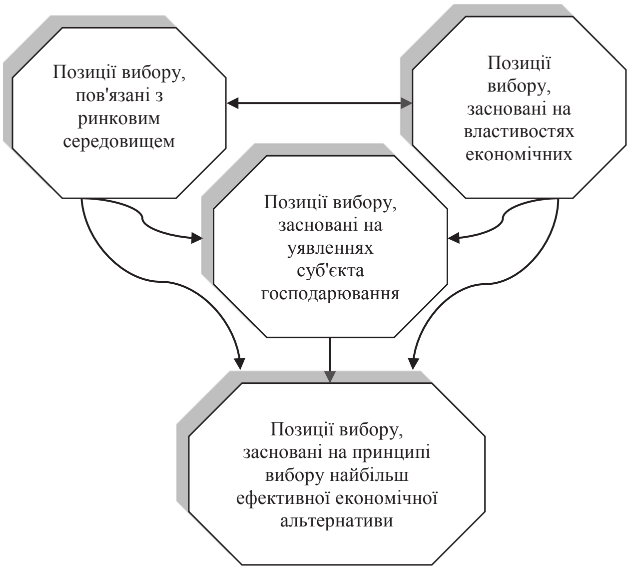

Рис. 1. Модель вивчення економічних альтернатив з метою раціонального вибору

Джерело: розроблено авторами

Позиції вибору, що засновані на властивостях розглянутих економічних альтернатив, припускають вибір з урахуванням сукупної вартості володіння ІТ, їх технологічності, соціальності та ін. При цьому ІТ з високими технологічними можливостями і значним ступенем позитивного соціального впливу, але з дуже високою вартістю володіння для потенційних інвесторів, можуть втратити в ціні на ринку. У той же час, ІТ з аналогічними властивостями, що допускають можливість коригування сукупної вартості володіння, можуть користуватися підвищеним попитом.

Позиції вибору, які пов'язані з ринковим середовищем, спираються на категорію відповідності та категорію попиту-пропозиції. Категорія відповідності передбачає відповідність інформаційних технологій ринковим стандартам якості, продуктивності, патентної чистоти і захищеності. Проект, який не відповідає цим стандартам, найчастіше програє як у фінансовому відношенні, так і при виборі з можливих альтернативних варіантів. Категорія попиту-пропозиції визначає залежність вартості проекту від збалансованості пропозиції і попиту. Якщо на ринку існує надлишок пропозиції або є недолік попиту, то рівень цін на інформаційні технології знижується. Протилежний тиск на ціни ІТ має місце, коли пропозиція є недостатньою, а попит – висо-

ким. Характер попиту може змінюватися під впливом таких факторів як сплеск користувальницьких припущень і очікувань, обсяг грошової маси, розмір процентних ставок та ін.

Позиції, засновані на принципі вибору найбільш ефективної економічної альтернативи, спираються на те, що в процесі оцінювання серед розумних, можливих і законних альтернативних варіантів проектів IT буде обрано варіант, який забезпечить суб'єкту господарювання найвищу ступінь досягнення поставленої мети. Ці позиції являють собою синтез усіх розглянутих вище принципів і дають можливість побудувати концептуальну модель економічної поведінки, пов'язаної з вивченням і розглядом економічних альтернатив з метою раціонального вибору.

Процес моделювання економічної поведінки можна визначити, як процес трансформації аналізованої інформації в інформацію для виконання ряду цілеспрямованих дій суб'єкта господарювання, орієнтованих у своїй сукупності на реалізацію певної моделі господарської активності.

Цілі, альтернативи, критерії, а також витрати при реалізації певної моделі економічної поведінки відомі лише частково і уточнюються в результаті прогнозування і детального аналізу результатів такої поведінки. Наслідками раціональної економічної поведінки є якісна зміна стану суб'єкта господарювання, яка характеризується невизначеністю.

Одним з основних етапів моделювання економічної поведінки (рис. 2) є визначення цілей. Наприклад, господарська активність компанії може переслідувати кілька цілей одночасно і слід визначити таку економічну поведінку, яка б найкращим чином відповідала кожній з цілей суб'єкта господарювання.

Найбільш поширені, вивірені практикою цілі можна умовно розділити на чотири категорії. Ці категорії відображають чотири різних підходи до росту компанії і пов'язані зі зміною стану одного або декількох наступних елементів: продукту, ринку, галузі, положення компанії всередині галузі, технології.

Цілями господарської активності, що складають першу категорію, є: посилення позиції компанії на ринку з виробленим продуктом; пошук нових ринків для вже виробленого продукту; вирішення завдання зростання компанії за рахунок виробництва нового продукту, який передбачається реалізовувати на вже освоєному ринку.

Другу категорію складають цілі, які передбачають розширення компанії шляхом додавання нових структур та організації управління їх діяльністю.

Третя категорія цілей включає: пошук і використання додаткових можливостей для виробництва нових продуктів; пошук можливостей зростання на існуючому ринку за рахунок нової продукції, що вимагає нової технології; можливість розширення компанії за рахунок виробництва нових продуктів, технологічно не пов'язаних з уже виробленими, і реалізації їх на нових ринках.

Четверта категорія цілей полягає в необхідності перегрупування сил компанії у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності її діяльності.

Таким чином, цілі господарської активності можуть формулюватися по-різному. Але при цьому вони мають сприяти досягненню якісних, стратегічних і кількісних переваг. Це основа діяльності будь-якої компанії. Так, якісні переваги можуть складатися в поліпшенні керованості бізнесу, збереженні лояльності клієнтів, забезпеченні згуртованості колективу, в зручності і комфортних умовах роботи.

Переваги стратегічні можна оцінювати з урахуванням підвищення рівня якості, досягнутих конкурентних переваг і лідируючих позицій на ринку. Ключовими кількісними характеристиками виявляються, насамперед, скорочення витрат, оптимізація активів, підвищення продуктивності праці, ущільнення виробничого циклу і зниження ризиків на рівні всіх бізнес-процесів. Таким чином, визначення цілей господарської активності компанії, а також її готовність до можливих змін є першим кроком у моделюванні економічної поведінки цієї компанії.

Етап вивчення зовнішнього і внутрішнього середовища компанії необхідний для визначення її стратегічної позиції на момент господарської активності. На цьому етапі можливим є використання SWOT-аналізу переваг (сильних сторін) компанії, недоліків (слабких сторін), можливостей і загроз [8, с. 221]. SWOT-аналіз дозволяє оцінити місце даної компанії на ринку, встановити лінії зв'язку між силою і слабкістю, які їй притаманні, лінії зв'язку

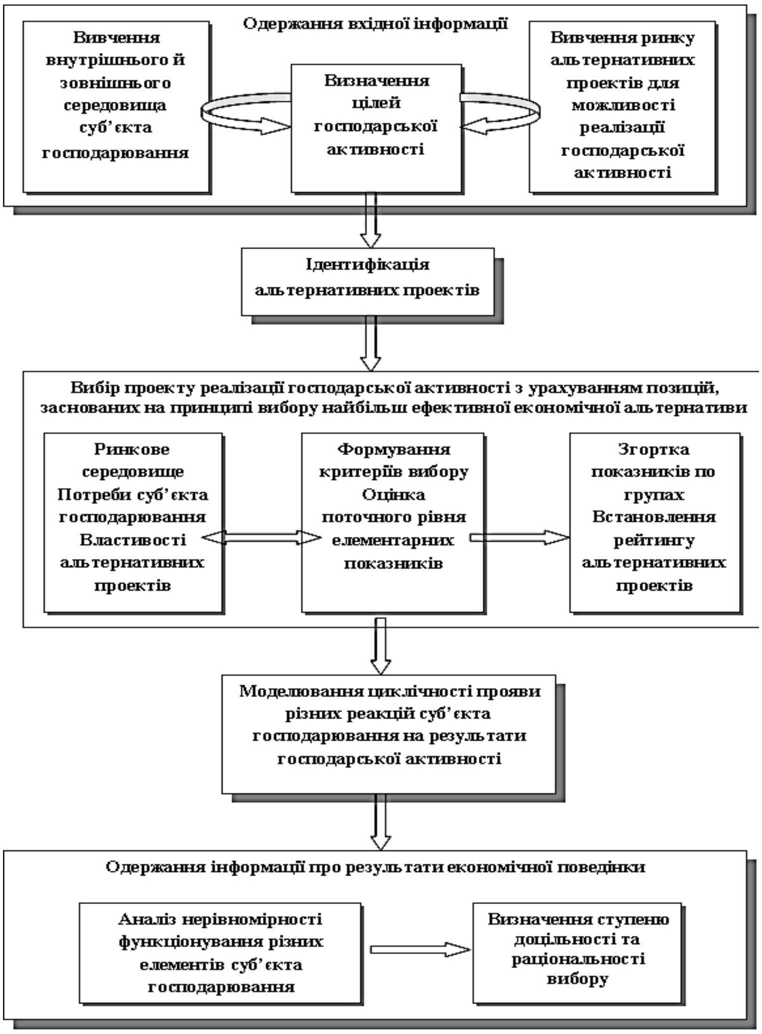

Рис. 2. Концептуальна модель економічної поведінки, пов'язаної з вивченням і розглядом економічних альтернатив з метою раціонального вибору

Джерело: розроблено авторами

між зовнішніми загрозами і можливостями, виявити проблемні області або напрямки, за якими конкурентні позиції компанії слабкі, визначити можливості господарської активності впливати на рішення виниклих проблем. Аналіз можливостей і загроз відповідає на наступні важливі питання:

Чи дозволяють сильні сторони компанії отримати прибуток завдяки наявним можливостям?

Чи дозволяють сильні сторони компанії уникнути наявних загроз?

Чи перешкоджають слабкі сторони компанії використанню наявних можливостей?

Чи перешкоджають слабкі сторони компанії уникненню загроз?

Виробляючи стратегії, слід пам'ятати, що можливості і загрози можуть переходити у свою протилежність. Так, невикористана можливість може стати загрозою, якщо її використовує конкурент. Або навпаки, вдало відвернена загроза може створити в організації додаткову сильну сторону. На різних етапах життєвого циклу компанії стратегія і економічна поведінка може бути різною. Однак запорукою успіху буде забезпечення і захист конкурентних переваг компанії.

Істотним є етап вивчення ринку альтернативних проектів для можливості реалізації господарської активності. Ринкова невизначеність не володіє статистичної природою. Економіка безперервно породжує мінливі умови господарювання, вона підпорядкована закономірностям циклічного розвитку. Тому на цьому етапі важливим є відвідування конференцій і семінарів, з метою отримання достовірної інформації стосовно тих, чи інших проектів.

Етап ідентифікації альтернативних проектів здійснюється на основі інформації, отриманої в результаті визначення цілей господарської активності суб'єкта господарювання, аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища компанії, а також вивчення ринкових пропозицій і пошуку варіантів ефективних для компанії рішень.

Ключова мета економічної поведінки будь-якого господарюючого суб'єкта – це успішність господарювання в часі. Дана мета проектується на фінансову систему як задача економічної ефективності (негайної – як одержання прибутку на поточному тимчасовому інтервалі фінансової діяльності, або відкладеної – як одержання майбутнього прибутку для покриття інвестиційних і операційних витрат у процесі діяльності). На системному рівні ця задача формується як системна мета. Ступінь досягнення мети вимірюється за допомогою певних критеріїв, які формують базис для вибору проекту реалізації господарської активності і етапу моделювання циклічності прояви різних реакцій суб'єкта господарювання на результати господарської активності. Перелік цих критеріїв повинен містити різні типи критеріїв залежно від особливостей проекту, який буде реалізовано у компанії, і відповідно до різних позицій вибору давати оцінку даної господарської активності суб'єкта з погляду економічності, технологічності, соціальності і результативності.

Висновки і пропозиції. Запропонована система позицій вибору може стати теоретичною базою процесу вивчення економічних альтернатив з метою раціонального вибору для реалізації деякої моделі господарської активності.

Встановлено, що економічна поведінка господарюючого суб'єкта формуються саме із цілей господарської активності, бізнес-процесів, схеми управління та ін. З огляду на це уточнено поняття «економічної альтернативи» і розроблено концептуальну модель економічної поведінки, пов'язаної з вивченням і розглядом економічних альтернатив з метою раціонального вибору, яка забезпечує комплексну і цілеспрямовану діяльність суб'єкта господарювання, орієнтовану на зниження ризику прийняття необґрунтованих рішень і успішне господарювання в часі.

Встановлено, що застосування концептуальної моделі економічної поведінки передбачає формулювання цілей, вивчення внутрішнього та зовнішнього середовища компанії, дослідження економічних альтернатив, визначення множини кількісних та якісних вимог і множини відповідних критеріїв, формалізацію результатів певної економічної поведінки. Побудовану модель можна обумовити, як модель процесу трансформації аналізованої інформації в інформацію для виконання ряду цілеспрямованих дій суб'єкта господарювання, орієнтованих у своїй сукупності на реалізацію обраної моделі господарської активності.

Виявлено, що основна мотивація компаній у питаннях ефективної економічної поведінки полягає в тому, щоб забезпечити необхідні організаційно-управлінські умови для функціонування, подальшого розвитку і придбання незаперечних стратегічних переваг перед своїми конкурентами. Таким чином, аргументувати ефективність будь-якої моделі економічної поведінки суб'єкта господарювання можливо, якщо довести, що її цілями є одержання компанією стратегічних ринкових переваг по цілому ряду сфер дослідження, однією з яких являється сфера прямих економічних ефектів.

Проблемі вибору критеріїв приділяється відповідна увага, тому що при використанні їх для вибору виникає ряд труднощів, а саме: забезпечення порівнянності економічних альтернатив, прийняття рішень в умовах недостатньої апріорної інформації, багатоцільовий характер розв'язуваних завдань, багатосторонні властивості самих проектів і характер змін, одержуваних у наслідку їхнього впровадження та інше.

У подальшому запропонована модель може бути використана для розробки стратегії економічної поведінки для кожної стадії ділової активності.

Список літератури:

1. Siamon H. A. Simon. Rationality as Process and as Product of Thought / H. A. Simon // American Economic Review. – 1978. – Volume 68. – № 2. – P. 1–16.
2. Гольдштейн Г. Я. Стратегический инновационный менеджмент: учебное пособие / Григорий Яковлевич Гольдштейн. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. – 267 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 654 с.
4. Becker G. S. Economic Analysis and Human Behavior In: L. Green and J. Kagel (eds.) / Becker G. S. // Advances in Behavioral Sciences. Norwood (N.J.): Ablex Publ. Corp. – 1987. – Volume 1. – P. 3–17.
5. Хейне П. Экономический образ мышления / Пол Хейне. – М.: Каталаксия, 1997. – 704 с.
6. Ариели Д. Поведенческая экономика. Почему люди ведут себя иррационально и как заработать на этом / Дэн Ариели. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. – 296 с.
7. Социология: Энциклопедия ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ / [Электронный ресурс]: – Режим доступа: http://sociology_encyclopedy.academic. ru/1232/%D0%AD%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%98%D0%A7%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E%D0%95_%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%94%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%95 (26.09.2015). Название с экрана.

8. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: навч. посібник / за ред. Л. В. Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 301 с. – (Вища освіта XXI ст.).

Бандорина Л.Н., Удачина Е.А., Лозовская Л.И.
Национальная металлургическая академия Украины

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ, СВЯЗАННОГО С ЦЕЛЬЮ РАЦИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА

Аннотация
В статье обобщены понятия экономического поведения, с другой точки зрения определено понятие «экономическая альтернатива». Проведено исследование экономического поведения субъекта хозяйствования с учетом существующей проблемы определения рациональной стратегии инвестирования в сфере информационных технологий. В качестве экономических альтернатив рассмотрены проекты внедрения информационных технологий в рамках каждой из четырех базовых стадий: становления, роста, стабилизации (зрелости), сокращения (спада) деловой активности. Предложен особый подход к моделированию экономического поведения субъектов хозяйствования с учетом неравномерности и неопределенности процессов развития экономической системы, в основу которого положено изучение экономических альтернатив с целью рационального выбора. Доказано, что первым шагом при создании алгоритма поведения компании в экономической среде является определение ее целей и готовность к возможным изменениям. В работе сделан акцент на проблеме выбора критериев, поскольку они выступают важными факторами при оценке рейтинга альтернативных проектов. Разработанная концептуальная модель состоит из ряда этапов, которые в комплексе позволяют определить наиболее целесообразную экономическую альтернативу для достижения эффективного управления предприятием в современных экономических условиях.
Ключевые слова: экономическая альтернатива, критерии, цели, рейтинг, рациональный выбор, экономическое поведение, информационные технологии.

Bandorina L.M., Udachina K.O., Lozovska L.I.
National Metallurgical Academy of Ukraine

MODELING THE ECONOMIC BEHAVIOR OF THE ENTITY ASSOCIATED WITH THE PURPOSE OF RATIONAL CHOICE

Summary
This article summarizes the concepts of economic behavior, from another point of view defined the concept of «economic alternative». A study of the economic behavior of the entity taking into account the existing problem of determining the optimal investment strategy in the field of information technology. As economic alternatives considered projects of implementation of information technologies within each of four basic stages: formation, growth, stabilization (maturity), decline (recession) business activity. A special approach to the modeling of economic behavior of economic subjects given the diversity and uncertainty of the processes of development of economic system, based on the study of economic alternatives with the purpose of rational choice. It is proved that the first step in creating the behavior of the company in the economic environment is determining its goals and readiness to possible changes. The paper focuses on the problem of choice of criteria since they are important factors in assessing the ranking of alternative projects. Developed conceptual model consists of several stages, which together allow us to determine the most feasible economic alternative for achieving effective management of the enterprise in modern economic conditions.
Keywords: economic alternatives, criteria, goals, rating, rational choice, economic behavior, information technology.

УДК 65.011.56

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ОТОЧЕННЯ НА ВАРТІСТЬ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ВИРОБІВ ТА БЕЗПЕЧНУ ЕВОЛЮЦІЮ ПІДПРИЄМСТВА

Баранов О.В.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

В статті розглянуто загальні риси впливу соціо-еколого-економічного оточення на вартість життєвого циклу виробі та безпечну еволюцію підприємства. Проаналізовано залежність цього впливу від рівня розвитку підприємства та його готовності до діяльності в несприятливих умовах. Розглянуто різні варіанти як життєвого циклу виробів, так і класичних моделей життєвого циклу підприємства Грейнера та Адизеса. На підставі цього аналізу зроблені висновки про необхідність всебічного розвитку підприємства та обов'язкового впровадження інформаційної системи яка б відстежувала всі події в соціологічній, екологічній та економічній сферах. З'ясовано, що, за умови широкої інтеграції підприємства в загальну систему, можливо досягти мінімального зростання вартості життєвого циклу виробів в умовах кризи.
Ключові слова: вартість, життєвий цикл, модель, соціальна система, екологічна система, економічна система, криза, управління, інформаційна система, підприємство.

Постановка проблеми. Коли навколо панує хаос та більшість підприємств опинились в скрутних умовах, які не є особливо сприятливими для подальшого розвитку, на перший план виходить комплексний підхід к розв'язку тих задач, що виникають в умовах кризи. Одним з елементів, що потребує уваги під час цього аналізу є життєвий цикл виробів. Саме він зазнає чималих втрат через ускладнення політичної, економічної та соціальної складових, що входять до переліку сил, які сильно впливають на будь-яке підприємство. Якщо ж так вийшло, що підприємство стагнує, то не може йти й мови про безпечну еволюцію підприємства, а тому – досить важливо вчасно виявити можливі загрози з боку соціальних, економічних, екологічних та політичних сфер зовнішнього середовища. В залежності від рівня тяжкості ризику та ймовірності настання несприятливого становища використовуються корегуючи механізми різного плану. Якщо підприємство є представником суто моно спеціалізованого виробника, то його буде набагато важче виводити із складної соціо-еколого-економічної ситуації ніж підприємство, яке, під час свого піку зросту, розширило свою діяльність в тому числі й за межами головної спеціалізації. Це може бути як виробництво сумісних виробів, надання послуг, розробка схожих за технологією виробів з іншим життєвим циклом та орієнтацією на геть інше коло споживачів. Саме тому надзвичайно важно приділити увагу питанню залежностей між станом соціо-еколого-економічної системи та рівнем показників діяльності підприємства на прикладі відстеження вартості життєвого циклу його виробів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До подій останніх років ця тематика розглядалась досить мало. Наприклад в книзі «Управління товаром» Леман, Дональд Р., Вінер та Рассел С. [1] розглядають лише загальні властивості зовнішніх сил, які можуть потенційно впливати на функціонування підприємства в цілому, та удорожчання життєвого циклу товарів зокрема. Зазначене приділення уваги можна помітити й у виданні Бочарова В.В. яке присвячено всій галузі фінансового інжинірингу [2]. У виданнях останніх років [3] це питання розглядається вже більш ретельно, але, все одно, залежність між еколого-соціо-економічним середовищем та вартістю життєвого циклу товару остаточно не встановлено.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз варіантів впливу соціо-еколого-економічного оточення на вартість життєвого циклу виробів та безпечну еволюцію підприємства є дуже важливим. Саме за його результатами можна буде побудувати механізм, за допомогою якого у тих людей, що приймають рішення які стосуються життєвого циклу виробів та його корегування, була можливість найбільш ефективно витрачати ті ресурси, що є в наявності на підприємстві в умовах нестабільності та великої кількості різноманітних ризиків як с зовні, так і всередині виробничого середовища.

Мета статті. Головною метою статті є розгляд ситуацій в яких соціо-еколого-економічне оточення суттєво впливає на вартість життєвого циклу виробів на підприємстві, що, в свою чергу, може нести потенційну загрозу для безпечної еволюції підприємства в несприятливих для розвитку умовах. В межах розгляду варто приділяти увагу до широко відомих підходів, що використовуються для вчасного реагування на несприятливі умови які призводять до росту вартості життєвого циклу товарів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз впливу соціо-еколого-економічного оточення на вартість життєвого циклу виробів неможливо проводити без розглядання ключових моментів, що призводять до загального удорожчання життєвого циклу товарів та послуг на будь-якому підприємстві. Таким чином, оцінка впливу життєвого циклу на ціноутворення може проводитись з використання кривої досвіду [1, с. 398], проте критична складова процесу прийняття рішень з управління настає в тому випадку, коли криві залежності ціни товарів начебто відповідають кривій досвіду, але, через несприятливий стан соціо-еколого-економічного середовища, виникає необхідність корегувати вартість поза межами балансового стану внутрішнього середовища на підприємстві. При цьому, окремим фактором можна виділити й те, що кожне підприємство здійснює свою діяльність в конкурентному середовищі, а тому, завжди повинно орієнтуватись ще й на дії конкуруючих підприємств з метою не відставання від них як за якісними ознаками виробів, так і в підходах до вирішення задач, що пов'язані з несприятливим станом соціальної, екологічної та економічної сфери. Таке обмеження існує через те, що в умовах важкої фінансово-політичної ситуації та соціальної кризи, цілком ймовірно, буде знижуватись не тільки рівень попиту на продукцію з боку всіх рівнів споживачів, а ще й зовнішній шар пов'язаних з підприємством об'єктів.

Якщо розглядати процес впливу соціо-еколого-економічного оточення на життєвий цикл виробів та безпечну еволюцію підприємства структурно, то не можна не виділити важливість того стану в якому знаходиться підприємство на момент настання несприятливих для його діяльності умов. Для цього необхідно розглянути моделі життєвого циклу, але не

© Баранов О.В., 2015

виробів, а організацій. Відомими є дві класичні моделі життєвого циклу підприємств – модель Грейнера, та модель Адизеса [3, с. 39]. Обидві вони за основу беруть припущення, що всі підприємства, рано чи пізно, але зустрічають кризи які можуть як бути розв'язаними без важливих втрат, так і призвести до фатальних наслідків для підприємства в цілому, чи для якогось з його підрозділів. В обох моделях прийнято, що вдалий розв'язок кризових ситуацій, як правило пов'язаний з правильно прийнятим рішенням з реорганізації функціонування окремих підрозділів підприємства, переводить підприємство на наступний рівень розвитку, а невдалі дії призводять до згортання підприємства через запущені невдачею процеси старіння, та, в кінцевому випадку, смерті. В рамках моделі Грейнера, життєвий цикл складається з п'яти етапів зростання. Драйверами цих етапів зростання є:

1-й етап: креативність;
2-й етап: директивне керівництво;
3-й етап: делегування;
4-й етап: координація;
5-й етап: співробітництво.

Кожний етап зростання, крім як драйверами, можна помітити за типами кризи та сферою, яка набула найбільшого розвитку за цей етап.

В цілому, ця модель виглядає наступним чином:

Фаза 1. На хвилі креативності відбувається розвиток підприємства шляхом творення. Цей розвиток наражається на кризу лідерства яку необхідно побороти задля переходу до другої фази.

Фаза 2. Подолана модельована криза призвела до виділення директивного керівництва, котре, в свою чергу, й призводить до настання процесу розвитку завдяки діям керівництва. Ця фаза закінчуються тоді, коли настає криза автономії. У разі її подолання, підприємство переходить до третьої фази цієї моделі.

Фаза 3. Після кризи автономії модельоване підприємство навчилось виділяти повноваження для делегації їх безпосередньо виконавцям. Завдяки цьому, на підприємстві спостерігається фаза розвитку за допомогою процесу делегування повноважень. Цей процес відбувається до настання кризи контролю.

Фаза 4. Після подолання кризи контролю настає ера розвитку завдяки координації. Підприємство вже є зрілим гравцем на ринку, та добре «стоїть на ногах». Камінцем, який поставить під сумнів цей процес є криза бюрократизму.

Фаза 5. Цьому етапу відповідає розвиток завдяки співробітництву, що закінчується у разі настання кризи синергії.

Якщо 3-4 фази, що описані вище, пройдені, то підприємство набуваю статусу зрілої компанії (відповідно моделі життєвого циклу організації Л. Грейнера) яка й розглядається у цій статі. В моделі корпоративного життєвого циклу І.К. Адизеса (рис. 1). можна виділити два етапи – старіння та зростання.

В залежності від рівня, на якому знаходиться те, чи інше підприємство, завжди залежить рівень тиску яке воно в змозі витримати у разі настання несприятливих умов для його розвитку або й взагалі функціонування.

Підприємства, що знаходяться на кінцях «відрізку життя», страждають від соціо-еколого-економічних впливів максимально сильно. Через це, у цих підприємств можливі надзвичайно великі зростання вартості життєвого циклу товарів. Взагалі, позбутись суттєвого зростання вартості життєвого циклу майже не можливо у випадку, коли набувають чинності дійсно масштабні соціо-еколого-економічні зміни, що провокують велике навантаження на систему ціноутворення через зростання вартості зовнішніх матеріалів, робочої сили і інших складових, що впливають на вартість життєвого циклу виробів. Частково пом'якшити цей вплив можна з більш якісним використанням отримуваного прибутку підприємства який можна умовно розділити на три складові [2]:

– Прибутки від звичайних видів діяльності.
– Операційні прибутки.
– Позареалізаційні прибутки.

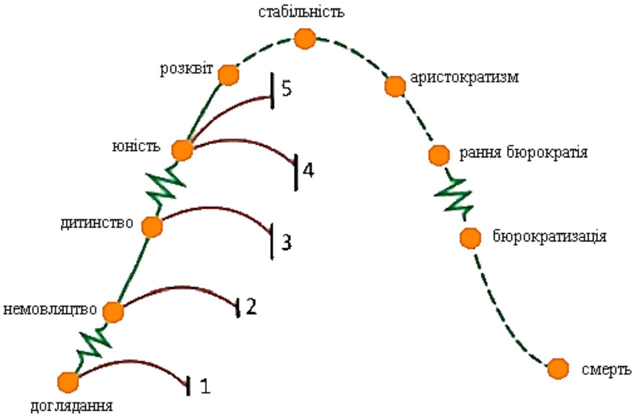

Рис. 1. Модель корпоративного життєвого циклу І.К. Адизеса

Джерело: [3]

Сама вартість життєвого циклу виробів залежить від вартості кожного з чотирьох етапів життєвого циклу:

1. Виведення виробу на ринок. Якщо підприємство намагається здійснити цей крок під час соціо-еколого-економічні кризи, то, крім стандартних витрат, можливі додаткові витрати, пов'язані з необхідністю в більш великій кількості маркетингових дій задля зацікавлення потенційних споживачів в цьому виробі.

2. Зростання. Цей етап найменш уразливий через те, що він є відносно автономним і потребує лише підтримування процесу швидкого збуту та вкладання отриманих прибутків в необхідну галузь для стабільного функціонування підприємства в подальші періоди (особливо в умовах кризи).

3. Зрілість. На цьому етапі рівень удорожчання, також як і на етапі зростання, досить малий. Через те, що сплеск попиту на виробу підприємства лишився в минулому, необхідність прийняття правильних рішень з орієнтацію на майбутнє зростає пропорційно ступеню наближення четвертого етапу життєвого циклу виробів.

4. Спад. Під час цього етапу відбувається згортання продажу виробів на ринках. Попит сходить нанівець, а через це, прибуток від діяльності добігає нуля.

В цілому, можна порівняти всі ці події з роботою деякої системи типу чорний ящик. Справа в тому, що для найбільш вчасної реакції на події, що відбуваються з соціальною, екологічною, економічною сферами має сенс впровадити інформаційну систему, яка б, в свою чергу, відстежувала всі тенденції в цих середовищах, та пропонувала особі (або групі осіб), що приймає рішення можливі наслідки, та тенденції. На підставі отриманої інформації, керуючий орган підприємства зможе здійснювати свою роботу з найбільшою точністю через високий рівень обробки інформації про події в навколишньому середовищі підприємства. Загальна схема впливу соціо-еколого-економічної системи на діяльність підприємства зображена на рис. 2.

В залежності від рівня прибутковості підприємства, рівня розповсюдження його діяльності, та

обсягу можливих управлінських рішень цілком залежить показник зміни вартості життєвого циклу та безпека еволюції підприємства в цілому.

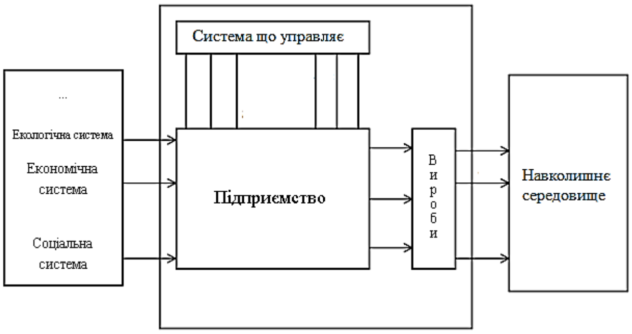

Рис. 2. Структурна схема впливу соціо-еколого-економічного оточення на діяльність підприємства

Джерело: розроблено автором

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного аналізу було з'ясовано, що до найбільш негативного впливу на вартість життєвого циклу виробів схильні моно спеціалізовані підприємства та ті з підприємств, які тільки розпочинають або завершують свою роботу на ринку. Пов'язано це з тим, що соціо-еколого-економічна криза досить сильно впливає на купівельну спроможність потенційних споживачів. Це відбувається через переорієнтацію споживачів на найбільш необхідні галузі зі зменшенням купівель товарів та послуг під час кризи. Для зменшення наслідків впливу соціо-еколого-економічної кризи на вартість життєвого циклу виробів та підтримки безпечної еволюції підприємства необхідно вчасно проводити модернізацію виробництва та організовувати виробництво за сумісними напрямками. При цьому, завдяки розвиненій системі зв'язків з іншими підприємствами, великому колу споживачів різних рівнів, вчасній та якісній модернізації виробництва, розширенню сфер впливу підприємства в інших галузях та багатьох інших факторів, підприємству може вдасться запобігти більшості з негативних явищ та досягти слабкого зростання вартості життєвого циклу виробів під впливом складних соціо-еколого-економічних умов.

Список літератури:

1. Управление товаром, 3-е издание / Леманн, Дональд Р., Винер, Рассел С.; Пер с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 624 с.
2. Бочаров В. В. Финансовый инжиниринг / В. В. Бочаров; Серия «Академия финансов». – СПб.: Питер, 2004. – 400 с.
3. Львова Н. А. Финансовая диагностика предприятия – монография / Н. А. Львова, под. редакцией д.э.н. проф. В. В. Иванова. – М.: ООО «Проспект», 2015 – 304 с.

Баранов А.В.
Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СОЦИО-ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОКРУЖЕНИЯ НА СТОИМОСТЬ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ИЗДЕЛИЙ И БЕЗОПАСНУЮ ЭВОЛЮЦИЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены общие черты влияния социо-эколого-экономического окружения на стоимость жизненного цикла изделий и безопасную эволюцию предприятия. Проанализирована зависимость этого влияния от уровня развития предприятия и его готовности к деятельности в неблагоприятных условиях. Рассмотрены различные варианты как жизненного цикла изделий, так и классических моделей жизненного цикла предприятия Грейнера и Адизеса. На основании этого анализа, сделаны выводы о необходимости всестороннего развития предприятия и обязательного внедрения информационной системы, которая отслеживала все события в социологической, экологической и экономической сферах. Установлено, что, при условии широкой интеграции предприятия в общую систему, можно достичь минимального роста стоимости жизненного цикла изделий в условиях кризиса.
Ключевые слова: стоимость, жизненный цикл, модель, социальная система, экологическая система, экономическая система, кризис, управление, информационная система, предприятие.

Baranov A.V.
Volodymyr Dahl's East Ukrainian National University

ANALYSIS OF INFLUENCE OF ECOLOGICAL AND SOCIO-ECONOMIC ENVIRONMENT ON THE VALUE OF LIFE CYCLE OF PRODUCTS AND SAFE EVOLUTION OF A COMPANY

Summary
The article reviews general features of influence of social, ecological and economic environment on the value of life cycle of products and safe evolution of a company. The article gives an analysis of the dependence of this influence on the level of development of the enterprise and its readiness to work in adverse conditions. Different versions of the life cycle of products are viewed as well as classic models of the life cycle of enterprises of Hreyner and Adizes. Based on this analysis, conclusions are made about the need for the all-round development of the company and the necessary implementation of information system which would be able to monitor all events in social, environmental and economic spheres. Conclusions are drawn that provided the enterprise wide integration into the general system it is possible to achieve a minimum increase in the cost of the life cycle of products under the conditions of the crisis.
Keywords: cost, life cycle, model, social system, ecological system, economic system, crisis, management, information system, enterprise.

УДК 338:004.94

ФОРМУВАННЯ АСОРТИМЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНУ ЗАСОБАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ

Белз О.Г., Ковель О.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто проблеми формування асортиментних стратегій інтернет-магазину. Формалізовано алгоритм формування асортиментних стратегій інтернет-магазину.
Ключові слова: асортиментна стратегія, інтелектуальний аналіз даних, АВС-аналіз, дерева рішень, асоціативні правила.

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство є вагомою господарською одиницею, яка займається активною діяльністю. Ефективність та креативність управління, застосування нових підходів до процесів прийняття управлінських рішень, складність контрольованості інформаційних потоків – все це зумовлює і консолідацію інформації, і застосування експертних систем, і використання методології інтелектуального аналізу даних в управлінні господарською діяльністю підприємства та прийнятті науково-обґрунтованих управлінських рішень.

Маркетингова діяльність підприємства є важливою ланкою процесів, які відбуваються у системах управління. Асортиментна політика є одним з найважливіших інструментів і складових маркетингу в боротьбі компанії з конкурентами, в завоюванні прихильності споживачів, в отриманні бажаного прибутку, особливо при виході на зовнішні ринки. Для підприємства однією з основних запорук успіху є формування оптимального асортименту, який би відповідав ситуації на ринку, задовольняв потреби споживачів, сприяв найефективнішому використанню підприємством сировинних, технологічних, фінансових та інших ресурсів для виготовлення продукції з низькими витратами та забезпечував отримання бажаного прибутку [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування перспективного товарного асортименту розглядалось в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців.

Бичікова Л. А. та Колесніков В. П. вказують на важливість теми формування оптимального асортименту [1; 4]. Малюк С. О. розглядає певні особливості в процесі розроблення асортиментних стратегій фірми [5]. Бичікова Л. А. стверджує, що формування асортиментної політики відбувається з урахуванням цілого ряду факторів: стан попиту та очікування споживачів; технологічні можливості підприємства; наявність аналогів на ринку збуту; вид та період використання товарів; функціональне призначення, надійність, зручність використання, обслуговування товарів тощо [1].

Дяченко Л. Е. наголошує, що для здійснення ефективного управління асортиментною політикою необхідно проводити аналіз факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ та їх ранжування за ступенем значущості [2].

Колесніков В. П. зазначає, що існує багато методик, які використовують для аналізу наявного асортименту та за допомогою яких можна дійти висновків щодо подальших дій підприємства, пов'язаних з оптимізацією асортиментного портфелю. Найпоширенішими з них є АВС та XYZ аналізи, їх комбінування, побудова БКГ матриці, матриці General Electric, метод «Дібба-Сімкіна», метод «Маркой» та інші. Маркетологам фірми необхідно тільки вибрати метод, за допомогою якого вони будуть проводити аналіз [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте науковцями та практиками не запропоновано чіткого алгоритму формування маркетингових стратегій у розрізі асортиментної політики, в тому числі з врахуванням специфіки видів діяльності.

Мета статті. Метою цієї роботи є розроблення алгоритму формування асортиментних стратегій інтернет-магазину, застосувавши засоби як статистичного, так й інтелектуального аналізу даних.

Інструментарієм дослідження є аналітична платформа Deductor.

Вхідними даними для аналізу є статистика діяльності інтернет-магазину, який реалізує продукцію харчової промисловості та товари-комплемента-

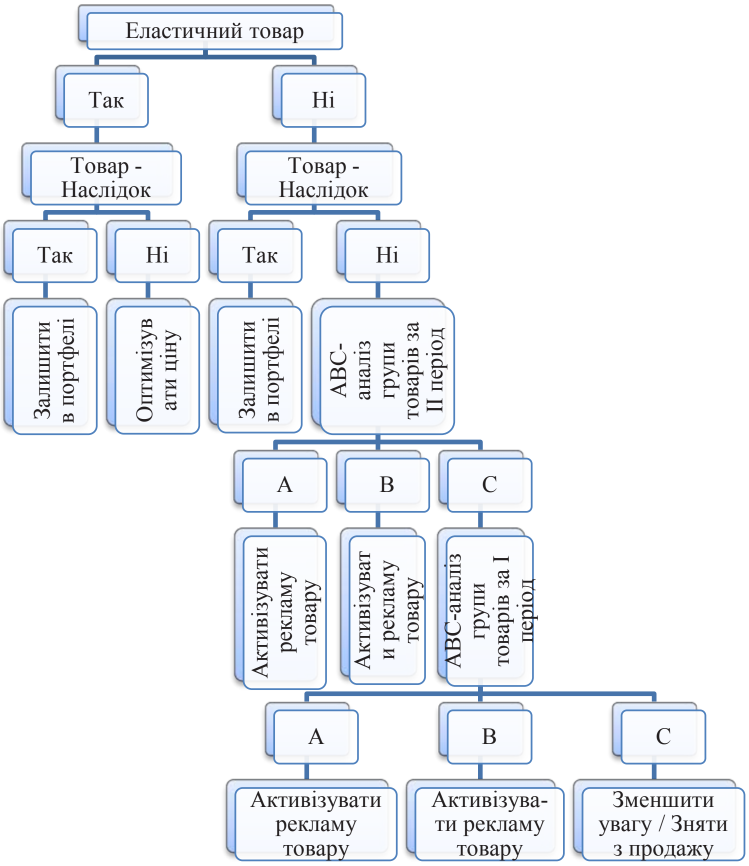

Рис. 1. Дерево рішень побудови асортиментних стратегій інтернет-магазину у розрізі товарів

© Белз О.Г., Ковель О.О., 2015

ри. Дані подані у динаміці за 12 місяців, а саме – із серпня 2013 року по серпень 2014 року. За цей період була сформована база даних, яка налічує 47513 записів, що відображають реалізацію товарів інтернет-магазином за 5554 чековими документами.

Виклад основного матеріалу. У роботі запропоновано такий порядок аналізу діяльності інтернет-магазину та формування асортиментних стратегій у розрізі товарів, номенклатурних груп та груп покупців, а саме:

1. Підготовчий етап:

a. Групування даних у розрізі товарних позицій, номенклатурних груп та груп покупців.

b. Здійснення ABC-аналізу за два періоди в розрізі товарів.

c. Знаходження асоціативних правил товарних позицій.

d. Знаходження функцій попиту та коефіцієнтів еластичності для кожного із товарів.

e. Здійснення ABC-аналізу за два періоди у розрізі номенклатурних груп.

f. Здійснення ABC-аналізу за два періоди у розрізі груп покупців.

2. Етап формування асортиментних стратегій інтернет-магазину:

a. Запропонування асортиментних стратегій для товарних позицій.

b. Запропонування асортиментних стратегій для номенклатурних груп.

c. Запропонування асортиментних стратегій для груп покупців.

Критерієм для здійснення ABC-аналізу запропоновано обрати сукупну вартість реалізації товарів. Для того, аби здійснити розбиття на групи, необхідно окреслити межі кожної групи. Для інтернет-магазину доцільно застосовувати класичне розбиття на групи: група «А» – ті асортиментні позиції, сума часток з накопичувальним підсумком яких складає 80-100% від загальної суми параметрів; група «В» – асортиментні позиції, сума часток з накопичувальним підсумком яких становить 50-80% від загальної суми параметрів; група «С» – із асортиментними позиціями, сума часток з накопичувальним підсумком яких становить до 50% від загальної суми параметрів.

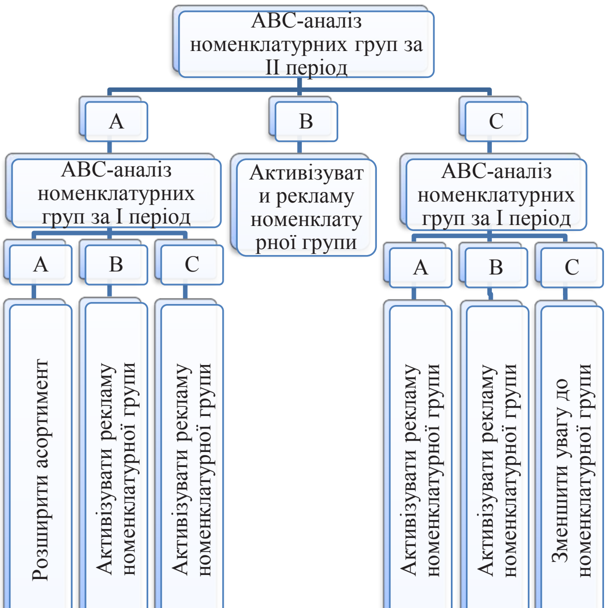

Рис. 2. Дерево рішень побудови асортиментних стратегій інтернет-магазину у розрізі номенклатурних груп

Отже, в результаті такого розбиття товарів на групи А, В, С відбувається ранжування об'єктів. Таке ранжування дає змогу виявити ті основні товарні позиції, на які повинний сконцентровуватись маркетинг підприємства.

Варто зазначити, що товари групи С дуже часто виступають товарами-комплементарами, так як не купуються окремо, проте чудово продаються із закономірною періодичністю у сукупності з товарами інших груп. Таким чином, якщо такий товар виключити із асортиментних позицій, підприємство стикнеться з тим, що споживач не буде задоволений покупкою в повній мірі, і,як наслідок, змінить місце придбання необхідних товарів, які будуть його задовольняти в повній мірі. Тому необхідно знайти найпопулярніші набори товарних позицій інтернет-магазину із переліку продажів за певний період. Отже, наступним є знаходження закономірностей споживчих уподобань у розрізі товарів, які найчастіше купуються разом. Для знаходження популярних наборів у роботі запропоновано застосовувати метод асоціативних правил (алгоритм Apriori) [3]. Асоціативні правила дають змогу знайти закономірності між пов'язаними подіями.

Для визначення позицій інтернет-магазину в галузі, а саме для оцінка поведінки його товарів на ринку, у роботі змодельовані функції попиту та визначені еластичності кожної товарної позиції. Оцінювати попит необхідно для того, щоб адекватно реагувати на зміну ринкової ситуації. На поведінку попиту споживачів впливає багато факторів, і у разі їх зміни ступінь чутливості споживачів до цих змін буде різним.

У роботі запропоновано на підставі даних, отриманих на підготовчому етапі, застосувати такі логічні моделі для формування асортиментних стратегій інтернет-магазину (рис. 1–3).

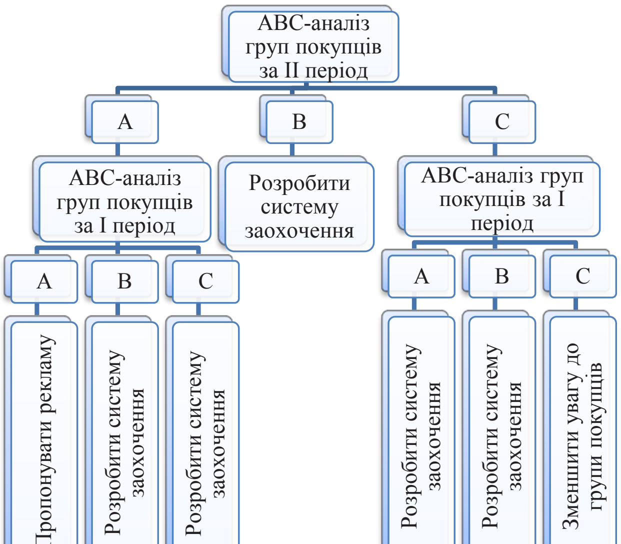

Рис. 3. Дерево рішень побудови асортиментних стратегій інтернет-магазину у розрізі груп покупців

Асортиментних стратегій у розрізі товарів було запропоновано чотири: «Оптимізувати ціну», «Залишити в портфелі», «Активізувати рекламу товару» та «Зменшити увагу або зняти з продажу». Асортиментна стратегія «Оптимізувати ціну» передбачає знаходження такої ціни для товарної позиції, яка б була найкращою для інтернет-магазину серед усіх знайдених варіантів.

У роботі запропоновано для визначення оптимальної ціни товару застосовувати таку модель:

$Z = (X_t - CV_t) \cdot (X_t^{a_t} \cdot b_t) \to max$, за обмежень $X_t \geq 0$, (1.1)

де X_t – ціна реалізації t-го товару (є невідомим у задачі оптимізації), CV_t – собівартість t-го товару, a_t і b_t – коефіцієнти функції попиту t-го товару.

До стратегії «Залишити в портфелі» належать ті товари, які мають найкращі показники за результатами аналізу. Це ті товарні позиції, які чудово продаються та не потребують ніяких зовнішніх подразників для покращення рівня продажу. Асортиментна стратегія «Активізувати рекламу товару» потребує створення концепції популяризації товарів на ринку. Для реалізації такого завдання можна залучити як інформаційні технології, так і сферу «паблік рілейшнз», що в сукупності створює «онлайновий PR». Асортиментна стратегія «Зменшити увагу або зняти з продажу» харатеризує товари, які не несуть прибутку та не є вигідними для продажу.

Внаслідок реалізації запропонованих дерев рішень у аналітичній платформі Deductor, було отримано результати для кожного досліджуваного сегменту.

Із 1056 товарних позицій 241 належать до асортиментної стратегії «Оптимізувати ціну», 49 – до стратегії «Залишити в портфелі», 188 – до стратегії «Активізувати рекламу товару», 578 – до стратегії «Зменшити увагу або зняти з продажу». Отримані результати вказують на те, що керівникам інтернет-магазину варто переглянути асортиментний портфель, аби не мати надалі зниження економічних результатів.

Щодо аналізу номенклатурних груп, то для досліджуваного інтернет-магазину більшість потребують активізації реклами, щоб потенційні покупці цих товарних груп стали фактичними покупцями.

Як показав аналіз діяльності інтернет-магазину із 28 груп споживачів 9 належать до стратегії «Пропонувати рекламу». Це є потенційні покупці, для яких потрібно розробити цікаві рекламні рішення, аби ще більше зацікавити їх в покупках. Одним із ефективних способів реалізації даної стратегії є застосування електронних поштових розсилок, оскільки це сучасний напрям комунікаційної політики.

До стратегії «Розробити систему заохочення» належить найбільша кількість груп – 18. Такими заохоченнями можуть бути розроблення системи знижок, участь у акціях, спеціальні пропозиції тощо.

Результати стратегії «Зменшити увагу до групи покупців» вказують на те, що такі групи не є цільовою аудиторією інтернет-магазину.

Висновки і пропозиції. Отже, проведене дослідження виявило, що в маркетинговій практиці не існує чіткого алгоритму формування асортиментної політики фірми. Запропонований порядок формування асортиментних стратегій інтернет-магазину дає змогу аналітику сформувати асортиментні стратегії за допомогою інформаційного ресурсу та передати маркетологу отримані результати для прийняття рішень.

Список літератури:

1. Бичікова Л. А. Проблемні питання формування асортиментної політики торговельних підприємств / Л. А. Бичікова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_ 4/070-072.pdf
2. Дяченко Л. Е. Формування асортиментної стратегії м'ясопереробних підприємств / Л. Е. Дяченко, Я. М. Безнесюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/266 7/1/Формування%20асортиментної%20стратегії%20м'ясопереробних%20підприємств.pdf
3. Ковель О. Аналіз споживчих уподобань покупців інтернет-магазину засобами Data Mining / О. Ковель, О. Белз // Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні». – Львів: Ліга-Прес, 2014. – С. 173-175.
4. Колесніков В. П. Формування та оптимізація товарного асортименту підприємства для внутрішнього і зовнішнього ринку / В. П. Колесніков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n23/9.pdf
5. Малюк С. О. Асортиментні стратегії у комплексній системі маркетингу підприємства / С. О. Малюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.mnau.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1365/1/n79v3r2014t1malyuk.pdf

Белз А.Г., Ковель А.А.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ФОРМИРОВАНИЕ АССОРТИМЕНТНЫХ СТРАТЕГИЙ ИНТЕРНЕТ-МАГАЗИНА СРЕДСТВАМИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ

Аннотация
Рассмотрено проблемы формирования ассортиментных стратегий интернет-магазина. Формализировано алгоритм формирования ассортиментных стратегий интернет-магазина.

Ключевые слова: ассортиментная стратегия, интеллектуальный анализ данных, ABC-анализ, дерева решений, ассоциативные правила.

Belz O.H., Kovel O.O.
Ivan Franko National University of Lviv

FORMATION STRATEGIES OF ASSORTMENT ON INTERNET STORE BY MEANS OF DATA MINING

Summary
Viewed the problems of formation strategies of assortment on internet store. Formalized the algorithm of forming strategies of assortment on internet store.

Keywords: assortment strategy, data mining, ABC-analyse, decision trees, associative rules.

УДК 338.488

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ХОСТЕЛУ

Бєляєва С.С., Гуслистий О.С.
Черкаський державний технологічний університет

В статті розглянуті питання інформаційного забезпечення діяльності хостелів, як закладів для тимчасового розміщення економ-класу. Здійснено аналіз чинної законодавчої бази щодо інформації, реклами та туризму в Україні в напрямку інформатизації суспільства. Досліджено сучасний стан інформаційних систем у сфері організації та надання послуг хостелів. Рекомендовано внесення змін до Закону України «Про туризм» щодо хостелів. Здійснено прогнозування розвитку хостелів в Україні.

Ключові слова: готельна послуга, інформація, комунікація, менеджмент, реклама, тимчасове розміщення, туризм, хостел.

Постановка проблеми. Для ефективного управління готельно-ресторанним закладом в сучасних умовах господарювання необхідно забезпечити розробку його інформаційного забезпечення та конструювання архітектури автоматизованої системи управління внутрішньо-організаційними процесами в статусі цього об'єкту. Не менш важливе значення має оптимальне вирішення питання реклами та інформування потенційного споживача послуг, для чого на підставі нормативно-правової бази необхідно застосувати систему договорів, заявок на послуги ЗМІ тощо.

Для ефективного інформаційного забезпечення діяльності закладів розміщення, зокрема хостелів, необхідно чітко виявляти потреби застосування реклами, принципи створення та розповсюдження рекламного продукту щодо своїх послуг, застосовувати чітку систему інформування потенційних споживачів і партнерів та вчасне й достовірне отримання зворотньої інформації. Правовий режим інформації про товар (роботу або послугу) визначається законами України про захист прав споживачів, про рекламу, іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [12].

Сучасні умови господарювання зумовлюють внесення відповідних змін в нормативно-правову базу, яка регулює процеси взаємодії в інформаційному полі, в сегменті рекламної діяльності з урахуванням досвіду міжнародних компаній, громадських об'єднань, фізичних і юридичних осіб, які позитивно зарекомендували себе на ринку індустрії гостинності, та зважаючи на негативні факти створення та застосування інформаційних ресурсів в діяльності закладів тимчасового розміщення економ-класу, до яких можна віднести й хостели, або так звані «молодіжні гуртожитки».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед публікацій, які останній час вийшли в світ і стосуються питань менеджменту у сфері готельного господарства, функціонуванню та особливостей розвитку хостелів в Україні, використання Інтернет-мережі для інформування потенційного споживача послуг тимчасового розміщення, реклами та аналізу господарської діяльності хостелів в Україні та світі, доцільно назвати таких науковців, як І. Давиденко (щодо особливості розвитку хостелів в Україні та світі) [4], А. Ковальчук (щодо хостелів, як оптимального способу організації туризму для молоді) [5], О. Колесник (щодо бронювання готелів та супутніх послуг за допомогою Інтернет) [6], Г. Круль (щодо основ готельної справи) [7-8], М. Мальську, І. Пандюк, Ю. Занько та О. Головка (щодо організації готельного обслуговування) [9-10], Х. Роглєва (щодо менеджменту готелю) [16-17]. В сучасних умовах господарювання для ефективної та оперативної діяльності практично неможливо не скористатися послугами Інтернет-мережі, зокрема щодо інформування про свої послуги, бронювання та пошук партнерів. Так, наприклад, у сфері туризму серед значної кількості пропозицій на Інтернет-ресурсах важливо обрати найбільш оптимальну систему, якій можна довіряти й яку відвідують максимально більша кількість Інтернет-користувачів та яка має найвищі рейтинги серед інших мережевих ресурсів. Так, популярними для користувачів є інтернет-ресурс «Релакс-ДОВІДКА» [15], офіційний сайт мережі «dream-family» [11], сайти Міжнародної хостел-федерації [18] тощо. Так, наприклад, про сутність хостелів та про те, як відкрити мережу популярних хостелів можна знайти інформацію на сайтах хостельних мереж, зокрема «Dream Family» [19-24].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Серед способів просування такого виду бізнесу, як хостели, треба виділити значення рекламної компанії, без якої його успіх практично неможливий. При цьому яскравих вивісок та допомоги «сарафанного радіо» тут буде явно недостатньо. Від оголошень у місцевій пресі також ефект буде незначний. Найбільш ефективним є просування готельних послуг через Інтернет і завдяки розміщенню постерів із візитівками на вокзалах та в інших місцях масової концентрації гостей міста. У зв'язку з цим основним завданням викладення матеріалу дослідження в межах статті є визначення оптимальних рішень в напрямку популяризації послуг хостелів, аналіз найбільш прогресивних методів і засобів інформативної діяльності в сегменті молодіжного туризму, інформаційного забезпечення діяльності хостелів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні створена нормативно-правова база з питань реклами, інформації та діяльності в сфері туризму [12-14]. Так, наприклад, в Законі України «Про рекламу», що визначає засади рекламної діяльності в Україні та регулює відносини, які виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами, зазначені принципи реклами, а саме законність, точність, достовірність, використання форм і засобів, які не завдають споживачам реклами шкоди [13]. У законодавчих документах України вживаються відповідні терміни, застосовувані у сфері інформаційного забезпечення (див. табл.) [12-13].

У своїй діяльності підприємства індустрії гостинності задля рекламування та сприяння просуванню своїх послуг мають дотримуватися основних принципів реклами, створюючи самостійно або укладаючи відповідні угоди/договори на виготовлення рекламної продукції та її розповсюдження. Особливо це актуально в сучасних умовах комп'ютеризації,

© Бєляєва С.С., Гуслистий О.С., 2015

коли є можливість оприлюднити широкий спектр послуг завдяки вільному доступу до Інтернет-ресурсів, створенню мережі офіційних сайтів господарюючих суб'єктів. Отже, реклама не повинна підривати довіру суспільства до неї та має відповідати принципам добросовісної конкуренції; не повинна містити інформації або зображень, які порушують етичні, гуманістичні, моральні норми, нехтують правилами пристойності. Треба звертати увагу під час створення та розповсюдження рекламного продукту на врахування особливої чутливості дітей й не завдавати їм шкоди. Як відомо, в своїй роботі юридичні та фізичні особи, що здійснюють свою діяльність у сфері індустрії гостинності, широко використовують засоби масової інформації (далі – ЗМІ), які, згідно Закону України «Про рекламу», є розповсюджувачами реклами, й діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевих бюджетів. Саме цей факт має спонукати хостели звернути увагу на спектр співпраці зі ЗМІ, які зобов'язані розміщувати соціальну рекламу державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій безкоштовно в обсязі не менше 5 відсотків ефірного часу, друкованої площі, відведених для реклами [13]. ЗМІ, як розповсюджувачі реклами, що повністю або частково фінансуються з державного або місцевих бюджетів, зобов'язані надавати пільги при розміщенні соціальної реклами, замовником якої є заклади освіти, культури, охорони здоров'я, та які утримуються за рахунок державного або місцевих бюджетів, а також благодійні організації. Отже, зважаючи на те, що хостели можуть бути організовані на базі навчальних закладів, освітньо-професійних закладів, громадських об'єднань, тобто сфери соціального спрямування діяльності, цим установам/організаціям доцільно в рамках чинного законодавства України скористатися нагодою інформувати та популяризувати хостели в своїх будівлях, як соціальне тимчасове помешкання для подорожуючих під час канікул, на вихідні (якщо для цього є необхідні умови). Певним чином необхідно враховувати відпові-

Таблиця

Сутнісне визначення термінів, уживаних у сфері інформації (витяги із законодавчої бази України)

Пор. №	Термін	Визначення сутності терміну	Джерело (Закон України)
1	документ	матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі	«Про інформацію»)
2	захист інформації	сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї	«Про інформацію»)
3	інформація	будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді	«Про інформацію»)
4	суб'єкт владних повноважень	орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень	«Про інформацію»
5	зовнішня реклама	Реклама, що розміщується на спеціальних тимчасових і стаціонарних конструкціях – рекламоносіях, розташованих на відкритій місцевості, а також на зовнішніх поверхнях будинків, споруд, на елементах вуличного обладнання, над проїжджою частиною вулиць і доріг	«Про рекламу»
6	недобросовісна реклама	реклама, яка вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження	«Про рекламу»
7	реклама	інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару	«Про рекламу»
8	рекламні засоби	засоби, що використовуються для доведення реклами до її споживача	«Про рекламу»
9	рекламодавець	особа, яка є замовником реклами для її виробництва та/або розповсюдження	«Про рекламу»
10	розповсюджувач реклами	особа, яка здійснює розповсюдження реклами	«Про рекламу»
11	соціальна реклама	Інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку	«Про рекламу»
12	спеціальні виставкові заходи	заходи, які здійснюються з метою просування відповідного товару на ринок, проводяться організовано у певному приміщенні або огородженому майданчику (у тому числі в місцях реалізації товару) у визначені строки, розраховані на зацікавлених та/або професійних відвідувачів, організатор яких обмежив відвідування заходу тими особами, яким відповідно до законодавства дозволяється продавати товар, що демонструється	«Про рекламу»
13	споживачі реклами	невизначене коло осіб, на яких спрямовується реклама	«Про рекламу»
14	спонсорство	Добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, свого знаку для товарів і послуг	«Про рекламу»
15	товар	будь-який предмет господарського обігу, в тому числі продукція, роботи, послуги, цінні папери, об'єкти права інтелектуальної власності	«Про рекламу»

дальність за порушення законодавства про рекламу та умови забезпечення якісних послуг у хостелах.

Закон України «Про туризм» не регламентує діяльність хостелів і тому сьогодні можливо віднести їх діяльність до «аналогічних засобів розміщення» відносно до готелів. Наразі існує алогізм у певних визначеннях та ознаках послуг. Так, наприклад, готель визначається як «підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається з шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням», порядок категорії якого встановлюється Кабінетом Міністрів України [14]. Щодо хостелів, відповідно до вище зазначеного, зумовлюється необхідність обладнати в хостелі не менш як 6 номерів, що суперечить міжнародній класифікації хостелів і потребує значно більших витрат на організацію тимчасового розміщення подорожуючих порівняно до мінімально необхідного.

Щодо готельної послуги, яка за Законом України «Про туризм» визначається як «дії (операції) підприємства з розміщення споживача шляхом надання номера (місця) для тимчасового проживання в готелі, а також інша діяльність, пов'язана з розміщенням та тимчасовим проживанням», якість та кількість наданих послуг (основні та додаткові) залежні від категорії готелю [14]. До аналогічних засобів розміщення, як до підприємств будь-якої організаційно-правової форми власності, що складаються з номерів і надають обмежені готельні послуги, на підставі Закону України «Про туризм» також висуваються вимоги щоденного заправляння ліжок, прибирання кімнат та санвузлів, що суперечить міжнародним правилам утримання хостелів, де зазначені послуги мають виконувати постояльці закладу за умов забезпечення відповідними засобами, інструментами та матеріалами [14]. Отже, навіть на первинному інформаційному рівні може виникати деструктивне сприйняття послуг хостелів в Україні та за кордоном, непорозуміння на побутовому рівні щодо якості послуг, змісту оплачених послуг тощо. Наразі вирішити ці питання й покликані інформаційні засоби зв'язку та організація менеджменту управління комунікативними засобами. Як відомо, серед визначених Законом України «Про туризм» суб'єктів туристичної діяльності, зокрема туроператорів, турагентів, гідів-перекладачів, екскурсоводів, спортивних інструкторів, провідників та інших фахівців туристичного супроводу, зазначені й фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо [14]. У даному випадку існує певний алогізм у сутнісному значенні особи, що надає ці послуги, адже, здебільшого, послуги з тимчасового проживання в хостелах України надають не тільки фізичні особи-підприємці (далі – ФОП), але юридичні особи (громадські об'єднання, вищі навчальні заклади тощо). У зв'язку з цим виникають певні непорозуміння відносно звітності, статистичного обліку, оподаткуванню діяльності осіб, які організовують та надають послуги хостелів, що зумовлює потребу в роз'яснювальних заходах і розроблянні інструктивно-методичних матеріалів. Важливе значення інформативні послуги відіграють й у сфері безпеки галузі туризму. Так, Законом України «Про туризм» зумовлено з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб в межах своїх повноважень вживання заходів, спрямованих на інформування суб'єктів туристичної діяльності про загрозу безпеці туристів у країні (місці) тимчасового перебування [14]. З метою забезпечення безпеки туристів під час здійснення відповідного виду діяльності суб'єкти туристичної діяльності зобов'язані інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи попереджувальних заходів (медичних щеплень тощо) [14]. Законом затверджені права туристів і екскурсантів на необхідну та достовірну інформацію про правила в'їзду до країни (місця) тимчасового перебування, а також виїзду з країни (місця) тимчасового перебування і перебування там, про звичаї місцевого населення, пам'ятки природи, історії, культури та інші об'єкти туристичного показу, що знаходяться під особливою охороною, стан навколишнього середовища. Споживачі туристичних послуг мають обов'язково бути поінформованими щодо наявності ліцензії у суб'єкта, що здійснює підприємницьку діяльність у галузі туризму, інших документів, наявність яких передбачена законодавством [14]. Перед укладанням договору споживач має отримати весь спектр необхідної інформації, що йому передує.

Одночасно з інформативними зобов'язаннями надавача туристичних послуг Законом України «Про туризм» висунуті вимоги й до туристів та екскурсантів, які стосуються, зокрема, надання персональної інформації в обсязі, необхідному для реалізації туристичного продукту [14]. Що стосується неприбуткових організацій в галузі туризму, законом передбачене, зокрема, можливе спрямування їх діяльності на формування та поширення інформації про туристичні ресурси України [14].

Закон України «Про інформацію» визначає, що основними принципами інформаційних відносин є:

– гарантованість права на інформацію;

– відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;

– достовірність і повнота інформації;

– свобода вираження поглядів і переконань;

– правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації;

– захищеність особи від втручання в її особисте і сімейне життя [12].

Важливо знати, що до суб'єктів інформаційних відносин належать не тільки суб'єкти владних повноважень, об'єднання громадян, юридичні особи, але й фізичні особи. Об'єктом же інформаційних відносин є інформація [12]. В Україні законодавством закріплено право кожного на інформацію. Це право передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. У той же час реалізація права на інформацію ніяким чином не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [12].

У сфері гостинності важливим спектром діяльності є гарантування права на інформацію, що має в Україні забезпечуватися завдяки:

– створенню механізму реалізації права на інформацію;

– створенню можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів;

– обов'язку суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення;

– обов'язку суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації;

– здійсненню державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію;

– встановленню відповідальності за порушення законодавства про інформацію [12].

Щодо господарюючих суб'єктів, доцільно враховувати, що інформація про товар (роботу або послугу) являє собою відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи або послуги). Законодавством України зумовлено, що інформація про вплив товару (роботи або послуги) на життя та здоров'я людини не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом [12].

Система бронювання у хостелів працює краще, ніж у готелів [1]. Якщо людина приїхала в хостел, їй тут же пропонують послуги дружніх хостелів в інших містах цієї країни і навіть за кордоном. Тому вкладати значні кошти в рекламу хостелів не потрібно, винятком є участь у туристичних виставках. Це пов'язане з тим, що 90% бронювань проходить через Інтернет і тільки 10% – по телефону. Хостел, який хоче себе рекламувати, підключається до бронювальних систем. Клієнт, бронюючи через таку систему, платить їй певний відсоток, а коли приїжджає в хостел, має оплатити те, що не сплачено попередньо [1-3]. Більша частина хостелів у всьому світі знаходиться сьогодні в приватних руках, хоча близько третини належить університетам та наближеним до державних організаціям й установам. Сьогодні Міжнародна федерація молодіжних хостелів (International Youth Hostels Federation, далі – IYHF) об'єднує в своїх рядах більш як 6000 гуртожитків у різних країнах. Організація має свої представництва майже у всіх європейських країнах, тому багато хто з європейців, маючи намір подорожувати, безпосередньо звертається до своєї національної асоціації та отримує всю необхідну інформацію про місця розташування та ціни в закордонних хостелах.

Емблема IYHF – блакитний трикутник із зображенням дерева і будиночка – є добро пізнаваним зображенням хостела і, як правило, вивішується на дорожніх вказівниках і на самих будівлях, де розташовані молодіжні притулки. Отже, перше правило для бажаючих відкрити хостел – тримати контакт або стати членом національної асоціації хостелів. Левова частка хостелів налічується в Західній Європі, де більш за все розвинений студентський туризм. Навіть у малочисельній Ісландії влітку 1998 р. працювали 29 молодіжних готелів. Відповідно, студентська «тусовка» та студентські організації забезпечують прибуття гостей. Але все ж основними клієнтами хостелів є студенти. Влітку та в періоди канікул хостели заповнені повністю, а під час навчання можуть бути без відвідувачів, тому деякі функціонують на тимчасовій основі. Протягом навчального року це – гуртожитки студентів, а в літні місяці вільні кімнати стають притулком для молодих подорожуючих. Найкращі сайти, на яких можливо забронювати номер у хостелі, – це RoomGuru и Hostels.com. Знайти гарний хостел достатньо непросто, адже треба враховувати немало деталей, щоб знайти непоганий варіант. Тож, для того, щоб не схибити під час обрання потрібного хостелу, треба звернути увагу на те, щоб бронювання хостелів було простим, ефективним і дешевим. Щоб забронювати гарний хостел, доцільно звернути увагу на наступні аспекти:

1. Варто бронювати хостел на перевірених сервісах. Рекомендують шукати гарні хостели на RoomGuru, для цього під час пошуку в лівій колонці треба відмітити пункт «Хостели». Цей перевірений мільйонами подорожуючих сервіс отримав досить багато позитивних відгуків.

2. Ознайомлюватись з фотографіями хостелу. За фотографіями можливо дізнатися про багато чого. У разі, якщо фотографій немає або це – тільки фото фасаду будівлі, доцільніше шукати інший варіант житла.

3. Читати відгуки. Багато хто з подорожуючих, які вже бронювали кімнату в обраному хостелі, пишуть свої відгуки. Як правило, це – незаангажовані відгуки й по ним можна дізнатися про хостел багато корисної інформації.

4. Звертати увагу на кількість кімнат у хостелі. Великі хостели, як правило, відповідають усім санітарним нормам, створюють усі зручності для гарного проживання, можуть надати додаткові зручності та розваги. Хоча й серед невеликих хостелів можливо знайти дуже добрі варіанти.

5. Звернути увагу на відстань хостелу від центру міста. У різних відвідувачів – різні смаки: дехто полюбляє зняти кімнату в хостелі якомога далі від центру міста, дехто – ближче. У центрі міста хостели, найчастіше за все, більш комфортні, але й більш дорогі.

Та все ж, головними перевагами хостелів є їх дешевизна та можливість знайти нових друзів за невеликий проміжок часу. Знайти хостел можна майже у будь-якому місті світу. Саме в хостелах можливо почути цікаві історії від подорожуючих, бути завжди в компанії, можна знайти людину, яка буде в подальшому подорожувати разом із новими друзями. У цілому, подорожуючий вирішує сам, хоче він жити в хостелі або ні. У будь-якому випадку треба ознайомитися з правилами поведінки в хостелі.

Для того, щоб визначити, що перед вами опис саме мережевого хостелу, варто звернути увагу на те, що, по-перше, в описі належних до єдиної мережі хостелів, зазвичай, відображається той факт і перераховуються ті міста, в яких можна знайти аналогічні готелі. Детальний опис із перерахованих послуг, із вказівкою місця розміщення, особливостями розміщення і т.п. також допоможе з'ясувати, що перед вами саме мережевий хостел. У будь-якому випадку найдетальніший опис – це великий плюс, оскільки така відмінність свідчить про те, наскільки серйозно керівництво хостелу турбується про його імідж. Варто звернути увагу й на великі хостели в декілька поверхів у зв'язку з тим, що, як правило, вони являють собою відмінно організовану систему обслуговування і багатий перелік послуг.

Місце розташування хостелу – також не останній фактор вибору. Не є секретом, що, наприклад, в Європі громадський транспорт недешевий. Тому зручніше буде зупинитися з урахуванням пішохідної доступності від головних визначних місць. Окрім того, багато які хостели включають у вартість номера сніданок. Тобто, за ту ж вартість, що, наприклад, пропонується в хостелі без харчування, можна спробувати знайти інший варіант із включенням сніданком: і час можна зекономити, і гроші. Рейтинг хостелів складають самі відвідувачі. Коли гість залишає хостел, йому з бронювальної системи надходить лист, де написано: «Ви зупинилися в такому-то хостелі такого-то числа, в такій-то країні, такому-то місті. Будь ласка, оцініть цей хостел за п'ятьма параметрами: місце розташування, безпека, надійність, чистота, фан (наскільки там цікаво). Оцінка – від одного до десяти». Потім всі оцінки підсумовуються і виводиться середнє арифметичне. Далі на основі окремих рейтингів робиться загальний рейтинг хостелу.

Туристам варто мати інформацію про деякі нюанси, що стосуються обрання хостелу. Якщо в описі хостелу вказаний такий пункт, як «24 Hour Reception»,

значить перед вами – цілодобова рецепція, тобто туристу можна не переживати з приводу власних пізніх візитів та ризику залишитися за закритими дверими. Якщо в описі хостелу є такий вираз, як «Key Card Access», значить, він під час одного з ремонтів був удосконалений і тепер його гостям пропонують електронні ключі – зручні компактні картки.

Переконатися у тому, що перед відвідувачем інформатизований хостел і у туриста не будуть виникати жодних проблем щодо виходу в мережу, можна отримати, побачивши назву «Web Access in Lobby». Досить зрідка зустрічається критерій «Linen Included», що означає «постільна білизна включена», тобто комплект постільної білизни включено у вартість кімнати, що, дійсно, зустрічається дуже рідко. Зазвичай за білизну турист має доплачувати і навіть залишати завдаток до дати виїзду. »Ensuite» – це слово треба шукати в описі кімнати особливо ретельно, оскільки воно сигналізує про наявність душу та туалету саме в кімнаті, а не в коридорі або на поверсі.

За своєю суттю хостел – це формат закладу тимчасового перебування, як і готель, але в ньому здаються не окремі номери, а місця. Сучасні атрибути хостелу – Wi-Fi, плазма і кабельне ТВ, холодильник, пральна машина і мікроволнова піч. Завданням господаря хостелу є забезпечення безпеки, чистоти та неформального спілкування між відвідувачами. Адже саме адаптована до потреб споживачів атмосфера дозволяє залучати нових клієнтів. Як уже зазначалося, в більшості випадків для залучення нових подорожуючих зупинитися в конкретно обраному хостелі вагому роль відіграють відгуки, розміщені на сайтах; оприлюднена інформація щодо місць, які посіли конкретні хостели під час їх участі у рейтингах хостелів. Не виключенням є й так зване «сарафанне радіо», тобто відгуки безпосередньо на особистісному рівні в колі своїх друзів, знайомих [24]. Сьогодні найбільш потужно функціонує декілька міжнародних систем бронювання місць у хостелах: «Hosteling International», «booking.com, hotels.com». «Hosteling International» – це українська мережа, найбільш потужна – 4,5 тис. об'єктів у 76 країнах світу [3]. Ця мережа об'єднує хостели, які ретельно перевірені на якість послуг. Ті, які не відповідають стандартам – українським і міжнародним, в систему не допускаються. Чистий прибуток «Hostelling International», наприклад, за 2010 р. становив 27 млн. фунтів за рахунок 5% комісії від бронювання [23].

Висновки з цього дослідження і перспективи. Інформаційне забезпечення хостелу та його закладів для додаткових послуг, у зв'язку з невеликим обсягом відвідувачів, не потребує зайвих інформативних даних, адже головна умова ефективної та якісної роботи закладу – це чітке визначення показників для обліку виробничої діяльності та управління хостелом. Серед пріоритетних напрямів внутрішньої політики України є розвиток внутрішнього та в'їзного туризму, які доцільно враховувати в якості економічної діяльності, що може стимулювати фінансово-економічний розвиток міст і регіонів України, стати мобілізуючим чинником людського капіталу, сприяти оновленню сфери послуг, сприяти отриманню реальних коштів для становлення сучасної культурно-гуманітарної інфраструктури, розширення спектра комунікативних зв'язків.

Отже, враховуючи досвід діяльності хостелів, зокрема й в Україні, можна зробити висновок про доцільність використання сучасних систем бронювання та інформаційної мережі для створення умов для популяризації хостелу як для подорожуючих Україною, так і для зарубіжних туристів, без будь-яких обмежень за віком.

Список літератури:

1. Вдома добре, а в хостелі... «Найкращі» хостели Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.golos.ua/suspilstvo...
2. Всеукраїнська молодіжна хостел-організація. [Електронний ресурс] / / Хостели в Україні: [сайт]. – Київ, 2003-2014. – URL: http://hihostels.com.ua/...
3. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22, ст. 144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/gospodars_kij_protsesual_nij_kodeks_ukraini
4. Давиденко І. В. Особливості розвитку хостелів в Україні та світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/...
5. Ковальчук А. Хостели, як оптимальний спосіб організації туризму для молоді: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні // Укр. Київ. ін-ту бізнесу і технологій. – 2010. – № 3. – С. 102-104
6. Колесник О. Бронирование отелей и сопутствующих услуг с помощью Internet / О. Колесник // Секретарь-референт. – 2012. – № 6. – С. 88-97
7. Круль Г. Я. Основи готельної справи: навч. посібник / Г. Я. Круль. – К.: ЦУЛ, 2011. – 421 с.
8. Круль Г. Я. Основи готельної справи: навч. посібник / Г. Круль; М-во освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – К.: ЦУЛ, 2011. – 367 с.
9. Організація готельного господарства: навч. посібник / О. Головко [та ін.]; М-во освіти і науки України, Мукачівський державний університет. – К.: Кондор, 2011. – 408 с.
10. Мальська М. П. Організація готельного обслуговування: підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандюк, Ю. С. Занько. – К.: Знання, 2011. – 366 с.
11. Офіційний сайт мережі «dream-family» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dream-family.com
12. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/...
13. Про рекламу: Закон України від 03.07.96 р. № 270/96-вр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//rada.gov.ua./pravo
14. Про туризм: Закон України від 15.09.95 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/...
15. Релакс-ДОВІДКА: інтернет-ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.relaxi.info/ua/commodity-base/hostel/...
16. Роглєв Х. Й. Менеджмент готелю: економіко-організаційні аспекти: навч. посібник / Х. Й. Роглєв, Г. Г. Левітас, Р. Г. Драпушко, В. В. Гарагонич / Під заг. ред. Г. Б. Муніна. – К.: Кондор, 2011. – 443 с.
17. Роглєв Х. Й. Менеджмент готелю / Х. Й. Роглєв, Г. Г. Левітас Менеджмент готелю: навч. посібник. – К.: Кондор, 2011. – 430 с.
18. Хостел-стандарты международной хостел федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://hihostels.com.ua/ru/helpful-information/2010-07-06-21-42-23

19. Що таке Хостел [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hihostels.com.ua/uk/what-is-a-hostel/what-is-a-hostel
20. Dream Family: Как открыть сеть популярных хостелов в Киеве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ubr.ua/market/dream-family...
21. hostel-dream [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://restplace.com.ua/uk/hotel/hostel-dream-house.html
22. uahotels.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uahotels.info/cat/hostel/.
23. hihostels [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hihostels.com.ua/ru
24. Groshi/hostel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vn.20minut.ua/Groshi/hostel

Беляева С.С., Гуслистый А.С.
Черкасский государственный технологический университет

ИНФОРМАЦИОННО-КОМУНИКАТИВНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ ХОСТЕЛА

Аннотация
В статье рассмотрены вопросы информационного обеспечения деятельности хостелов, как учреждений для временного размещения эконом-класса. Осуществлен анализ действующей законодательной базы относительно информации, рекламы и туризма в Украине в направлении информатизации общества. Исследовано современное состояние информационных систем в сфере организации и предоставления услуг хостелов. Рекомендовано внесение изменений в Закон Украины «О туризме» относительно хостелов. Осуществлено прогнозирование развития хостелов в Украине.
Ключевые слова: гостиничная услуга, информация, комуникация, менеджмент, реклама, временное размещение, туризм, хостел.

Belyaeva S.S., Guslistiy A. S.
Cherkasy state technological University

INFORMATIONAL AND COMMUNICATIVE MANAGEMENT OF THE HOSTEL

Summary
In the article the questions of information support of activity of hostels, institutions for the temporary accommodation of economy class. The analysis of current legislation regarding information, publicity and tourism in Ukraine in the direction of Informatization of society. Investigates the current state of information systems in the organization and services of hostels. The recommended amendments to the Law of Ukraine «On tourism» about hostels. It forecasts the development of hostels in Ukraine.
Keywords: hotel service, information, communication, management, advertising, temporary placement, tourism, hostel.

УДК 335.76

ФОРМУВАННЯ КОДЕКСУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

Білявська Ю.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Досліджено роль корпоративного кодексу у створенні позитивного іміджу і формуванні організаційної культури підприємств торгівлі. Узагальнено поняття, значення, функції, вимоги до структури та змісту кодексу. Зроблено висновок про недосконалість методологічної бази формування Кодексів організаційної культури. Надано рекомендації щодо створення кодексу в діяльність підприємств рітейлу. Визначено критерії впровадження Кодексу організаційної культури для працівника підприємства торгівлі.
Ключові слова: організаційна культура, кодекс, імідж, підприємство, потенціал підприємства.

Постановка проблеми. Політичні та економічні зміни, трансформації соціальних інститутів і соціокультурних традицій, уніфікація соціальних взірців поведінки в умовах євроінтеграційних процесів свідчать про необхідність зміни підходів до управління персоналом як у державному секторі України, так і у діяльності підприємств торгівлі [2]. Стандартизація управлінської поведінки працівників торгівлі потребує принципово нового підходу до прийняття управлінських рішень у сфері рітейлу. Професіоналізація будь-якої сфери соціальної діяльності вимагає відтворення певних здобутків у розвитку суспільства. Суспільні очікування щодо професії базуються на внеску представників даної професії до рівня добробуту співгромадян.

Удосконалення процесу управління розвитком організаційної культури включає в себе також розробку Кодексу організаційної культури. На сьогоднішній день немає єдиного Кодексу організаційної культури для працівника підприємства торгівлі так сама, як і не існує єдиного методологічного підходу до створення етичних кодексів. Створення кодексу організа-

© Білявська Ю.В., 2015

ційної культури – це один із способів забезпечення інформативної відкритості та публічності підприємства, свідчення дотримання високих стандартів корпоративної поведінки. Такий кодекс покращує імідж підприємства у зовнішньому світі, скорочує шлях організації до виходу на всеукраїнський та міжнародний ринки, до іноземних інвестицій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування організаційної культури та її важливої складової – корпоративних кодексів займається ціла низка зарубіжних та вітчизняних вчених: О. Бала, Г. Захарчин, С. Іпатов, К. Камерон, Р. Куїнн, Д. Ліфінцев, Т. Соломандіна, О. Тихомирова, Ч. Хенді.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість наукових розробок проблема ще залишається недостатньо вивченою, відсутні дослідження, які б в повній мірі відображали особливості формування корпоративних кодексів на вітчизняних підприємствах торгівлі і розкривали роль корпоративних правил у створенні позитивного іміджу компанії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення зарубіжного і вітчизняного досвіду формування Кодексів організаційної культури і використання їх як вагомих інструментів формування організаційної культури і позитивного корпоративного іміджу підприємств торгівлі в умовах міжнародного співробітництва, а також розробка власних рекомендацій з цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма управління розглядає високоорганізовану куль¬туру підприємства як реальну конкурентну перевагу, що обумовлює успіх його функціонування у довгостроковій перспективі. Формування дієвої організаційної культури є інструментом забезпечення прогнозованого стратегічного розвитку кожного суб'єкта господарювання, запорукою високої продуктивності праці персоналу [9].

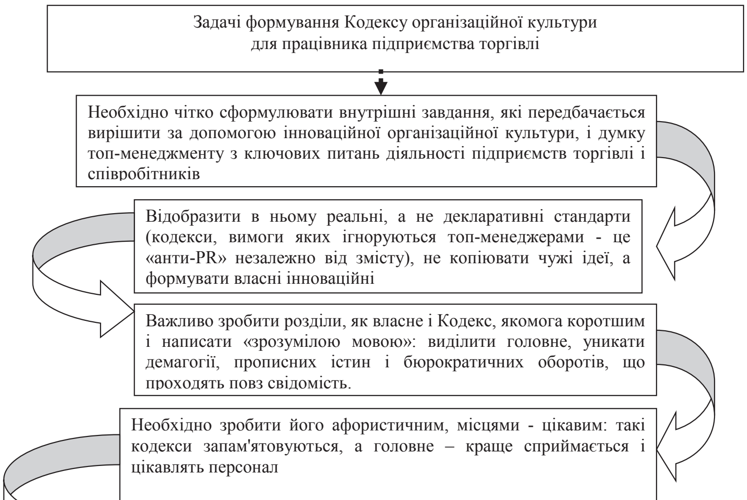

Рис. 1. Задачі формування Кодексу організаційної культури для працівника підприємств торгівлі

Джерело: Розроблено автором

Стрімкий розвиток глобалізації, розбудова інформаційного суспільства спричинюють переосмислення таких понять як етика, цінності та культура. На практиці ці процеси втілюються у зміні парадигми менеджменту на сучасному етапі, широкому використанні в роботі менеджерів положень теорії корпоративної культури. Важливим і незамінним інструментом якісної зміни етики ділового спілкування, формування організаційної культури, створення позитивного іміджу вважається розробка корпоративного кодексу. Необхідність запровадження кодексів пов'язана з тим, що «універсальних норм було недостатньо для регулювання людської поведінки у специфічних ситуаціях» [1].

В українському бізнес-середовищі набуває все більшого поширення розуміння важливості етичних і соціально відповідальних взаємовідносин та ділової практики для забезпечення стабільності і довготривалої прибутковості компаній. Причинами зростання уваги до етичних питань в середовищі бізнесу є такі чинники як: 1) розширення міжнародного співробітництва є неможливим без вдосконалення етичних норм управління і господарської діяльності; 2) формування корпоративної культури і розвиток соціальної відповідальності є не модною тенденцією, а вимогою часу, засобом забезпечення виживання підприємства в зовнішньому середовищі [4].

При створенні Кодексу організаційної культури для працівника підприємства торгівлі, необхідно врахувати важливі задачі щодо його формування, рис. 1.

Головною ознакою реалізації змін в організаційній культурі на підприємстві торгівлі є наявність систем стимулювання, відкритих комунікаційних та інформаційних мереж, а також командна організація праці.

Корпоративні кодекси зорієнтовані на загальнолюдські принципи етики, на вічні і на сучасні етичні норми, на національні ідеї. У будь-якому випадку кодекс повинен містити основні норми етики і правила ділової поведінки. Також кодекс повинен відображати реальну ситуацію і специфіку організації, фірми, підприємства.

Основні розділи кодексу організаційної культури – це свого роду узагальнення, формуляр для гіпотетичної підприємства, що може розростатися, перероблятися. Кодекси мають відображати реальну ситуацію та специфіку організації, в якій він приймається. Кодекси, що складаються із загальних положень, не приносять користі та швидко забуваються.

Слід зазначити, що основний аргумент – використання викладених у кодексі цінностей і стандартів в повсякденній роботі, управлінні на всіх рівнях, HR-політики і впровадження інновацій.

Для формування організаційної культури, закріплення досконалих її параметрів важливе значення має розробка корпоративних правил, які будуть в доступній формі визначати, що слід та що не слід робити менеджерам і співробітниками підприємства.

За результатами проведеного дослідження 50 підприємств торгівлі України вважаємо за доцільне сформувати зміст Кодексу організаційної культури для працівника підприємства торгівлі:

Вступ

І. Розділ – Загальні положення, мета та завдання підприємства торгівлі;

II. Розділ – Місія підприємства та корпоративні елементи (логотип, фірмові кольори структура підприємства);

III. Розділ – Відповідальність (між співробітниками та перед споживачами);

IV. Розділ – Внутрішня політика підприємства торгівлі (кадрова, соціальна, дотримання форми одягу та етичних норм, соціальний пакет, проведення тренінгів, заохочення);

V. Розділ – Традиції підприємства торгівлі;

Висновки

Додатки

Кодекс організаційної культури є ефективним інструментом формування організаційної культури, адже дає можливість офіційно закріпити важливі для підприємства торгівлі норми і принципи, встановлює межі повноважень і відповідальності як працівників, так і адміністрації. Саме тому Кодекс організаційної культури так активно запроваджують у розвинених країнах. У більшості західних країн існує державна підтримка запровадження корпоративних кодексів. Критерії впровадження Кодексу організаційної культури для працівника підприємства торгівлі визначено в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика критеріїв впровадження Кодексу організаційної культури для працівника підприємства торгівлі

Критерій	Характеристика
Рівень організаційної культури працівників (за виключенням керівників)	Освіта, рівень науково-технічних знань; творчий та інтелектуальний потенціал; кваліфікація робіт; трудовий досвід, здатність до саморозвитку; інноваційні цінності; ергономічні умови на робочому місці; внутрішній настрій працівника, відносини з безпосереднім керівником; сукупність мотивуючих чинників на підприємстві, рівень організаційної культури підприємства; усвідомлення стратегічного напрямку діяльності підприємства
Рівень організаційної культури керуючої системи	Освіта, рівень науково-технічних знань; переважний стиль управління; інноваційні цінності; схильність до ризику / уникнення ризику; усвідомлення стратегічного напрямку діяльності підприємства
Історія підприємства	Історія змін на підприємстві (негативна історія породжує більш сильний опір змінам)
Потенціал підприємства	Менеджмент організації; виробництво; технологія, маркетинг, персонал, фінанси; організаційна культура; організаційна структура; інформаційні ресурси
Можливості підприємства	Можливості реалізації вдосконаленого потенціалу підприємства в конкретних умовах.

Джерело: Розроблено автором

Сутність Кодексу організаційної культури підприємства торгівлі випливає із загального змісту категорії «корпоративна норма» і полягає в тому, що він 1) регулює типові ситуації і взаємовідносини, які мають місце на даному підприємстві відповідно до специфіки його діяльності; 2) Кодекс організаційної культури має багаторазове використання протягом терміну його існування; 3) норми Кодексу організаційної культури мають однаковий не персоніфікований характер, тобто одночасно застосовуються до усіх осіб, які працюють на підприємстві і займають відповідні посади; 3) норми Кодексу організаційної культури є обов'язковими для усіх членів організації і розповсюджуються тільки на них (не можуть бути застосовані для не членів організації); 4) виконання Кодексу організаційної культури забезпечується певними внутрішніми заходам і механізмами, в тому числі позитивною і негативною, моральною і матеріальною мотивацією, виключенням особи із членів організації (звільнення).

Кодекс організаційної культури є ефективним інструментом формування організаційної культури, адже дає можливість офіційно закріпити важливі для організації норми і принципи, встановлює межі повноважень і відповідальності як працівників, так і адміністрації. Удосконалення процесу управління розвитком організаційної культури підприємств торгівлі є підґрунтям для визначення стадії її життєвого циклу.

Створення Кодексу організаційної культури як корпоративної філософії організації є моментом істини та ознакою сприятливого соціально- психологічного клімату – специфічного явища, яке складається із: довіри та високої вимогливості один до одного; доброзичливої та ділової критики; вільного висловлення власної думки під час обговорення питань, які стосуються всього колективу; терплячості до чужої думки; достатньої інформованості членів трудового колективу про ділові події, які відбуваються в стінах магазину; формування суспільної думки про магазин і створення міцних позицій у суспільстві на споживчих ринках.

Відомо, що тривалий стійкий успіх будь-якого суб'єкта діяльності, полягає в умінні досягти того, щоб споживачі віддавали перевагу саме нашим підприємству в умовах насиченості ринку. І створення Кодексу організаційної культури – це створення продукту, який не дозволяє кожному члену трудового колективу жертвувати своїм іміджем заради короткочасного прибутку. Будь-яка організація, яка хоче досягти успіху, повинна розуміти й усвідомлювати необхідність його створення. А успіхи організації вагомими й відчутними можуть бути тільки в результаті взаємодії всіх членів трудового колективу – від генерального директора до касира, які переслідують спільні цілі.

Висновки і пропозиції. Організаційна культура є важливою складовою підприємства. Зарубіжна практика свідчить, що підприємства, які розглядають її як об'єкт стратегічного управління, функціонують більш ефективно. На жаль, вітчизняні підприємства торгівлі не приділяють необхідної уваги організаційній культурі [9].

Однією із причин цього є те, що менеджери не вміють оцінювати організаційну культуру та, відповідно, її вплив на діяльність підприємства. Ринкова економіка дає можливість всім її суб'єктам ефективно розвиватись, проте в одних це виходить краще, а в інших гірше. Менеджери витрачають чимало зусиль на дослідження причин невдач. Як результат виявляють проблеми неефективного управління персоналом.

Список літератури:

1. Кубко В. П. Процес створення корпоративних кодексів / В. П. Кубко // Труды Одесского политехнического университета. – 2007. – Вып. 2 (28). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Popu/2008_1/9-1.pdf

2. Бахарев А. Корпоративный кодекс: регламент внутреннего имиджа / А. Бахарев. – Режим доступу: http://www.kadrovik.ru /modules
3. Друкер П. Ф. Практика менеджмента: пер с англ. / П. Ф. Друкер. – М., СПб., К.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 397 с.
4. Вишневська О. М. Етика ведення бізнесу в умовах міжнародного співробітництва / О. М. Вишневська, Г. С. Куліш // Економічний простір. – 2010. – № 36. – С. 175-182.
5. Чайка Г. Л. Організація праці менеджера / Г. Чайка. – К.: Знання, 2007. – 420 с.
6. Тесакова Н. Миссия и корпоративный кодекс / Н. Тесакова. – М.: РИП- Холдинг, 2003. – 188 с.
7. Браим И. Этика делового общения / И. Браим. – Минск, НКФ «Экоперспектива», 1996. – 208 с.
8. Про заходи щодо розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах: указ Президента України від 21 березня 2002 р. № 280/2002. – Режим доступу: //http://zakon1.rada.gov.ua
9. Харчишина О. В. Корпоративний кодекс як засіб формування позитивного іміджу підприємств харчової промисловості в умовах міжнародного співробітництва / О. В. Харчишина // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 1.
10. Харчишина О. В. Організаційна культура як фактор забезпечення конкурентоспроможності підприємства / О. В. Харчишина // Наукові праці НУХТ. – 2009. – № 29. – С. 139–141.
11. Харчишина О. В. Порівняльний аналіз сучасних підходів до типології організаційних культур [Електронний ресурс] / О. В. Харчишина // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – № 2 (2). – С. 67–72. – Режим доступу: www/nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09hovtok.pdf
12. Gaidai J. The metodologikal approaches for the treatment of the code of organizational culture of the enterprise of trade / J. Gaidai // «Nauka i studia» (Poland, 2009). – № 10 (22) – P. 91–96.
13. Pacanowski M., O'Donnel-Trujillo N. Communication and Organizational Ciltire // The Western Journal of Speech Communication, 1982. Vol. 46. – P. 115-130.

Белявская Ю.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ФОРМИРОВАНИЕ КОДЕКСА ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ ТОРГОВЛИ

Аннотация
Исследована роль корпоративного кодекса в создании положительного имиджа и формировании организационной культуры предприятий торговли. Обзор понятия, значение, функции, требования к структуре и содержанию кодекса. Сделан вывод о несовершенстве методологической базы формирования кодексов организационной культуры. Даны рекомендации по созданию кодекса в деятельность предприятий ритейла. Определены критерии внедрения Кодекса организационной культуры для работника предприятия торговли.
Ключевые слова: организационная культура, кодекс, имидж, предприятие, потенциал предприятия.

Biliavska Yu.V.
Kyiv National University of Trade and Economics

FORMATION OF FORMING ORGANIZATIONAL CULTURE ENTERPRISE TRADE

Summary
The role of the corporate Code to create a positive image of organizational culture and trade enterprises. Overview concepts, values, functions, requirements for the structure and content of the Code. The conclusion about imperfection methodological base Codes formation of organizational culture. The recommendations for the establishment of a code of business activity retail. The criteria of implementation of the Code of organizational culture for employees trade.
Keywords: organizational culture, image, enterprise, enterprise capacity.

УДК 336.71

ДИНАМІКА ЗМІН ГРОШОВОЇ МАСИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКУ

Бова Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проведено дослідження стану грошової маси та динаміки змін грошових агрегатів, коефіцієнтам готівки і монетизації економіки. Визначені фактори ефективності розміщення грошової маси. Проаналізовані показники, які мають безпосередній вплив на депозитну політику і банківську систему. Виявлено чинники, що вплинули на сучасний стан грошової маси. Визначено роль депозитної політики в процесі мобілізації грошових ресурсів.
Ключові слова: грошова маса, грошова база, депозитна політика, грошові агрегати, мультиплікатори грошової бази, монетизація.

Постановка проблеми. Аналіз стану грошової маси завжди є актуальним питанням. Це зумовлено економічною та фінансовою нестабільністю. Багато науковців та економістів зійшлися в єдиній думці, що стабільність грошової одиниці є необхідною умовою досягнення стратегічних цілей економічного розвитку держави. Обсяг та структура грошової маси мають значний вплив на діяльність як банківської системи, так і активність кожної банківської установи окремо. Також, грошова база має важливе значення для діяльності центрального банку та грошово-кредитної системи, що відіграє пряму роль на регулюванні економіки країни. Протягом останніх декількох років, ми бачимо, що політика Національного банку України сконцентрована на підтриманні стабільності грошової одиниці, утриманні інфляції та збереження вартості заощаджень населення. Економічний стан нашої країни напряму залежить від зовнішньоекономічної ситуації, та характеризується значним ступенем відкритості. Тому, питання особливостей формування та розміщення грошової маси є дуже важливим з огляду на забезпечення збалансованості попиту та пропозиції на грошовому ринку та підвищення ефективності грошово-кредитної політики в цілому. Бо саме грошова політика забезпечує стабільність грошової одиниці України, згідно Конституції України. Формування ефективної грошово-кредитної політики країни зумовлює необхідність аналізу грошової маси, оскільки зміни, що відбуваються у складі, структурі, обсязі грошової маси суттєво впливають на швидкість обороту грошей, формування платоспроможного попиту, ринкову кон'юнктуру та формування ресурсної бази банківських установ і, як наслідок, на депозитну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В працях В.С. Бєлозерцев, В.І. Борейко, Н.Ю. Бурлачук, Р.Р. Голуб, С.Н. Горлава, Н.І. Версаль, В.В. Коваленко, І.В. Корнєва, В. Крилова, Н.М. Матвійчук, О. Малютін, С.В. Міщенко, В.М. Панькевич, С.В. Науменкова, Є.В. Шепель, О.В. Щербина та багато інших вчених, дослідження яких спрямовані на визачення факторів та чинників впливу на грошову масу, її склад та структуру. Але структура та обсяги грошової маси мають постійні зміни, що потребує дослідження. Це і стало причиною для написання цієї статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як було раніше зазначено дослідження вказаних авторів є достатньо численними, але їх результати актуальні і можуть бути застосовані лише на момент написання, а обсяги грошової маси змінюються постійно відповідно до специфіки змін української економіки, яка зараз знаходиться в стані економічного спаду та потребує шляхів вирішення нестабільності грошової одиниці та проблем із ресурсною базою банківських установ, на що безпосередньо впливають заощадження населення. Саме структура та стан грошової маси описують та визначають реальну ситуацію на грошовому ринку. Нажаль, об'єм грошової маси не завжди має раціональне розміщення, адже, певна його частина може бути спрямована на покриття внутрішнього боргу та обслуговування тіньового сектору економіки, що є характерним для економіки нашої країни.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз динаміки структури, обсягу та складу грошової маси України та вплив їх змін на ресурсну базу банківських установ.

Виклад основного матеріалу. Грошова маса – це сукупність запасів грошей у всіх їх формах, які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обігу в певний момент часу. На сьогодні, грошова маса існує у таких формах: готівкові знаки, грошові кошти на банківських рахунках та деякі види цінних паперів, що є складовим грошової маси і істотно розрізняються за своєю ліквідністю та активністю в обігу. Складовими грошових агрегатів є фінансові активи у формі готівкових коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, не фінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства.

Для оцінки кількісних змін грошового обігу та формування грошово-кредитного політики використовують показники складу та структури грошової маси, що називаються грошовими агрегатами. Критеріями поділу грошової маси на грошові агрегати є ступінь ліквідності активів. Дослідження грошових агрегатів дозволяє охарактеризувати склад і структуру грошової маси, оцінити ступінь розвитку грошової маси країни та визначити шляхи стабілізації і зміцнення грошової одиниці.

Відповідно до методологічних правил НБУ виділяють грошові агрегати наступного складу:

– М0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями;

– М1 включає грошовий агрегат М0 та переказні депозити в національній валюті;

– М2 включає грошовий агрегат М1 та переказні кошти в іноземній валюті й інші депозити;

– М3 включає грошовий агрегат М2 та цінні папери, крім акцій. Грошовий агрегат М3 є показником грошової маси в країні [4, с. 20].

Грошова база – сукупність готівкових коштів, випущених в обіг Національним банком України, коштів обов'язкових резервів, коштів на кореспондентських рахунках та інших коштів інших де-

© Бова Н.В., 2015

позитних корпорацій (банків), коштів державних нефінансових корпорацій і домашніх господарств (працівників Національного банку) у Національному банку України. Іншими словами – це сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошо-

Таблиця 1

Показники монетизації грошового обороту в Україні у 2005-2015 рр.

Показники	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 (серпень)
ВВП, млн. грн.	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	449575
Темпи зростання/зниження до попереднього року в порівнянних цінах, %	128	123	132	132	96	119	122	107	103	108	29
Реальний приріст/зниження ВВП порівняно з 2005 роком, %	100	123	163	215	207	245	298	319	330	355	102
Наявна грошова маса в обігу, млн. грн.:											
Гроші поза банками (МО)	60231	74984	111119	154759	157029	182990	192665	200680	237776	282947	276317
темпи зростання/зниження реапьничх грошових залишків МО порівняно з попереднім роком, %	22	124	148	139	101	117	105	104	118	119	98
темпи зростання/зниження реальних грошових залишків МО порівняно з 2005 роком, %	100	124	184	257	261	304	320	333	395	470	459
Грошова маса (М1)	98573	123276	181665	225127	233748	289894	311047	322180	383821	435475	443907
темпи зростання/зниження реальної грошової маси М1 порівняно з попереднім роком, %	147	125	147	124	104	124	107	104	119	113	102
темпи зростання/зниження реальної грошової маси М1 порівняно з 2005 р., %	100	125	184	228	237	294	316	327	389	442	450
Грошова маса (М2)	193145	259413	391273	512527	484772	596841	681801	762300	906236	955349	948075
темпи зростання/зниження реальної грошової маси М2 порівняно з попереднім роком, %	154	134	151	131	95	123	114	112	119	105	99
темпи зростання/зниження реальної грошової маси М2 порівняно з 2005 р., %	100	134	203	265	251	309	353	395	469	495	491
Грошова маса (М3)	194071	261063	396156	515727	487298	597872	685515	773200	908994	956728	948322
темпи зростання/зниження реальної грошової маси М3 порівняно з попереднім роком, %	154	135	152	130	94	123	115	113	118	105	99
темпи зростання/зниження реальної грошової маси М3 порівняно з 2005 р., %	100	135	204	266	251	308	353	398	468	493	489
Грошова база (Mh)	82760	97214	141901	186670	194965	225691	239884	255283	307200	333194	328775
М0/Mh	0,73	0,77	0,78	0,83	0,81	0,81	0,80	0,79	0,77	0,85	0,84
Рівень монетизації, %:											
М2/ВВП	43,75	47,67	54,29	54,06	53,08	55,13	51,78	54,11	62,29	60,98	
М3/ВВП	43,96	47,98	54,97	54,40	53,35	55,23	52,07	54,88	62,48	61,07	
Показник «фінансової глибини» – співвідношення обсягів строкових коштів та ВВП: (М2-М1)/ВВП, %	21,42	25,02	29,08	30,31	27,48	28,35	28,16	31,24	35,91	33,18	
Швидкість обертання грошової маси	5,33	5,60	5,08	5,08	4,68	4,80	5,49	5,52	4,74	4,70	1,37

Джерело: розраховано автором за даними [6]

вих агрегатів та кредитування економіки. Грошова база є показником бази фінансування, яка є основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом [5, с. 85].

Продовжуючи дослідження визначного науковця, С.В. Науменкової, у дослідженні показників монетизації грошового обігу в Україні з 1993 по 2005 рр.., автор проаналізував стан грошової маси з 2005 по 2014 рр.

Результати відображені у Таблиці 1 «Показники монетизації грошового обороту в Україні у 2005-2015 рр.»

Динаміка грошових агрегатів показує, що протягом періоду з початку 2005 р. по серпень 2015 р. зросли всі грошові агрегати (Табл. 2) Аналізуючи дані таблиці, слід зазначити, що:

– на 216 086 млн. грн.. зросли наявні в обороті готівкові гроші (М1);

– грошова маса збільшилась на 754 251 млн.грн або майже у 5 разів (М3);

– грошова база збільшилась на 246 015 млн.грн..

При дослідженні грошових агрегатів особливу увагу необхідно приділяти співвідношенню готівки і безготівкової частини грошової маси. Вважається, що чим нижча частка готівкових грошей, що знаходиться поза банків, у загальній грошовій масі, тим ефективнішою й розвиненішою вважається грошова система країни [5, с. 86].

Зараз в Україні ми спостерігаємо зниження монетарних агрегатів на фоні значного сповільнення темпів зростання ВВП та високого рівня інфляції. Якщо проаналізувати стан ВВП, то можна побачити тенденцію зростання у період з 2010 по 2014 рр., в той же самий час активно збільшувались монетарні агрегати, що підтверджувало тезу: чим вища насиченість економіки фінансовими та грошовими ресурсами, тим вищі темпи економічного зростання. Такий процес зумовлений диверсифікацією попиту на гроші, залученням інвестицій, відсутністю штучного дефіциту грошей та відбувається раціональний розподіл грошово-кредитних потоків у економіці. Таке спостерігалось до 2013 року. З 2014 року показники наявності готівки дуже виросли, що свідчить про недовіру до фінансових установ та невпевненість населення у економічному становищі [4, с. 24].

У серпні 2015 року ми спостерігали різке падіння валового внутрішнього продукту у І кварталі на 17,2%, а у ІІ кв. – 14,7%, що не могло не відобразитись на грошовій масі.

Стійкість розвитку національної економіки, ефективність використання обсягів грошової маси для регулювання грошового обороту характеризує показник швидкості обігу грошової маси. Зміна швидкості обігу грошей суттєво впливає на їх пропозицію в обігу та, тим самим, впливає на платоспроможний попит і на витрати обігу, ускладнює чи полегшує регулювання грошового обігу, дає узагальнююче відображення зміни інтенсивності економічних процесів. Значення показника швидкості обігу грошей вважається достатнім у випадку, якщо кожна грошова одиниця обертається приблизно 2 рази за рік. На поточний момент, ми спостерігаємо показник швидкості 1,37, що є нижчим за весь аналізований період

Показники грошової маси використовується для визначення рівня монетизації економіки.

Монетизація економіки – макроекономічний показник, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою [1, с. 8].

Монетизація економіки – це інтегральний показник, який відображає довіру суспільства до національної валюти, до політики монетарної влади. А також рівень кредитної активності. Основним фактором динаміки показника рівня монетизації економіки, є попит на реальні гроші, який у свою чергу, залежить від ступеня довіри суб'єктів економіки до національної грошової одиниці: чим вищим є рівень монетизації, тим більшим, за інших рівних умов є попит на реальні гроші. У кінцевому рахунку, рівень монетизації економіки визначається рівнем розвитку економіки [3, с. 206].

Коефіцієнт монетизації економіки, розраховується, зазвичай, як відношення грошового агрегату М2 до ВВП у відсотках. У розвинутих країнах коефіцієнт монетизації становить від 70 до 80%. Рівень монетизації економіки України значно нижче 70%, що свідчить про недостатню забезпеченість економіки грошовою масою. Існує певний економічний закон: чим більше друкується грошей і через це прискорюється інфляція, тим нижче коефіцієнт монетизації. Тому обмеження грошової маси відповідно до реального попиту на гроші знижує інфляцію і створює передумови для збільшення коефіцієнта монетизації і тим самим насичення економіки грошима до нормальних розмірів. Зараз дуже важко оцінити реальне забезпечення економіки грошима, адже, присутній високий рівень інфляції і впроваджено заходи по подоланню падіння ВВП..

Таблиця 2

Динаміка змін питомої ваги у грошовій масі та темпи росту грошових агрегатів М0, М1, М3 України з 2005 по 2015 рр.

Рік	Питома вага М0 до М3, %	Питома вага М1 до М3, %	Темп росту М0, %	Темп росту М3, %
2005	31	51	22	154
2006	29	47	124	135
2007	28	46	148	152
2008	30	44	139	130
2009	32	48	101	94
2010	31	48	117	123
2011	28	42	105	115
2012	26	42	104	113
2013	26	42	118	118
2014	30	46	119	105
2015	29	47	98	99

Джерело: розраховано автором за даними [8]

В розвинених країнах питома вага готівки у складі грошової маси складає від 5% до 10%. В Україні, через зниженням довіри до банківської системи та низькі доходи населення, високої інфляції та стрімкого економічного спаду, 29% грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою.

Характеризуючи грошову масу, слід звернути увагу на грошовий агрегат М1. Цей агрегат демонструє ту частину грошової маси, яка могла бути використана для розвитку національної економіки. М1 містить гроші поза банками й вклади економічних суб'єктів в національній валюті, що можуть бути використані у будь-який час. Відповідно до даних таблиці 2, співвідношення М1/М3 має тенденцію до збільшення протягом останніх двох років з 42% до 47%. Це є негативним явищем і свідчить про те, що на сьогоднішній день країна має низький рівень кредитних ресурсів. З 2010 року по 2014 рік ми спостерігали збільшення агрегату М2. Це був пері-

од відновлення довіри населення після кризи 2008 року і підтверджувало зростання заощаджень економічних суб'єктів у банківських й небанківських установах. Але, нажаль, з 2014 року і по сьогодні цей грошовий агрегат демонструє негативні тенденції і банківським установам дуже важно втримати існуючих клієнтів, а залучити нових майже неможливо. Тому банківські установи пропонують дуже вигідні умови депозитних вкладів та пакети додаткових послуг.

Таблиця 3

Український індекс ставок за депозитами фізичних осіб на 29.09.2015 року

Період	Гривня, % річних	долар США, % річних	Євро, % річних
3 міс.	21,03	7,83	7,24
6 міс.	21,78	8,49	7,64
9 міс.	21,30	8,46	7,64
12 міс.	21,80	8,89	8,02

Джерело: розраховано автором за даними [6]

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу тенденцій розподілу грошової маси України, ми виявили вплив поточної економічної ситуації на розроблення грошово-кредитної політики країни. Нажаль, статистика демонструє негативні тенденції та скрутні часи для економіки.

За результатами аналізу стану грошової маси в Україні, можна зробити наступні висновки:

1) за останній рік грошові агрегати та ВВП зменшились;

2) збільшився обсяг готівкових грошей в обороті;

3) недовіра до заощаджень у вигляді банківських депозитів;

4) низький рівень монетизації економіки;

5) знизився показник швидкості обігу грошей.

На нашу думку, в найближчий час необхідно:

1) провести перегляд монетарної стратегії країни;

2) подавити панічні настрої населення;

3) провести фінансову підтримку реального сектору економіки;

4) підтримати вітчизняних виробників;

5) зменшити інфляційний та податковий тиск.

Список літератури:

1. Гриценко А., Кричевська Т. Необхідність і передумови формування монетарної стратегії як форми комунікації центральних банків // Вісник НБУ, 2005, № 11. – С. 8.
2. Міщенко С. В. Економіко-статистичний аналіз факторів монетизації економіки / С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2012. – № 1. – С. 31-33.
3. Медвідь Т. В. Рівень монетизації економіки як важливий індикатор ефективності передавального механізму монетарної політики / Т. В. Медвідь // Збірник наукових праць ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». – 2008. – С. 204-210.
4. Науменкова С. В. Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 1. – С. 19-26.
5. Педерсен І. О. Оцінка стану грошової маси в Україні / І. О. Педерсен // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції – 2012. – № 6. – С. 83-87.
6. Основні тенденції грошово-кредитного ринку України за серпень 2015 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14716098&cat_id=58038
7. Валовий внутрішній продукт України / Державна служба статистики / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
8. Статистичні матеріали Національного Банку України – Монетарний огляд (електронне видання) [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/Downloads/analysis-of-money-supply-in-ukraine.pdf

Бова Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ ДЕНЕЖНОЙ МАССЫ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ДЕПОЗИТНОЙ ПОЛИТИКИ БАНКА

Аннотация
Проведено исследование состояния денежной массы и динамики изменений денежных агрегатов, коэффициентов наличности и монетизации экономики. Определены факторы эффективности размещения денежной массы. Проанализированы показатели, которые имеют непосредственное влияние на депозитную политику и банковскую систему. Выявлены факторы, повлиявшие на современное состояние денежной массы. Определена роль депозитной политики в процессе мобилизации денежных ресурсов.
Ключевые слова: денежная масса, денежная база, депозитная политика, денежные агрегаты, мультипликаторы денежной базы, монетизация.

Bova N.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DYNAMICS OF MONET SUPPLY CHANGES AND ITS INFLUENCE ON BANK'S DEPOSIT POLICY FORMATION

Summary
This paper describes the dynamics of the money supply and changes in monetary aggregates, the coefficient of cash and monetization of the economy. The factors of efficiency of allocation of money are mentioned. The author analyzes indicators which have direct impact on deposit policy and banking system. The factors that influence the current state of the money supply are highlighted. It is defined the role of deposit policy in resource mobilization.
Keywords: money supply, monetary base, deposit policy, monetary aggregates, monetary base multipliers, monetization.

УДК 658.14:332.1

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ У РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ

Бочарова Ю.Г.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Обґрунтовано значення та роль елементів інноваційної інфраструктури у забезпеченні конкурентоспроможності країн у геоекономічній та геополітичній площині в умовах глобалізації. Визначено, що ключове значення серед елементів інноваційної інфраструктури займають бізнес-інкубатори. Досліджено сутність та форми бізнес-інкубаторів в Україні та світі. Визначено кількісні та якісні особливості їх становлення та розвитку. Встановлено значення та роль бізнес-інкубаторів для розвитку підприємництва та конкуренції.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, бізнес-інкубатор, форми функціонування бізнес-інкубаторів, підприємництво, конкуренція.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки та економічної думки не викликає дискусій те, що саме інноваційний потенціал забезпечує лідерство країни у геоекономічній та геополітичній площині. Дана теза вже сприймається як аксіома. При цьому ефективний розвиток інноваційного потенціалу неможливий без розвитку інноваційної інфраструктури, яка забезпечує успішність перебігу всіх стадій інноваційного процесу і представляє собою сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансової, консалтингової, маркетингової, інформаційно-комунікативної, юридичні, освітні тощо) [1]. Так, елементами інноваційної інфраструктури вважають інноваційні центри, технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори тощо. Як свідчить досвід розвинених країн, одним з найважливіших та найефективніших елементів інноваційної інфраструктури є бізнес-інкубатори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню значення та ролі бізнес-інкубаторів у економіці присвячено роботи як українських, так і зарубіжних учених, серед яких: А. Гранді [2], Р. Грімальді [2], Р.І. Завадяк [3], Т.В. Кисіль [4], Я.Ф. Копусяк [3], М.В. Кравченко [5], Д. Льюїс [6], Т.В. Мінєєва [7], Л. Молнар [6], А.Б. Немченко [8], Т.Б. Немченко [8], О.М. Паламарчук [9], Е.М. Рогова [10], Ю.М. Смаковська [11], В.Ю. Філіппов [12], Е. Харпер-Андерсон [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий та практичний інтерес до розвитку бізнес-інкубаторів, сьогодні практично повністю поза увагою залишається дослідження взаємозв'язку між розвитком бізнес-інкубаторів та розвитком економіки, розвитком бізнес-інкубаторів та розвитком конкуренції, значення та роль якої на сучасному етапі розвитку світового господарства та міжнародних економічних зв'язків важко переоцінити.

Мета статті. Мета даної роботи полягає у дослідженні ролі та значення бізнес-інкубаторів у розвитку конкуренції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить проведений аналіз, під терміном «бізнес-інкубатор» найчастіше розуміють організацію, яка на пільгових умовах забезпечує ресурсну та консультаційну підтримку суб'єктів малого та середнього підприємництва, що розпочинають свою діяльність. Так, відповідно до Постанови Кабінет Міністрів України від 21 травня 2009 р. № 510 «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва», бізнес-інкубатор – це організація, яка надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та інше майно суб'єктам малого та середнього підприємництва, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності» [13]. Відповідно до визначення Національної Асоціації бізнес інкубації США, бізнес-інкубатори – це організації, які покликані сприяти розвитку підприємництва на початковому етапі їх розвитку, шляхом надання їм консультаційної та ресурсної підтримки [14].

Як свідчать результати досліджень Національної Асоціації бізнес- інкубації США, на сьогоднішній день у світі функціонує більше 7 тис. інкубаторів. Перші бізнес-інкубатори з'явилися ще у 50-ті роки XX століття у США [6]. Сьогодні у США офіційно зареєстровано та функціонує 1250 інкубаторів (для порівняння у 1980 році у США функціонувало 12 інкубаторів).

Як стверджують Р.І. Завадяк і Я.Ф. Копусяк, в Україні створення перших бізнес-інкубаторів стимулювалося міжнародною фінансовою допомогою. Так наприкінці 90-х років Агентство міжнародного розвитку США (USAID) фінансувало виконання Програми розвитку бізнес-інкубаторів в Україні (BID). У рамках цієї програми були створені такі бізнес-інкубатори, як технологічний бізнес-інкубатор «Харківські технології», бізнес-інкубатор Херсонської торгово-промислової палати, бізнес-інкубатор Об'єднаного профкому Чорнобильської АЕС у м. Славутичі та ін. [3]. Сьогодні в Україні нараховується менше 100 бізнес-інкубаторів. Так, відповідно до даних Держпідприємництва України, станом на 01.01.2014 р. в Україні діють 480 бізнес-центрів, 79 бізнес-інкубаторів, 50 технопарків, 538 лізингових центрів, 4 148 небанківських фінансово-кредитних установ, 226 фондів підтримки підприємництва (з яких 23 створені за участю Українського фонду підтримки підприємництва), 3 034 інвестиційних та інноваційних фондів і компаній, 4 238 інформаційно-консультативні установ [15]. Основними тенденціями розвитку інноваційної інфраструктури в Україні протягом 2010-2014 рр. можна назвати такі:

1. Домінуючим елементом інноваційної інфраструктури в України є інформаційно-консультаційні установи, на частку яких припадає в середньому 44,5% від загальної кількості елементів інноваційної інфраструктури, та інвестиційно-інноваційні фонди і компанії – в середньому 37,3%. Для порівняння, на частку лізингових центрів припадає 8,1% від загальної кількості елементів інноваційної інфраструктури, бізнес-центрів – 5,6%, бізнес-інкубатори – 0,9%, технопарки – 0,6%. Таким чином, незважаючи на те, що бізнес-інкубатори є одним з найважливіших та найефективніших елементів інноваційної інфраструктури вони займають незна-

© Бочарова Ю.Г., 2015

чну частку у структурі елементів інноваційної інфраструктури України.

2. Фіксується незначне збільшення кількості таких елементів інноваційної інфраструктури, як бізнес-інкубатори (табл. 1).

Таблиця 1

Елементи інноваційної інфраструктури України

Елементи інноваційної інфраструктури та розвитку підприємництва	Рік		Частка (в середньому), %	Абсолютне відхилення
	2010	2014		
Бізнес-центри	449	480	5,6	31
Бізнес-інкубатори	71	79	0,9	8
Технопарки	41	50	0,6	9
Лізингові центри	808	538	8,1	-270
Інвестиційно-інноваційні фонди і компанії	3134	3034	37,3	-100
Інформаційно-консультативні установи	3119	4238	44,5	1119
фонди підтримки підприємництва	262	226	3,0	-36
Усього	7884	8645	100	761

Складено автором на основі даних джерел [15; 16]

Крім того, як засвідчує проведений аналіз, в Україні протягом 2010-2014 рр. фіксуються значні регіональні диспропорції у розвитку бізнес-інкубаторів. Так, найбільша кількість інкубаторів зосереджена у Донецькій (у середньому 7,5% від загальної кількості бізнес-інкубаторів), Київській (у середньому 6%), Сумській (у середньому 6,3%), Волинській (5%) та Одеській областях (у середньому 5%), АР Крим (у середньому 9%), м. Київ (у середньому 12%). Таким чином, на зазначені області припадає в середньому 50,5% загальної кількості створених бізнес-інкубаторів. При цьому як свідчать результати проведеного Українською асоціацією бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів (УАБІЦ) моніторингу діяльності бізнес-інкубаторів, їхня чисельність виявилася значно меншою і складає лише близько 10-ти бізнес-інкубаторів, які реально працюють. Серед них, насамперед, можна назвати Білоцерківський, Славутицький, Хмельницький, Сімферопольський, Львівський, Полтавський, Івано-Франківський бізнес-інкубатори. Така суттєва розбіжність у даних спричинена тим, насамперед, що досі законодавчо не визначеним поняттям бізнес-інкубатора. У Господарському кодексі України взагалі не згадується така організаційна форма як бізнес-інкубатор [17].

Як свідчать результати проведеного аналізу [14; 18], у розвинених країнах бізнес-інкубатори можуть функціонувати, маючи різні організаційні форми:

– у формі некомерційних підприємств – більшість північноамериканських бізнес-інкубаторів (близько 93%) є некомерційними організаціями;

– у формі академічних бізнес-інкубаторів (працюють на базі університетів та коледжем) – близько 27% від загальної кількості бізнес-інкубаторів в світі;

– у формі приватних комерційних підприємств – 7% північноамериканських інкубаторів є некомерційним організаціям, як правило, створеними для отримання прибутку від інвестицій акціонерів;

– у формі «змішаних підприємств» близько 54% від загальної кількості бізнес-інкубаторів в світі.

Як свідчать дані Національної Асоціації бізнес-інкубаторів США [14], більшість бізнес-інкубаторів зорієнтовано на високотехнологічні підприємства (більше 37% північноамериканських бізнес-інкубаторів). Для порівняння, у середньому лише 6% зорієнтовані на сферу послуг, 3% на промисловість. Близько 47% бізнес-інкубаторів працюють в міських районах, 28% працюють у сільській місцевості і близько 25% у приміських районах.

Крім того, бізнес-інкубатори досить суттєво різняться за джерелами фінансування. Так, як свідчать результати досліджень Національної Асоціації бізнес-інкубаторів США [14], на сьогодні близько 32% північноамериканських бізнес-інкубаторів спонсоруються академічними інститутами, 25% спонсоруються організаціями економічного розвитку, 16% фінансуються державними структурами, 4% іншими типами організацій. Крім того, як свідчать результати проведеного аналізу, 4% бізнес-інкубаторів є «гібридами» з більш ніж одним спонсором, 4% спонсоруються за рахунок некомерційних організацій, 15% інкубаторів не мають спонсорської або іншої підтримки.

На жаль, дані щодо особливостей розвитку різних форм бізнес-інкубаторів в Україні відсутні, що ускладнює аналіз ефективності їх розвитку та роль у цьому процесі різних категорій інвесторів, а відтак унеможливлює розробку ефективної стратегії їх розвитку.

Відсутність ефективної стратегії розвитку бізнес-інкубаторів позначається не лише на особливостях розвитку та ефективності функціонування інноваційної інфраструктури країни, але й на розвитку її підприємницького сектору, конкуренції, та соціально-економічного розвитку в цілому. Так, зазначається, що «співвідношення конкурентного та монопольного секторів, що спостерігається зараз в Україні, було характерним для економіки індустріальних країн середини XX століття», при тому, що «у сучасній інформаційній економіці найбільш розвинутих країн світу, за оцінками фахівців, за умов значної конкуренції створюється понад 80 відсотків загального обсягу товарів, робіт і послуг, а при відсутності конкуренції – не більше 2 відсотків» [19]. Як свідчать результати проведеного аналізу, це обумовлено такими обставинами:

– кількість підприємств, які функціонують на ринку, накладають відбиток на рівень конкуренції, що йому притаманна;

– 70-80% компаній, діяльність на перших етапах функціонування та розвитку яких була пов'язана із діяльністю бізнес-інкубаторів, є більш життєздатними – функціонують на ринку ще мінімум 3 роки у той час, як s компаній, функціонування яких не було пов'язано із діяльністю бізнес-інкубаторів, припиняють своє функціонування у перші півтора роки. Як свідчать дані офіційної статистики США, в цілому близько 87% компаній, що почали свою діяльністю в бізнес-інкубаторах, досягли успіху та залишилися на ринку; 84% залишилися працювати в тій сфері, у якій вони отримували підтримку [14]. За оцінками Національної асоціації бізнес-інкубації США, тільки у 2011 році північноамериканські бізнес-інкубатори надали підтримку та допомогу 9 тис. стартапам, які, у свою чергу, створили робочі місця майже для 200 тис. робітників і згенерували дохід майже 15 млрд дол;

– протягом трьох років роботи виживає лише 14-30% новостворених малих підприємств. Тоді як у бізнес-інкубаторі ця чисельність значно зростає і становить 85-86% [17];

– якщо самостійно виживають у середньому близько третини створених фірм, то серед тих фірм, що скористалися підтримкою бізнес-інкубаторів, як правило, стають успішними понад 85% учасників [9];

– лише протягом 90-х років XX століття завдяки діяльності бізнес-інкубаторів сектором малого бізнесу було створено близько 80% нових робочих місць у Європі та США [20; 21];

– як свідчать результати досліджень Міжнародної фінансової корпорації, сьогодні підприємницький сектор вносить значний внесок у забезпечення зайнятості (більше 50%) та формування ВВП (у середньому 65-75%) [20; 21].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Беручи до уваги зазначене вище, можна зробити такі висновки:

– як свідчить світовий досвід, бізнес-інкубаторам належить значна роль у розвитку високотехнологічних підприємств, що є актуальною потребою української економіки;

– бізнес-інкубатори, незалежно від форм у яких вони функціонують, мають важливе значення для розвитку підприємництва, конкуренції та соціально-економічного розвитку країни;

– механізм впливу бізнес-інкубаторів на особливості розвитку конкуренції на товарних ринках країни та її соціально-економічний розвиток можна представити наступним чином: бізнес-інкубатори створюють умови для розвитку підприємництва, а розвиток підприємництва, у свою чергу, виступає важливою умовою розвитку конкуренції та забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Список літератури:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15
2. Grimaldi R., Grandi A. Business incubators and new venture creation: An assessment of incubating models [Electronic source]. – Access: https://businessmanagementphd.files.wordpress.com/2014/11/grimaldi-and-grandi-2005-bi-and-the-new-venture-creation-an-assessment-of-incubating-models-technovation.pdf
3. Завадяк Р. І. Теоретичні основи функціонування та види бізнес-інкубаторів в Україні / Р. І. Завадяк, Я. Ф. Копусяк // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – № 2. – С. 78-81.
4. Кисиль Т. В. Бизнес-инкубатор – взгляд в будущее / Т. В. Кисиль // Экономические проблемы устойчивого развития: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной памяти проф. Балацкого А. Ф., г. Сумы, 24-26 апреля 2013. – Сумы: СумГУ, 2013. – Т. 2. – С. 89-91.
5. Кравченко М. В. Особенности бизнес-инкубирования в России и за рубежом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sworld.com.ua /simpoz4/166.pdf
6. Incubating Success. Incubation Best Practices That Lead to Successful New Ventures [Electronic source]. – Access: http://edaincubatortool.org/pdf/Master%20Report_FINALDownloadPDF.pdf
7. Минеева Т. В. Бизнесс-инкубатор как один из наиболее эффективных инструментов поддержки и развития предпринимательства / Т. В. Минеева // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2007. – № 2 (37). – С. 230-236.
8. Немченко А. Б. Бізнес-інкубатори в сфері сучасної державної підтримки розвитку регіональної інноваційної інфраструктури / А. Б. Немченко, Т. Б. Немченко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 36-41.
9. Паламарчук О. М. Особливості функціонування бізнес-інкубаторів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecvu_2014_22 (1)__19.pdf
10. Рогова Е. М. Бизнес-инкубаторы как элементы системы технологического трансфера российских университетов / Е. М. Рогова // Инновации. – 2014. – № 7 (189). – С. 53-58.
11. Смаковська Ю. М. Інкубація бізнесу як ефективна система підтримки малого підприємництва / Ю. М. Смаковська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2007. – № 606: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 402-407.
12. Філіппов В. Ю. Порівняльний аналіз бізнес-інкубаторів в Україні та в світі / В. Ю. Філіппов //Економічний аналіз: збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 8, ч. 1. – С. 209-212.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2009 р. № 510 «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-2009-п
14. The National Business Incubation Association (NBIA) (Official site) [Electronic source]. – Access: http://www.nbia.org/.
15. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні, 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dkrp.gov.ua/info/3226.htm
16. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь, 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: koda.gov.ua/files/com_documents/1378805930.doc
17. Бізнес-інкубування та інноваційні центри: сучасні технології підтримки підприємництва і розвитку інноваційної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.org.ua/?p=326
18. Шевчук Л. Т. Світовий і вітчизняний досвід створення і функціонування бізнес-інкубаторів / Л. Т. Шевчук, А. В. Колодійчук // Регіон. економіка. 2013. – № 1. – С. 178-184.
19. Конкуренція в Україні. Аналітична доповідь щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000-2005 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://yrobul.files.wordpress.com/2010/09/d0bad0bed0bdd0bad183d180d0b5d0bdd186d196d18f-d0b2-d183d0bad180d0b0d197d0bdd196_d0b0d0bdd0b0d0bbd196d0b7.pdf
20. IFC and Small and Medium Enterprises [Electronic source]. – Access: http://www.gcgf.org/wps/wcm/connect/277d1680486a831abec2fff995bd2 3db/SM12_IFCIssueBrief_SMEs.pdf?MOD=AJPERES
21. Policy Brief of Financing SMEs and Entrepreneurs [Electronic source]. – Access: http://www.oecd.org/cfe/37704120.pdf

Бочарова Ю.Г.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ БИЗНЕС-ИНКУБАТОРОВ В РАЗВИТИИ КОНКУРЕНЦИИ

Аннотация
Обосновано значение и роль элементов инновационной инфраструктуры в обеспечении конкурентоспособности стран в геоэкономической и геополитической плоскости в условиях глобализации. Определено, что ключевое значение среди элементов инновационной инфраструктуры занимают бизнес-инкубаторы. Исследована сущность и формы бизнес-инкубаторов в Украине и мире. Определены количественные и качественные особенности их становления и развития. Установлено значение и роль бизнес-инкубаторов для развития предпринимательства и конкуренции.
Ключевые слова: инновационная инфраструктура, бизнес-инкубатор, формы функционирования бизнес-инкубаторов, предпринимательство, конкуренция.

Bocharova Y.G.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhail Tugan-Baranowsky

THE ROLE AND IMPORTANCE OF BUSINESS INCUBATORS IN THE COMPETITION'S DEVELOPMENT

Summary
The importance and role of elements of the innovation infrastructure to procuring the competitiveness of the countries in the geo-economic and geopolitical dimensions under globalization conditions is proved. It is determined that the key element of the innovation infrastructure is business incubator. The essence and forms of business incubators in Ukraine and the world are investigated. The quantitative and qualitative features of its formation and development are identified. The role of business incubators for entrepreneurship and competition is determined.
Keywords: innovative infrastructure, business incubator, forms of business-incubators' functioning, entrepreneurship, competition.

УДК 336.64

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Вудвуд В.В.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуті теоретичні аспекти фінансової безпеки підприємства та умови її забезпечення. Визначено основні категорії понятійного апарату фінансової безпеки підприємства. Обґрунтовано концепцію фінансової безпеки підприємства.
Ключові слова: фінансова безпека, загроза, фінансова небезпека, концепція фінансової безпеки.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. За сучасних умов кризового стану національної економіки питання фінансової безпеки вітчизняних підприємств є життєво необхідним з метою забезпечення умов їх подальшого розвитку. Економічна нестабільність проявляється через падіння економіки, безробіття, суттєві темпи інфляції, валютні коливання, що негативно позначається, насамперед, на рентабельності та платоспроможності підприємства, що в свою чергу знижує рівень його фінансової безпеки. Тому, в умовах економічної нестабільності доцільно і необхідно здійснювати управління фінансовою безпекою підприємства. Завдання підвищення фінансової безпеки підприємств лише недавно з'явилося у полі зору зарубіжних та вітчизняних вчених, тому багато питань теоретичного, методологічного та практичного характеру на сьогодні залишаються невирішеними внаслідок несистемного та епізодичного характеру їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові праці дослідників фінансової безпеки, таких зарубіжних авторів, як П. Абрансон, Р. Л. Акоф, І. Ансофф, О. А. Грунін, Р. Інглехарт, В. Ф. Гапоненко, Р. А. Караллі, С. Кім, С. Шін, а також вітчизняних – О. В. Ареф'єва, І. А. Бланка, О. Л. Бурляй, Т. Г. Васильців, Л. І. Воротіна, В. М. Геєць, М. М. Єрмошенко, Г. В. Козаченко, І. Г. Манцуров, В. І. Мунтіян, В. В. Прохорова, С. М. Шкарлет, А. М. Штангрет та ін., здебільшого присвячені окремим напрямам теоретичних і прикладних аспектів вирішення проблеми покращення стану розвитку економічної безпеки підприємств, і зокрема фінансової безпеки та її функціо-нальних складових у різних галузях економіки в цілому та механізму забезпечення зокрема.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування науково-методичного забезпечення управління фінансовою безпекою підприємства шляхом дослідження

© Вудвуд В.В., 2015

та узагальнення теоретичних підходів до визначення категорійного апарату поняття фінансової безпеки підприємства як економічної категорії

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність сучасних вітчизняних підприємств в системі економічних взаємовідносин відображає їх пріоритетні фінансові інтереси, успішна реалізація яких залежить від миттєвості реагування на загрози та небезпеки, які виникають як із зовнішнього, так і з внутрішнього середовища функціонування. У зв'язку з цим набуває актуальності питання щодо необхідності впровадження на підприємства ефективної системи забезпечення їх фінансової безпеки, як гаранту стабільного розвитку в малопрогнозованих, кризових та висококонкурентних умовах сьогодення.

У сучасній науковій літературі превалює підхід, за яким фінансову безпеку підприємства розглядають як базову складову його економічної безпеки. Це обумовлено значенням фінансів у функціонуванні будь-якого суб'єкта господарювання.

Основні підходи до трактування змісту поняття «фінансова безпека» наведено у таблиці 1.

Ряд авторів розглядають фінансову безпеку як стан захищеності інтересів суб'єкту господарювання. Відомий дослідник даної проблематики О.І. Барановський, автор наукової праці «Фінансова безпека» вважає, що фінансова безпека – це ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин або рівень забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення його потреб і виконання існуючих зобов'язань [8].

У свою чергу О.В. Сусіденко розглядає фінансову безпеку з однієї сторони як стан захищеності підприємства, з іншої сторони як стан ефективного використання ресурсів підприємства [9, с. 14].

На нашу думку, зазначенні визначення фінансової безпеки підприємства є статичними, тобто незмінними, оскільки стан передбачає усвідомлення певного результату, оцінка фінансової стійкості та фінансово-економічних можливостей підприємства на визначений момент часу, на основі яких можна визначити рівень його безпеки. Проте вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на підприємство в кожний момент часу та циклічність економічних процесів визначає можливі зміни в процесі його господарської діяльності, що й визначає динамічність цієї категорії.

Розглянувши існуючі теоретичні підходи до визначення дефініції «фінансова безпека підприємства» пропонуємо власне бачення сутності даної економічної категорії. Отже, фінансова безпека підприємства – це стан захищеності підприємства від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх фінансових загроз, що забезпечують його стабільний розвиток на короткотермінову та довготермінову перспективу та найбільш ефективне використання ресурсів підприємства, що виражається у позитивних значеннях фінансових показників діяльності підприємства.

У свою чергу, розглянувши основні теоретичні підходи, умови забезпечення фінансової безпеки підприємства такі:

– високий ступінь гармонізації й узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами оточуючого середовища та інтересами його персоналу;

– наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію: фінансових інтересів, місії і завдань;

– збалансованість і комплексність фінансових інструментів і технологій, які використовуються на підприємстві;

– постійний і динамічний розвиток фінансової системи (підсистеми) підприємства.

Виходячи з розглянутої сутності, до понятійного апарату фінансової безпеки підприємства можна віднести такі основні категорії.

1. Об'єктом фінансової безпеки підприємства виступає фінансова діяльність підприємства, безпеку якої необхідно забезпечити (фінансова діяльність – це процес, на який спрямовується функціонування підсистеми забезпечення фінансової безпеки).

2. Суб'єкти фінансової безпеки – це керівництво підприємства і його персонал незалежно від займаних посад і виконуваних обов'язків.

3. Предмет фінансової безпеки підприємства полягає у діяльності суб'єктів фінансової безпеки як реалізації принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів з забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки.

4. Основна мета забезпечення фінансової безпеки випливає із сутності фінансової безпеки підприємства і полягає у безперервному та сталому підтриманні такого стану фінансової діяльності, який визначається збалансованістю і якістю всіх фінансових інструментів, технологій і фінансових послуг, які використовуються підприємством, стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також – розвиток цієї системи.

5. Ризик виступає однією з форм небезпеки, а саме:

а) можлива небезпека невдачі дій, що вживаються, або самі дії, пов'язані із такою небезпекою;

б) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії реалізації цінностей, інтересів і цілей забезпечення безпеки;

в) можливість, що спричиняє, чи може спричинити невдачі запланованих дій та погіршити становище підприємства або спричинити його банкрутство (фінансовий ризик безумовно пов'язаний з управлінням підприємством і прийняттям для підприємства кардинальних рішень: будь-яке управлінське рішення – це вже ризик його реалізації і наслідків).

6. Поняття «загроза» є близьким за суттю і рівнем впливу на об'єкт загрози до терміну «небезпека». Загроза виступає ще однією формою небезпеки, а саме:

1) як небезпека на стадії можливого переходу у дійсність, як наявна чи потенційна демонстрація готовності:

а) щодо суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим;

б) щодо процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства;

2) існування або можливість виникнення ситуації, за якої формується передумови протидії забезпеченню безпеки (вона обмежується діями, які підкріпляють її, але не переростають у діяльність, безпосередньо спрямовану на її здійснення);

3) сукупність причин та умов, які створюють небезпеку інтересам суб'єкта [10].

Важливим методологічним положенням у дослідженні фінансової безпеки підприємства є визначення сутності і походження джерел небезпеки. У свою чергу, джерела небезпеки – це потенційна можливість порушення функціонування та розвитку об'єкта. Такими джерелами є умови і чинники, вплив яких на об'єкт має негативний характер, або це умови й чинники, які містять у собі і за певних умов самі по собі або у різній сукупності виявляють чи знаходять ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу. У разі, коли рівень фі-

нансової безпеки дуже низький або вона відсутня, на перший план виступає антикризове управління фінансовою діяльністю. Процес антикризового управління розпочинається тоді, коли на фінансову діяльність прямо діє сукупність певних загроз, але ще є можливість самостійно вийти з кризового стану. Під антикризовим управлінням розуміють систему управління підприємством, спрямовану на завчасне виявлення можливих кризових ситуацій, розроблення заходів протидії, швидке реагування на будь-які зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищах [9; 11].

Варто наголосити, що саме розробка і реалізація попереджувальних заходів у процесі антикризового управління є основою забезпечення фінансової безпеки підприємства в умовах економічної нестабільності національної економіки. Основною метою управління фінансовою безпекою підприємства є повернення підприємства до нормального стану фінансової діяльності. Відповідно, об'єктом антикризового управління є фінансова криза підприємства, об'єктом управління фінансовою безпекою – сукупність загроз і небезпек, які впливають на нього.

Є.П. Картузов зазначає, що індикатори або показники стану фінансової безпеки – це кількісні характеристики стану фінансової діяльності, відібрані для характеристики стану фінансової безпеки підприємства. Для останньої важливе значення мають як самі індикатори, що характеризують фінансовий стан, так і їхні порогові значення. Під граничними значеннями індикаторів фінансової безпеки доцільно розуміти граничні величини, недотримання яких призводить до переходу фінансової безпеки з безпечного стану до небезпечного. Автор підкреслює, що за межами граничних значень індикаторів фінансової безпеки фінансова система підприємства втрачає спроможність до динамічного розвитку, стає об'єктом, який втрачає свою ліквідність, тому їй загрожує банкрутство. Методом забезпечення фінансової безпеки підприємства виступає спосіб її забезпечення. Метод передбачає наявність інструменту фінансової діяльності, яким є певне фінансове знаряддя (фінансова технологія), що використовується в процесі реалізації відповідного методу [10].

Функціонування комплексної системи забезпечення фінансової безпеки підприємства в цілях максимальної ефективності, повинні ґрунтуватися на певних принципах. Про це у своїх працях згадували багато науковців, у тому числі і В.П. Мак-Мак, який виділяє наступні принципи системи безпеки підприємства: пріоритет заходів попередження; законність; комплексне використання сил і засобів; координація і взаємодія всередині і поза підприємством; поєднання гласності з конспірацією; компетентність; економічна доцільність; планова основа діяльності; системність [11]. На нашу думку, ці принципи можуть бути доповнені. По-перше, принципом безперервності, який припускає, що забезпечення фінансової безпеки підприємства повинне здійснюватися постійно. По-друге, принципом обов'язкової диференціації заходів. Мається на увазі, що вибір заходів по подоланню виниклих загроз відбувається залежно від характеру загрози і ступеня тяжкості наслідків її реалізації. По-третє, принципом надійності, який повинен гарантувати високий ступінь надійності певних параметрів усіх процесів, що не повинні виходити за межі припустимих відхилень, що встановлені компетентними суб'єктами економічної безпеки. У протилежному випадку процеси будуть порушувати рівновагу системи і перешкоджати досягненню поставлених цілей.

Важливим кроком на шляху забезпечення фінансової безпеки підприємства є розробка концепції фінансової безпеки.

У цілому, концепція фінансової безпеки – це певна сукупність поглядів на забезпечення фінансової безпеки, яка передбачає також комплексне визначення загроз і системне розуміння шляхів їх усунення. Концепція має включати шляхи виявлення й усунення загроз, принципи, які необхідно при

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «фінансова безпека» підприємства

В.М. Геєць [1, с. 29]	Фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань. Її складовою є якість фінансових інструментів і послуг, що захищає наявних і потенційних клієнтів від негативного впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на їх фінансовий стан, а там гарантує у разі потреби повернення вкладених коштів.
І.О. Бланк [2, с. 24]	Це кількісно і якісно детермінований рівень фінансового пану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього й внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії та створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого росту в поточному та перспективному періоді.
Л. Т. Шваб [3, с. 125]	Застосування принципу дотримання критичних строків кредитуван-ня; створення: інформаційного центру з дебіторської та кредиторської заборгованості.
С. Ф. Покропивний [4, с. 326]	Складова економічної безпеки, яка полягає у найбільш ефективному використані корпоративних ресурсів.
О.І. Судакова [5]	Важлива складова частина економічної безпеки підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відобразиться через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових резервів, фінансову стабільність, ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин.
О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко Л. І. Донець [6]	Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління та використання основних і оборотних коштів, структури його капіталу, норми виплати за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського становища і перспектив її технологічного та фінансового розвитку.
В.В. Каркавчук [7]	Така динамічна ознака фінансового стану підприємства, яка відображає його стійкість від внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до сталого і збалансованого розвитку та захисту фінансових інтересів

цьому застосовувати, сукупність прогнозованих ситуацій зі станом фінансової безпеки, інструменти і технології, потрібні для цього, а також алгоритм забезпечення фінансової безпеки. Концепція як модель є основою для розробки стратегії забезпечення фінансової безпеки підприємства.

На нашу думку, прикладом такої концепції може бути «фінансова стратегія підприємства» І.О. Бланка, яка визначається як «один із найбільш важливих видів функціональної стратегії підприємства, що забезпечує всі основні напрями розвитку його фінансової діяльності і фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їхнього досягнення, адекватного корегування напрямів формування і використання фінансових ресурсів за зміни умов зовнішнього середовища».

До цього визначення сутності фінансової стратегії можна було б додати забезпечення фінансових інтересів підприємства та його фінансової безпеки. Різновидом фінансової стратегії є стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка може бути окремою системою, а може входити до складу загальної фінансової стратегії підприємства, яка, у свою чергу, входить до складу його загальної стратегії. Тоді стратегію забезпечення фінансової безпеки підприємства можна визначити наступним чином: це науково-методичний інструмент (технологія), який включає визначення стратегічних фінансових цілей (у вигляді фінансових інтересів), вибір ефективних напрямів, форм і методів їх досягнення й механізм реагування на зміни у зовнішньому середовищі і внутрішньому стані фінансової діяльності. Основною метою такої стратегії має бути забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Висновки по дослідженню. Дослідження сутності дефініції «фінансова безпека підприємства» на основі узагальнення теоретичних підходів та морфологічного аналізу дозволили уточнити її економічний зміст за рахунок виокремлення найважливіших характеристик фінансової безпеки та формулювання на їх основі авторського визначення даної економічної категорії. Також концепція фінансової безпеки являється системою протидії та визначення загроз і є одним з шляхів усунення фінансово-економічної небезпеки підприємства.

Список літератури:

1. Концепція економічної безпеки України: проект / кер. проекту В. М. Геєць Ін-т економ. прогнозування. – К.: Вид-во «Логос», 1999. – 56 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А.Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
3. Шваб Л. Т. Економіка підприємства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. Т. Шваб – К.: Каравела, 2004. – 563 с.
4. Покропивнuй С. Ф. Економіка підприємств: підручник / С. Ф. Покропивний – К.: КНЕУ. 2005. – 528 с.
5. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140-148.
6. Ареф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Ареф'ева, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки: 2009. – № 1. – С. 101.
7. Каравчук В. В. Математичне моделювання управління фінансовою безпекою підприємств в Україні / В. В. Каравчук – Автореф. дис... кан. екон.наук: 08.00.11. – Л.: ЛНУ, 2010 – 23 с.
8. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / О. І. Барановський; Київський національний торговельно-економічний ун-т. К. КНТЕУ, 2004. – 338 с.
9. Сусіденко О. В. Фінансова безпека підприємства: теорія, методи, практика: монографія / О. В. Сусіденко. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 128 с.
10. Картузов Є. П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти / Є. П. Картузов // Актуальні проблеми економіки. – № 8 (134), 2012. – С. 172-181.
11. Шершньова З. Є. Антикризове управління підприємством: навч.-метод. посібник / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська. – К.: КНЕУ, 2006. – 196 с.
12. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия / В. П. Мак-Мак. – М.: Баярд, 2003. – 208 с.

Вудвуд В.В.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические аспекты финансовой безопасности предприятия и условия ее обеспечения. Определено основные категории понятийного аппарата финансовой безопасности предприятия. Обосновано концепцию финансовой безопасности предприятия.

Ключевые слова: финансовая безопасность, угроза, финансовая опасность, концепция финансовой безопасности.

Vudvud V.V.
Chernivtsi Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

FINANCIAL SECURITY ENTERPRISE IN TIMES OF ECONOMIC INSTABILITY

Summary
In the article the theoretical aspects of financial security company and the conditions of its software. Identified the main categories of the conceptual apparatus of financial security. Substantiate the concept of financial security.
Keywords: financial security, the threat of financial risk, concept of financial security.

УДК 339.13:621 (477)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Гахович Н.Г.
Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України

В статті проведено аналіз зовнішньоекономічної діяльності ринку продукції машинобудування з урахуванням політико-економічних подій. Визначена динаміка українського експорту/імпорту по основним групам товарів машинобудування. Виявлені проблеми та перспективи розвитку торговельно-економічного співробітництва України з іншими країнами.
Ключові слова: ринок машинобудування, експорт, імпорт, внутрішній ринок, торговельно-економічне співробітництво.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування машинобудівної промисловості має велике значення для зміцнення економіки України і становлення її як незалежної високорозвинутої держави. Але тривалі політико-економічні події негативно вплинули на зріст виробництва продукції машинобудування. Так, при загальному падінні промислового виробництва на 10,7%, машинобудування втратило 21,3% (2014 р.), а за I півріччя 2015 р. мінус 24%. Головна причина, це що українське машинобудування було в основному орієнтовано на російський ринок, який споживав 60% вітчизняного експорту продукції машинобудування. Тому потрібно переорієнтовувати вітчизняний експорт з країн РФ на нові ринки інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку ринку машинобудування знайшло відображення у працях Б.М. Данилишина, І.З. Должанського, Ю.А. Гохберга, О.О. Лебедєвої, Ю.В. Макогона, Л.І. Михайлової, О.Ю. Слабоспицької, Л.Г. Соляника, М.М. Якубовського та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість публікацій із проблем розвитку ринку машинобудування та зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств, окремі проблеми залишаються не в достатній мірі висвітленими та потребують більш детального вивчення цього питання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження тенденцій і особливостей розвитку ринку продукції машинобудування в Україні та визначення найбільш перспективних напрямів зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Машинобудівна галузь є серцевиною всієї промисловості і повинна відігравати вирішальну роль у реалізації досягнень науково-технічного прогресу у всіх галузях господарства, проте низька рентабельність підприємств, застаріле обладнання, незначні фінансові інвестиції в галузь зменшують можливості розвитку цієї галузі, що негативно впливає на розвиток економіки загалом [1, с. 131].

У світовій структурі виробництва перше місце серед всіх галузей економіки за показниками зайнятості і вартості продукції займає машинобудування. В Україні до ринку машинобудування належить 5,1 тис. промислових підприємств із загальною кількістю зайнятих працівників 488,8 тис. осіб, забезпечує 8% реалізованої продукції промисловості, 54% продукції машинобудування реалізовано за межі України (від загального обсягу реалізованої продукції машинобудування).

Машинобудування займає суттєве місце в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. На її частку припадає 18,3% експорту і 23,8% товарного імпорту (дані за 2014 р.). Найбільш ємними позиціями у зовнішній торгівлі продукцією машинобудування є товарні групи за кодом 84 – реактори ядерні, котли, машини та 85 – електричні машини. Їх частка в структурі експорту машинобудівної продукції складає відповідно 40,4% і 36,4% (разом 76,8%), а в структурі імпорту – 40,8% і 31,6% (разом 72,4%).

У експорті продукції машинобудування за 2014 р. продовжилися тенденції попереднього року. Якщо у 2013 р. експорт впав з 13,3 до 10,6 млрд дол. США (на 20,3%), то у 2014 р. – до 7,4 млрд дол. США (на 30,2%). Основне падіння, як і у 2013 р., припало на країни СНД. Так у 2014 р. – з 7 до 4,1 млрд дол. США (41,4%), а у 2013 р. – з 9,2 до 7 млрд дол. США (на 24%). Водночас злегка виріз експорт до країн ЄС – у 2014 р. – 2,2 до 2,3 млрд дол. США (на 4,5%).

Основні позиції українського експорту машинобудування складають такі групи товарів:

Машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (76,8%), з них реактори ядерні, котли, машини (40,4%), електричні машини (36,4%);

Засоби наземного транспорту (20%), з них залізничні локомотиви (11,4%), засоби наземного тран-

© Гахович Н.Г., 2015

спорту, крім залізничного (4%), літальні апарати (3,3%), судна (1,3%);

Прилади та апарати оптичні, фотографічні (3,2%).

Найбільше зниження сталося по групі «залізничного локомотиву», в першу чергу вагонів. Ще у 2012 р. експорт залізничних локомотивів і, особливо, вагонів, давав найбільший вклад в загальний підсумок експорту – 4,1 млрд дол. США. У 2013 р. – сума експорту знизилася до 2,5 млрд дол. США (на 39%), а у 2014 р. – до 0,8 млрд дол. США (ще в 3 рази). Також великий вклад в загальну суму експорту дає група «реактори ядерні, котли, машини» (двигуни, турбіни, насоси, підшипники). У 2012 і 2013 рр. виробів даної групи експортувалося на 3,8 млрд дол. США, а 2014 р. – на 3 млрд дол. США (знизилось на 21%), зменшився експорт групи «електричні машини» у 2014 р. відповідно до 2013 р. на 13% (рис. 1).

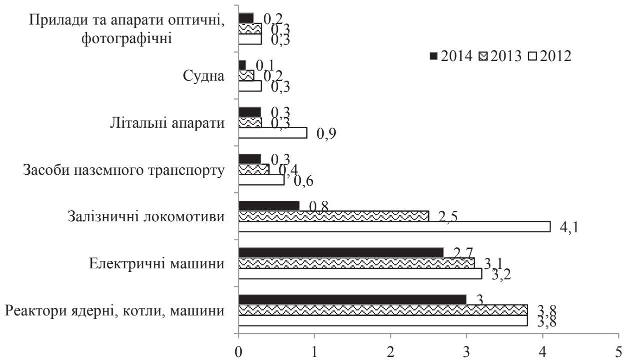

Рис. 1. Експорт по основним товарним групам продукції машинобудування, млрд дол. США

Джерело: розроблено автором за даними [2]

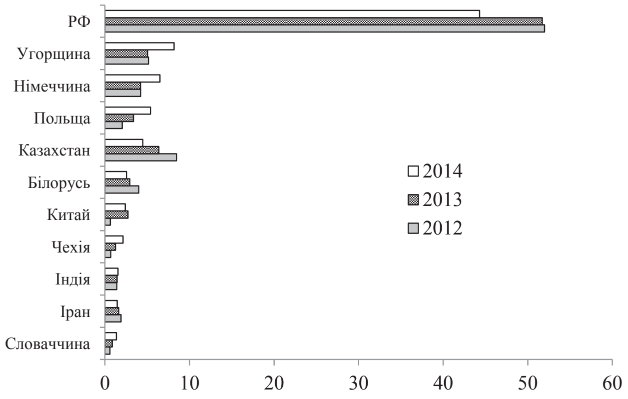

Рис. 2. Основні країни-імпортери української продукції машинобудування

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Як і в раніше, основний експорт припадав на країни євразійського економічного союзу – РФ, Казахстан, Білорусь, а також на країни ЄС – Німеччину, Угорщину, Польщу. Але через політико-економічні події, падіння експорту сталося в основному за рахунок країн ЄАЕС, через що їх місця в списку найбільших покупців української машинобудівної продукції сильно змінилися.

Основним ринком для української продукції машинобудування залишилася РФ, хоча об'єм продажів знизився на 20,5% у 2013 р. і ще на 40,6% у 2014 р. Також знизилися обсяги експорту продукції машинобудування до Казахстану, у 2013 р. на 39,8%, а у 2014 р. – на 50,2%. Казахстан обігнали такі європейські країни, як: Угорщина, Німеччина і Польща. Утім обсяг продажів у Угорщину в 2013 р. знизився на 22%, а у 2014 р. зріс на 12,9%. Те ж саме з Німеччиною – у 2013 р. обсяг продажів знизився на 20,5%, а у 2014 р. збільшився на 8,7%. До Польщі обсяги експорту упевнено зростають – на 31,6% у 2013 р. і ще на 12,8% у 2014 р. (рис. 2).

Машинобудування основну частину виробленої продукції експортує й експортна орієнтація вітчизняного машинобудування зросла з 75,5% у 2012 р. до 93% у 2014 р. (табл. 1). Через домінування експорту машинобудування критично залежить від зовнішньої кон'юнктури.

У формуванні внутрішнього ринку активну роль продовжує відігравати імпорт. Його частка в структурі товарної пропозиції постійно зростає, склавши по відношенню до споживання у 2012 р. – 83,9%, 2013 р. – 86,6, 2014 р. – 95,6% (табл. 1) [3, с. 93-95].

Таблиця 1

Використання ринкових ресурсів продукції машинобудування, млн. дол. США

Роки	Експорт		Імпорт		
	млн дол. США	% до виробництва	млн дол. США	% до виробництва	% до споживання
2012	13286	75,5	22465	127,7	83,9
2013	10615	78,0	19466	142,9	86,6
2014	7361	93,0	12042	152,1	95,6

Джерело: розроблено автором за даними Держстату України з урахуванням зміни офіційного курсу національної грошової одиниці [2]

Основні позиції українського імпорту займає переважно високотехнологічна машинобудівна продукція, як готові вироби, так і компоненти та складові в межах кооперації та безпосереднього споживання, зокрема за такими групами (рис. 3):

Машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (72,4%), з них реактори ядерні, котли, машини (40,8%), електричні машини (31,6%);

Засоби наземного транспорту (22%), з них залізничні локомотиви (1%), засоби наземного транспорту, крім залізничного (20,4%), літальні апарати (0,4%), судна (0,2%);

Прилади та апарати оптичні, фотографічні (5,6%).

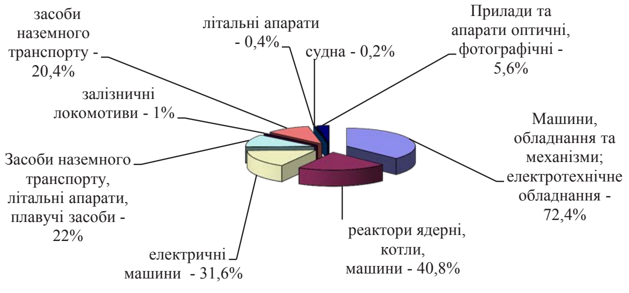

Рис. 3. Структура імпортної продукції машинобудування за 2014 р., %

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Виробництво продукції машинобудування відбувається з використанням широкого асортименту імпортних комплектуючих. Тому суттєвою рисою зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування є значне переважання імпорту, експортне покриття імпорту протягом останніх років було менше за одиницю. Крім того імпорт надолужує нестачу власного виробництва такої наукоємної та високотехнологічної продукції, як офісна, комп'ютерна, обчислювальна та інформаційна техніка, контрольно-вимірювальна техніка та діагностична апаратура. Тобто ринкова позиція галузі пов'язана з

утворенням від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі і тому активізація її розвитку доцільна передусім за рахунок імпортозамінних виробництв.

Оцінюючи загальний стан ринку машинобудування, можна сказати, що низький технологічний рівень вітчизняної продукції машинобудування призводить до таких негативних наслідків, як:

– висока залежність національної економіки від імпорту високотехнологічної продукції машинобудування (коефіцієнт покриття імпорту експортом становить лише 0,61, а від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі – 4,7 млрд дол. США (2014 р.);

– основний експорт вітчизняної продукції машинобудування, як менш технологічний, йшов до країн СНД, тоді як імпорт надходив переважно з країн ЄС і третіх країн.

Оскільки Україна традиційно була щільно інтегрована до економічного простору СНД, процеси промислової кооперації значною мірою залежать як від економічних тенденцій, так і від політичного клімату, що складається в цьому регіоні. Останнім часом Україна отримує негативний вплив від партнерства з країнами СНД. Тому вирішення проблем повинно бути пов'язано із переорієнтації експорту товарів машинобудування з ринків РФ на нові ринки інших країн.

Враховуючи те, що ринки країн ЄС є насиченими і вітчизняна продукція машинобудування поступається в конкурентоспроможності через невідповідність до вимог їхніх технічних регламентів, найбільш перспективними для нарощування експорту і для співробітництва можуть бути швидкозростаючі ринки завдяки постійному збільшенню попиту і відкриттю нових ніш [4, с. 124-126].

На сьогодні серед найбільш багатообіцяючими ринками щодо розвитку торговельно-економічного співробітництва продукції машинобудування доцільно виділити розвиток економічних відносин з ПАР, який є одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України в Африці з огляду на перспективи в торговельно-економічному та військово-технічному співробітництві.

Пріоритетним напрямком двосторонньої економічної співпраці спільне використання високих технологій, в тому числі, з метою подальшого виходу на ринки сусідніх країн Півдня Африки. Проведено значну роботу щодо започаткування співпраці між Україною та ПАР в авіаційній та транспортних сферах. Про це свідчить представлення на ринку ПАР таких вітчизняних підприємств, як ДП «Антонов» та ПАТ «АвтоКраз» [5].

Збільшення експорту та розширення номенклатури постачання української продукції могло б здійснюватись у сфері устаткування загального машинобудування, а також у здійснені експортних постачань енергетичного обладнання та комплектуючих й у співробітництві в галузі альтернативних джерел енергії та гірничо-видобувній сфері.

Основний акцент у наших економічних відносинах з ПАР слід робити, не стільки на торгівлю, скільки на створення спільних підприємств: інвестуванню до України сприятиме лібералізація інвестиційного клімату в нашій державі, а спільні підприємства на території ПАР зможуть легше вийти зі своєю продукцією на ринок як ПАР, так і інших країн-членів САДК (в якій існують певні преференції для підприємств країн цього інтеграційного об'єднання).

Торговельно-економічне співробітництво з Китаєм. Основними статтями вітчизняного експорту до Китаю є продукція видобувної (руди, шлаки) та хімічної промисловості (87% від загального обсягу поставок до КНР). За таких умов актуальним є питання його диверсифікації, зокрема, за рахунок підвищення частки машинобудівної, ракетно-космічної, авіаційної, суднобудівної, ядерної, теплоенергетичної продукції.

Враховуючи статус стратегічного партнерства між Україною та КНР, з боку офіційного Пекіна існує зацікавленість у розвитку кредитно-інвестиційного співробітництва з нашою державою. Важливим фактором налагодження такого співробітництва має стати реалізація китайських інвестиційних проектів в Україні. У розвитку системи стратегічних партнерств Китаю в Євразії Україна розглядається як «східноєвропейська країна», що є «мостом між Азією і Європою» [6].

Пріоритетними напрямами двостороннього співробітництва з КНР вважаються такі:

– науково-технічне співробітництво: авіація, зварювання, лазерні технології, суднобудування та морське приладобудування, мікроелектроніка та інформаційні технології;

– у галузі космосу: створення супутників спостереження та космічної зйомки земної поверхні, обробка космічних даних, створення систем управління космічними апаратами, космічне зварювання, а також розробка оптико-електронних приладів.

Крім того, сьогодні перед Україною та КНР стоїть завдання посилити співпрацю у науково-технічній сфері – авіабудуванні, енергетичному машинобудуванні, виробництві обладнання для модернізації гірничо-металургійного комплексу та інших.

З точки зору інтересів України головні цілі у відносинах з КНР стосуються стимулювання економічного розвитку, залучення інвестицій, спільного розвитку і використання технологій, зростання товарообігу, а також – у найширшому контексті – модернізації української економіки, підвищення якості менеджменту та покращення бізнес-клімату.

У контексті розвитку українсько-малайзійської співпраці необхідно сконцентрувати зусилля щодо:

– залучення України до реалізації програми із розвитку національної космічної галузі, оскільки за цим напрямком малайзійська сторона віддає перевагу компаніям, які працюють в галузях наукових досліджень, системної інтеграції, виробництва та збирання, загальної авіації, аерокосмічного тренування, сертифікації й забезпечення.

В цьому контексті, найбільший прогрес був досягнутий в аерокосмічній сфері. Так, у вересні 2000р. за допомогою українського ракетоносія «Дніпро-1» (за малайзійською класифікацією – Dnepr-LV) перший малайзійський супутник «Тіунгсат – 1» був успішно виведений на орбіту. Ця подія стала, по суті, основою подальшого розширення співробітництва в космічній галузі.

На сьогодні, одним з найбільш масштабних проектів співпраці між обома країнами у сфері високих технологій можна вважати виведення на орбіту другого малайзійського супутника «Меасат-1р» за допомогою українського ракетоносія «Зеніт-3слБ» (2009 р.).

Протягом початку 2014 року, відбулося подальше пожвавлення контактів між Національним космічним агентством Малайзії (ANGKASA) та ДП «КБ «Південне» і Державним космічним агентством України з метою розширення співробітництва між двома країнами в аерокосмічній сфері. Розглядається питання щодо відвідання ДП «КБ «Південне» малайзійськими спеціалістами, зокрема компанії «MEASAT Satellite Systems». У цьому зв'язку опрацьовується можливість налагодження прямих контактів з керівництвом компанії »MEASAT Satellite Systems»;

– просування українських середньо-магістральних літаків для забезпечення пасажирських і транспортних авіаперевезень країнами АСЕАН та легких літаків для авіасполучення між окремими малайзійськими островами. Для вирішення проблеми боротьби із лісовими пожежами актуальним є просування літаків АН-32Р. Важливим напрямком науково-технічного співробітництва є також налагодження співпраці в галузі літакобудування. Зокрема з метою розширення співробітництва між Україною та Малайзією в цій сфері, в тому числі, щодо виробництва композитних матеріалів та комплектуючих з них, триває процес встановлення контактів між ДП «Антонов» та Малайзійським інститутом технології композитних матеріалів (CTRM) і компанією «AIROD». Продовжується також виконання програми співробітництва між ПАТ «Мотор Січ» та компанією «AIROD».

Здійснюється також налагодження контактів з зацікавленими компаніями та відомствами Малайзії щодо використання транспортних можливостей ДП «Антонов»;

– залучення українських підприємств-виробників обладнання та устаткування для гідроелектростанцій до участі у програмі розбудови сектора малайзійського паливно-енергетичного комплексу, особливо на території штату Саравак, де вже визначено близько 50 місць, придатних для будівництва ГЕС;

– постачання продукції українських суднобудівних компаній, що пов'язано із підвищенням в Малайзії попиту на морські транспортні та допоміжні судна.

Українсько-малайзійське інвестиційне співробітництво знаходиться на початковій стадії свого розвитку. Зараз взаємні інвестиції між Україною та Малайзією не зареєстровані. Пропозиції щодо співробітництва між нашими країнами у сфері інвестицій, а також проведення презентації інвестиційних можливостей України (роуд-шоу) на базі Національної інвестиційної компанії Малайзії «Казана» та Малайзійського агентства з інвестиційного розвитку (MIDA) були направлені Державному агентству з інвестицій та управління національними проектами України. Крім того, досягнута також домовленість про проведення в Малайзії семінару «Інвестиційний клімат та інвестиційні можливості України» [7].

У рамках українсько-в'єтнамської співпраці перспективним є розвиток взаємодії у таких секторах машинобудування, як: суднобудування, транспорт, авіакосмічна сфера. Зокрема, в'єтнамські ділові кола й державні структури зацікавлені в імпорті з України продукції машинобудування (автомобілі «КрАЗ», трактори «ХТЗ», екскаватори «АТЕК», автокрани, верстати і преси харківського виробництва, промислові судна – сейнери, катери типу «Метеор», вугільні комбайни), виробів вітряного енергетичного устаткування.

Висновки і пропозиції. Отже, з наведеного вище можна зробити наступні висновки, що промислові підприємства на основі активізації розвитку традиційного виробництва машинобудівної продукції мають перспективні можливості для збільшення експорту та розширення номенклатури постачання української продукції машинобудування, які можуть поширюватися на нових ринках, але для цього в першу чергу для ефективної співпраці у галузі машинобудування необхідно активізувати створення сприятливих умов для ведення бізнесу, йдеться мова про захист приватних інвестицій, гармонізація технічних регламентів у відповідності до європейських і міжнародних норм та важливо переосмислення існуючих неефективних механізмів співпраці, а також створення в Україні структури з надання фінансової підтримки експорту, так званого, Експортно-кредитного агентства (ЕКА) [8].

Всі ці заходи будуть сприяти до залучення іноземних інвестицій щодо ведення бізнесу в Україні, забезпечення захисту українських експортерів від ризику неплатежів і фінансових витрат, сприятиме створенню умов для доступу до фінансових ресурсів, зростання доходів за рахунок створення нових робочих місць та обсягів виробництва продукції машинобудування, поширення виходу українських виробників продукції машинобудування на нові зовнішні ринки збуту, підвищення конкурентоспроможності продукції експортерів на світових ринках.

Список літератури:

1. Фарінович І. В. Особливості та проблеми формування оборотного капіталу підприємств машинобудівної галузі м. Дрогобича / І. В. Фарінович // Вісник Наіонального університету «Львівська політехніка». – Сер: Менеджмент. – 2007. – Вип. 605. – С. 129-135.
2. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки) // кол. монографія / [Дейнеко Л. В., Осташко Т. О., Точилін В. О. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАНУ А. І. Даниленка; д-ра екон. наук, проф. Л. В. Дейнеко; д-ра екон. наук, проф. В. О. Точиліна; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ. – К., 2013. – 292 с.
4. Гахович Н. Г. Перспективні ринки для продукції машинобудування // Стратегія збалансованого використання економічного, технологічного та ресурсного потенціалу країни: зб. наук. праць між нар. наук.-практ. Інтернет-конф. 4-5 червня 2015 р. (ПДАТУ, м. Кам'янець-Подільський). – Тернопіль: Крок, 2015. – С. 124-126.
5. Посольство України у Південно-Африканській Республіці (ПАР). [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://rsa.mfa.gov.ua/ua/ukraine-za/trade>.
6. Україна-Китай: підсумки-2014 і виклики-2015. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://forbes.ua/ua/opinions/1385100-ukrayina-kitaj-pidsumki-2014-i-vikliki-2015>.
7. Посольство України в Малайзії. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://malaysia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-my/trade>.
8. В Україні повинно бути створене Експортно-кредитне агентство, – Н.Микольська. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a5a14e3c-fdfa-45d4-9e35-247f46102f7c&title=VUkrainiPovinnoButiStvoreneEksportnokreditneAgentstvo-NataliiaMikolska

Гахович Н.Г.
Институт экономики и прогнозирования
Национальной академии наук Украины

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПРОДУКЦИИ МАШИНОСТРОЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проведен анализ внешнеэкономической деятельности рынка продукции машиностроения с учетом политико-экономических событий. Определена динамика украинского экспорта/импорта по основным группам товаров машиностроения. Обнаружены проблемы и перспективы развития торгово-экономического сотрудничества Украины с другими странами.
Ключевые слова: рынок машиностроения, экспорт, импорт, внутренний рынок, торгово-экономическое сотрудничество.

Gahovich N.G.
Institute for Economics and Forecasting
Ukrainian National Academy of Sciences

FEATURES OF DEVELOPMENT OF MARKET OF PRODUCTION OF MECHANICAL ENGINEERING IN UKRAINE

Summary
In article the analysis of foreign economic activity of the market of production of mechanical engineering taking into account political and economic events is carried out. Dynamics of the Ukrainian export / import is determined by the main groups of goods of mechanical engineering. Problems and perspectives of development of trade and economic cooperation of Ukraine with other countries.
Keywords: market of mechanical engineering, export, import, domestic market, trade and economic cooperation.

УДК 331.108+331.101.3

РОЗРОБКА НОВОЇ СИСТЕМИ СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НА КЕЙТЕРИНГОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Гетьман О.О., Шеремет Г.В.
Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті проаналізовано теоретичні підходи щодо розробки системи винагороди персоналу. Розглянуто види винагороди персоналу на кейтерингових підприємствах України. Проаналізовано ключові фактори, що впливають на ефективність системи винагороди персоналу на кейтерингових підприємствах. Запропоновано новий підхід до організації ефективної системи винагороди персоналу на прикладі конкретного кейтерингового підприємства.
Ключові слова: кейтеринг, система винагороди, нематеріальна мотивація, ключовий фактор, ефективність.

Вступ. На сьогоднішній день гострою проблемою у відносинах «роботодавець – найманий працівник» є побудова такої системи винагороди персоналу, яка б задовольняла обидві сторони. Адже для роботодавця матеріальна винагорода найманих працівників є чи не найвагомішою (найбільш обтяжливою) статтею витрат (у калькуляції собівартості продукції, послуг чи при складанні кошторису), яка в подальшому, відповідно, впливає на ціну його продукції (послуг) на ринку і на його чисті доходи. Для найманих працівників винагорода є природним джерелом існування і оплатою докладених зусиль при виконанні тієї чи іншої роботи в процесі трудової діяльності. Очевидно, що система винагороди персоналу має бути оптимальною і скеровувати найманих працівників на досягнення стратегічних цілей роботодавців: вона повинна враховувати розбіжності та спільні цілі в інтересах роботодавців і працівників, мотивувати персонал до ефективної трудової діяльності та підвищувати успішність діяльності підприємства в цілому, що і актуалізує напрям наших наукових і прикладних досліджень.

Постановка проблеми. Проблемою кейтерингових підприємств України є неефективна система винагороди, яка викликає у працівників незадоволеність (як розміром, так і способами розподілу винагороди) і призводить до хворобливих наслідків у вигляді демотивації працівників, зниження продуктивності їх праці, високої плинності персоналу, напруженості у відносинах між співробітниками тощо. Це зумовлено невмінням керівників будувати ефективну адаптаційну систему винагороди персоналу відповідно до поточних умов та визначати фактори мотиваційного впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми побудови ефективної системи винагороди персоналу займались такі відомі вітчизняні вчені як В. Данюк, Г. Дмитренко, С. Ка-

© Гетьман О.О., Шеремет Г.В., 2015

нюк, А. Колот, Г. Куликов, Е. Лібанова, О. Савицька та інші. Однак, на жаль, до сьогоднішнього дня не існує єдиного алгоритму до побудови оптимальної системи винагороди, яка б відтворювала всі особливості нормативно-правового характеру, галузевої приналежності суб'єктів господарювання та індивідуальні особливості кожного окремого працівника, зайнятого трудовою діяльністю.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні ані в науковій, ані в навчально-методичній літературі не існує єдиного підходу до побудови ефективної системи винагороди персоналу, яку б можна було застосовувати в практиці діяльності кейтерингових підприємств.

Метою статті є розробка ефективної системи винагороди персоналу на кейтерингових підприємствах.

Задачі дослідження: 1) проаналізувати існуючі у вітчизняній практиці підходи до винагороди персоналу; 2) виділити основні елементи, які впливають на систему винагороди персоналу кейтерингових підприємств; 3) розробити нову систему винагороди персоналу на кейтерингових підприємствах України.

Предмет дослідження – система винагороди персоналу на кейтерингових підприємствах України. **Об'єкт дослідження** – вітчизняні кейтерингові підприємства. **Методи дослідження:** системний аналіз, діалектичний метод, загальнонаукові методи пізнання.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у розробці нової системи винагороди персоналу кейтерингових підприємств України.

Виклад основного матеріалу. Вирішальним фактором в забезпеченні високої результативності та конкурентоспроможності сучасних підприємств (в тому числі кейтерингових) є ефективне управління персоналом, яке ґрунтується на адекватній системі винагороди праці. Однак на практиці стимулювання персоналу відбувається вкрай рідко і здебільшого тільки за рахунок підвищення заробітної плати (базового окладу), без урахування індивідуальних потреб співробітників. Це, в свою чергу, призводить до втрати інтересу до змісту роботи у працівників і проявляється у формальному ставленні до виконання своїх обов'язків, без будь-якого бажання працювати на результат. Саме це і змушує роботодавців прислухатися і придивлятися до проблем в роботі персоналу, і віднаходити їх вирішення в побудові ефективних мотиваторів, на що вказано в науковій роботі Н.В. Овсюк [1].

Для довідки слід зауважити, що кейтерингові підприємства займаються наданням послуг з приготування та постачання готової продукції до вживання, якість якої безпосередньо залежить від персоналу, зайнятого її приготуванням і доставкою. Відтак пильної уваги потребує персонал, який бере участь у приготуванні та доставці їжі: кухарі, завідуючі виробництвом, комірники, вантажники і водії. Але також слід приділяти відповідну увагу і персоналу, який продає ці послуги. Кейтерингові підприємства на даний момент переживають не найкращі часи. Зниження попиту на кейтерингові послуги зумовлено економічною кризою, в якій опинились підприємства-споживачі цих послуг. Суттєве скорочення доходів кейтерингових підприємств поставило їх персонал в надзвичайно тяжкі умови: адже інфляційні процеси, які відбулись протягом 2014-2015 рр., понад 2,5 рази знецінили і до того незначні заробітки працівників цієї сфери. Тому зараз, як ніколи раніше, слід ретельно підійти до розробки адекватної системи винагороди персоналу, взявши до уваги усі мотиваційні фактори, детально вивчивши потреби персоналу та підібравши методи, які відповідають можливостям підприємства. Преміювання працівників є традиційним мотиватором в системі винагороди персоналу кейтерингових підприємств, оскільки є найбільш гнучкою його частиною. Премії, які сьогодні виплачуються працівникам кейтерингових підприємств, виконують різні функції: заохочення до високих індивідуальних результатів праці чи до високих групових (дільничних) підсумків роботи. В цій ситуації, для того, щоб винагорода стала мотивуючою силою, керівник має донести зміст та особливості формування їх доходу. При цьому роботодавець має пам'ятати, що стимулюючі витрати не повинні перевищувати суму прибутку, залишаючи резерви для рефінансування діяльності та формування подальших стимулюючих фондів. Систему стимулювання персоналу не можна назвати ефективною, якщо, окрім стимулюючих виплат, вона не враховує нематеріальну сторону. Відсутність нематеріальних стимулів може також призвести до демотивації персоналу. Сьогодні, коли через складну економічну ситуацію дуже важко встановити високу заробітну плату, особливу увагу слід приділити саме нематеріальним стимулам праці, складаючи гнучку систему пільг для працівників, на що ставлять акцент в своїх дослідженнях І.Х. Багірова та О.Р. Степанова [3].

Як справедливо зазначає Т.В. Рибачук-Ярова, щоб забезпечити максимальну ефективність роботи працівників, керівник повинен застосовувати різні методи їх стимулювання, знайшовши правильний підхід до кожного окремого працівника, адже система винагороди повинна скеровувати персонал на досягнення стратегічних цілей підприємства [4]. Якщо керівник віддає перевагу нематеріальній винагороді, він має пам'ятати, що нематеріальні мотиватори теж потребують додаткових фінансових витрат, до яких традиційно відносять: 1) корпоративні заходи; 2) навчання на підприємстві; 3) придбання продукцію, яку випускає підприємство, зі знижками (за пільговими цінами); 4) ротація кадрів; 5) заохочення креативу працівників.

Демонстрацію традиційного підходу до побудови системи винагороди працівників кейтерингового підприємства проведемо на прикладі характерного підприємства ТОВ «Авіка». Підприємство ТОВ «Авіка» представлене п'ятьма підрозділами, розташованими в України з адміністративним підрозділом у м. Дніпропетровськ. Система оплати праці побудована на контрактному затвердженні персональних окладів. Передбачене преміювання працівників за важкі умови праці, але зовсім відсутнє преміювання працівників за досягнення високих показників. Розглянемо більш детально систему стимулювання працівників підприємства у підрозділах м. Дніпропетровськ та м. Полтава (табл. 1).

З табл. 1 можна побачити, що премія нараховується не всім працівникам, а лише тій категорії, яка бере участь у приготуванні та обліку продукції. Працівникам підрозділу, який відповідає за логістику та збут продукції, преміювання не передбачене. При, здавалося б, досить обмеженому переліку мотиваторів, керівництво ТОВ «Авіка» має розгалужений перелік витрат на персонал: оплата лікарняних, пільгова оплата путівок для оздоровлення персоналу, виплати у зв'язку із виходом на пенсію, заохочення у зв'язку з ювілеєм, витрати на покращення умов праці (нове обладнання, кліматичні прилади, мобільний зв'язок), оплата обідів для персоналу (у всіх підрозділах), відшкодування витрат у зв'язку з нещасним випадком на підприємстві, відшкодування витрат на поховання.

Сильні і слабкі сторони чинної системи винагороди персоналу підприємства визначені у табл. 2.

Таблиця 1

Базові оклади і розміри премії працівників ТОВ «Авіка»

Посада	Розмір окладу, грн на місяць		Розмір премії, % до окладу	
	Підрозділ у м. Дніпропетровськ	Підрозділ у м. Полтава	Підрозділ у м. Дніпропетровськ	Підрозділ у м. Полтава
Директор	7250,00	-	-	-
Головний бухгалтер	6250,00	-	-	-
Начальник відділу кадрів	5000,00	-	-	-
Головний технолог	5000,00	-	-	-
Бухгалтер	4360,00	1750,00	-	40
Менеджер	4360,00	-	-	-
Завідувач виробництвом	-	2050,00	-	25
Кухар	-	1700,00	-	21
Кухонний працівник	-	1550,00	-	16
Водій-експедитор	3360,00	-	-	-
Комірник	3360,00	1750,00	-	25
Вантажник	3360,00	1380,00	-	66

Джерело: складено авторами відповідно до штатного розкладу підприємства

Таблиця 2

Сильні і слабкі сторони системи винагороди персоналу на досліджуваному підприємстві

Сильні сторони	Слабкі сторони
Сильний «соціальний пакет»	Відсутність творчої свободи працівника
Осучаснені (відмінні) умови праці	Розвиток працівників за їх власний рахунок
Додаткові виплати у зв'язку із виходом на пенсію, у зв'язку з ювілеєм	Низький рівень заробітної плати персоналу, який бере участь у приготуванні та реалізації послуг
Безкоштовні обіди для персоналу	Відсутність корпоративних заходів і командного духу
	Відсутність стимулів для адміністративного персоналу

Джерело: складено за результатами оцінки системи винагороди персоналу ТОВ «Авіка»

На нашу думку, для підвищення ефективності чинної системи винагороди персоналу підприємства та власне для заохочення персоналу до ефективної праці необхідно звернути увагу керівництва на покращення психологічного клімату у колективі, командоутворення та забезпечення працівників додатковим медичним страхуванням. Для цього слід реалізувати такі заходи, як: 1) внесення до колективного договору пункту щодо встановлення додаткових відпусток працівникам підприємства, які зайняті в складних та шкідливих умовах; 2) впровадження системи заходів розвитку персоналу та підвищення його кваліфікації (тренінги, майстер-класи, навчання на виробництві новим способам і технологіям приготування їжі) за рахунок роботодавця; 3) встановлення стимулюючих виплат адміністративному персоналу в кінці кожного півріччя за підсумками успішної господарської діяльності; 4) впровадження принципів виробничої демократії через участь персоналу в управлінні підприємством; 5) запровадження системи медичного страхування працівників, які виконують роботу у місцях з підвищеною небезпекою (електричних плит); 6) проведення колективних заходів з метою поліпшення соціально-психологічного клімату в колективі; 7) додаткове матеріальне заохочення працівникам, які принесли реальний прибуток підприємству завдяки своїм професійним та індивідуальним якостям.

Наведемо порівняльну характеристику системи винагороди персоналу до і після впровадження запропонованих заходів у табл. 3.

Таблиця 3

Порівняння чинної та пропонованої системи винагороди персоналу

Чинна система	Пропонована система
Вибір системи винагороди працівника без урахування його побажань	Діагностика трудової мотивації персоналу підприємства, ціннісних орієнтирів і задоволеності працею
Преміювання лише працівників, які беруть участь у приготуванні продукції	Преміювання працівників, які приносять реальний прибуток підприємству
Фіксований відсоток премії, який не передбачає коригувань і перегляду залежно від результатів праці	Впровадження змінної частини грошової винагороди з метою посилення стимулюючого впливу зарплати на продуктивність праці
Однакова зарплата у всіх підрозділах, окрім адміністративного підрозділу в м. Дніпропетровськ	Заробітна плата (постійна частина грошової винагороди) на основі визначення внутрішньофірмової цінності посад та робочих місць
Однаковий соціальний пакет для співробітників всіх категорій	Диференціація соціального пакету для відповідної категорії працівників
	Впровадження корпоративних заходів для забезпечення командної роботи

Джерело: розроблено авторами за результатами власних досліджень

Таблиця 4

Порівняльні показники ефективності системи стимулювання персоналу

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р. (прогноз)
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	131 379	174 354	238 816
Витрати на оплату праці та матеріальне заохочення, тис. грн	13 555	18 669	26 340
Облікова чисельність працівників на підприємстві, осіб	550	610	740
Середньомісячна заробітна плата, тис. грн на особу	2,05	2,55	2,97

Джерело: звіт про фінансові результати досліджуваного підприємства і звіт з праці

На ТОВ «Авіка» у 2014 р. зросли витрати на оплату праці та матеріальне заохочення на 37% порівняно з 2013 р.; це зумовило ріст доходу підприємства на 33%. З введенням нової системи винагороди персоналу ми зможемо спостерігати зростання продуктивності праці, що, в свою чергу, зумовить підвищення якості продукції, зменшення відсотка

браку та, відповідно, більш інтенсивне зростання доходу (табл. 4).

Як бачимо, витрати на оплату праці та матеріальне заохочення в 2014 р. зросли на 5114 тис. грн., а чистий дохід збільшився на 42975 тис. грн. Згідно із запропонованими нами заходами очікується зростання витрат на оплату праці та матеріальне заохочення на 7671 грн. (тобто на 41% порівняно з 2014 р.). Ураховуючи динаміку 2013-2014 рр., можемо очікувати зростання чистого доходу до 238816 тис. грн. Також прогнозуємо збільшення працівників через передбачення необхідності розвитку бізнесу.

Для визначення успішності системи винагороди персоналу необхідно здійснити її оцінку. На нашу думку, оцінка ефективності системи винагороди персоналу має здійснюватися за показниками: плинності кадрів; ефективності роботи персоналу; лояльності персоналу. Якщо плинність кадрів зменшується в динаміці (або взагалі відсутня), спостерігається підвищення ефективності роботи та лояльності персоналу, можна вважати, що система винагороди працівників діє ефективно. Відповідно, протилежні тенденції будуть свідчити про неефективність системи винагороди персоналу. Неефективна система винагороди спричиняє незадоволеність працівників і може призвести до їх демотивації, зниження продуктивності праці, високої плинності кадрів, напруженості у відносинах між співробітниками та керівництвом підприємства. Отже, у цій ситуації необхідно впровадити гнучку систему винагороди, яка має стати адаптаційної до результатів роботи кожного із співробітників. Організація, яка змінює систему винагороди персоналу, часто стикається з його опором. Успішно зміни здійснюються тоді, коли підприємство поширює їх не на всіх працівників відразу, а проводить експеримент в одному з підрозділів. Експеримент апробує пропоновану систему і є дієвим засобом для переконання інших співробітників.

Створюючи систему винагороди персоналу, слід пам'ятати, що ідеальних систем не існує і не варто витрачати ресурси на їх винахід. Навпаки, потрібно добре уявляти собі недоліки реальної системи і можливий вплив цих недоліків на функціонування підприємства, щоб підготуватися до нейтралізації негативних наслідків за допомогою інших методів управління. Слід погодитись з думкою Г. Дмитренка, що дієвість винагород залежить не тільки від їх типу, але і від вибору моменту і частоти. Так, винагорода майже не впливає на співробітників, якщо відхиляється на великий час від періоду досягнень. Важливо створити прозору систему стимулювання, коли кожен працівник впевнений, що винагорода відповідає затраченим зусиллям і досягнутим результатам порівняно з результатами інших співробітників [5]. А за аксіомою, сформульованою Г.В. Осовською, ефективна система винагороди підвищить продуктивність праці персоналу, скеровуючи їх діяльність у потрібне для підприємства русло [6]. Як зазначає П.В. Поліщук, система винагороди буде ефективною тільки в тих умовах, з урахуванням яких вона була сформована. Її ефективність визначається відповідністю цілям і завданням підприємства, а також умовам, в яких вона виникла і використовується [7]. Методи винагороди, застосовувані керівником, обираються відповідно до її стратегії управління персоналом. В нашому випадку, пропонована система винагороди персоналу ґрунтується на моделі, представленій О.О. Гетьман та А.А. Салімовим в науковому дослідженні [8].

Висновки. Дієвість системи винагороди персоналу залежить не тільки від їх типу, але і від вибору часу і місця застосування (точкового чи повного). Персонал потребує впровадження гнучкої адаптаційної системи винагороди праці на основі її постійного оновлення з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників. Слід пам'ятати, що не існує ідеальної чи універсальної системи винагороди персоналу, яка б підходила будь-якому підприємству, але є загальні принципи і спільні мотиватори, описані нами в даній статті, які слід включати до будь-якої системи винагороди.

Список літератури:

1. Овсюк Н. В. Мотивация персонала: сущность и современные проблемы / Н. В. Овсюк // БізнесІнформ. – 2014. – № 2. – С. 205-210. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/motivatsiya-personala-suschnost-i-sovremennye-problemy (Дата доступу: 22.06.2015).
2. Багирова И. Х. Мотивация персонала в условиях кризиса / И. Х. Багирова // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 4 (16). – С. 83-88.
3. Степанова Е. Р. Стимулювання персоналу підприємства в умовах економічної та політичної кризи / Е. Р. Степанова // БізнесІнформ. – 2014. – № 6. – С. 205-210. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-inform.net/pdf/2014/6_0/390_393.pdf (Дата доступу: 22.06.2015).
4. Рибачук-Ярова Т. В. Мотиваційні системи діяльності підприємства / Т. В. Рибачук-Ярова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jrnl.nau. edu.ua/index.php/PPEI/article/viewFile/394/382 (Дата доступу: 27.06.2015).
5. Дмитренко Г. Організаційно-технологічний аспект формування механізму цілеорієнтованої мотивації персоналу / Г. Дмитренко, Є. Чернишова // Вища школа. – 2009. – № 12. – С. 19-28.
6. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами: навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 224 с.
7. Поліщук П. В. Матеріальне стимулювання як основа ефективного управління підприємством / П. В. Поліщук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – Т. 1. – С. 85-87. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_econ/.../085-087.pdf (Дата доступу: 03.07.2015).
8. Гетьман О. О. Вдосконалення системи стимулювання праці на вітчизняних сервісних підприємствах / О. О. Гетьман, А. А. Салімов // Молодий вчений. – 2015. – № 5. – С. 104-108. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/23.pdf (Дата доступу: 06.07.2015).

Гетьман О.А., Шеремет А.В.
Днепропетровская государственная финансовая академия

РАЗРАБОТКА НОВОЙ СИСТЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА НА КЕЙТЕРИНГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализированы теоретические подходы к разработке системы вознаграждения персонала. Рассмотрены виды вознаграждения персонала на кейтеринговых предприятиях Украины. Проанализированы ключевые факторы, влияющие на эффективность системы вознаграждения персонала на кейтеринговых предприятиях. Предложен новый подход к организации эффективной системы вознаграждения персонала на примере конкретного кейтерингового предприятия.
Ключевые слова: кейтеринг, система вознаграждения, нематериальная мотивация, ключевой фактор, эффективность.

Getman O.O., Sheremet A.V.
Dnepropetrovsk State Financial Academy

DEVELOPMENT OF A NEW INCENTIVE SYSTEM AT CATERING ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary
Theoretical approaches to the development of the remuneration system for staff are analyzed in this article. Forms of staff remuneration at the catering enterprises in Ukraine are considered. Key factors are analyzed that affect the efficiency of the system of staff remuneration at the catering enterprises. A new approach to the organization of an effective system of staff remuneration at the example of catering companies is proposed.
Keywords: catering, remuneration system, non-material motivation, key factor, efficiency.

УДК 345.79

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНТЕГРАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ПІДПРИЄМСТВА»

Горобчук І.С.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Здійснено аналіз підходів до визначення поняття «інтеграційна стратегія підприємства». Визначено, що одним зі способів збереження стійкості підприємства в ринкових умовах підприємства є реалізація інтеграційної стратегії. Інтеграційна стратегія може розглядатися як сукупність дій направлених на об'єднання певних частин, економічних суб'єктів в єдине ціле. В концептуальному плані можна виділити наступні аспекти такого типу стратегії. На першому етапі необхідно притримуватись захисної стратегії, суть якої буде полягати в створенні тиску на конкурентів шляхом зниження витрат по вже освоєній продукції. Можливо використовувати також елементи проміжної стратегії шляхом закріплення на ринку конкурентної боротьби та пошуку незайнятих ніким ніш.
Ключові слова: інтеграційна стратегія, трансакційні витрати, синергічний ефект, інституційний підхід, еволюціоністський підхід.

Постановка проблеми. Радикальні зміни в функціонуванні підприємств всіх форм власності викликають послідовний перехід до високо розвинутої соціально орієнтованої економіки інтенсивного типу. Перехід до глобалізованого середовища змушує підприємства використовувати такі методи стратегічного управління, які б забезпечували функціонування на різних ринках, а також повне використання власного потенціалу.

Саме тому консолідація діяльності, тривалі процеси концентрації акціонерного капіталу, обґєднання підприємств і реорганізація вже створених бізнес-груп, міжгалузева та внутрішньогалузева експансія стають найпоширенішими тенденціями інституціонального розвитку національної економіки. Більше того, спроможність підприємства досягнути успіху в конкурентній боротьбі значною мірою залежить від розробки й реалізації дієвої інтеграційної стратегії підприємства, яка передбачає нарощування темпів зростання виробничого підприємства, а також досягнення конкурентних преваг.

Існує багато підходів до трактування поняття «інтеграційна стратегія підприємства». Таку множинність можна пояснити різноманіттям теоретичних моделей підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи теорії підприємств були представлені в працях зарубіжних економістів таких як: Г. Форд, А. Берлі, Г. Мінз, Дж.Р. Коммонс, Б. Беллон, Р. Коуз О. Уільямсон та ін. Проте, в дослідженнях іноземних економістів проявилась тенденція до аналізу конкретних механізмів і навіть окремих елементів механізмів формування інтеграційних промислових об'єднань, зокрема, фінансо-

© Горобчук І.С., 2015

вого контролю, в той час як практично в стороні залишились проблеми становлення та розвитку інтеграційних структур.

Невирішені частини загальної проблеми. В роботах вчених не отримали належного висвітлення особливості створення та пошуку оптимальних форм інтеграційних стратегій підприємств. Дослідження потребують визначення основного поняття інтеграційної стратегії.

Основні завдання наукового дослідження. Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

– визначити основні передумови, фактори та цілі створення формування інтеграційної стратегії;

– теоретично узагальнити поняття «інтеграційна стратегія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо, що саме розуміють науковці під поняттям «інтеграційна стратегія підприємства». Дане словосполучення розглядається при описі основних стратегій управління підприємством.

Під інтеграційної стратегією прийнято розуміти сукупність рішень, які визначають інтеграційні функціонально-управлінські види взаємодій підприємств з іншими підприємствами.

Дане поняття не нове і фактично почали його використовувати в останній третині XIX ст., коли намітилася тенденція до концентрації виробництва і капіталу на базі злиття окремих підприємств і становлення корпоративних форм інтеграції. Це було обумовлено як звуженням сфери застосування вільних капіталів і загостренням конкуренції, так і потребою в укрупненні виробничих форм, для того щоб більш ефективно застосовувати нову техніку, технології, джерела енергії.

Наявність великої кількості відмінностей при поясненні інтеграційної стратегії та відсутність єдиного тлумачення даного поняття свідчать про обмеження наявного його теоретичного обґрунтування Саме тому теоретична база потребує деякої систематизації та виділення найбільш значимих елементів.

Відсутність єдиного підходу до трактування поняття інтеграційної стратегії і до пояснення процесу інтеграції в цілому обумовлює складність та потребу створення цілісної моделі поняття.

В світовій економічній літературі виділились три основні підходи до пояснення інтеграційної стратегії виробних підприємств: технологічна, інституційна, та еволюційна.

Перший підхід базується на виокремленні технологічних процесів як загальної мети інтеграції підприємств. Основні положення підходу базуються на таких аспектах, як зменшення кількості етапів виробничого процесу, забезпечення безперебійної роботи виробництва, наявність бар'єрів для входу на ринок та виходу з нього, економія на масштабі виробництва. Технологічний підхід дозволяє виявити та врахувати виробничі та технологічні обмеження у всіх типах інтеграційних структур. Також підхід дозволяє встановити такі можливості розробки інтеграційної стратегії, які дозволить максимально ефективно використовувати всі наявні ресурси у виробничому процесі. При цьому, автори теорії наголошують на тому, що при горизонтальній інтеграційній стратегії потрібно націлюватись на сукупно менші технологічні витрати, якщо така умова не виконується, це означає, що така форма співпраці не має сенсу. Натомість, підприємства будуть націлені на реалізацію вертикальної інтеграційної стратегії, коли загальні витрати на виробництво всередині об'єднаного підприємства будуть нижчими за рахунок зниження ціни на закупівлю сировини до рівня нижче ринкової. Технологічна межа реалізації інтеграційної стратегії формується при співвідношенні зростання середніх сукупних витрат при збільшені масштабів виробництва.

Інституційний підхід до пояснення інтеграційної стратегії базується на теорії трансакційних витрат та виявленні причин, що обумовлюють інтеграційні процеси. В зв'язку з тим, що характер ринкової економіки не має на меті тільки спосіб ціноутворення та аналізу ринків, то можна стверджувати, що ринок не завжди являється ефективним засобом для реалізації угод. О.І. Уильямсон відмічає, що «фірма ... володіє координуючим потенціалом, який іноді перевищує наявний потенціал ринку» [6]. Основну ціль та результат реалізації інтеграційної стратегії в умовах капіталізму О.І. Уильямсон бачить в мінімізації трансакційних витрат і витрат на виробництво та постійно підкреслює необхідність їх сумарної мінімізації. В якості основної причини виникнення інтеграційних процесів він виділяє мотив пошуку вигід від монопольного стану на ринку та імперативи технологічного розвитку [4]

Р. Коуз в своїй роботі показав, що дослідження в рамках сучасного інституціоналізму тісно пов'язані з проблемами становлення і функціонування сучасних організаційних структур. В той час як ринковий механізм традиційно вважався головним засобом забезпечення господарської координації, Р. Коуз в своїх дослідженнях базувався на тому, що підприємства часто доповнюють ринок в здійсненні даних функцій. Замість того, щоб розглядати межі підприємства, як межі, що визначені параметрами технологій, що використовуються, він запропонував розуміння підприємства та ринку як альтернативних засобів економічної організації.

Відомо, що підприємства для організації своєї діяльності використовують як внутрішні так і зовнішні контракти, які породжують наступні витрати: витрати контролю та трансакційні витрати. При цьому витрати контролю включають витрати на організацію та моніторинг внутрішніх контрактів, а також включають і втрати, які може понести підприємство при неналежному їх виконанні. Можна вважати, що компанії будуть прагнути до інтеграції та заміни внутрішніх контрактів на зовнішні в тому випадку, коли витрати на здійснення контролю об'єднаних організацій виявляться меншими, аніж трансакційні витрати. І масштаби та рівень інтеграції буде визначатись балансом трансакційних витрат і витрат контролю.

Концентруючи увагу на характері контрактної взаємодії між суб'єктами інтеграці,і інституційна теорія розглядає процеси відтворення як побічний процес інституційно оформлених відносин. Разом з тим, це викликає певну статичність інтеграційних процесів, які по своїй суті являються динамічними і це є певним обмежуючим фактором інституційного підходу.

В роботі Г.Б. Клейнера, В.Л. Тамбовцева та Р.М. Качалова під інтеграційною стратегією розуміється встановлення таких взаємозв'язків між підприємствами, які забезпечать довгострокове зближення генеральних цілей сторони, що інтегрує та сторони, що інтегрується. Відносини чистої конкуренції при інтеграційних процесах замінюються одним з варіантів співробітництва, при цьому спектр можливостей такого співробітництва розповсюджується від слабкої взаємодії до прямого управління, при якому ринкові відносини замінюються внутрішньо фірмовими поставками. Еволюціоністська концепція розглядає інтеграцію виробництва як динамічний процес, значний вплив на який виявляють фактори зовнішнього середовища. Представники

еволюціоністського підходу досліджують об'єктну направленість інтеграційної стратегії одночасно і на процес об'єднання окремих елементів у єдине органічно ціле, що характеризується формуванням цілісної структури з єдиною системою, і на явище, що є результатом об'єднання диференційованих підприємств в єдине ціле, яке перебуває в стані гармонічної врівноваженості та впорядкованого функціонування. Акцентується увага представників підходу і на рисах інтеграційної стратегії як напряму розвитку підприємства, що має на меті вираження наступних системних рис інтеграції: цілісність, націленість розвитку, структурність та синергетичний ефект.

Зовнішнє середовище підприємства є результатом безперервної взаємодії між різними суб'єктами господарської діяльності і перебуває у стані постійної змінюваності, що і визначає тенденцію посилення нестабільності умов господарювання.

В рамках еволюціоністської концепції корпорація розглядається як активний суб'єкт, що формує економічні відносини. Для успішного функціонування такого суб'єкта розробляються і реалізуються стратегії, які повинні враховувати поведінку конкурентів, основних постачальників, а також дії держави. При цьому, корпорації, особливо великі, стають активними учасниками формування мікро- та макроекономічної політики держави. З позиції еволюціоністського підходу інтеграційна стратегія буде представляти собою один із варіантів стратегії розвитку і розширення діяльності компанії. Таким чином, компанія буде активно впливати на зовнішнє конкуренти середовище, формуючи його таким способом [2].

Органічна поєднаність частин в одне ціле є невід'ємною ознакою процесу інтеграції. Є декілька підходів до пояснення сутності даного принципу: заперечення можливості кореляції між цілим та його частинами, і позиція – ціле є сумою своїх частин, яка відображає сумарно-механістичний погляд на взаємовідносини цілого та його частин. Це означає, що роль і функціональна направленість складових сформованої інтеграційної структури визначається не стільки вихідними даними, скільки природою зв'язків і відносин між ними.

В економічній літературі розкривають наступні функції інтеграційних стратегій:

– засіб поєднання зусиль у вирішення задач, які представляють загальний інтерес для партнерів;

– засіб вирішення протиріч між партнерами;

Таблиця 1

Вплив факторів зовнішнього середовища на мотиви формування інтеграційної стратегії

Характеристика зовнішнього середовища	Передумови та мотиви формування інтеграційної стратегії
Кон'юнктура	
Наявність та посилення конкуренції.	1. Прагнення до взаємодоповнюваності в області НДДКР. 2. Прагнення до підвищення значущості в економіці, статусу (перед інвесторами та партнерами). Покращення ділового іміджу. 3. Прагнення визнати розділ сфер впливу. 4. Можливість консолідувати інвестиційні ресурси
Ризики, падіння попиту, цін на продукцію	Диверсифікація виробництва
Структура галузей економіки, характеристика ринків	
Сильна концентрація виробництва та монополізація ринків	Реструктуризація промисловості
Особлива роль для бюджету платежів та внесків від галузі, важливість галузі для економіки країни	Контроль країни за діяльністю підприємств, отримання платежів до бюджету. Збереження керованості життєво важливими галузями. Збереження керованості в ланці «підприємство-об'єднання» в рамках традиційних господарських зв'язків, запобігання розпаду унікальних виробничо-технологічних комплексів.
Неконкурентоспроможність галузей, підприємств, депресивний стан окремих секторів економіки	Прагнення посилити ринкову владу. Захисна реакція макрорівня.
Регіональна економіка	
Регіоналізація економіки, отримання самостійності регіонами, низька якість інформації	Скорочення трансакційних витрат
Економічні умови	
Інфляція, скорочення бюджетного фінансування	Можливість знизити необхідність в оборотних засобах, перейти на внутрішні взаєморозрахунки
Інвестиційна криза	Потреба в капіталі
Несприятливі умови ведення бізнесу	
Наявність значного податкового навантаження та його ріст	Прагнення зменшити податкове навантаження
Висока вартість виведення надлишкових основних фондів	Комбінування взаємодоповнюючих ресурсів, можливість використання надлишкових фондів.
Загроза банкрутства, кризи	Прагнення забезпечити стабільність та виживаність, запобігти кризі
Висока значущість хороших відносин з органами влади. Міцні позиції бюрократичного апарату	Прагнення укріпити відносини з органами влади. Надія на полегшення відстоювання інтересів в державних інстанціях. Прагнення легально використовувати механізми вдосконалення відносин власності.
Макроекономіка	
Глобалізація в економіці	Прагнення забезпечити стабільність в умовах ринків, які швидко змінюються. Отримання синергетичного ефекту за рахунок зростання ринкової влади (мотив монополії).

– засіб вдосконалення структури асортименту і підвищення якості продукції, що виготовляється;

– засіб, що дозволяє повністю задіяти з високою віддачею наявні господарський та науково-технічний потенціали;

– засіб доведення продукції, що виготовляє підприємство, до споживачів;

– інструмент корпоративного будівництва, планування та управління;

– важіль розподілу та перерозподілу засобів виробництва та капіталу за напрямками та підприємствами;

– інструмент збалансованості конкретних потреб замовника і ресурсних можливостей виробників, встановлення пропорцій між виробництвом та споживанням;

– стимулятор науково-технічного прогресу та інноваційного потенціалу.

Реалізація інтеграційної стратегії виступає однією з форм розвитку підприємства та, як правило, спричиняє зміну не лише організаційної структури підприємства, але і його фінансового становища, прав власності на продукцію, та в цілому – положення в галузі. Тому економічну сутність інтеграційної стратегії слід розглядати комплексно, беручи до уваги все різноманіття економічних відносин, що виникають при її здійсненні.

Гарантією стійкості роботи підприємств є їх здатність адаптуватися до умов зовнішнього економічного середовища шляхом відповідних перетворень. Одним з таких способів збереження стійкості підприємства в ринкових умовах є реалізація інтеграційної стратегії.

Процес формування інтеграційної стратегії повинен базуватись на принципах довгострокового розвитку структурованої системи. В концептуальному плані можна виділити наступні аспекти такого типу стратегії. Спочатку необхідно притримуватись захисної стратегії, суть якої буде полягати в створенні тиску на конкурентів шляхом зниження витрат по вже освоєних видах продукції. Можливо використовувати також елементи проміжної стратегії шляхом закріплення на ринку конкурентної боротьби та пошуку незайнятих ніким ніш.

Можна узагальнити все вищезазначене та сформувати наступне визначення інтеграційної стратегії підприємства – це встановлений та переглядуваний набір шляхів функціональної та організаційної інтеграції підприємств з іншими для максимального використання потенціалу підприємства та досягнення стратегічних цілей, забезпечення поновлюваної відмітності та прибутковості.

Інтеграційна стратегія підприємства направлена на розвиток та використання потенціалу організації. Варто зазначити, що для виробничих підприємств відкриває нові можливості для розвитку та розширення виробництва, а також для його здешевлення.

Особливістю інтеграційної стратегії є те, що вона з однієї сторони представляє собою варіант корпоративної стратегії направленої на участь підприємства як єдиного цілого в процесах інтеграції, які проходять в зовнішньому середовищі.

З іншого боку, інтеграційна стратегія може виступати в якості виду функціональної управлінської стратегії підприємства, в якій будуть вирішуватись стратегічні питання зміни внутрішньої та зовнішньої структури.

Однією з головних причин прагнення до формуванні інтегрованих структур є отримання та посилення синергетичного ефекту, тобто взаємодоповнюючої дії активів двох або більше господарюючих суб'єктів, сукупний результат яких перевищує суму результатів їх окремої діяльності.

Розглянемо вплив зовнішніх факторів на передумови формування інтеграційної стратегії (таблиця 1).

Висновки. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що підходів до визначення поняття багато, але вони не охоплюють повноти поняття.

Таким чином, в статті запропоновано визначення поняття інтеграційна стратегія підприємства як встановлений та переглядуваний набір шляхів функціональної та організаційної інтеграції підприємств з іншими для максимального використання потенціалу підприємства та досягнення стратегічних цілей, забезпечення поновлюваної відмітності та прибутковості.

Список літератури:

1. Анискин Ю. П. Корпоративное управление инновационным развитием / Под ред. Ю. П. Анискина. – М.: Омега-Л, 2007. – 411 с.
2. Белозубенко В. С., Усова А. С. Онтология интеграционных процессов на уровне регионов мира // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая.- 2005. – Вып. 91. – С. 79-86.
3. Белоусенко М. В. Загальна теорія організації: організаційна еволюція індустріальної економіки.- Донецьк: ДонНТУ, 2006. – 432 с.
4. Бутыркин А. Я. Вертикальная интеграция и вертикальные ограничения в промышленности: Монография. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 200 с.
5. Клейнер Б. Г. Эволюция институциональных систем. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
6. Пригожин А. И. Методы развития организаций. – М.: МЦФЭР, 2003. – 864 с.

Горобчук И.С.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ИНТЕГРАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ»

Аннотация
Проведен анализ подходов к определению понятия «интеграционная стратегия предприятия». Определено, что одним из способов сохранения устойчивости предприятия в рыночных условиях предприятия является реализация интеграционной стратегии. Интеграционная стратегия может рассматриваться как совокупность действий направленных на объединение определенных частей, экономических субъектов в единое целое. В концептуальном плане можно выделить следующие аспекты такого типа стратегии. На первом этапе необходимо придерживаться защитной стратегии, суть которой будет заключаться в создании давления на конкурентов путем снижения расходов по уже освоенной продукции. Возможно использовать также элементы промежуточной стратегии путем закрепления на рынке конкурентной борьбы и поиска незанятых никем ниш.
Ключевые слова: интеграционная стратегия, трансакционные издержки, синергический эффект, институциональный подход, эволюционистский подход.

Gorobchuk I.S.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ANALYSIS OF APPROACHES TO THE DEFINITION OF «ENTERPRISE INTEGRATION STRATEGY»

Summary
The analysis of approaches to the definition of «enterprise integration strategy.» Determined that one way to preserve the sustainability of the enterprise in market conditions of the company is to implement the integration strategy. Integration strategy can be seen as a set of actions aimed at the unification of certain parts of economic actors together. In the conceptual plan are the following aspects of this type of strategy. The first step is to follow the defense strategy, the essence of which will be to create pressure on competitors by lowering costs for already-developed products. You may also use intermediate elements of the strategy through consolidation of market competition and the search for unoccupied niches anyone.
Keywords: integration strategy, transaction costs, synergy, institutional approach, evolutionary approach.

UDC 65.011.47

STRATEGIES AND METHODS OF PRODUCTION AND RESOURCE POTENTIAL MANAGEMENT IN AGRARIAN ENTERPRISES

Grinchuk Ju.S.
Bila Tserkva National Agrarian University

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Strategies of the production and resource potential's development can be determined by the characteristics of its structure and specialization. The choice of the right one is complicated by the risk and crisis in the financing of agrarian production, especially at small and medium agribusiness. However, the evaluation and diagnosis of industrial situations allow at least three basic methods: cost leadership, differentiation and focusing. It is advisable to involve experts and analysts of resource, production factors and market to their development.
Keywords: production and resource potential, strategies, methods, management, evaluation, diagnosis, cost leadership, differentiation.

Problem's formulation. Sustainable development of agrarian enterprises depends on the choice of effective strategies as for the use and formation of production and resource potential. In modern conditions the place of agrarian enterprises, as well as the entire national economy into the world economy and the world markets does not correspond to their natural, industrial and intellectual potential. This fact has a significant increase of its reserves and economic growth. In the last decade due to the change of ownership and the terms of economic relations between economic entities had developed methods of quantitative assessment of the resource potential of agrarian enterprises, allowing its components to analyze the impact of the results of production activities, the interests of company are becoming more practical and scientific.

Analysis of recent research and publications. Formation of resource management strategies of agrarian companies had been discussed by many national and foreign scientists and economistsincluding P.T. Sabluk, A.V. Ulyanchenko, D.I. Kokorin, O.I. Kotikova, A.V. Klyuchnyk, O.M. Vyshnevskaya, O.V. Vasylenko, O.V. Prokopenko, N.M. Sirenko, O.V. Shebanina, I.I. Cherven, Kaplan Robert S., David P. Norton, P.I. Ansoff etc.

© Grinchuk Ju.S., 2015

Unsolved aspects of the problem. However, it is necessary to note that the problem of management of the agrarian sphere's resource potential of economy and development of its strategic development had not been properly investigated.

The purpose of the article. Justification of the strategy and management of production and resource potential of agrarian enterprises on the basis of cost leadership, differentiation and focusing.

The main material. I. Cherven, V. Shebanin [8, p. 107] claim that the main tool in the strategic management of production and resource potential is the use of balanced scorecard where it must be determined by each component of resource potential. A. Sytkovska [7, p. 8] offers to manage risks to achieve a suspension system. Methods of analyzing resource potential of the company, according to which productivity are represented in the complex ratio of fund stocks and employees knowledge (as it was outlined in the studies of I. Ansoff [1, p. 257]. Recent publications on the determination of resource potential's values give us and opportunity to define the controversial nature of this issue. Thus, the key to successful resource usage by agrarian enterprises is the implementation of organizational and economic measures in order to ensure the effective development of their units and coordination of interaction between them.

It is necessary to analyze the environment, which includes the assessment of suppliers, competitors and customers, as well as analysis of the proposed company and competitors' products to identify the stage of the life cycle and its possible replacement. This test is done on the basis of mapping strategic groups to determine the position of the company among competitors and directions of its development in the existing competitive environment. Also it is necessary to conduct market research to identify consumers' preferences and evaluation of suppliers to determine the quality of raw materials and their prices in the industry. For the strategy's development it is necessary to make an integrated analysis of the company; to conduct a comprehensive analysis of the effectiveness of foreign economic activity on the basis of financial and economic analysis, SWOT matrix assembly and group of economic indicators in BSC that clearly reveal the internal capabilities of the enterprise.

According to the definition of «strategic recruitment» it should be defined the coordinate policies of different types. Agrarian enterprise can achieve common goals providing balance strategies validity of the certain type interaction, which promotes their mutual «strengthening», i.e. achieving synergy. «The Power» of common strategies of agrarian enterprises had increased due to the balance of «portfolio», which shows the directions of its activity. Some enterprises' activities is effectively implemented with functional and consistent resource strategy and adapted to the higher level of strategies. The coordination between different types of strategies is «conceptual glue» that combines certain activities – both industrial (business) and management [3, p. 32].

In a market economy the process of resource support of agrarian enterprises has the shape of the procurement process. For vendor it is a stage of the reproduction completion; for the consumer it is the stage at which financial resources and money capital become one of the production process's elements. The company's activities should be aimed at studying the market conditions to ensure their production process with minimal losses. Farm managers, prevailing «portfolio», can determine the quantity, quality, structure, price, delivery and suppliers for certain types of resources based on market opportunities, consumer needs and demands of productions available in the company and scheduled for delivery in order to produce the required products. Resource strategies essentially depend on the situation on the relevant markets. Today there is intensive supply of different resources and as a result, there is a great choice of resource strategies on the most attractive markets, characterized by a wide range of «price – quality» options with complementary resources such as geographic diversity and more.

In recent years, mankind has realized the limitations of natural raw materials (according to representatives of the Club of Rome, the peak primary production per capita of the Earth was at the end of 1960); the prominent feature was the rapid growth of resources' prices. Deficiency of some resources is tried to be overpassed in different ways, including through the development of resource saving technologies, the use of synthetic materials, etc. But these measures not always help to achieve the desired results. The physical lack of resources is complemented by political constraints in the supply of certain components in different countries.

It means that it is necessary to pay attention to the two-way communication between product-trade and resource policies. Because not only the end-users' needs define the product-trade policies and adequate resources for their implementation, but also the availability and quality of resources affect the content and quantity of food strategies. This, of course, complicates the development of «strategic recruitment» but does not go beyond the usual assessments: 1) what has to be produced; 2) what can be produced within existing resources.

I. Ansoff proposes to develop resource strategies using a similar approach to the definition of SSASZ on forming the product-commodity strategies, identifying resource needs of the enterprise through a «zone of strategic resources» (ZSR), which characterize the situation regarding the provision of certain types of resources needs of the enterprise. The zone of strategic resources is a market segment where there is a certain set of companies-suppliers that can provide the market launch of commodity range and promote rhythmic functioning of its supply-management system [1, p. 142].

To work with each ZSR the different resource strategies are developed with certain system limits and content of measures' policy. However, at each time interval the types of resource strategies should be combined with the previous one that without any doubt defines the overall strategic plans and programs. Through monitoring and analysis of the general plans and programs of resources' providing and specific strategic plans and programs, the resource control systems and coordinating the resource allocation between different departments can be developed. As an example, the implementation of enterprise's primary function which had been stated at the early stages of its development. Each company works with different ZSR (their main groups are shown in Fig. 1), the list of which is predetermined by the peculiarities of external and internal environment of its activities.

The resource strategy is a generic model of agrarian enterprises in the ZSR action in order to achieve its goals through the coordination and allocation of resources between different areas of its activity [2, p. 35]. Key elements, which are necessary to be considered when developing resource strategies, are shown in Fig. 1. Besides, it is essential to develop the following measures:

– Reducing of resource requirements;
– Improving the quality of resources;
– Increasing complexity and resource use;
– Optimization of time and resources for the development and implementation of resource strategies.

Resource strategies are the type of security strategies «strategic recruitment», which determined the behaviour of enterprise strategy in the ZSR, the forms and methods of delivery, policy creation of insurance reserves; distribution and replenishment. Implementation of resource strategies also means fostering a new or converting existing resource potential of the agrarian enterprises, as the number, value and target orientation of resources «set» the main target of enterprises' productive capacity [5, p. 124].

The recourses groups which are shown in Fig. 1 must be considered, analyzing and developing measures of agrarian enterprises' ensuring by them. The practice of Ukrainian agrarian producers shows that material forms of resources, as a rule, are in the focus of managers. But the neglect of specific resources, finance, information, energy and human capital in determining production and resource support of agrarian enterprises has a pure practical consequence: one-sided intensive development of the company, which ultimately determines the strategy of its extensive, costly activity with the inevitable loss of competitiveness.

The distribution of inputs is one of the major components of resource strategies. It reveals the priority in the development of certain activities. That means that managers can make decisions as for the priority of investing in a new direction by reducing investments in already mastered one. The strategy in the first stages of strategic management had been discussed as the way of resource allocation, so a lot of attention had been paid to the development of decision support models for the distribution of inputs.

In terms of sustainable supply and production process that are in the early stages of their «life cycle», the simulations movement of resources can be used depending on output changes, structure and range of produced products. The world and domestic experience had proved the effectiveness of multi optimization problems of supply and distribution of productive resources between different activities. The study of the production supply with different resources depending on the degree of development, operation and potential of agrarian enterprise can ground this theory.

It is typical for today to suggest that the concept of harmonious functioning in the crisis has not been proposed. Agrarian formations tried to adapt their production systems in order to change economic conditions, excluding from land turnover the agrarian lands, placing energy-intensive cultures in approximate closeness to the products' delivery, processing or consumption points, dramatically reducing livestock etc. But most of these measures had been taken by households along with violation of organizational and economic, agronomic and veterinary requirements had led to more substantial imbalance of production and resource potential [4, p. 138].

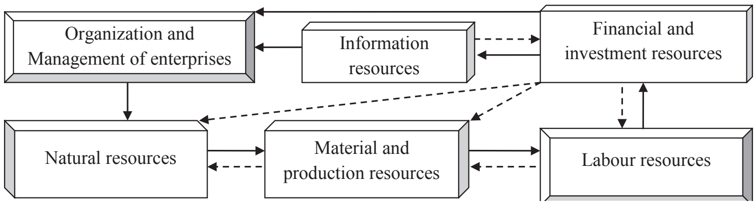

Fig. 1. Schematic diagram of the resources interconnection of agrarian enterprises (Authoring)

Development strategy of agrarian units must be built based on the present conditions, which are determined by the following symptoms that characterize the condition of agrarian management areas, its production and resource support: limited working capital, a large number of small and medium enterprises by increasing the concentration of production and capitalization in the form of large holdings; reduction of government support of rural producers; reducing the requirements of state control over the crop rotation and ecological parameters of production; slow innovation; lack of the investment resources; reduction of labour potential in agrarian sphere; a significant number of unemployed and deregulation of the agrarian labour market; increase of agrarian exports and domestic output of agrarian enterprises on the international agrarian markets.

The situation with resource usage in agrarian enterprises is complicated by the traditional agriculture and its branches, unavailability of attracting modern technologies of energy and resource saving for a large part of the agrarian business management, lack of skilled resource conservation and management of industrial and resource potential, inefficient use of available production resource and other potential of agrarian production. Ukraine has not received proper distribution of regional and local programs of integrated, competitive development of agrarian and resource management. Therefore, the development of such programs would promote the rational use of production and resource potential of the agrarian business entities.

Using reserves to increase the efficiency of agriculture in Ukraine due to the influence of social and economic factors require measures which are aimed at increasing productivity. The main ways of productivity increasing is personnel training, practical promotion, the organization of scientific and technological support of the production. The development of agriculture in future Ukraine should provide a solution to the problem of food security and achieve maximum food self-sufficiency by agricultural products.

In the agrarian enterprises' operation the main problems are caused by the previous period when the flawed production structure, irrational resource, lack of market infrastructure and so on had been taken place. Therefore there is a need for governmental intervention not only in pricing but in the following functions: providing legal and social environment for the effective functioning of the agrarian market in general; support and promote free competition between manufacturers of all links of AIC; reallocation of resources at all stages of production and processing; implementation of effective foreign policy on raw materials market and so on. Thus, the key to successful resource usage by our agrarian enterprises is the implementation of organizational and economic complex of measures in order to ensure the effective development the sustainable units' coordination and interaction between them (Fig. 2).

One of the way to achieve the main strategic goal as for resource usage by the agrarian enterprises in the long run is improvement of its international business activity. To ensure the competitiveness of agrarian enterprises in foreign markets there is a strong need to develop strategy of foreign economic activity, that is the only direction that will consider internal resources and capabilities of enterprises and market conditions in which they have to operate.

In a highly competitive and rapidly changing situation the national agrarian enterprises should not only focus on the internal state of affairs, but also produce long-term strategy of behaviour which would allow them to keep pace with the changes in their environment. Therefore, the research strategies and management potential of the enterprise to achieve maximum economic effect is also of high importance. There is no strategy, common for all companies, as well as there is no single universal strategic management [6, p. 8].

An important source of information for formulating strategic goals is information about potential analysis in order to evaluate the reality of the goals, to forecast possible changes and choose the most effective strategy for the organization. The content of the strategic analysis is that if you understand the competitive dynamics of the industry, we can think about what steps do you need to change to use certain other advantages or competence.

Besides forecasting, the strategic analysis task is also the identification, development and protection of competitive strategic success factors. Important success factors of the company are resources usage and management. The principal difference between the resource approaches is determined by the need for resources is not derived from the market position of the company, most of its resource potential causes successful performance on the market. The basis of the resource approach is the obvious fact that each company has a variety of resources, which it may choose in the market of production factors and combine in accordance with the capabilities.

If a company makes the choice and combination of resources better, faster, it may have more guarantees for the ultimate market success. Strategic analysis of enterprises' capacity should be first started from the study of industry's the structure. For optimal results of the strategic management of enterprises' capabilities it is necessary to become a producer with the lowest cost or to be different for the buyers who would be able to pay the highest price to get the special products. These two areas can be divided into several methods:

Cost leadership. With this method, the company seeks to minimize costs that could allow the company if necessary to carry out price competition. It can also be a source of income that can be reinvested in production to improve product quality, while the price of these products will meet the average price for the industry. Thus, the low cost does not provide a competitive advantage, and the possibility of low cost improves competitiveness.

However, there are some risks, such as excessive focus on efficiency can lead to response loss as for the changing of customers' requirements; there are many ways to achieve low cost which can be can be easily copied; the competitors are able to set the price at marginal cost, because they have other, more profitable product lines, which cover more than fixed production costs.

Differentiation. The strategy of differentiation is not only what we need something different. The key to success during differentiation should be unique, which is valued by buyers. However, the strategy of differentiation has also some risks among which there are the basis of achieving differentiation can easily be copied, in this case competition in turn on price; agrarian enterprises, oriented to the wide differentiation can be pushed by companies which are focused on one specific segment; if the company ignore the costs of differentiation, the price increase will not lead to increased profits.

Focusing. The strategy involves the selection of focus segment or group of segments in the industry and meets the needs of this segment more effectively than competitors can make that serve a broader market segment. The strategy of focusing can be used by agrarian enterprise, which is the cost leader and by differentiator that meets the special requirements of the market segment in a way that allows to assign a high price.

Conclusions and suggestions. Selection of management strategies as for the production and resource potential of agrarian enterprises management should be based on rather complicated methods and approaches: cost leadership, differentiation, and focusing. Senior management of entities in the current market conditions of uncertainty, crisis symptoms, and subsidence of markets should give more attention to analysts and other professionals in this process. Otherwise, without carefully conducted strategic analysis, method development and use of the capacity the random choice of strategy can take place. Experts' involvement will allow selecting the strategy of sustainable rational resource usage in order to get into the in a competitive environment which can lead to the increased efficiency and competitiveness of primary production.

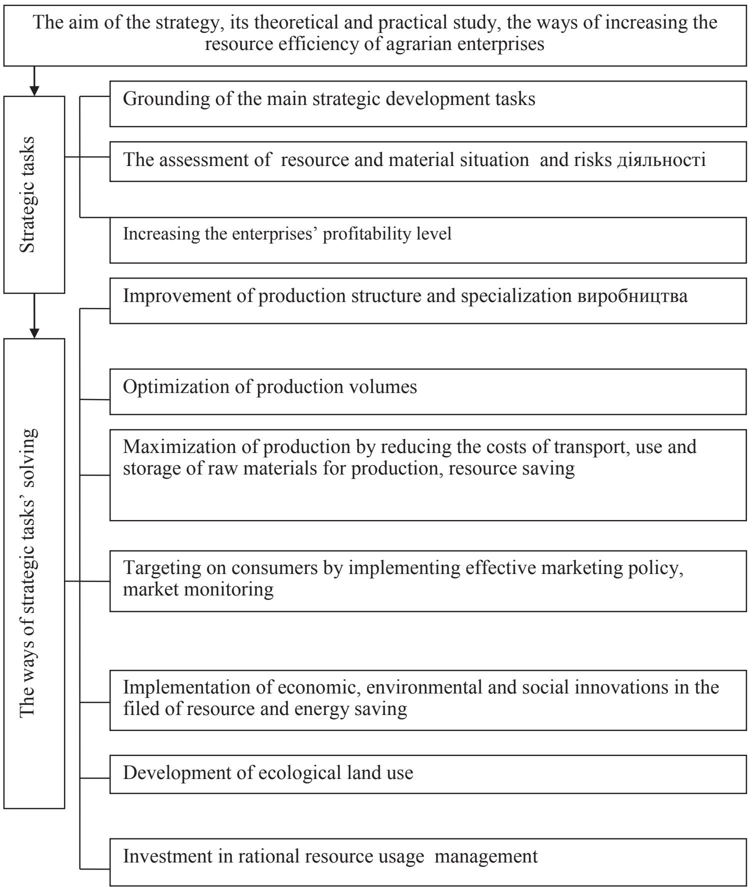

Fig. 2. Strategy of increasing of agrarian enterprises' efficiency based on rational use of production and resource potential (the Authoring)

References:
1. Ancoff I. The new corporate strategy / Igor Ansoff [trans. from English. ed. N. Kapturevskyy]. – St. Petersburg: Publishing house «Peter», 1999. – P. 416.
2. Berezina L. M. Production function and resource potential of agrarian companies / L. M. Berezina // News HNTUSG: Economic science. Market transformation of AIC Economy. – № 31. – H.: HNTUSG, 2006. – Pp. 64-68.
3. Vyshnevska O. M. Reproduction of resource potential of the regional agrarian sector / O. M. Vyshnevska, O. A. Litvak // Ekonomist. – Kyiv, 2012. – № 2. – Pp. 32-34.
4. Klyuchnyk A. V. Influence of external economic activity on formation of enterprises' competitiveness / A. V. Klyuchnyk // News of Sumy National University: Sumi, 2011. – № 6/1 (48). – Pp. 136-139.
5. Improvement of economic efficiency of material and technical data use by the agrarian producers: monography / V. S. Shebanin, I. D. Burkovsky, I. I. Cherven, O. V. Chorniy. – Nikolayev: MNAU, 2013. – P. 196.
6. Sabluk P. T. Clustering as a mechanism of competiveness increase and social orientation of agrarian economy / P. T. Sablyuk, M. F. Kroyvko // Ekonomics of AIC. – 2010. – № 1. – Pp. 3-12.
7. Sytkovska S. A. Agrarian companies' competitiveness: position and prospects / S. A. Sytkovska // Ekonomy. Finansi. Law. – 2012. – № 6. – Pp. 6-9.
8. Shebanina O. V. Modern situation and the main ways to improve the structure and sizes of land rent fee / O. V. Shebanina // News HNTUSG. Ekonomic Science. – 2007. – № 54. – Pp. 105-109.

Гринчук Ю.С.
Білоцерківський національний аграрний університет

СТРАТЕГІЇ ТА МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ВИРОБНИЧО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація
Стратегії управління розвитком виробничо-ресурсного потенціалу визначаються особливостями його структури та спеціалізації. Їх вибір ускладнюється ризиками та кризою фінансування аграрного виробництва, особливо на рівні малого та середнього агробізнесу. Однак оцінка та діагностика виробничих ситуацій дозволяє використовувати принаймні три основні методи в основі стратегій: лідерства по витратах, диференціації, фокусування. До їх розробки доцільно залучати фахівців-аналітиків ресурсозабезпечення, факторів виробництва, ринку.
Ключові слова: виробничо-ресурсний потенціал, стратегії, методи, управління, оцінка, діагностика, лідерство по витратах, диференціація, лідерство по витратах.

Гринчук Ю.С.
Белоцерковский национальный аграрный университет

СТРАТЕГИИ И МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ПРОИЗВОДСТВЕННО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Стратегии управления развитием производственно-ресурсного потенциала определяются особенностями его структуры и специализации. Их выбор осложняется рисками и кризисом финансирования аграрного производства, особенно на уровне малого и среднего агробизнеса. Однако оценка и диагностика производственных ситуаций позволяет использовать по крайней мере три основные методы в основе стратегий: лидерства по издержкам, дифференциации, фокусировки. К их разработке целесообразно привлекать специалистов-аналитиков ресурсообеспечения, факторов производства, рынка.
Ключевые слова: производственно-ресурсный потенциал, стратегии, методы, управление, оценка, диагностика, лидерство по издержкам, дифференциация, лидерство по издержкам.

УДК 330.322.01/161:001.4

РОЗВИТОК КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ІНВЕСТУВАННЯ З ОГЛЯДУ НА ПАРИТЕТНІСТЬ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Сас Н.М.
Донбаська державна машинобудівна академія

Розглянуто теоретичні засади та передумови розвитку категоріального апарату інвестування, проаналізовано основні наукові підходи до визначення інвестицій. Доведено, що інвестиції являють собою взаємовигідні вкладення для держави, регіонів, суб'єктів підприємництва та інвесторів. Запропоновано інвестиційним капіталом вважати сукупність ресурсів у всіх формах, що вкладаються у розвиток та відтворення окремих об'єктів з метою отримання прибутку (з боку інвестора) або залучаються суб'єктами національної економіки різних рівнів через потребу досягнення економічного, екологічного, соціального та інших видів ефекту. Розвинуто категорії інвестиційного потоку та інвестиційного процесу. Зроблено висновок про необхідність розробки та впровадження кардинально революційних підходів до державного регулювання інвестиційними процесами.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційний потік, інвестиційна діяльність, інвестиційний процес, інвестиційний капітал.

Постановка проблеми. Сучасний фінансово-економічний стан України, що характеризується падінням ВВП, обсягів виробництва та реалізації промислового виробництва, відповідного скорочення обсягів експорту високотехнологічної продукції на користь збільшення питомої ваги сировинних галузей економіки у експорті, зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробництва на фоні обмежених фінансових можливостей оновлення виробничих потужностей обумовлює необхідність переосмислення підходу до регулювання економічних відносин у національній економіці, у тому числі за рахунок активізації інвестиційних процесів.

З огляду на означене, виникає завдання з'ясування сутності категорій, що пов'язані із перебігом інвестиційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що дослідженню інвестицій, інвестиційної діяльності та інвестиційного процесу присвячено значна кількість наукових праць вітчизняних та закордонних економістів: І.О. Бланка, З. Боди, М.П. Бутко, А.П. Дуки, І.Н. Карпунь, Д.Л. Левчинського, А.А. Пересади, К.П. Покатаєвої, В.Г. Федоренка, Д.В. Черваньова, Т.Ю. Шаповалової, У. Шарпа та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Тенденції розвитку економічної науки, її методологічного та методичного підґрунтя, що базуються на трансформаційних та глобалізаційних перетвореннях економічної сфери суспільства та руху капіталу, вимагають подальшого дослідження підходів до змістовного наповнення характеристики та факторів перебігу інвестиційних процесів. Логіка такого дослідження полягає у послідовному визначенні інвестицій, інвестиційного середовища та клімату, інвестиційних потоків, інвестиційного процесу.

Мета статті. Метою статті є розвиток категоріального апарату інвестування з огляду на паритетність інтересів учасників інвестиційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Зупиняючись на введені до вітчизняної наукової термінології «інвестиції», слід відзначити його зв'язок із розвитком ринкових відносин наприкінці 80-х років XX століття. Проте, у той час інвестиції фактично ототожнювалися із капіталовкладеннями. У сучасні науці категорія є однією із найпоширеніших у застосуванні та складається із багатогранності її трактування. Погляди вітчизняних та закордонних вчених, а також довідникового та законодавчого визначення інвестицій систематизовано за певними морфологічними ознаками.

Виокремлено підхід, згідно з яким інвестиції розглядаються як вкладення капіталу у всіх формах. При цьому не деталізується ані напрям вкладення, ані його мета.

Наступна група визначень пов'язана із трактуванням інвестицій, як тих, що спрямовані на збільшення виробничих ресурсів суспільства. Такий підхід звужує зміст категорії до реальних інвестицій, капіталовкладень, що не відповідає наявному вкладанню капіталу у цінні папери, яке призводить до зростання фінансової бази забезпечення функціонування об'єкту інвестування.

Роблячи акцент на вкладенні капіталу з метою отримання вигоди в майбутньому, інша група поглядів на зміст інвестицій не враховує зацікавленості у інвестиційній діяльності не тільки інвесторів, але й держави (наприклад, реальні інвестиції призводять до розширення обсягів виробництва, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції); найманих працівників (інвестиції створюють умови для підвищення зайнятості населення). Отже слід погодитися із Дукою А. П., який відзначає, «що інвестиції, які вкладають у реальний сектор національної економіки, призводять не тільки до отримання прибутку, а й забезпечують різного роду інші (економічний, енергетичну безпеку тощо) ефекти, у тому числі й соціальний ефект, а також розвиток соціальної інфраструктури» [1, с. 46]. Подібної думки додержується значна кількість науковців, що формує найчисельнішу групу у визначеннях інвестицій.

І.А. Бланк [2], Т.Ю. Шаповалова, Н.В. Фесенко [3], Покатаєва К.П. [4], не заперечуючи означених положень, додають ризикований характер вкладень та часовий аспект. Це є цілком обґрунтованим, адже ринкові умови, трансформаційний характер фінансово-економічної системи, політичні аспекти, глобалізаційні процеси викликають турбулентність економічних відносин у національній економіці, невизначеність майбутнього, динамізм чинників зовнішнього оточення. Відповідно, ризик у сучасних умовах є невід'ємною складовою будь-яких господарських операцій.

Найбільш близьким до авторського розуміння інвестицій є підхід до їх трактування, запропонований Д.Л. Левчинським [5]. Науковець вказує на їх значимість в межах держави та регіону, пов'язує інвестиції із забезпеченням соціально-економічного розвитку, екологічної рівноваги та якості життя населення, отриманням економічного, соціального, екологічного та інших видів ефекту. Проте, у даному визначені не вказано на зацікавленість інвестора у вкладенні, тобто, на наш погляд інвестиції являють собою взаємовигідні вкладення для держави, регі-

© Сас Н.М., 2015

онів, суб'єктів підприємництва та інвесторів. Тобто, можна стверджувати, що інвестиції базуються на рівноцінній зацікавленості всіх рівнів національної економіки (макро-, мезо- та мікрорівня), суспільства та інвесторів. Відповідно, інвестиціями пропонується вважати вкладення фінансових, матеріальних, інтелектуальних, інформаційних ресурсів у розвиток та відтворення окремих об'єктів, обумовлені паритетним задоволенням інтересів суспільства, учасників всіх рівнів національної економіки (макро-, мезо- та мікрорівня) та інвесторів у досягненні фінансового ефекту (для інвестора) та економічного, екологічного, соціального та інших видів ефекту (для національної економіки та суспільства).

Відповідно, інвестиційним капіталом будемо вважати сукупність ресурсів у всіх формах, що вкладаються у розвиток та відтворення окремих об'єктів з метою отримання прибутку (з боку інвестора) або залучаються суб'єктами національної економіки різних рівнів через потребу досягнення економічного, екологічного, соціального та інших видів ефекту.

Враховуючи, що автор додержується думки про наявність не тільки фінансової форми інвестицій, а й матеріальної, інтелектуальної та інформаційної, слід вказати на недоцільність сприйняття інвестиційних потоків лише як фінансових. Звертаючись до наданого нами визначення інвестицій, вважаємо за обґрунтованим під інвестиційним потоками сприймати переміщення інвестиційного капіталу (у фінансовій, матеріальній, інтелектуальній, інформаційній формі) в соціально-економічному просторі, що призводить до виникнення економічного, екологічного, соціального та інших видів ефекту.

Реалізація інвестицій відбувається у процесі інвестиційної діяльності (за Законом України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991 під інвестиційною діяльністю розуміється «сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій» [6]).

Тісно пов'язаним із змістом інвестиційної діяльності є інвестиційний цикл, який фактично конкретизує її через «комплекс заходів від моменту ухвалення рішення про інвестування до завершальної стадії інвестиційного проекту, зокрема науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, прийняття інвестиційних рішень, планування і проектування, підготовка до будівництва, будівництво, вихід на проектні показники і режим окупності вкладень» [6]. Погоджуючись із наведеним визначенням, слід вказати на повторюваність інвестиційного циклу в межах інвестиційного процесу, розуміння якого у науковій літературі відповідає процесному, функціональному та системному підходам а також його сприйнятті як механізму реалізації інвестиційної діяльності.

Дещо відмінним від наведених підходів є трактування інвестиційного процесу Д.Л. Левчинським як об'єкту інституційного впливу з боку держави, направленого «на залучення інвестиційних ресурсів в цілях отримання інвесторами прибутку або досягнення іншого корисного ефекту, а також реалізацію державних інтересів по забезпеченню стійкого економічного зростання і раціональних структурних пропорцій національного господарства» [5, с. 138].

Враховуючи паритет інтересів інвесторів, держави та суб'єктів підприємництва у інвестиційній діяльності, бачиться логічним розвинути наведене вище визначення. Так, під інвестиційним процесом пропонується розуміти систему злагоджених, взаємовигідних, послідовних відносин держави, інвесторів та суб'єктів підприємництва, що опосередкована наявністю сукупності цілей з отримання ефектів для суб'єктів інвестування та реалізацію державних інтересів по забезпеченню стійкого економічного зростання на всіх рівнях економіки в межах єдиного інвестиційного середовища.

Елементами інвестиційного процесу є суб'єкти, об'єкти інвестиційної діяльності, економічні відносини між ними, що реалізуються через певні механізми.

Об'єктом інвестиційної діяльності є майно, в тому числі основні фонди і оборотні активи в усіх сферах господарства, цінні папери, цільові грошові внески, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права. За об'єктами вкладення інвестиції у науковій літературі поділяються у більшості на реальні та фінансові.

На наш погляд, слід розмежувати поняття реальних інвестицій та інвестицій в нефінансові активи, які пропонується поділити на інтелектуальні та інформаційні через пропоноване у роботі визначення інвестиційного капіталу.

Так, реальні інвестиції слід сприймати як вкладення в основні засоби та оборотний капітал; інтелектуальні інвестиції як вкладення коштів у наукові дослідження, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів, освіту, медицину, охорону здоров'я, на придбання патентів, ліцензій, ноу-хау [7]; інформаційні інвестиції як вкладення в інформаційні технології (ІТ).

Необхідність виокремлення інформаційних інвестицій обумовлена завданням інформаційних технологій у підтримці та прискоренні реалізації бізнес-процесів суб'єктів підприємництва. Н. В. Голячук та В. С. Рихлюк вказують на те, що «цінність інформаційних активів компанії визначається... здатністю динамічно встановлювати відповідність інформації специфічним процесам і безпрецедентним ситуаціям. Корпорації оцінюють свої інформаційні активи по їх здатності переводити інформацію на новий рівень, що дозволяє компаніям реагувати на вимоги ринку більш ефективно» [8].

Суб'єктами інвестиційного процесу є фізичні та юридичні особи України та іноземних держав, а також держави в особі урядів.

Реалізація взаємовідносин між суб'єктами інвестиційного процесу відбувається через послідовність певних дій. Пересада А.А. виокремлює наступні стадії інвестиційного процесу: «1) мотивація інвестиційної діяльності; 2) прогнозування та програмування інвестицій; 3) обґрунтування доцільності інвестицій; 4) страхування інвестицій; 5) державне регулювання інвестиційного процесу; 6) планування інвестицій; 7) фінансування інвестиційного процесу; 8) проектування та ціноутворення; 9) забезпечення інвестицій матеріально-технічними ресурсами; 10) освоєння інвестицій; 11) підготовка до виробництва продукції; 12) попередні здавання-прийом до експлуатації; 13) кінцеве здавання об'єкта до експлуатації» [9]. Т. Голобородько додає чотирнадцяту стадію − отримання результату у вигляді певного ефекту, відзначаючи, що «активізація інвестиційних процесів неможлива без забезпечення мотивації інвесторів щодо вкладання ресурсів. Така мотивація може здійснюватися через останню стадію інвестиційного процесу − отримання результату у вигляді певного ефекту: економічного або соціального» [10]. Верхогляд І.М. узагальнює окремі стадії, виокремлюючи: мотивацію інвестування, передінвестиційні дослідження, обґрунтування доцільності інвестицій, ресурсне забезпечення, страхування інвестицій, инвестиційне проектування, ресурсне забезпечення проектування, капіталізацію інвестицій та експлуатацію об'єкту інвестування [11].

На авторську думку, стадія державного регулювання, представлена у підході Пересади А.А.

та Голобородько Т., реалізується протягом всього інвестиційного процесу, адже управління інвестиційною діяльністю базується на інвестиційній політиці держави, стратегії розвитку основних галузей, які регламентуються певними законодавчими та нормативними актами та стосуються не тільки безпосередньо відносин у інвестиційному процесі, а й створення сприятливого інвестиційного клімату, регулювання інвестиційного середовища.

Регламентування відносин відбувається у сферах заохочування до впровадження інноваційних видів техніки та технологій (зокрема, ресурсозберігальних), міжгалузевих структурних зрушеннях, реалізації довгострокових науково-технічних програм, фінансування фундаментальних та прикладних досліджень.

Стратегічні засади інвестиційного розвитку національної економіки позначені у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та в межах Програм залучення інвестицій.

Проте, на наш погляд, основний акцент має бути зроблений на створенні сприятливих умов у інвестиційному середовищі.

Звертаючись до визначення інвестиційного середовища у законодавстві України, погодимося із тим, що воно являє собою «сукупність правових, економічних та інституціональних умов, що визначають правила функціонування різних типів цінних паперів на ринку, умови їхньої купівлі і продажу, тенденції динаміки цін, а також особливості руху капіталів і зміни щодо нерухомості» [6]. Тобто інвестиційне середовище являє собою нормативний, економічний та інституційний простір, в якому відбувається інвестиційний процес.

У економічній літературі також застосовується поняття інвестиційного клімату. Більшість науковців фактично ототожнюють його із інвестиційним середовищем, визначаючи фактори або умови здійснення інвестиційної діяльності.

На наш погляд, інвестиційний клімат є якісним результатом створених умов перебігу інвестиційних процесів, що визначає ступінь ризику вкладень та можливість їх ефективного використання, рівень сприятливості ситуації для інвестування та кількісно оцінюється інвестиційною привабливістю.

Регулювання державою інвестиційного середовища та створення сприятливого інвестиційного клімату – є однією із найважливіших задач інвестиційної політики. Окремі засади щодо удосконалення інвестиційного клімату визначаються концепцію Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України, Законом України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна», Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інвесторів». Також інвестиційне середовище останнім часом зазнає інституційних змін – створена Національна інвестиційна Рада при Президентові України. Проте, здебільшого через нестабільну політичну ситуацію у країні, ці заходи суттєво не покращили інвестиційний клімат в Україні. Зважаючи на негативну динаміку соціально-економічного та військово-політичного стану необхідним бачиться розробка та впровадження кардинально революційних підходів до державного регулювання інвестиційними процесами.

Узагальнення наведених у підрозділі досліджень наведено на рис. 1.

Висновки і пропозиції. Дослідження морфологічних ознак інвестицій та сучасних умов інвестиційної діяльності дозволило обґрунтувати їх з позиції паритетного задоволення інтересів суспільства, учасників всіх рівнів національної економіки та інвесторів у досягненні фінансового ефекту (для інвестора) та економічного, екологічного, соціального та інших видів ефекту (для національної економіки та суспільства). Означене полягло в основу формування категоріального апарату інвестування, який, на відміну від існуючих, враховує провідну роль держави у перебігу інвестиційних процесів. Подальші дослідження необхідно присвятити розвиненню наукового підходу до державного регулювання інвестиційної діяльності з огляду на негативну динаміку соціально-економічного та військово-політичного стану України, що позначається на інвестиційному кліматі країни.

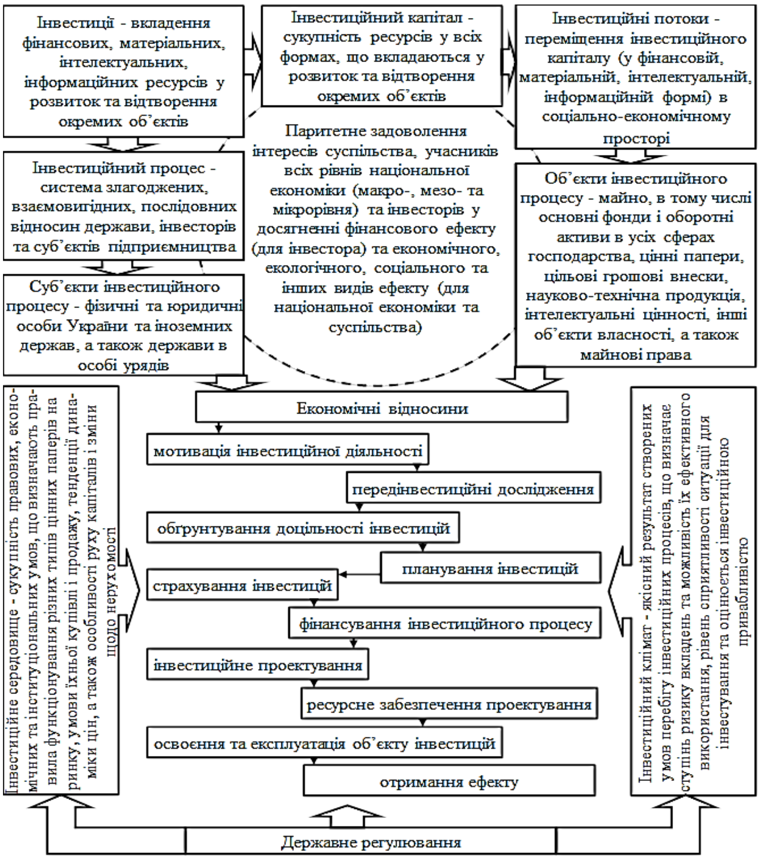

Рис. 1. Узагальнення розвитку категоріального апарату інвестування

Джерело: розроблено автором на основі [1-11]

Список літератури:

1. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навч. посібник / А. П. Дука. – К.: Каравела, 2007. – 424 с.
2. Бланк І. О. Інвестиційний менеджмент : навч. видання / І. О. Бланк, Н. М. Гуляєва; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Знання, 2003. – 397 с.

3. Шаповалова Т. Ю. Аналіз сутності деяких категорій інвестиційної діяльності / Т. Ю. Шаповалова, Н. В. Фесенко // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2011. – № 26. – С. 156-164.
4. Покатаєва К. П. Інвестиційна діяльність підприємств у глобальному середовищі: методичний інструментарій управління / К. П. Покатаєва; М-во освіти і науки України, Харк. нац. автомоб.-дор. ун-т. – Х.: ХНАДУ, 2009. – 167 с.
5. Левчинський Д.Л. Суть та економічна природа інвестицій та інвестиційного процесу / Д. Л. Левчинський // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 138.
6. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991, із змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua
7. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки: навч. видання / О. І. Ковтун. – Львів : «Новий світ – 2000», 2006. – 432 с.
8. Голячук Н. В. Інвестиції в інформаційні технології / Н. В. Голячук, В. С. Рихлюк // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(2). – С. 62-69.
9. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом [монографія] / А. А. Пересада – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
10. Голобородько Т. В. Теоретичні основи активізації інвестиційних процесів в аграрному секторі економіки / Т. В. Голобородько // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22. – Ч. ІІ. – С. 24–29.
11. Верхоляд І. М. Інвестиційний механізм підприємства: принципи побудови, складові та особливості реалізації / І. М. Верхоляд // Економічний вісник НТУУ «КПІ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: economy.kpi.ua/files/files/71_kpi_2012.doc

Сас Н.Н.
Донбасская государственная машиностроительная академия

РАЗВИТИЕ КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА ИНВЕСТИРОВАНИЯ, УЧИТЫВАЯ ПАРИТЕТНОСТЬ ИНТЕРЕСОВ УЧАСТНИКОВ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЦЕССА

Аннотация
Рассмотрены теоретические основы и предпосылки развития категориального аппарата инвестирования, проанализированы основные научные подходы к определению инвестиций. Доказано, что инвестиции представляют собой взаимовыгодные вложения для государства, регионов, субъектов предпринимательства и инвесторов. Предложено под инвестиционным капиталом понимать совокупность ресурсов во всех формах, которые вкладываются в развитие и воспроизводство отдельных объектов с целью получения прибыли (со стороны инвестора) или привлекаются субъектами национальной экономики разных уровней из-за необходимости достижения экономического, экологического, социального и других видов эффекта. Получили развитие категории инвестиционного потока и инвестиционного процесса. Сделан вывод о необходимости разработки и внедрения кардинально революционных подходов к государственному регулированию инвестиционных процессов.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный поток, инвестиционная деятельность, инвестиционный процесс, инвестиционный капитал.

Sas N.M.
Donbass State Engineering Academy

DEVELOPMENT INVESTMENT CATEGORICAL APPARATUS CONSIDERING PARITY INTEREST BY INVESTMENT PROCESS

Summary
The theoretical fundamentals and categorical apparatus preconditions for the development of investment, analyzes the main scientific approaches to the definition of investment. Proved that the investments are mutually beneficial investment for the state, regional, business and investors. An investment capital to consider a set of resources in all forms, invested in the development and reproduction of individual objects to profit (from investors) or entities are involved at various levels of the national economy because of the need of achieving economic, environmental, social and other effects . Developed category of investment flow and investment process. The conclusion about the need to develop and implement radically revolutionary approach to state regulation of investment processes.
Keywords: investments, investment flow, investment activity, investment process, investment capital.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.32:778.5 (450)

ВИХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ В КІНОМИСТЕЦТВІ: ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ. ЧАСТИНА II

Бурий А.Р.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Проаналізовано рецепції щодо примату екзистенції перед есенцією у творчих доробках Бернардо Бертолуччі та П'єра Паоло Пазоліні й доведено, що термін «фрейдомарксизм» не надто придатний для охоплення спектру філософського контексту фільмів цих режисерів. Акцентовано, що образи кінотворів Бернардо Бертолуччі, Інґмара Берґмана, Террі Ґілліама констатують «нерозумність» новітньої людської дійсності й дають змогу окреслити вихідні екзистенціали нашого існування – турботи, тривоги, страху, смерті, нудьги тощо – у співвіднесенні з ідеями представників різних напрямів екзистенціалізму. Вивчено інтерпретацію поняття «Ніщо» у фільмах Романа Полянскі, герої якого перед Ніщо втрачають власну ідентичність (водночас Ніщо відкриває перед людиною знання про екзистенційну перспективу). Простежено, як Стенлі Кубрік у своїй творчості переводить морально-екзистенційну проблематику у гносеологічний вимір.
Ключові слова: екзистенціалізм, кіномистецтво, тривога, страх, смерть, Ніщо.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання про специфіку й межі кінематографічного образу не має чіткої й однозначної відповіді, однак ми можемо впевнено констатувати той факт, що філософська природа екранного мистецтва давно перетворилась на органічну рису кінематографа. Сучасний теоретичний підхід до мистецтва кіно немислимий без філософської складової. Теоретична думка прагне виявити у суперечках про драматургію, композицію, сюжет, мову кінематографа філософські погляди на життя й мистецтво. Досліджувати історію кіномистецтва означає, зокрема, необхідність спиратись на аналіз ходу суспільних – матеріальних та духовних – процесів, тобто на філософію, а з іншого боку, етапні фільми видатних майстрів кіно не лише складають благодатне підґрунтя для актуалізації філософських контекстів, але й дають вагомі підстави для полеміки з окремим напрямами філософської думки, змушують вдумливого глядача переосмислювати власні погляди на проблеми буття людства і – автоматично – своє місце й роль у світі загалом і в стосунках з іншими людьми зокрема. За А. Сеном, «кінематограф незгірш за філософію здатен поставити глядача віч-на-віч з проблемами його екзистенції» [22]. Філософія й кіномистецтво співвідносяться через феномен творчості: філософія, як і мистецтво, є творчістю, до того ж – подекуди – художньою. Тож запитання В. Пеймерло «Чи може кіно філософувати?» [21, с. 41] видається доволі риторичним – маємо усі підстави послуговуватись словосполученням «кінематографічна рефлексія».

Позаяк у мистецтві різнобічно й комплексно відображаються уявлення людини про світ, який сприймається нею крізь призму притаманного їй світогляду, то мистецтво як підсистема культури і водночас форма її самосвідомості обіймає в культурі ключове становище і видається нам ***найефективнішим чинником діагностування духовного стану суспільства***.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кінематографічної рецепції екзистенціалізму поставала у фокусі численних філософських та мистецтвознавчих досліджень. Зокрема, у нашому аналізі ми спираємося на підсумкову працю В. Пеймерло «Екзистенціалістський кінематограф» [21], яка обґрунтовує доцільність використання міркувань екзистенціалізму в тлумаченні творчості окремих видатних постатей у кінематографі Європи і США. Однак серед європейських режисерів аналізуються світоглядні пошуки лише трьох – І. Берґмана, М. Антоніоні та Ф. Фелліні, що, на наш погляд, звужує філософський контекст західноєвропейського кінопроцесу, який у 1960–1980-ті рр. почав усебічно апробовувати спадок екзистенціалізму. До того ж, автор неправомірно зводить увесь екзистенціалізм лише до Ж. П. Сартра, П. Тілліха, С. де Бовуар та їхніх попередників – С. К'єркеґора, Ф. Ніцше й Е. Гуссерля. У своїй статті «Буття, критика й минуле» [22] А. Сен, посилаючись на дослідження В. Пеймерло, також наполягає на його неповноті й згадує імена інших режисерів європейського, радянського та східного кіно. Описаний недолік частково усувається С. Ферні [19], який розширює часові рамки екзистенціалістських кінорецепцій (від 1930–1940-их років), однак звужує їхню географію, при цьому навіть не згадує конкретних посилань на класиків екзистенціалізму, обмежуючись рефлексією екзистенційної «атмосфери».

Пропонована стаття є продовженням нашого дослідження, започаткованого нашими статтями «Ідеї екзистенціалізму у фільмі Бернардо Бертолуччі «Перед революцією», «Деякі філософські аспекти семіотики святості П'єра Паоло Пазоліні» й (особливо) «Екзистенціали людського існування у творчості Б. Бертолуччі (На матеріалі фільму «Останнє танго в Парижі»), опублікованих упродовж 2007-2012 рр. у фахових наукових виданнях України, а також у журналі «Молодий вчений» («Онтологічна проблематика та її антропологічні виміри: на перетині екзистенціалізму та кіномистецтва», 2014).

Мета статті – довести, що ідеї екзистенціалізму найбільшою мірою (порівняно з іншими напрямами новітньої філософської думки) сприяють розумінню смислового наповнення образності й символіки найбільш знакових фільмів провідних режисерів Західної Європи 1960-1980-их рр. і виявити провідні чинники (причини) того, що саме у цей період західноєвропейське кіномистецтво суголосно з людинознавчими пошуками представників екзистенціалізму було обернене до осмислення долі людини у світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із головних екзистенціалів людського існування є страх, тому спробуймо дати дефініцію двом різним його видам. Зокрема, у М. Бердяєва про два види страху йдеться у таких рядках: «Сама термінологія, що розрізняє *Angst* і *Furcht*, йде головним чином від Кіркеґарда[1]. На жаль, в російській мові немає слова, яке відповідає німецькому *Angst* і французькому *angoisse*» [2, с. 388]. Коли існування оточує безодня, то немає на чому його заснувати. Не маючи трансцендентної опори, людина не може стійко витримати життєві незгоди – і впадає в життєвий страх (*Furcht*), який нівечить першооснову людини. Індивід починає змішувати безумовне з його вульгаризованими сурогатами: пророцтва й рецепти соціальних алхіміків, обіцянки демагогів,

[1] Тут і далі за текстом у цитатах дотримано авторських версій написання прізвищ.

© Бурий А.Р., 2015

ілюзії тощо. Так, більшість героїв фільмів Бернардо Бертолуччі зазнають краху власне через ілюзорність сподівань. Людина шукає опори у стандартній визначеності анонімної, конформістської свідомості: М. Гайдеґґер позначає її категорією *Man*, а у зв'язку з Б. Бертолуччі доречно буде згадати «Конформіста» (1970), де режисер розкриває підґрунтя співпраці з тиранією не лише як заміщення незадоволених комплексів, але й вписує свого зрадника у більш широкий контекст, надаючи його рисам значимості узагальнення. Заглядаючи в Ніщо, за М. Гайдеґґером, людина переживає онтологічний страх (точніше й влучніше – жах) *(Angst)*. Це жах перед нескінченною вимогливістю нашої нудьги за безумовним, тривога за те, що ми ніколи не здобудемо ідеалів. Отже, життєвий страх – боязнь втратити життя чи певні життєві блага; онтологічний жах – це боязнь не знайти таке призначення, заради якого я міг би пожертвувати життям і благами. Людина сучасного західного суспільства переживає «почуття страху ніби перед подвійною загрозою. Це, насамперед, відчуття невпевненості у своєму матеріальному становищі, відчуття, породжене постійним страхом перед загрозою кризи, безробіття, втрати професії, майстерні й, нарешті, страхом перед загрозою нової війни» [12, с. 46][2]. Стосовно страху перед загрозою нової війни показовим є життєвий вибір героя «Солодкого життя» (1960) Федеріко Фелліні – професора Штайнера, який накладає на себе руки, заодно убиваючи і власних дітей перед страхом величезного випадіння стронцію. У тогочасному європейському кіно моральний занепад суспільства часто поєднувався із страхом перед загрозою ядерної війни, причому цей страх був властивий не лише представникам «вищого світу»: як стверджує О. Бабишкін [1, с. 98], він охопив широкий загал. У фільмі «Солодке життя» якраз «вищий світ» не думає не те що про загрозу нової війни, він взагалі ні про що не думає – він силкується веселитись і веселиться як може. Натомість Штайнер на їхньому тлі виглядає героєм-одинаком, самотнім філософом, не надто характерним для образності самого Ф. Фелліні. Цікаво зазначити, що Ф. Фелліні вводить у світ своєї образності типово берґманівського героя: Штайнер за своїм виглядом, колом зацікавлень постає спадкоємцем протестантської традиції. Ф. Фелліні, сторонячись будь-якого «сектантства», підкреслює моральну чистоту й безкомпромісність свого персонажа серед світу лицемірства й тупості. Але Штайнер у своєму моральному максималізмі втрачає Бога – так само, як раніше втратив зв'язок з живою природою (в будинку Штайнера постійно слухають лише записані на плівку звуки природи), і катастрофа не примусила себе довго чекати: відчай і страх штовхають професора до убивства себе і родини. Таким, за Ф. Фелліні, постає кінець берґманівського героя.

«Те, чого боїться жах, є самим буттям-у-світі» [16, с. 187]. У цих словах розкривається таємниця екзистенціалістського світо- і життєрозуміння. Передовсім йдеться про реальний, психологічно обґрунтований жах смерті, який випливає зі скінченності людського життя. Однак ця апріорна характеристика людини має цілком певні соціальні характеристики реального суспільства, реальної людини сучасного суспільства. У західноєвропейському кінематографі є кілька вельми показових образів на підтримку цієї тези. Зокрема, у шведському фільмі «Сором» (1968, реж. Інґмар Берґман) камерний, інтимний, тихий простір берґманівських драм раптом деформується під натиском божевільного часу війни, яка раптом десь почалася (глядач навіть не знає, що це за війна – громадянська, третя світова чи ще інша; Х. Форд влучно називає драму «воєнним фільмом без дії ... з незбагненним образом війни» [20]); десь далеко відбувається щось незбагненно страхітливе, і лише трупи людей на поверхні моря свідчать про різанину, чуму винищення, яка вразила людство. Відчуття абсолютного жаху охоплює, коли ми розуміємо, що керманич великого човна, який залишає борт, – це, ймовірно, образ Господа, який полишає нас. А щодо фільмів Мікеланджело Антоніоні й, зокрема, образу червоної пустелі з його однойменного фільму (1964) влучним видається визначення польського режисера А. Форда про *Weltschmerz* [1, с. 109] (світовий біль) сучасної людини, який варто було б конституювати як ще один екзистенціал людського існування – з огляду на драматичні події новітньої історії, що випали на долю людини і стали іспитом на людяність.

О.Ф. Больнов обґрунтовує ґенезу страху: «Людина виявилась безнадійно закинутою, повсюдно відданою всеохоплюючому руйнуванню. ... Страх став, таким чином, необхідним виразом цієї повної віддачі людини на поталу долі. Тому у різний час наше століття прямо означали як століття страху. Ще ніколи страх не відігравав такої ролі в мисленні свого часу» [3, с. 89]. Отже, перед нами – якщо ми хочемо жити – постає питання: яким чином можливо для людини розірвати пута екзистенційної самотності та знову віднайти «довіру до буття». Це – необхідна попередня умова для всього людського життя. О.Ф. Больнов не просто хоче повернутися до умонастроїв людини і суспільства, які ще не відчули у своєму житті загрози, неспокою, трагізму; ні – слід лише з'ясувати, що абсолютизовані класичним екзистенціалізмом ситуації гострого й нерозв'язного конфлікту є лише частковими випадками більш загального поняття «становище» (*Lage*). Криза, конфліктне не є універсальною та єдино можливою формою людського існування; навпаки, людина частіше живе в умовах планомірної, цілеспрямованої праці, коли вона перебуває у світі, детермінованому стабільними переконаннями й причинами. І в таких умовах екзистенційна структура людини повністю змінюється: замість страху і турботи приходять довіра й терпіння, спокій і впевненість, надія і вдячність, щастя і здоров'я. Інакше кажучи, людина володіє новим онтологічним досвідом, позитивним досвідом на відміну від негативного досвіду класичного екзистенціалізму.

Є ще одне поняття, надзвичайно важливе для екзистенційної онтології. Воно не випадково винесене у заголовок «найбільш онтологічної» праці Ж.П. Сартра – «Буття і Ніщо». У праці М. Гайдеґґера «Буття і час» це поняття також з'являється, однак не проходить детальної розробки. Але зовсім невдовзі після її публікації, у лекції «Що таке метафізика?», М. Гайдеґґер робить Ніщо центром уваги. Аналіз концепту Ніщо не є завданням нашого дослідження, але й оминути його неможливо, якщо ми ведемо розмову про страх. «Розробка питання про Ніщо має поставити нас у становище, виходячи з якого або стане можливо на нього відповісти, або ж виявиться неможливість відповіді. Ми залишилися з Ніщо в руках. Наука з високомірною байдужістю до нього залишає нам його лише як те, що не існує» [16, с. 27]. І далі: «Хіба ж розсудок – не повноправний господар у нашому питанні про Ніщо? Адже ми лише з його допомогою отримуємо можливість дати дефініцію Ніщо й поставити його як проблему, яка нехай навіть підриває себе. Насправді, Ніщо є заперечення всієї сукупності сущого, воно – абсолютно

[2] Щоправда, стосовно ситуації 1960-их років ми аж ніяк не можемо підтримати думку авторки, оскільки переважна більшість тодішніх європейських економік якраз переживала період т.зв. економічного дива, одним із показових симптомів якого було зростання упевненості пересічного громадянина у належному забезпеченні майбутнього його та його родини. Якщо ж ідеться про ситуацію появи, наприклад, «Духовної ситуації часу» К. Ясперса, то тут маємо достатньо аргументів, щоб погодитися з цитатою.

не-суще. Тим самим ми підводимо Ніщо під згадане вище визначення негативного і, отже, мабуть, такого, що відкидається. Заперечення ж, зі свого боку, згідно з панівним ученням логіки, є специфічною дією розсудку. То як же ми тоді збираємось у питанні про Ніщо або хоча б у питанні про можливість запитувати про Ніщо відіслати розсудок на відпочинок? ... Будемо стверджувати: Ніщо більш первинне, ніж Ні й заперечення» [16, с. 28–29]. Тоді постають питання: де нам шукати Ніщо? як нам знайти Ніщо? чи не зобов'язані ми знати наперед, що воно існує? Безпосередня зустріч з Ніщо, за М. Гайдеґґером, відбувається у стані жаху, який, на відміну від страху, не викликаний певним предметом. «Під жахом ми розуміємо не ту надто часту здатність жахатися, яка по суті справи близька до надлишку боязкості. Жах докорінно відрізняється від боязкості. Ми боїмося завжди того чи іншого конкретного сущого, яке нам загрожує. Страх перед чимось стосується якихось конкретних речей. Оскільки боязкості й страхові властива окресленість причини й предмету, то боязкий і полохливий міцно зв'язані речами, серед яких перебувають» [16, с. 32]. Жах також є жахом перед чимось, але не перед конкретною річчю. І невизначеність того, перед чим і від чого нас бере жах, є не просто нестача визначеності, а принципова неможливість щось означити. Отже, жах – це безсумнівний знак певної екзистенційної «реальності»; йому властиві почуття безсилля, приреченості, байдужості до всього конкретного. Це останнє вже окреслює перед свідомістю Ніщо: воно не особливе «всередині-світу-суще», оскільки є запереченням всілякого сущого, його зведення до рівня абсолютної малості. Відтак у фундаментальному настрої жаху ми досягаємо тієї події у нашому бутті, завдяки якому відкривається Ніщо і виходячи з якого повинно ставитись питання про нього. Водночас, дещо парадоксальним чином, Ніщо, яке в такий спосіб постає, «висвічує» людині її власне буття: Ніщо, яке утворюється, є її власним Ніщо. Наведемо приклад: перед обличчям смерті людина усвідомлює дріб'язковість її колишніх прагнень, надії та побоювань, часто – дріб'язковість всього попереднього життя. Ніщо відкриває людині її буття у максимальній свобідності від «фактичного наповнення» цього буття. Буття як таке, звільнене від усіх попередніх конкретних прихильностей і прагнень, стає відчутним як таке, і це відчуття є відчуттям екзистенційного жаху. Одночасно висвічується і буття всього сущого – не суще з його конкретностями, а якраз буття цього сущого «для мене». Змалена конкретність предмету, яка втратила всіляку значимість для людини, не «викреслює» його буття, а навпаки, виставляє саме його буття на передній план, «урівнюючи» всі без винятку предмети: для них залишається лише їхнє буття, їхнє буття в моєму світі.

Кінематографічна інтерпретація поняття «Ніщо», на наш погляд, постає адекватним втіленням його екзистенціалістського розуміння в окремих фільмах Романа Полянскі. Зокрема, у драматичній історії молодої бельгійки Карóль («Огида», 1964), що опиняється самотня в порожньому помешканні і впадає у напівшизофренійне марення, ми можемо виокремити головні атрибутивні риси «Ніщо». Йдеться про подвійну та невловиму суть реальності, яка здається перевтіленням чогось ірреального, непізнаваного й абсолютно чужого для людини, неозначеного й диявольського, тобто нелюдського, а навіть надлюдського. Тут режисер виявляє спорідненість із творчим світоглядом Ф. Кафки, герої якого живуть у постійному передчутті жаху, який на них насувається, загрожуючи неантизацією і страхітливими метаморфозами. Героїв фільмів Р. Полянскі жах перед «Ніщо» охоплює в тому сенсі, що вони передбачають похмурі можливості спорідитись з цим «Ніщо», уподібнитись йому, зазнавши непоправних перевтілень. При цьому варто зауважити, що образи фільмів цього режисера виявляють і певну парадоксальність, адже він прагне до зображення метафізики «Ніщо», але водночас супроводжує картини дивним, навіть «чорним» гумором, який підштовхує нас до усвідомлення певного розіграшу, загравання з глядачем, тобто складається враження, що сам постановник не дуже й вірить в існування цього «Ніщо». До того ж «фільми Полянскі вибудувані настільки віртуозно, що у них не залишається ні зернини містики, якщо тлумачити їх з точки зору хворої уяви персонажів» [10, с. 111]. Справді, окремі герої фільмів режисера готові збожеволіти лише від того, що їм щось привиділось. Однак Ніщо може приховуватись всередині самої людини, яка до певного часу просто не усвідомлює власного дуалізму і тому шукає щастя (і нещастя також) десь за межами себе, у трансцендентному чи ірреальному.

У французькому трилері «Мешканець» (1975) Ніщо набуває візуальної конкретики. За сюжетом, польський емігрант Трельковскі[3], поселившись у найманому помешканні в Парижі, дізнається про те, що попередня квартирантка наклала на себе руки, викинувшись з вікна. Трельковскі починає підозрювати, що це сталось невипадково, і невдовзі його підозри падуть на сусідів – він переконаний, що вони і його хочуть звести з розуму й довести до самогубства. Герой фільму все більше ідентифікує себе з колишньою мешканкою і з наближенням до фіналу одягає на себе її вбрання і таки хоче вистрибнути з вікна. Останній кадр, в якому чуємо лемент Трельковскі, остаточно заплутує нас, бо викликає багатозначні інтерпретації. З одного боку, цей крик може бути знаком роздвоєння особистості персонажа і перевтілення в іншу людину, тоді герой наче спостерігає за собою збоку. З іншого погляду, лемент нещасного викликає згадку про початок фільму, в якому кричала забинтована дівчина – і тоді усі події трилера постають перед нами як страхітливе марення прикутої до лікарняного ліжка дівчини, що невдало намагалась накласти на себе руки. І, врешті, цей позбавлений обличчя перебинтований персонаж (хочеться навіть назвати його «істотою», а не людиною чи дівчиною) сприймається як фатальне марево, своєрідний знак долі для Трельковскі, адже найстрашнішим є те, що перед Ніщо він втрачає не стільки життя (адже це рано чи пізно відбудеться через природний хід подій), скільки позбувається власної індивідуальності, ідентичності – ось одна з можливих розв'язок долі людини при зустрічі з Ніщо. Безперечним при цьому бачиться зв'язок між британською «Огидою» і французьким «Мешканцем», які, по суті, у різних ситуаціях персонажів висвітлюють одну і ту саму трагічність переживання ставлення людини до Ніщо.

А інший польський емігрант Анджей Жулавскі через декілька років повернеться до цієї ж проблеми у філософській притчі «Одержима»[4] (1981). Лінія Ніщо у ній не є, на наш погляд, головною й визначальною, бо сюжет вибудовується передовсім навколо ситуації непорозуміння між чоловіком та жінкою, через що жінка знаходить своє задоволення у напівпотойбічних стосунках з певною істотою, позбавленою людських рис. Цю істоту ми можемо інтерпретувати і як візуалізацію Ніщо, тоді з необхідністю опиняємось перед усвідомленням того факту, що зустріч з Ніщо може і не мати таких жахаючих та необоротних наслідків для людини, як це

[3] На наш погляд, маємо справу з автоіронією режисера, теж польського емігранта.

[4] Популярний варіант перекладу назви – «Одержима дияволом», однак такий варіант видається занадто однозначним, адже викликає сумнів той факт, що Щось, яким одержима героїня акторки Ізабель Аджані, є конкретно диявольським.

було у Р. Полянскі, натомість Ніщо певним чином відкриває перед людиною приховане досі знання про власне єство та власну екзистенційну перспективу, пов'язану з цим відкриттям.

Так чи інакше, але перед обличчям Ніщо, яке відкрилось людині, її буття виявляється порожнім – чи, що одне й те саме, «звільненим»; і тому робиться очевидною свобода людини «Без вихідної відкритості Ніщо немає жодної самості й жодної свободи. ... Ніщо є умова розкриття сущого як такого для людського буття. Ніщо не складає, власне, навіть антоніма сущому, а початково належить до самої його основи» [16, с. 35–36]. Людина виявляє здатність дистанціюватись від будь-якого сущого, приймати чи не приймати його. Тому вона виявляється «трансцендентною» у відношенні будь-якого сущого; це початкове, ще не наповнене конкретикою ставлення до всього сущого, і є свобода. У такій прозорості, звичайно ж, Ніщо – зі всіма своїми наслідками – постає далеко не часто. Але воно завжди слугує підставою «недосконалого» Ніщо, яке виявляється в запереченні того чи іншого. Не випадково ж усе може бути піддане запереченню, «змаленню». Форм такого заперечення багато – можливо, навіть нескінченно багато, починаючи зі спростування й закінчуючи презирством чи дією всупереч. Це – свідчення безмежної людської активності, і якби Ніщо не було такою важливою онтологічною характеристикою, якби людина не була «висунена» в Ніщо («Людське буття може входити у стосунок із сущим лише тому, що висунене в Ніщо. Вихід за межі сущого здійснюється в самій основі нашого буття» [16, с. 41–42]) – не було б свободи і всіх її проявів: творчості, мистецтва, перетворення і т.д. і т.п., тобто всього, що робило б людський світ світом культури. Власне, неможливо було б узагалі говорити про людський світ.

До речі, смерть, про яку уже йшлося в контексті страху, – не єдина із ситуацій, що примушують людину усвідомити свою індивідуальність, свободу й відповідальність. В екзистенціалізмі перед нами постає цілий ряд так званих «межових ситуацій» *(Grenzsituationen)*, що мають той самий сенс. Це – окрім смерті – боротьба, випадок, провина, страх, сором тощо. Вони не лише спонукають людину до «справжнього» існування, але й пригнічують чи дають нові сили, паралізують пізнання й дію чи відкривають нові перспективи, аж до проникнення у трансценденцію. Гносеологічно поняття «межової ситуації» означає стан незвичайної психічної напруги, що дозволяє безпосередньо, інтуїтивно осягнути справжню дійсність. Однак цей реальний факт психології пізнавального процесу, який висловлює стрибок, вузловий пункт у пізнанні, резюмує тривалий, поступовий його розвиток, перетворюється у екзистенціалістів в містичний ірраціональний акт єднання з трансценденцією, прорив *(Durchbruch)* до «справжньої» реальності – до існування чи до Бога. Психологічно поняття «межової ситуації» відображає той факт, що у миттєвості найвищої душевної напруги людина дійсно розкривається у всіх своїх можливостях, відкриває свою справжню сутність. Адже у мить смертельної небезпеки навіть непомітна, стримана людина може раптом розкритись як героїчна особа. Але ж у такій ситуації може розкритись і несправжня сутність людини (усім відома «відвага моменту», «героїзм» розгубленості й нестями, що раптом закінчився успіхом, та ін.). Поняття «межової ситуації» в соціальному плані розкривається перед нами як втілення універсальної ситуації людини сучасного суспільства.

Постає з усією невблаганністю питання, чи є за таких умов надія, що людина таки дістанеться безумовного (висловлюючись романтичніше – чи осягне людина таїну буття). Безумовне, стверджує М. Гайдеґґер, зовсім близько. Якщо безумовне – це поняття, синонімічне екзистенції, то ми повинні знати, що екзистенція – це щось невиразиме у поняттях, те, що ніколи не є об'єктом, тобто потрібно визнати, що традиційний розсудковий інструментарій тут просто незастосовний. Так, у «Ностальгії» (1983) Андрія Тарковського символом героя, якого можна назвати таким, що шукає розгадку цієї таємниці, постає Доменіко, котрий «начисто відкидає логіку видимого світу. «Він твердить, що йому незвичайно важко палити (а не кинути палити), хоче перейти басейн із запаленою свічкою, крутить педалі нерухомо закріпленого велосипеда. Коли він пророцтвує зі статуї Марка Аврелія Антоніна, на транспарантах поряд з ним нашкрябані безглузді уривки буквосполучень: епізод фільму, який говорить про те, що справді глибинне не може отримати висловлення у логіці зовнішніх, видимих речей, виражень, знаків» [13, с. 142]. Отже, безумовне, якого напружено дошукується сучасна людина, відкривається їй не в історичних цілепокладаннях, символах релігій чи метафізичних шифрах, а в її власних безсвідомих діях – М. Гайдеґґер дає їм загальну назву «екзистування». Префікс «ек» означає «зовні», екзистувати – означає бути «не в собі», виходити з берегів своєї упорядкованої свідомості, соціально організованого досвіду. Людина «зривається», робить щось таке, що суперечить її свідомим умислам, уявленням про доцільність вчинку. І разом з тим розуміє, що не могла вчинити інакше, що її екстатична дія приховувала в собі упевненість більш сильну, ніж усі раціональні доводи.

Наче підтверджуючи те, що таємниця Буття непідвладна розумові, великий шведський режисер Інґмар Берґман у фільмі «Персона» (1966) зображає те, що неможливо однозначно обґрунтувати чи навіть раціонально пояснити, а подекуди навіть око не встигає виокремити як окремі кадри те, що постає перед його поглядом. Це, зокрема, спостерігаємо на початку фільму, який відкриває повна пітьма, потім починають світитись дві точки, поступово ми розрізняємо нитку дугової лампи – а потім усе змінюється низкою мерехтливих образів, окремі з яких ми не встигаємо розрізнити: кадри переслідування з якогось німого кінораритету, чоловічий статевий орган, цвях, що його забивають в долоню, знятий звідкись здалеку план густо загримованого обличчя акторки, яка промовляє якийсь монолог, самоспалення буддійського монаха у В'єтнамі (світ таки «зійшов з рейок» – це буде тема «Сорому», а поки що режисер «відгукується» на американську агресію), купа мертвих тіл у трупарні тощо. Тобто «у естетики Берґмана – лише один фокус інтересів: глибини, в яких тоне свідомість» [6, с. 154]. У «Персоні» жах «живе у словах і потойбіч образів» [17, с. 117]. Висловлюючись точніше, жах у фільмі просто не має жодного окресленого образу, він не має «прив'язки» до конкретної образної чи ситуативної дійсності. З точки зору І. Берґмана, доступна нашому поглядові реальність нескінченно складна, а заглиблене, вичерпне знання без меж у підсумку є деструктивним: до кінця пізнати (відчути) щось – означає пережити заново уже відоме, вичерпати його, опинитись перед необхідністю перейти до чогось іншого. «Насильство, почуття жаху, відчуття безсильності – це все не що інше, як побічні наслідки, які стають долею свідомості, коли вона піддається випробуванню» [6, с. 154] – недаремно телесюжет про смерть буддійського монаха на сайгонській вулиці чи знамените фото хлопчака з варшавського гетто для режисера постають не лише символами тотального насильства (причому без будь-яких політичних забарвлень, на відміну, скажімо, від Ж.Л. Ґодара чи П.П. Пазоліні), але й зримими свідченнями того, що не може скласти

частину раціонального досвіду. Примітно, що 1963 року Ж.Л. Ґодар, розмірковуючи про потенційно неможливий і нестерпний фільм, казав: «Ось, наприклад, концтабори. Єдиний істинний фільм про них, який ніколи не був і не буде знятий[5], бо він був би нестерпним, це фільм про табір з точки зору катів з їхніми повсякденними турботами. Як затиснути двометрове тіло людини у п'ятдесятисантиметрову труну? Як вивезти десять тонн рук і ніг у тритонному вагоні? Як спалити сто жінок, коли бензину вистачить лише на десятьох? Треба було б показати машиністок, які все це реєструють. Нестерпним був би не жах цих сцен, а, навпаки, їхній цілком реальний, людський аспект» [4, с. 161]. Це все наче не здатна охопити уява, здоровий глузд, воно не може перетворитись на складову раціонального досвіду, однак може скласти фрагмент морального досвіду, який не конче повинен бути раціональним.

Варто прояснити сенс назви Берґманової картини, тобто етимологію «персони». Загалом латинське слово *persona* має три значення: маска, роль та особистість; зокрема, К.Ґ. Юнґ позначав ним соціальну маску індивіда. «Для древніх це було те ж саме, що й театральна маска. Древнє значення цих слів більш вдале, за Сартром, ніж те, що тепер приписують цьому термінові християнські персоналісти, психоаналітики й, нарешті, марксисти. Воно означає, що за зовнішньою театральною маскою не приховується нічого такого, що у своїй сутності відповідало б їй. Ми не є *персонами*, обличчями в сучасному значенні цього слова» [18, с. 203–204]. У нас немає стійкої особистості й характеру, бо ми є неперервним проектом. Характер – така ж фікція, як і «душа»: адже «немає жодного стійкого комплексу людських якостей, що творять характер, так само як немає якогось особливого носія свідомості» [9, с. 45]. Весь фільм «Персона» побудований так, що психіка людини у ньому поставала як відчайдушний збій непідвладних людині стихій, з глибин психіки вириваються імпульси, що подавляють волю, думки, почуття, приводять до втрати людиною контролю над самою собою. У цьому сенсі ми маємо усі підстави погодитись з А. Гулигою, який намагався кваліфікувати фільм І. Берґмана як антиекзистенціалістський: «Спростована головна теза екзистенціалістів про примат існування цілісної, суверенної, неосяжної для інших особистості. ... Берґман провів розріз особистості. Скальпелем йому слугували категорії психоаналізу» [5, с. 97].

У фільмах Б. Бертолуччі ми знаходимо кілька епізодів, пов'язаних з екзистуванням. Перший пов'язаний з «Останнім танго в Парижі»: власне, у сцені останнього «танго» героїв серед танцювального конкурсу, коли вони, збуджені, сп'янілі, невдоволені, некеровані, але ще з певними ілюзіями спонтанно вириваються посеред чіткого порядку пар зі своїм «міні-бунтом». Інші знаменні епізоди знаходимо в «Маленькому Будді» (сцени з джайністами), у «Рятівному небі» (любовна сцена Порта й Кіт) чи в ностальгійних «Мрійниках» (невдале самогубство перед самим фіналом). Проте особливу вагу в цьому контексті має драма «Місяць» (1979). Фільм починається ідилічними кадрами: матір з немовлятком, грає пластинка, з'являється чоловік героїні, і вони віддаються танцеві на тлі моря й вечірнього неба. У цьому символічному пролозі наче зупинено мить минулого. То було в середині 1960-их років, коли, як скаже пізніше героїня, «ще у щось вірили». Коли дія перейде на півтора десятка років вперед, Італія буде побачена не з парадного боку, а у відбитому світлі змін, які стались в суспільному й духовному житті: втратили владу багато ілюзій «суспільства споживання», а глибока моральна криза торкнулась усіх верств населення. За цей час жінка, з якою глядач заледве встиг познайомитися, залишила чоловіка й батьківщину, виїхала до Америки, знову вийшла заміж і стала вдовою. Відчувши тугу за рідними місцями, героїня повертається до Рима разом із сином-підлітком, де на тлі нових суспільних та духовних реалій розгортається драма їхніх стосунків. Ця жінка живе ніби поза реальними вимірами, для неї теперішнє зводиться до витіснених у підсвідомість емоцій «іншого життя». Звідси її нібито безпідставна нервозність та екзальтація[6], намагання повернути втрачене відчуття минулого чи сублімувати його, цілком віддавшись мистецтву (за професією вона оперна співачка). Невміння знайти спільну мову з сином набуває фатального характеру. І в критичний момент, коли хлопець, виснажений наркоманією, опиняється на грані фізичної смерті, матір робить те, що, згідно з режисерською концепцією, є єдино можливим шляхом до зближення. Це зближення через інстинкт, через певним чином усвідомлений кревний зв'язок, коли матір віддає синові найсокровенніше – свої ласки, тіло, жіноче єство. Ситуація зісковзує в патологічне русло, претендуючи, тим не менш, на символічний, вселенський сенс. Розпрощавшись з матір'ю після чергової сварки, хлопець починає самостійну подорож дорогами Італії. Інстинкт приведе його до того самого місця, з якого починався пролог, де наш герой ще був немовлятком. Безперечно, тут багато від З. Фрейда – і в самій ситуації інцесту, і в подальшій одіссеї підлітка, і має слушність А. Плахов, коли стверджує, що герой «повторює втілений у міфі й по-своєму зашифрований Фрейдом шлях Едіпа від незнання до знання, до дешифрування загадки своєї долі» [14, с. 163]. Попри це, на сцену інцесту можна поглянути як екстатичну дію – пароксизм жалю, співчуття, відчайдушну спробу подолати самотність (як з боку матері, так і з боку сина) – тоді на передній план вийде не патологія, а мотиви провини, спокути й подолання відчуженості. Тут тема гріха та спокути прочитується навіть по-християнськи, хоч і з єретичною, сексуальною символікою – гріх відчуження долається любов'ю, але любов ця не дає благодаті, бо стає новим гріхом. Ще один екзистенціальний мотив – пошуку власної ідентичності – втілюється у мандрах героя, і тут цей мотив можна звузити до одіссеї національної ідентичності (адже хлопець зростав в Америці); про це йтиметься й у пізній картині Б. Бертолуччі – *«Steeling Beauty»*[7] (1997), коли стомлений мандрами маестро відчує потребу віднайти власне єство на рідних теренах.

Фундаментальні основи екзистенції стають предметами рефлексії у фільмі Стенлі Кубріка «2001: Космічна одіссея» (1968). Стрічка розпочинається сценами, що змальовують життя наших першопредків на світанку цивілізації. Первісні люди зайняті повсякденними турботами, ігрищами, пошуками їжі, захистом від хижаків тощо. Їхні забави й внутрішньоплемінні суперечки зовсім не ідилічні – режисер демонструє нам моторошну сцену забиття винного в чомусь члена общини. Та одного разу увагу племені привертає таємничий моноліт ідеальної форми, який з'явився наче нізвідки на їхній стоянці – поява цього предмету від самого початку налаштовує на певний лад: йтиметься не лише про історію освоєння небесних висот, як обіцяє назва картини, але й про філософські проблеми земного буття людини. Про прірву, яка інтелектуально відокремлює первісну людину від сучасної,

[5] Мабуть, режисер уже переглянув своє судження, адже такий фільм знято: це зробив американський режисер і актор Тім Блейк Нельсон («Сіра зона», 2001).

[6] Ж.П. Сартр казав у зв'язку з критикою психологічного детермінізму, що екзальтація не буває просто так – а завжди є розіграшем, у даному випадку дозволимо собі припустити, що вона є наслідком провини перед сином – самотнім, недоглянутим, хронічним наркоманом.

[7] Поширений варіант перекладу – «Краса, яка вислизає».

свідчить хрестоматійний епізод, коли камера демонструє нам політ обгризеної кістки, що раптово змінюється кадром космічного корабля. В одній сцені півхвилинної тривалості відобразилась уся велич інтелектуального поступу.

Драматургія й режисерський образ фільму будуються на припущенні, що десь у Всесвіті існують ще більш розвинуті цивілізації, які бачать усе, що відбувається на Землі й можуть втручатись у долі їхніх мешканців, а моноліт – їхній посланець. Люди роблять кроки у заданому монолітом напрямі (у фільмі блискуче показано подорож на Юпітер), просуваючись все далі в освоєнні космосу. Постає питання про межу цього проникнення у невідоме, про його перспективи. Рух фільму до фіналу будується на невтішній передумові: неземні істоти внаслідок тривалих спостережень (дія фільму з урахуванням прологу, де вперше з'являється моноліт, охоплює понад мільйон років) доходять висновку, що стрибка у нову далечінь Всесвіту людина не гідна – бо залишилася внутрішньо такою ж, як і на зорі цивілізації: прогрес у царині інтелекту, на жаль, зовсім не супроводжується таким же суголосним розвитком моралі. Так С. Кубрік – можливо, уперше в світовому кіно – пов'язує розсудок і розум з етичними вимірами екзистенції (пізніше це не менш переконливо зробить А. Тарковський – однак його «Соляріс» (1972) як вільна інтерпретація роману С. Лема будуватиметься вже як полеміка з англо-американським режисером). Отже, таємниця моноліту залишиться таємницею. У фіналі командир космічного корабля повернеться на Землю[8]. Серед приємного для ока інтер'єру кімнати з меблями у стилі Людовіка XVI космонавт заспокоюється після тривог подорожі, і позаземляни можуть знову його «перевірити». Вони помічають, що випробовуваний думає про смерть: йому здається, що він став старим, що помирає.

Тут виникають можливі варіанти прочитання сенсу: або позаземляни вирішують звільнити людину від страху смерті, яка лежить в основі її хворобливої агресивності, і тим самим роблять космонавта безсмертним; або ж космонавт не відчув спокою й гармонії у кімнаті предків, і потрібно повернути йому дитинство[9] – і на екрані виникає велетенська подоба людського ембріона, сумірного із самою Землею; або ж моноліт (у фіналі він знову з'явиться перед очима героя фільму) – це своєрідна кіноверсія кантівської «речі-в-собі», осягнення справжнього сенсу якої непідвладне розсудкові й розумові людини, несучи в собі навантаження, яке безмежно перевищує людський досвід, і актуалізується для глядача лише у вигляді антиномій, заради яких слід взагалі обмежити розум і «звільнити місце для віри», тоді режисер, з одного боку, робить нескінченною нашу пізнавальну одіссею з упевненістю в можливості людини, з другого – явно й неодмінно пов'язує саму можливість такої одіссеї з розвитком моралі людини, і видіння ембріона на повен екран у фіналі картини може означати якраз незрілість, своєрідну «зародковість» нашого морального світу, який не змінився від часів, змальованих у пролозі. Можемо погодитися із С. Кудрявцевим, який зазначав, що фінальний кадр картини (людський зародок в космічному просторі) – символ, один із сенсів якого можна означити так: «Людина перебуває на початковій стадії розвитку й пізнання внутрішнього та зовнішнього космосу. Її одіссея – біля самих витоків нескінченного шляху в Невідоме» [11, с. 93]. Італійському режисерові М. Антоніоні належить вислів: «Коли я говорю про драматизм життя, недосконалість світу й нещастя людей, я маю на увазі передовсім суперечність між науково-технічним прогресом і моральним розвитком людства» [цит. за: 7, с. 64]. Він розробляв цю ідею на іншому матеріалі, воліючи досліджувати некомунікабельність, відчуженість людини серед людей, однак вона якнайкраще пасувала би С. Кубріку – адже той втілив її у бездоганно-концептуальній формі.

Філософія фільму представлена й у сюжеті про бунт електронного мозку космічного корабля, коли людина змушена вступити в сутичку з креатурою власних рук (тема не нова – згадаймо «Франкенштейна» Мері Шеллі, написаного за півтора століття до фільму С. Кубріка). Робот жорстокий, готовий домагатись свого за будь-яку ціну, тобто поводиться як людська істота з іще більшими можливостями й іще меншою моральною зрілістю – але ж його таким зробили зовсім не інопланетяни, щоб зашкодити дальшому просуванню людини в космічну далечінь; ні, він постав образом і подобою самої людини – таким ми бачимо найпереконливіше тлумачення цього знакового епізоду.

С. Кубрік не дає «готової» відповіді на питання про можливість уникнення буттєвих проблем шляхом спростування інтелекту. Однак з аналізу його фільму можна постулювати висновок, що наверненння до трансцендентного чи переоцінка розсудкових цінностей з переходом на фікції філософських «осянь» ще не дає жодних підстав і гарантій подолання екзистенційних суперечностей нашого буття.

Висновки. 1. Екзистенціалістське розуміння поняття «Ніщо» отримує адекватну кінематографічну інтерпретацію у фільмах Р. Полянскі, герої якого перед Ніщо втрачають власну ідентичність. Ніщо парадоксально відкриває перед людиною знання про її власну екзистенційну перспективу.

2. Фільм І. Берґмана «Персона», який доводить непідвладність розумові таємниці буття, виявляє обґрунтовані підстави розглядати його як антиекзистенціалістський твір у контексті тези про примат цілісної, суверенної, непідвладної для інших особистості.

3. Трагедію людського існування С. Кубрік пов'язує з очевидною диспропорцією інтелектуального розвитку людства порівняно з моральною цариною й виводить екзистенційну проблематику у гносеологічний простір. Моральні якості людства не дають йому змоги здійснити наступний стрибок у розгадці таємниць світобудови.

[8] О. Караганов згадує факт: у романі Артура Кларка, за мотивами якого постав фільм, повернення капітана стається у момент, коли на планеті вже немає жодної живої людини – під час міжпланетної подорожі відбулась ядерна війна [детальніше див.: 8, с. 66].

[9] Вважаємо, що тут має місце кінематографічний перегук з епохальним «Громадянином Кейном» (1941) Орсона Уеллса, в якому дитячі санчата у свідомості головного героя є тим фрагментом мозаїки дорослого життя, якої йому так не вистачає – одного разу переживши щастя в дитинстві, він не зміг повторити цієї миті у зеніті своєї слави й могутності.

Список літератури:

1. Бабишкін О. Сучасне кіномистецтво Заходу / О.К. Бабишкін. – К.: Мистецтво, 1968. – 288 с.
2. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Диалектика божественного и человеческого / Н. А. Бердяев. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2003. – (Philosophy). – С. 341–498.
3. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма / Отто Фридрих Больнов; [пер. с нем., предисл. С. Э. Никулин]. – СПб.: Издательство «Лань», 1999. – 224 с. – (Серия «Мир философии»).
4. Годар о Годаре / Жан-Люк Ґодар; [пер. с фр. М. Трофименков] // Искусство кино. – 1991. – № 2. – С. 159–168.
5. Гулыга А. Образ и понятие в кинематографе // Искусство в век науки / А. В. Гулыга. – М.: Наука, 1978. – (Академия наук СССР; Серия «Философия, экономика, право»). – С. 88–121.
6. Зонтаг С. Толща фильма / Сьюзен Зонтаг; [пер. с англ. Н. Пальцев] // Искусство кино. – 1991. – № 8. – С. 150–155.

7. Капралов Г. Человек и миф: Эволюция героя западного кино (1965-1980) / Г. А. Капралов. – М.: Искусство, 1984. – 397 с.
8. Караганов А. Киноискусство в борьбе идей / А. В. Караганов. – М.: Политиздат, 1982. – 239 с.
9. Киссель М. Философская эволюция Ж.-П. Сартра / М. А. Киссель. – Л.: Лениздат, 1976. – 239 с.
10. Кудрявцев С. 3500. Книга кинорецензий: в 2-х т. – Т. 2 / С. В. Кудрявцев. – М., 2008. – 736 с.
11. Кудрявцев С. 500 фильмов / С.В. Кудрявцев. – М.: СП «ИКПА» – «Видео-Асс», 1991. – 384 с.
12. Мысливченко А. Проблема свободы в экзистенциализме / А. Г. Мысливченко // Философия марксизма и экзистенциализм (Очерки критики экзистенциализма). Сб.статей. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – С. 45–56.
13. Петрушенко В. Ностальгия по абсолютному: Философский контекст кинотворчества Андрея Тарковского / В. Л. Петрушенко. – К.: Редакция журнала «Самватас», 1995. – 188 с.
14. Плахов А. Хаос внутри системы / А. С. Плахов // Мифы и реальность: Зарубежное кино сегодня. Вып. 10. – М.: Искусство, 1988. – С. 162–181.
15. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихин]. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
16. Хайдеггер М. Что такое метафизика? / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихин]. – М.: Академический Проект, 2007. – 303 с. – (Философские технологии).
17. Эдстрём М. «Персона» – победа Бергмана над «Молчанием» / Мауриц Эдстрём; [пер. со швед. Н. Городинская] // Ингмар Бергман. Статьи. Рецензии. Сценарии. Интервью. – М.: Искусство, 1969. – С. 115–118.
18. Ярошевский Т. Личность и общество. Проблемы личности в современной философии – марксизм, экзистенциализм, структурализм, христианский персонализм / Тадеуш М. Ярошевский; [пер. с пол. Р. Е. Мельцер]. – М.: Прогресс, 1973. – 543 с.
19. Fernie S. Existentialism in the cinema / Stuart Fernie [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.stuartfernie.org/exist.htm
20. Ford H. Ingmar Bergman / Hamish Ford [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.sensesofcinema.com/2002/great-directors/bergman/
21. Pamerleau W. C. Existentialist cinema / William C. Pamerleau. – London: Palgrave Macmillan, 2009. – 245 p.
22. Sen A. Being, Observations and Back / Arindam Sen [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://sayantangoswami.blogspot.com/2010/11/existentialism-in-cinema-by-arindam-sen.html

Бурый А.Р.
Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ИСХОДНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА В КИНОИСКУССТВЕ: ЭКЗИСТЕНЦИАЛЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВОВАНИЯ. ЧАСТЬ II

Аннотация
Проанализированы рецепции примата экзистенции перед эссенцией в творчестве Бернардо Бертолуччи и Пьера Паоло Пазолини. Доказано, что термин «фрейдомарксизм» не слишком пригоден для охвата спектра философского контекста фильмов этих режиссеров. Акцентировано, что образы кинопроизведений Бернардо Бертолуччи, Ингмара Бергмана, Терри Ґиллиама констатируют «неразумность» новейшей человеческой действительности и позволяют определить исходные екзистенциалы нашего существования – заботы, тревоги, страха, смерти, скуки и т.д. – в соотнесении с идеями представителей различных направлений экзистенциализма. Изучены интерпретации понятия «Ничто» в фильмах Романа Полянского, герои которого перед Ничто теряют свою идентичность (одновременно Ничто открывает перед человеком знания об экзистенциальной перспективе). Прослежено, как Стэнли Кубрик в своем творчестве переводит морально-экзистенциальную проблематику в гносеологическое измерение.
Ключевые слова: экзистенциализм, киноискусство, тревога, страх, смерть, Ничто.

Buryi A.R.
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

BASIC NOTIONS OF EXISTENTIALISM IN CINEMATOGRAPHY: THE EXISTENTIALS. PART II

Summary
The author analyses the interpretation of primacy of existence over essence in the artistic heritage of Bernardo Bertolucci and Pier Paolo Pasolini and proves that the term «Freudo-Marxism» does not embrace the scale of philosophical context of their films. The emphasis is laid on the idea that Bertolucci, Bergman and Gillaim's film images affirm «irrationality» of the present human reality and make it possible to outline the starting points of our existence (worries, anxiety, fear, death, boredom, etc.) in relation to the ideas of expressed by different representatives of existentialism. Special attention is given to the notion of Nothingness in Roman Polanski's films, the characters of which lose their identity in front of Nothingness, although at the same time Nothingness opens up the door for existential perspective and its understanding by the people. The author also traces Stanley Kubrick's attempts to transfer moral-existential problems into the realm of gnoseology.
Keywords: existentialism, cinematography, anxiety, fear, death, Nothingness.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2-1.08

РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ОНІРИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ В ПОЕМІ «СОН» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анцибор Д.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В статті робиться акцент на фольклорному оніричному коді, який активно застосовує Т. Шевченко в поемі «Сон». Проводиться спроба аналізу тексту із застосуванням поширених онірем: *літати, сова, гора, ведмідь, кінь, кіт* тощо. Визначення рівня використання оніричних ремінісценцій відкриває ширші межі у вивченні проблеми органічності й цілісності фольклоризмів у творчості автора.

Ключові слова: сновидна рецепція, онірема, оніричний наратив, обмирання, Шевченко.

Постановка проблеми. Вважається вже мало не аксіомою, що митці нерідко знаходять сюжети й образи для своїх творів у сновидіннях. З не меншою частотністю відомі автори використовують і фольклоризми, свідомо чи позасвідомо залучені до текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З більшою чи меншою заглибленістю до теми оніричності у творах Шевченка дослідники зверталися крізь призму психоаналізу й міфокритики. Зокрема, це роботи «З психології творчості» С. Балея, «Код української літератури» Н. Зборовської, «Сон як архетип творчості Шевченка» М. Мокриці, «Шевченко і фольклор» С. Росовецького та «Онірична поетика «Дневника» Т. Шевченка» Т. Бовсуновської.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досі дослідники творчості Кобзаря оминали увагою вивчення особливостей сновидної рецепції крізь призму оніричного фольклору, що могло б відкрити нові межі сприйняття унікального коду Шевченка в українській культурі.

Головною **метою цієї роботи** є аналіз стійких ремінісценцій з оніричного фольклору, які Т. Шевченко активно використовував як в літературі, так і в живописі. Одразу хочеться наголосити, що «психологічний підклад ремінісценції передбачає не безпосередній зоровий контакт письменника з текстом попередника, а пригадування його, відтворення у власній творчій свідомості» [1, с. 138]. Це ж стосується і свідомого чи позасвідомого звернення до оніричного фольклору в ремінісцентному контексті аналізованої поеми.

Виклад основного матеріалу. Ще М. Сумцов відзначав, що кожен письменник «має загальну психологію сну – ходіння, польоти, швидкоплинні зміни картин та дій, а також індивідуальну, суб'єктивну авторську психологію, в залежності від особистих вражень та настроїв» [2, с. 357]. Такий синтез нерозривний, хоча для фольклориста, безперечно, важливішою є оця «загальна психологія» – народне, в нашому випадку питомо українське «колективне несвідоме», яке органічно втілював Т. Шевченко в своїх творах. М. Сумцов, аналізуючи доробок поета, підсумовує: «Шевченко вірив снам, шукав пояснень у сонниках» [2, с. 357]. Нам цього було б уже достатньо, щоб перейти до безпосереднього аналізу поеми «Сон» («У всякого своя доля...»), а проте хочеться згадати ще одну цитату того ж науковця, який, бажаючи глибше осягнути вплив сновидінь на творчість Шевченка, переконано зазначав, що «можна бути певним, що і всі його поезії, названі «Сон», були в дійсності породжені його сновидіннями, і всюди, де в його віршах говориться «мені снилося», дійсно так і було, тобто поетичний сюжет слугує відображенням сну» [2, с. 362]. Проблема стосунків літератури й сновидінь, безперечно, є непростою й неоднозначною. Можна погоджуватися з думкою М. Сумцова чи спростовувати її, але сперечатися про значущість онірії в творчості Шевченка не доводиться.

Отже, в поемі «Сон» власне саме сновидіння починається з того, *«буцім сова / Летить лугами, берегами, та нетрями, Та глибокими ярами»*. Сова є істотою, пов'язаною з потойбіччям, що пояснюється її нічним способом життя, ареалом проживання (лісові території, які в традиційній культурі пов'язані найперше зі світом померлих), звичками (як то безшумність польоту, самотнє існування, харчування такими ж хтонічними за своєю природою гризунами, незвичними верескливими криками, які віщують смерть тому, хто їх почув, тощо). Сова, яка супроводжувала богиню підземного царства Гекату, була також атрибутом римської богині мудрості Мінерви, справжнім символом знань [3, с. 318–319]. Знання ці не завжди адресовані звичайним людям, а мають зв'язок із нечистою силою. Цікаво в цьому контексті згадати, що слово «сова» (італійською *strega*) також має ще й інше значення – «відьма» (пор. з укр. «відати» – знати).

Як онірема – мінімальна концептуальна одиниця на позначення предмету, явища, дії, які наснилися суб'єкту фольклору та які необхідно розтлумачити з метою дізнатися майбутнє, – *сова* є передвісником смерті близької людини [3, с. 149]. Таким чином, сова в поемі є символом, який варто розглядати з традиційних позицій її причетності до потойбіччя, на що натякають і подальші рядки твору: *«А я за нею та за нею / Лечу й прощаюся з землею»*. Тобто, перед нами уже не просто ліричний герой, який споглядає за тим, що відбувається навколо. Він прощається з цим світом, і сова, вказуючи йому шлях, супроводжує його на той світ: *«Я до тебе літатиму, / З хмари розмовлятиму»*, а також пізніше:

…а я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.

Бачимо тут перегуки з Одкровенням Св. Іоанна Богослова (Гл. 21 В. 4): «...і смерти не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше...». Загалом у тексті зустрічаємо дуже багато таких алюзій.

Отже, герой прямує до вирію, який знаходиться на небі. Ця розмова через хмари й пташок повторюється і в кінці твору, тільки тут уже білий птах є образом померлих-закатованих козаків, які мурували нове царське місто: *«То не хмара – біла пташка / Хмарою спустилась. / Над царем тим мусянджевим / І заголосила…»*. В традиційній культурі вважалося, що померлі передають звістки з того світу через пташок і хмари (які приходять сюди з вирію – міфічного простору, де живуть всі померлі й ненароджені).

© Анцибор Д.В., 2015

Недарма саме птахи сняться на звістки, а померлі – на зміну погоди (на дощ): *«на зміну погоди постійно сниться покійний дядько (повішаник) з якимось хлопчиком»* (ІРЦ, жінка, 1963 р.н., м. Первомайськ Миколаївської обл.); *«Meni prusnulas' chorna malen'ka ptashka. Pisli ciogo sna ya vtratula roboty»* (МІХ, жінка, 1989 р.н., м. Камлупс, Канада), адже птахи означають *«извєстія. Смотря які, як чорні – погані извєстія»* (СПЦ, жінка, 1938 р.н., с. Першотравневе Овруцького району Житомирської обл.) тощо.

Шевченків герой здіймається над світом і летить за совою, спостерігаючи над тим, що коїться на землі. Польоти є однією з найчастотніших онірем, які сняться переважно в дитинстві. Інколи такі сни зовні буквально повторюють подорож зі «Сну» Т. Шевченка: *«это сон про полет над родным районом, где я вырос. Я лечу и приземляюсь, где хочу, потом снова лечу и парю на малой высоте, метров 7–10 над землей»* (ВЮА, чоловік, 1991 р.н., Одеса).

Потребує додаткового фольклорного тлумачення й уривок, який, хоч й окреслений певним романтичним пафосом, має в собі й дещо глибші підтексти:

[Бог] *Може, й бачить, та помага,*
Як і оті гори
Предковічні, що политі
Кровію людською!..
Душе моя убогая!
Лишенько з тобою.
Уп'ємося отрутою,
В кризі ляжем спати…

Для фольклорного аналізу зупинимося найперше на онiремі гори. Звернімо увагу, що в даному тексті вони допомагають і порівнюються з Богом. Знову помічаємо паралелі з Одкровенням (Гл. 8. В. 8). У снах зазвичай гора є уособленням труднощів, серйозних проблем, які вважаються подоланими, якщо сновидцю вдалося залізти на вершину: *«karabkajus na goru, a vona stae w4e i w4e krutiwoju, i vge majge kut v 90 gradusiv i ja rozumiu, w4o mogu zirvatus u prirvu, i ja taku distaju verwunu!!!! i ja jiji pokorula!»* (ОВК, жінка, 1989 р.н., м. Рівне).

У традиційній картині світу гора сприймається амбівалентно, слугуючи вертикальним провідником між світами: тут живуть як боги, так і демонічні істоти; відбуваються шабаші відьом, відсилаються різні хвороби, тут відбуваються різноманітні жертвоприношення (*«оті гори / Предковічні, що политі / Кровію людською»*). Звернення до святої гори асоціюється з чужим локусом, характерним для потойбіччя. У казках скляна чи золота гора, куди потрапляє герой, – царство померлих. В такому ракурсі виступають сюжети, в яких обігрaється образ гори: навчання воїна у Скатах на кришталевих горах (саги про Кухуліна) та ініціація Брюнхільд у «Старшій Едді», яка в образі валькірії Сігрдріви впадає у тривалий сон саме на горі (*«Уп'ємося отрутою, / В кризі ляжем спати»*).

Видіння продовжують, ліричний герой блукає понад землею й зізнається: *«Тяжко матір покидати / У безверхій хаті...»*. Ми зупиняємося на розгляді цього образу виключно в онiричному контексті. Тож, оскільки сон сприймається як квазіпотойбіччя, то й хата, маючи яскраво виражену поховальну семантику, приймає риси домовини. Одним із найбільш вірогідних стосовно летального завершення в таких контекстах вважається сон, в якому з'являється спалена або завалена хата: *«Якщо сволок завалився – сильно погано, на смерть»* (СПЦ, 1938 р.н., с. Першотравневе Овруцького району Житомирської обл.).

Далі ліричний герой поеми, прощаючись із землею, летить туди, де *«людей не чути, не знать і сліду / Людської страшної ноги»*. Автор вводить у текст традиційні фольклорні топоси й згадує природні стихії, які часто ототожнюються з нечистю, із тим світом: *«Лечу, лечу, а вітер віє, / Передо мною сніг біліє, / Кругом бори та болота, / Туман, туман і пустота»*. Так, «вітер бачити вві сні – клопоти, пусті обіцянки» [4, с. 42]. Вітер живе в ярах, ямах, печерах, у лісах (тобто у специфічно маркованих топосах) та в індоєвропейських традиціях сприймається як дихання Землі. Звідси й уявлення про вітер як уособлення померлих душ [6, с. 357–358]. Сніг в українському онiричному фольклорі зазвичай виступає дуже позитивним символом: *сніг – сміх, сніг – несподіванка*, хоча інколи може й трактуватися як ознака того, що прийдуть великі злидні [4, с. 148]. Бори, болота, туман – все це в уяві носія традиційної культури сприймається мало не як синонімічний ряд на позначення нечистих топосів. Те ж саме стосується і сновидінь: *«Кажуть, що болото і бруд сняться до хвороби. От мені наснилось, що посеред зими ми з братом на санях катались по болоту. На ранок у мене був герпес, і тому я запам'ятала цей сон»* (АГЦ, жінка, 1988 р.н., Київ). Що стосується туману, то він слугує завісою між світами, що видозмінено проявляється і в снах: *«Коли жили за кордоном і не думали повертатися на батьківщину, мені малою наснилася дорога з роздільною смугою, а над смугою – туман. І я переходжу туман і опиняюся в бабусі у дворі. Зрештою через кілька років ми таки повернулися саме туди»* (КХ, жінка, 1978 р.н., Київ). У цьому нарaтиві туман є метафоричною межею між рідним домом на батьківщині й чужиною, далеким краєм, від'їзд до якого, якщо згадати емігрантські плачі, ототожнювався з переходом у той світ.

Особливе місце в поемі займають видіння, дуже схожі текстологічно на обмирання. Достеменно відомо, що Т. Шевченко точно не раз чув від людей такі наративи, звертав на них увагу й тримав у пам'яті, що підтверджується його листами. В одному з них, від 29 червня 1857 року, він згадує, як у дитинстві одна така жінка розповідала про рай. В іншому, до М. Лазаревського від 20 травня 1857 року, міститься інформація, що доповнює Кулішевий, на жаль, оброблений ним наратив: «Попроси Семена, нехай він коли-небудь розкаже вам, як, замиравши, Явдоха була на тім світі і що вона там бачила. У Куліша записане тільки пекло, а раю нема, опріч тих двох діточок, що перед Матір Божою золоті клубочки держать, а вона панчішечку плете».

У першому томі «Записок о Южной Руси» П. Куліш подає «компіляцію» надзвичайно поширених серед селян візій, «зроблену в дусі народної поезії» [7, с. 304], в основу яких покладено наратив, знайомий Шевченку.

У поемі текст обрамлюється в схожі на обмирання форми:

Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини
На той остатній Страшний суд
Мертвці за правдою встають.

Перед читачем постають картини, схожі на традиційні описи пекла, де в чому наближені до передсмертних видінь, зафіксованих також і в християнській агіографічній літературі [8, с. 132–134].

У контексті цих видінь особливої уваги заслуговує в Шевченка яскравий образ царя волі, такого собі засланця-революціонера, який «в кайдани убраний», а проте *«не просить, не плаче, не стогне»*. Певну аналогію можна провести тут з образом Прометея, прикутого до скелі. Наприкінці поеми герой зустрічається з наказним гетьманом Павлом Полуботком, якого цар

«голодом замучив / У кайданах». Цей монолог також структурно вписується у рамки видіння, де присутні вже померлі, яких Бог не пускає додому за гріхи. Цікавим є образ ненаситного Миколи І-Люцифера, якому *«пельку»* заливають *«золотом»*, що перегукується з Дантовим описом пекла.

Поема «Сон» закінчується ще одним видінням, де цар постає як *«посинілий ведмідь»*, від реву якого всі живі істоти провалюються під землю. З одного боку, це ще одна картина, суголосна з описами обмирань [7, с. 133–134]. З іншого, в одній із буковинських казок зауважено, що Смерть – це істота з *волохатими ногами* (пор. з *медведем*) та *дуже студена* (пор. з посинінням, яке, щоправда, в поемі настає через одутість) [7, с. 137]. Проте це ще не пояснює логіку перетворення *царя* у ведмедя. У слов'янській міфопоетичній традиції цей звір має зооантропоморфні риси. Зафіксовані східнослов'янські вірування, за якими під шкурою ведмідь виглядає, як людина, має людські очі й ступні з пальцями, як у людини [9, с. 89]. Існує й чимало тверджень, які підтверджують народну віру в зв'язок ведмедя з божествами: у деяких районах Сербії вірили, що ведмідь народжений від союзу звичайної дівчини з богом, в Олонецькій губернії – що «ведмідь – від Бога», а на Харківщині побутувала легенда про «старого діда», який збагатив чоловіка й зробив його богом, а потім ведмедем [10, с. 212].

Б. Успенський доводив, що неймовірна популярність Св. Миколи на теренах Росії привела до того, що цей святий у російській народній релігійній свідомості виступав як християнський замісник бога Велеса, головною тваринною єпіфанією якого був ведмідь. У цьому контексті варто розглядати й дивне північноросійське зображення XVII ст. Св. Миколи «з головою ведмедя» [1, с. 186]. Б. Успенський наголошує, що перетворення царя Миколи, названого на честь шанованого святого, на ведмедя, що слугує поганським еквівалентом цього святого [1, с. 186], сприймається тепер уже як цілком логічна трансформація на рівні міфологічного й християнського сприйняття.

Нижчою сходинкою в цьому порядку є кошеня, в яке перевтілюється вже ведмідь. На Харківщині були поширені уявлення, що «свій» домовий, який захищає худобу, може мати вигляд ведмедя [10, с. 214]. Водночас відомі східнослов'янські уявлення про домовика, який часто перекидається кішкою. Б. Успенський також акцентує увагу, що домовик також є іпостассю Волоса [цит. за: 1, с. 186]. Таким чином, перетворення ведмедя на кошеня також відзначається фольклороцентричністю, зокрема й в оніричному фольклорі: «якщо присниться кіт – то чорт», «коти – вороги» [4, с. 91].

С. Росовецький переконливо констатує: «кошеня, що являє собою найнижче за ієрархією явище того ж самого міфологічного ряду. Не дивно, що «аж засміявся», це побачивши, оповідач: на його очах цар – уособлення «русского Бога» на землі – обернувся врешті решт перевертнем-домовиком, а з православного погляду – дрібним бісом» [1, с. 187].

Перейдімо тепер до питання фольклорного сприйняття міста Санкт-Петербурга (у Шевченка – *Анти-Петербурга*, як зазначає О. Забужко): *«У долині, мов у ямі, / На багнищі город мріє; / Над ним хмарою чорніє / Туман тяжкий…».* Долина, яка знаходиться в ямі – онірема, забарвлена похоральною семантикою: *«перед тим, як хтось помирає з рідних сниться свіжопереорана земля, або свіжа викопана яма»* (ДІМ, жінка, 1963 р.н., м. Стрий Львівської обл.), знову туман, хмари й багнище (пор. з болотом). А проте, багнище як ототожнення міста на багні (у листах Шевченко не раз називав Петербург «проклятим болотом» і «чортовим болотом») [11, с. 70].

Таким чином, можна тільки погодитися з твердженням О. Забужко, яка зазначає, що Петербург тут «виступає земним відповідником Аду», бо він «не тільки «світлова ніч», а й «світловий низ», діл, вагота, до- і під-земність» [11, с. 68]. Особливо відчутно це, якщо порівняти його з образом Києвом в інших творах (зокрема, в поемі «Варнак»): «Київ – на горах, він «град Божий» (сяє!), до якого треба підноситися, підтягати себе [...]. Натомість на Петербург герой «Сну» дивиться згори, з висоти пташиного польоту вниз, у метафоричний надир, у Петербург він спадає, впадає, як у гріх [...]. Зрештою, Петербург і є *гріх*, [...] *місто-упир*» [11, с. 69–70].

Прибувши до цього кровопитного міста, герой поеми бачить, що *«кінь летить, копитами / Скелю розбиває».* Формалізований опис пам'ятника Петру І перетворюється на образ, який почасти можна співвіднести з загарбанням не лише всього цього світу (*«А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче / Загарбати…»*), але й того, адже кінь розбиває скелю, яка є хтонічним символом.

В українців є легенди, в яких кінь постає перетвореним янголом за велінням Господа або дияволом [12, с. 301]. У снах він віщує хворобу: *«Мене до операції вьозли на підводі на чорному коні. І я всьо прошу, шо ще провезіть, а вон встав і каже: «Я Вас дальше не повезу». І я тоді поняла, що мене не будуть оперіровать...»* (СПЦ, жінка, 1938 р.н., с. Першотравневе Овруцького району Житомирської обл.) й навіть смерть: *«коли чоловік мав померти, то приснилось, що померлий знайомий приїхав білим конем, і тягнув лежаче дерево, і зачіпив ним стояче зелене дерево. Воно впало і він потягнув його за собою… Через пару днів помер чоловік»* (СІД, жінка, 1955 р.н., с. Верхня Рожанка Сколівського району Львівської обл.). Це – тварина, яка часто приходить у страхіттях: *«Коні їдять людей!»* (СГВ, жінка, 1985 р.н., Одеса). Віщування смерті чи хвороби пов'язані з проводжанням в останню путь покійника на підводі з кіньми.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши поему «Сон» на рівні оніричних ремінісценцій, були виявлені тісні перегуки з фольклорними оніричними прототипами як в наративах, так і в снотлумаченнях, зокрема в таких поширених оніремах, як: *літати, сова, гора, ведмідь, кінь, кіт.* Визначення рівня використання оніричних ремінісценцій допомагає відкривати ширші межі у вивченні проблеми органічності й цілісності фольклоризмів у творчості Т. Шевченка.

Список літератури:

1. Росовецький С. К. Тарас Шевченко і фольклор: монографія / Станіслав Казимирович Росовецький. – К.: Київський університет, 2011. – 415 с.
2. Сумцов Н. Ф. Сны Т. Г. Шевченка (К психологии художественного творчества) / Николай Федорович Сумцов // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1913. – Т. XVIII. Кн. 4. – С. 355–364.
3. Nozedar Adele. The element encyclopedia of secret signs and symbols / Adele Nozedar. – Harper Element, 2008. – 558 p.
4. Народний сонник / Упоряд., записи, передмова М. Дмитренка. – К., 2005. – 232 с.

5. Левкиевская Е. Е. Гора / Елена Евгеньевна Левкиевская // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 1. – М., 1995. – С. 520–521.
6. Плотникова А. Ветер / А. Плотникова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 1. – М., 1995. – С. 357–361.
7. Кулиш П. Записки о Южной Руси / Пантелеймон Олександрович Куліш. Т. 1. – СПб, 1856. – 322 с.
8. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди / Роман Гузій. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 352 с.
9. Левкиевская Е. Е. Мифы русского народа / Елена Евгеньевна Левкиевская. – М.: АСТ, Астрель, ВКТ 2010. – 560 с.
10. Гура А. В. Медведь / Александр Викторович Гура // Славянские древности: Этнолингвистический словарь / Под ред. Н. И. Толстого; Институт славяноведения РАН. – М., 2004. – Т. 3. – С. 211–215.
11. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Стефанівна Забужко. – К.: Факт, 2006. – 148 с.
12. Міфи України. За кн. Георгія Булашева «Укр. народ у своїх легендах, реліг. поглядах та віруваннях» / Пер. Ю. Буряка. – К.: Довіра, 2006. – 383 с.

Анцибор Д.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

РЕМИНИСЦЕНЦИИ ОНИРИЧЕСКОГО ФОЛЬКЛОРА В ПОЭМЕ «СОН» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Аннотация
В статье внимание акцентируется на фольклорном онирическом коде, активно используемом Т. Шевченком в поэме «Сон». Производится попытка анализа текста с использованием распространенных онирем: *летать, сова, гора, медведь, конь, кот* и т.д. Определение уровня использования онирических реминисценций дает новые широкие возможности для изучения проблемы органичности и целостности фольклоризмов в творчестве автора.
Ключевые слова: сновидная рецепция, онирема, онирический нарратив, обмирання, Шевченко.

Antsybor D.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

REMINISCENCES OF ONEIRIC FOLKLORE IN THE POEM «THE DREAM» («SON») BY TARAS SHEVCHENKO

Summary
The article focuses on the folkloric oneiric code which was widely used by Taras Shevchenko in his poem «The Dream» («Son»). The attempt of text analysis is provided using the most common oneiremes such as *to fly, owl, mountain, bear, horse, cat* etc. Determining the level of oneiric reminiscences opens a wider scope in studying organicity and integrity of Shevchenko's folklorism.
Keywords: oneiric reception, oneireme, oneiric narrative, visio, Shevchenko.

УДК 81:398(477)

ФОЛЬКЛОРНИЙ ТЕКСТ: У ПОШУКАХ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Белюга Т.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті здійснено спробу виявлення оптимально дієвого методологічного інструментарію для аналізу складного, полістадіального утворення – фольклорного тексту. Автором наведені різні варіанти потрактування терміну «текст» в сучасній гуманітаристиці, вивчений досвід можливих шляхів його інтерпретацій. У статті ставиться актуальна та маловивчена проблема декодування фольклорного тексту «село». Виявлені полюсні характеристики-маркери сільський/міський фольклор. Приділено увагу способам його трансмісії

Ключові слова: текст, фольклорний текст, інтертекст, фольклор, семіотика, герменевтика, сільський фольклор, міський фольклор, трансмісія.

Останнім часом українську фольклористичну думку зосереджено на пошуках адекватного дослідницького інструментарію, який би дозволив уповні препарувати складний художній «організм» – фольклорний текст. Попри те, що аксіоматично вважається базовою ознакою фольклору його синкретична природа, ми вважаємо, що й до сьогодні вітчизняні учені не запропонували оптимального рецепту: яким чином аналізувати складники цього комплексного тексту. Тому предметом нашого дослідження є **актуальна проблема** – віднайдення методологічних стратегій освоєння традиційних смислів, трансльованих фольклорним текстом. Тим більше, що **предметом** нашого зацікавлення є осягнення інтертексту конкретного села Романівна, що на Житомирщині.

Отже, першою і наріжною **ціллю статті** є з'ясування текстових характеристик власне фольклорного тексту та сутнісних ознак фольклору зокрема. Ми послуговуємося визначенням фольклору, запропоноване сучасною українською фольклористкою О. Івановською, яка вважає фольклор «образною системою традиційних смислів та функціональною системою суб'єктності його носіїв», конститутивними категоріями цієї системи, на думку дослідниці, є суб'єктність етносу, соціуму, індивіда; знакова природа фольклору, трансмісія традиційного смислу, наратив як функція фольклорного тексту» [7, с. 37-38] Що ж до визначення тексту, то нам доведеться здійснити огляд низки трактувань цього терміну, яким послуговуються гуманітарії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить: оскільки фольклор є семіотичною системою, то нам можуть стати у нагоді настанови дослідників міфу (Вяч.Вс. Іванов, В. Топоров), народнопоетичних та авторських текстів (М. Лекомцева, Т. Ніколаєва, Т. Цив'ян, Л. Копаниці та ін.). Що ж до текстів культури, то їх аналіз представлено у працях М.Ю. Лотмана. В тлумачному коментарі «текст» – від лат. textus – «тканина; плетиво, зв'язок, поєднання» – зафіксований смисл на будь-якому матеріальному носії – продуктові людської творчості; послідовність символів [17].

В науковій практиці існує декілька стратегій освоєння тексту: іманентний підхід до визначення тексту, зорієнтований на осягнення його внутрішньої структури, та репрезентативний – на з'ясування реальності, своєрідного контексту, яка, фактично, генерує текст. Одразу зауважимо, що спрямування фольклориста якимось із названих шляхів, або ж надання переваги при аналітиці фольклорного тексту одному із підходів, як доводить досвід попередників, не сприятиме, більше того – унеможливить прочитання його цілісного «послання». Свого часу український філософ, Григорій Сковорода, зауважив, що невіглас читає Біблію, як демонічне письмо, оскільки він не володіє знаннями, які трансльовані знаковою системою Книги книг, не бачить тексту у тексті. Така tabula rasa чекає на того науковця-неофіта, який ігноруватиме семіотичну наповненість образної системи уснословесного складника фольклорного тексту, тобто, не враховує можливостей та поліхромності його внутрішніх смислів. Не меншим розчаруванням для дешифратора текстової інформації, фактично її «замкненість», стане у разі ігнорування екстралінгвістичних смислових потоків, що транслює акціональний, зображальний, музичний субтексти поліструктурного феномена «фольклорний текст».

На нашу думку, фольклористу корисно застосовувати досвід семіолога Р. Барта, який розглядав текст не як множинність з відношенням дистрибуції (як це робив, наприклад, В. Пропп, функції якого розташовуються на одному рівні), але як множинність з ієрархічними відношеннями. Принцип ієрархії рівнів має подвійне значення: як структурне, оскільки воно робить можливим в теоретичному плані – описання смислу, а в операційному – сегментацію тексту.

Саме тому, скажімо, музичний субтекст має універсальні функції зокрема і жанрового ідентифікатора у фольклористиці, оскільки лише завдяки йому фольклористи спроможні вирізнити жанрову природу фольклорного тексту в цілому. Так, мелодичний текст монострофи допоміг Лещинській С. зорієнтуватися: перед дослідницею козачок, чи кроков'як, чи коломийка [9]; мірилом жанрової ідентифікації «балада/романс» для сучасної дослідниці народного жорстокого романсу Хоменко Н. також став музичний субтекст [14]. Отож, деякі учені, процедуру розуміння тексту пов'язують з контекстними умовами, в наслідок чого текст набуває відомого релятивизму під час трансляції та ретрансляції. Така думка цілком візповідає герменевтичній традиції «естетики контексту», представленої у західні музикології др.пол. ХХ-го століття [15]. У радянській естетиці опозиція «текст – контекст» як найбільш продуктивна у сенсі з'ясування смислових можливостей сприйняття здебільшого критикувалася [6]. На наш погляд, для фольклористики не складає небезпеки суб'єктивне начало (критиковане радянськими вченими) у віднайдені нових смислових утворів, приміром, музичного тексту, оскільки це прямо корелює з варіативною природою фольклору як художньої системи осягнення дійсності, де суб'єктність індивіда шукає горизонти зближення з колективною картиною світу.

© Белюга Т.В., 2015

У семіотиці під текстом розуміють усвідомлену послідовність будь-яких знаків, будь-якої комунікації [1]. Так, Ю.М. Лотман розумів текст як графічно фіксовану художню цілісність, але розрізняв лінгвістичне та літературознавче розуміння тексту. Літературний текст не може бути переведений в інші форми, його зміст сприймається тільки вербально. Мовленнєвий же текст може мати різну форму фіксації – звуки, букви, знаки і т.д [10]. Таким чином, для фольклористики, яка стоїть сьогодні на засадах широкого потрактування предметного поля та вивчає фольклорний процес як комунікацію наратора з аудиторією, досвід семіологів-лінгвістів є більш вартісним, попри намагання тривалий час «втиснути» фольклор в жанрову парадигму літератури, а фольклористику зробити галуззю літературознавства, як те було задекларовано Ю. Соколовим у 30-х роках минулого століття.

У філологічних студіях при аналізі текстів, за звичай, виокремлюють види текстової інформації, аналізують різноманітні категорії тексту – лінгвістичні, граматичні, синтаксичні, понятійні, пропонують певну типологічну парадигму [1, 2, 5, 12]. Приміром, Гальперін І., занурюючись у проблеми лінгвістики тексту [3] і з'ясовуючи текстову структуру, виокремив граматичні категорії, види текстової інформації. Соссюр Ф. [4] створив лінгвістику мови та лінгвістику мовлення. На загал, названі учені сприймають текст як даність.

Герменевти ж через вивчення змістового і граматичного планів тексту намагаються збагнути суб'єктивність автора, її відображення у творчому продукті [11]. Таким чином, вони пов'язую з'яву тексту безпосередньо з особою автора.

У межах герменевтики виникло вчення про мистецтво розуміння. Свого часу, Гадамер Ґ. зауважив, що «цілісність можливо осягнути на основі окремішнього, а окремішнє – на основі цілісного» [2, с. 48]. У цьому сенсі для з'ясування специфіки текстової матерії фольклорної системи «село» **об'єктом дослідження** може бути фольклорний текстовий простір окремого села Романівна Житомирської області.

Фольклор корелює з розумінням терміну «інформація» як певної взаємодії, «полілогу», що реалізується у часі й просторі між учасниками фольклорної комунікації, фольклорної події, між адресатами та адресантами. Уже саме поняття «інформація» передбачає процес комунікації об'єктів взаємодії, оскільки в перекладі з латинської мови слово «informatio» означає «викладення», «роз'яснення» [8].

Відтак, **на часі виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, зокрема щодо інформаційної взаємодієї, яку можна назвати сприйняттям певної інформації індивідом. **Основний виклад статті** присвячений взаємодії інформації в текстах. Ми вважаємо, що варто виокремити два можливих варіанти. В першому випадку об'єктами взаємодії є текст і адресат (реципієнт), котрий, засвоюючи текстове повідомлення, по-своєму його інтерпретує і таким чином створює новий текст (третій текст). Цей варіант можна унаочнити прикладом ретрансляції зразка народної прози. Відтворити «фотографічно» отримане повідомлення навряд чи вдасться оповідачеві-ретранслятору, тим більше, коли відтворення має досить велику дистанцію в часі. Чинниками формування «третього тексту» є і особистісні чинники ретранслятора (особиста нараторська майстерність, яка позначається на тексті переповідування, індивідуальні конотації, діалектне мовлення тощо), і об'єктивні фактори (локус, топос, аудиторія тощо).

Інший варіант освоєння інформації – це взаємовплив самих текстових повідомлень, через діалог текстів (інтертекст). І одразу ми, фольклористи, наражаємось іще на одну пастку: у фольклорі це, радше, полілог, оскільки, з одного боку, фольклорний інтертекст мислиться як своєрідний оркестр, що завдяки різним «інструментам» (вербальному, акціональному, музичному, предметному, візуальному) витворює цілісний текст; з іншого – колективні ідеї, закладені в фольклорному тексті, впливають на постання нових повідомлень – продуктові авторської суб'єктності, і навпаки – засвоєння аудиторією авторських текстових одиниць як виробів на її замовлення. Йдеться про наукові проблеми фольклоризму та фольклоризації. Так, «фольклоризація» художнього авторського тексту передбачає свідоме, цілеспрямоване (інтравертний тип) орієнтування письменника на фольклор. Що ж до візіонерського типу творчого засвоєння фольклорного текстового субстрату, то йому властива органічна здатність суб'єкта творчості уводити фольклорний матеріал як питомо «свій», тобто породжувати авторські смисли в межах фольклорної матриці.

На думку В. Дільтея, операція розуміння тексту уможливлюється завдяки здатності, яка властива кожній свідомості – проникати в іншу свідомість не безпосередньо, шляхом «переживання», а опосредковано, через знаки та їх зовнішній прояв, призводить в подальшому до конфронтації з об'єктивним методи природничих наук. Тобто, сприймаючи інформацію текстів інших авторів, творчий «вступає» в конфронтацію: його думки починають взаємодіяти з ідеями, трансльовані текстом.

Гадамер вважав, що текст є множинним і багатозначним, і не так за формою чи змістом, як за структурою самої інтерпретації. Текст відбувається в інтерпретації; він є і фазою, і комунікативним партнером в інтерпретації. За Гадамером, правильні тексти не лише відкриті для інтерпретації, але й потребують її. Оскільки без інтерпретації вони не можуть виконати те, на що скеровані, тобто, репрезентувати і повторити самих себе, передати смисл [2].

Як зауважив М. Неклюдов, фольклор сільських громад відрізняється від фольклору міста суттєво. Насамперед у селі він охоплює практично всю культуру – не лише землероб, а й священик, учитель, пастух обслуговуються традиціями, однією системою обрядів, одними текстами [16]. Оскільки усі учасники фольклорного простору долучаються до інтерпретації, а отже й актуалізації фольклорного текстового репертуару, то збереженість смислового поля селянського ареалу – стабільна. Натомість міський фольклор – фрагментований. Він здебільшого пов'язаний з писемними формами, з авторською суб'єктністю. Для містянина фольклор є ідеологічно маргінальним: свої потреби містяним задовольняє, вдаючись до текстів масової культури чи, як це відбувається сьогодні, до мас-медіа.

Для села властиві фольклорні тексти, позначені діалектним мовлення, регіональним колоритом – це смислові утвори одного села, одної області, одного регіону. На нашу думку, діалект до певної міри консервує регіональний текст, слугує запобіжником дешифрування його чужинцем, тобто, обмежує можливість інтерпретації інформації людині не посвяченій у концептне поле цього локусу. Для текстового простору міста характерна групова суб'єктність – вікова, професійна, статева – для якого не властива стабільна територіальна визначеність.

Ми дійшли висновків, що ареальна фольклористика і картографування, метою яких є встановлення локальних меж трансмісії фольклорних смислів, стикаються із проблемами втрати зв'язків між локальними фольклорними явищами і: пошук окре-

мого відвертає увагу від узагальненого системного цілого. Регіональний принцип фольклористичного дослідження дає змогу аналізувати варіативність і унікальність окремих елементів фольклорного тексту, множинність історичних типів фольклорної трансмісії, видів вербального і невербального фольклору. Проте водночас актуальним залишається пошук універсальних характеристик фольклорної системи, зв'язків і взаємовпливів полюсів фольклорного простору, об'єднання і злиття різних фольклорних форм, первинного синкретизму усіх фольклорних площин. Саме тому в ході нашого дослідження ми зосередилися не на тому екстраординарному або домінантному, що вирізняє полюс села, а насамперед підтверджували набором характеристик необхідність тлумачити село як систему взаємопов'язаних ієрархій елементів, суцільний текст, полюс трансмісії традиційних смислів у фольклористиці. Це не означає, що ми відкидаємо пошук окремих особливостей, жанрової специфіки села, сюжетів, мотивів циклів у їхньому регіональному забарвленні. Однак роль села у збереженні і передаванні традиції ми тлумачимо як універсальну, узагальнену, системотворчу.

Встановлення зв'язків між традиційними смислами, суб'єктами-носіями і регіонально-соціальним середовищем було метою досліджень у багатьох сферах антропологічного знання (А. Кардинер, М. Коул, Мід М., Дж. Хендерсон у США; Агеєв В.С., Асмолов А.Г., Волков Г.Н., Виготський Л.С., Кон І.С., Лазурський А.Ф., Лурія А.Р., Лур'є С.В., Мухіна В.С., Путилов Б. – в Росії та в Україні – Малинка О., Грінченко Б., Гнатюк В., Франко І., Нудьга Г., Денисюк І., Кирчів Р., Івановська О. та ін.). Уже хрестоматійним є твердження Бориса Путилова про регіональний і локальний первні у фольклорі: «Оскільки етнічний колектив займає певний, зумовлений історично простір, якому властиві географічні, природні та інші характеристики, то його традиційна культура є регіональною і в історико-соціальному, і в просторовому сенсах» [13, с. 124].

Упродовж усієї історії становлення і розвитку вітчизняної фольклористики виявлення й опис одиничного, окремого, специфічного завжди випереджало узагальнення й універсалізацію, як те тим часом відбувалося у фольклористиці зарубіжній. Проте Б. Путилов усе ж дійшов висновку: конкретно й матеріально виражений фольклор, функціонуючи в «реальних» одиницях текстів (локальних і регіональних), врешті проявляє свої загальнонародні риси, що вичленовуються у вигляді різних узагальнень, універсалій, інтегральних ознак [13, с. 129].

Отож, **наші висновки та пропозиції**: при вивченні фольклорного феномену «село» як інтерсеміотичного тексту доцільно «прочитувати» текстовий «оркестр» у всій його розмаїтості: на рівні народнословесного репертуару, з виявленням семіотичних текстових вузлів; з'ясовувати мелодичну специфіку популярних пісень та народних танців, характерних для локусу; виявляти семантику та прагматичні настанови обрядових дій у їх локальному вимірі; аналізувати типову для місцевості орнаменталістику; вивчати поширені в регіоні народні ремесла та звичаєву практику. Посутнє значення має також характеристика фольклорних полюсів стабільності й мінливості, де, власне відбувається системне передавання традиційних смислів. Згідно з позицією О. Івановської, яка, представляючи український фольклор у всій сукупності його найважливіших властивостей, чільне місце свого дослідженні з теорії фольклору відвела проблемі створення, функціонування, зберігання, навчання, передавання, сприйняття і осмислення інформації, що в тому чи іншому вигляді закріплена в текстах [7]. Зокрема дослідниця зауважила, що «ці способи є універсальними для всіх типів матеріальної та нематеріальної культури, а вся система їхнього втілення організується як передавання традиційних знань лінійним та інтегральним шляхами». Ключовою категорією є трансмісія як «система поступового поетапного передавання фольклорного смислу в соціумі, що існує в одній часовій площині, а також між соціумами різночасових меж» [7; 249].

На сучасному етапі на таких полюсах перебувають міський фольклор (більш мінливі, масові, шляхи трансмісії, які відбуваються насамперед у субкультурних групах) і сільський фольклор (більш стабільна, етапна трансмісія, яка генерує свій потенціал у поколіннях, гілках родоводу).

Оскільки полюсність ми вважаємо такою інтегральною ознакою, то цілком обґрунтовано у наш науковий фокус потрапляє інтертекст «село» як окрема система фіксації і трансмісії фольклорних явищ, їх відображення у свідомості суб'єктів-носіїв, у їхньому ціннісно-символічному світогляді, вербальній і невербальній творчості, у зв'язках із духовними і матеріальними артефактами, приналежними до сільського полюсу фольклору.

Список літератури:

1. Волчкова И. М. Архитектурно-исследовательские виды деятельности: коммуникативно-речевой аспект / И. М. Волчкова, Э. А. Лазарева. – Екатеринбург: УралГАХА, 2005. – 172 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 369 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
4. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр; пер. с фр. С. В. Чистяковой; под общ. ред. Н. Э. Гут. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 432 с.
5. Гришунин А. Л. Исследовательские аспекты текстологии / А. Л. Гришунин. – М.: Наследие, 1998. – 416 с.
6. Зись А. Я., Стафецкая М. П. Методологические искания в западном искусствознании. Критический анализ современных герменевтических концепций. – М., 1984.
7. Івановська О. П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. К.: «Експрес-Поліграф», 2012. – С. 336.
8. Кузнецов Н. А. Информационное взаимодействие в технических и живых системах [Электронный ресурс] / Н. А. Кузнецов // Информационные процессы. – 2001. – № 1. – С. 1-9. – Режим доступа: http://www.jip.ru/2001/kuzn-1.pdf].
9. Лещинська С. С. Українські та польські ліричні монострофи: специфіка поетики та мелосу, параметри взаємодії. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2014.
10. Лотман Ю. М. Проблема текста / Ю. М. Лотман // Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа: сб. ст. – М.: Гнозис, 1994. – С. 201-214.
11. Майборода Д. В. Герменевтика [Электронный ресурс] / Д. В. Майборода. – Режим доступа: http://www.velikanov.ru/philosophy/germenevtika.asp

12. Мельчук И. А. Русский язык в модели «смысл-текст» / И. А. Мельчук. – М.: Вена, 1995. – 684 с.
13. Путилов Б. Фольклор и народная культура. – Пб.: Наука, 1994. – 225 с.
14. Хоменко Н. М. Український народний романс: ґенеза жанрових різновидів. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика. – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України. – Київ, 2013.
15. Eggebrecht H.-H. Zur Geschichte der Beethoven – Rezeption. – Mainz, 1972.
16. http://znanie-sila.su/?issue=projects/issue_28.html&r=1
17. https://ru.wikipedia.org/wiki/Текст

Белюга Т.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ТЕКСТ: В ПОИСКАХ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация
В статье осуществлена попытка определения оптимально действенного методологического инструментария для анализа сложного, полистадиального образования – фольклорного текста. Автором наведены разные варианты трактования термина «текст» современной гуманитаристикой, изучен опыт возможных путей его интерпретации. В статье поставлена актуальная проблема декодирования фольклорного текста «село». Определены полюсные характеристики-маркеры сельский / городской фольклор. Обращено внимание на способы его трансмиссии.
Ключевые слова: текст, фольклорный текст, интертекст, фольклор, семиотика, герменевтика, сельский фольклор, городской фольклор, трасмиссия.

Belyuha T.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FOLKLORE TEXT: IN A SEARCH OF METHODOLOGICAL TOOLS FOR FOLKLORISTIC RESEARCH

Summary
The article is an attempt to identify optimally effective methodological tools for the analysis of complex, polystages education – folk text. The author presented various options for correctly interpreting the term «text» in the modern humanities, studied possible ways to experience its interpretations. The article treats the actual problem and neglected folk decoding of the text «village». The characteristics pole markers rural/urban folklore are identified. Attention is paid to its mode of transmission.
Keywords: text, folklore text, intertext, folklore, semiotics, hermeneutics, rustic folklore, city folklore, transmission.

УДК 811.161.2'38:821.161.2-1.09

МОВНИЙ ВИЯВ НЕВЕРБАЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТА «СЛЬОЗИ» В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Білевич Н.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розкрито особливості функціонування невербального елемента сльози в поетичних текстах Лесі Українки. Наведено контексти вживання цього невербального компонента у нетипових для безпосереднього мовлення ситуаціях. Кінесичний елемент сльози у поетичних текстах Лесі Українки є важливим засобом творення образів. Цей елемент виражений за допомогою опорної та доповнювальних лексем. Найбільш частотне – поєднання опорної лексеми із прикметниками та дієсловами, периферію становлять – займенники та прислівники. У дослідженні наводимо приклади типового та індивідуально-авторського потрактування цього невербального елемента, визначаємо специфіку творення образів.
Ключові слова: невербальна комунікація, елемент невербального спілкування, вербалізація, кінетика, опорна лексема.

Постановка проблеми. Проблема невербального спілкування та його вплив на людину набуває все більшого значення. Ця тема досить складна, оскільки включає в себе питання різних галузей знань. Над цією проблемою працюють психологи, лінгвісти та культурологи не лише на рівні української, а й світової науки. Розуміння, правильне розкодування невербальних елементів дозволяє краще зрозуміти співрозмовника, а тому важливим етапом у спілкуванні є взаємодія двох

© Білевич Н.В., 2015

систем: вербальної та невербальної. Ця особливість чітко простежується під час процесу вербалізації, тобто перенесення невербальних елементів у площину тексту. У текстах різних стилів невербальні компоненти набувають особливої специфіки. Для поетичних та прозових текстів художнього стилю вони стають основою творення образів. Саме ця особливість невербального спілкування та його функціонування не лише під час здійснення живого безпосереднього мовлення, а й в площині художнього тексту додає **актуальності** цій статті. У поетичних текстах Лесі Українки представлено цілісну систему вербалізованих позамовних елементів. Однак найбільш виразно та частотно функціонує кінесичний елемент – *сльози*. Він, поряд із екстралінгвальними елементами *плач, стогін, ридання* слугує виразним образотвірним засобом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомі дослідження в сфері невербального спілкування Ф. Бацевича, Г. Крейдліна, А. Піза, Л. Глас та інших науковців і популяризаторів невербальної семіотики. Ця тема широко вивчена у гендерному аспекті, оскільки жінки та чоловіки обмінюються різнотипними кодифікованими елементами, та їхнє спілкування виконує відмінні функції.

Тексти Лесі Українки стали предметом досліджень багатьох лінгвістів. У мовознавстві стильові параметри поетичних тексів Лесі Українки досліджують: Богдан С., Фенко М., Єрмоленко С., Бублейник Л., Мех Н., Мединська А., Марченко М., Тур В., Бойко М. та інші науковці. Однак вивчення процесу вербалізації позамовних елементів на основі поетичних текстів Лесі Українки загалом, та кінесичного елемента *сльози* зокрема не здійснено. Тому **новизна** дослідження полягає саме у матеріалі дослідження та порушеній проблемі.

Формулювання цілей статті. Основна мета дослідження – зафіксувати та проаналізувати особливості словесної репрезентації невербального елемента *сльози* у поетичних текстах Лесі Українки. Визначити типові та індивідуально-авторські особливості використання вказаного невербального компонента. Матеріалом для дослідження слугували поетичні тексти Лесі Українки (Зібрання творів у дванадцяти томах [Т. 1]). Основні завдання роботи: а) виокремити усі можливі контексти із невербальним компонентом *сльози*; б) проаналізувати лексичний склад цих компонентів за опорними лексемами; в) з'ясувати образотвірне значення невербальної одиниці *сльози*; г) встановити типові та індивідуально-авторські способи використання та вербалізації невербального елемента *сльози*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш відомий контекст використання цього невербального компонента у поетичному тексті Лесі Українки «Contra spem spero» – *«Так! Я буду* ***крізь сльози сміятись****, серед лиха співати пісні, без надії таки сподіватись, буду жити! Геть думи сумні!»* [1, с. 56]; або ж – *«Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки, буду сіять квітки на морозі, буду лить на них* ***сльози гіркі****»* [1, с. 56]. Але крім цього контексту із значенням *сміх крізь сльози*, у якому *сльози* – це додатковий компонент невербального послання, зафіксовано інші не менш цікаві випадки вербалізації цього елемента як головного образотвірного засобу.

У поетичних текстах Лесі Українки зафіксовано 46 компонентів із вербалізованою кінесичною одиницею сльози – *«Ті* ***сльози*** *розтроюдять рани, загоїтись їм не дадуть. Заржавіють від сліз кайдани, самі ж ніколи не спадуть»* [1, с. 79] та ін. Це це підтверджує продуктивність використання автором цього невербального елемента. Невербальний елемент *сльози* вербалізовано за допомогою відповідної лексеми *сльози*, ми її називаємо *опорною.* Залежно від сполучувальних особливостей опорної лексеми, усі контексти поділяємо на *однокомпонентні, двокомпонентні* та *багатокомпонентні моделі вербалізації елемента сльози* у поетичних текстах Лесі Українки.

Найбільш частотними є *двокомпонентні* моделі. Вони утворені за допомогою поєднання іменника сльози із прикметниками, дієсловами (*«Тяжка годинонько! Гірка хвилинонько! Лихо не спить… Леле, дитинонько! Жить –* ***сльози лить****»* [1, с. 47]), іменниками («Я йду, тверда звага веде мене на шлях, у серці одвага, хоч **сльози на очах**» [1, с. 89]) та займенниками. Серед *двокомпонентних* сполук вагому частку становлять прикметникові та дієслівні лексичні поєднання. Наприклад: *«Ох, ці* ***сльози палкі*** *– вони душу палили, сліди полишили огнисті навіки»* [1, с. 74]; *«Тяжка годинонько! Гірка хвилинонько! Лихо не спить… Леле, дитинонько! Жить –* ***сльози лить****»* [1, с. 47] та ін. На другому місці представлені *багатокомпонентні* моделі, для прикладу – ***«І рясним дощем полились мої сльози»*** [1, с. 122]. Їхній склад може бути досить варіативним, знаходимо приклади сполук із дієсловами та прикметниками, або ж дієсловами, іменниками та займенниками ***«І рясним дощем полились мої сльози»*** [1, с. 122].

За якісними характеристиками лексема «*сльози*» поєднана із прикметниками: **пекучі** *«Не дивуйтесь, що думи глибокі будять речі та* ***сльози пекучі****, – так напровесні дзвінкі потоки прудко, гучно збігають з кручі»* [1, с. 55]; **гіркі** *«Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки, буду сіять квітки на морозі, буду лить на них* ***сльози гіркі****»* [1, с. 56]; **гарячі** *«І від* ***сліз тих гарячих*** *розтане та кора льодовая, міцна, може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна»* [1, с. 56]; **палкі** *«Ох, ці* ***сльози палкі*** *– вони душу палили, сліди полишили огнисті навіки»* [1, с. 74]; **таємні** *«Натура ллє ті* ***сльози таємні*** *того, що хутко ляже в смертнім сні, в холодній, білій сніговій труні»* [1, с. 79]; **самотні** *«Спокійно умира і листом покриває росинки білії, ті* ***сльози самотні*** *від сонця ясного і від людей ховає»* [1, с. 79].

Домінантною ознакою вираження якості компонента *сльози* є використання автором прикметників *огнистий* та *променистий.* В обох випадках ці лексеми доповнюють та підсилюють негативне значення невербального елемента, підкреслюють стан туги та розпачу – «*Горе тому, в чиє серце ті* ***сльози огнистії*** *кануть*» [1, с. 84]; *«Чи над людьми та зірка сумна* ***променистими слізьми*** *ридає? Чи того, що самотня вона по безмірнім просторі блукає»* [1, с. 52]. Леся Українка використовує елемент *сльози* для утворення художнього образу – порівняння *«Гордий промінь в тієї зорі, та в нім туга палає огниста, і сяє та зірка вгорі, мов* ***велика сльоза промениста****»* [1, с. 52]; як бачимо, зірка порівнюється зі сльозою, далі – вжито слово промениста, яке насправді не є якісним прикметником, що позначає яскравість та світло зірки, а набуває ознак присвійності.

Здебільшого, у поетичних текстах Лесі Українки представлені порівняння, утворені за допомогою невербального компонента *сльози.* Вище ми зазначали, що функціонує семантична пара *зорі-сльози* *«Так, сльозина то впала. То плаче небо* ***зорями-слізьми*** *над нами. Як тремтить теє світло! Неначе промовля до нас небо вогнями»* [1, с. 50]. Крім того, значне місце посідають порівняння сліз із дощем, та притаманними йому природному явищу

ознаками. З цією метою використано лексеми *рясні* та *дрібні*, наприклад: «*Горить моє серце, його запалила гаряча іскра палкого жалю. Чому ж я не плачу? **Рясними сльозами** чому я страшного вогню не заллю*» [1, с. 118]; або «***Дрібними слізьми** на чужині? Шепоче вітер в мокрім листі…*» [1, с. 366]. Зафіксовано випадок, коли ці дві лексеми вжиті в одному контексті: «А з *лелій тих чорних поспадали всі блискучі самоцвітні роси, на травиці схилений лежали наче **дрібні та рясні сльози***» [1, с. 86].

Ще однією специфічною рисою функціонування невербального елемента *сльози* в поетичних текстах Лесі Українки є диференціація адресанта та адресата плачу. Адресат послання представлений імпліцитно, або це сама авторка є свідком плачу та сліз *«Моя люба **зоря ронить** в серце мені, **наче сльози**, проміння тремтяче, рвуть серденько моє ті проміння страшні. Ох, чого моя зіронька плаче! »* [1, с. 50]. Натомість, зафіксовано декілька найбільш вживаних адресантів сліз. Сльози від імені автора *«Промчалась та буря-негода палка надо мною, але не зломила мене, до землі не прибила, я гордо чоло підвела, і **очі, омиті сльозами**, тепер поглядають ясніше, і в серці моїм переможнії співи лунають»* [1, с. *122*]; *«Україно! **Плачу слізьми** над тобою…»* [1, с. 73]. Також зафіксовано *сльози матері «Говорять, що **матері сльози гарячі** і тверде, міцнеє каміння проймають»* [1, с. 74], *тата* «А ***тато** ручку доні цілував і **гіркими сльозами обливав**»* [1, с. 61]; *сльози жінки «Здоров був, любий!» – **жінка** говорила – а **в голосі її сльоза бриніла**»* [1, с. 60] або *«І **сльози жінці перебили мову;** До каменя холодного припала і гірко, розпачливо заридала»* [1, с. 61]; *спільні сльози* «Бо не такі вже гіркі **сльози – спільні**» [1, с. 59].

Поєднання лексеми *сльози* із дієсловами – менш частотне. Наведені в цитатах дієслова позначають спосіб руху. Для прикладу найбільш часті сполуки *сльоза скотилася «На проліски білі, на квіти лагідні **скотилася тихо сльоза**»* [1, с. 71]; *сльозина покотилася «Як горить і мигтить інша зірка! Сріблом міниться іскра чудесна… Он зоря покотилась, – то гірка **покотилась сльозина** небесна»* [1, с. 50]. Градацію також утворює антонімічна пара лити сльози (зі значенням *багато*) та сльоза бринить (зі значенням *мало*)*«Коли ж хто **сльози ллє** з тяжкої муки, скажу я: «Разом плачмо, брате мій!» з його плачем я спів з'єднаю свій»* [1, с. 59]; «І **сльоза в неї в очах бриніла** від гарячих, невтримливих слів, і тремтіла подана рука... Так, була моя пісня палка» [1, с. 143].

Крім використання кінесичного невербального елемента сльози, Леся Українки використовує також екстралінгвальний компонент *плач*. Це дозволяє сформувати висхідну градацію невербальних компонентів відповідно до психоемоційних станів *плач –ридання – голосіння*. Основні опорні лексеми для позначення цих елементів: *плач* (*«Коли ж хто сльози ллє з тяжкої муки, скажу я: «**Разом плачмо**, брате мій!» з його плачем я спів з'єднаю свій»* [1, с. 59]), *голосіння* (*«… чую скрізь **голосіння сумні**! Ох, невже в тобі, рідний мій краю, тільки й чуються вільні пісні – у сні?* [1, с. 48]»), *ридання* (*«Та хто се плаче там… Чиє **ридання** стримане, тяжке?»* [1, с. 68]), *ридати «Сі очі … вони б над ним **ридали**, та сором сліз, що ллються від безсилля»* [1, с. 124]).

У поетичних текстах Лесі Українки невербальний елемент *сльози* представлений у прямому значенні (як емоційна реакція), а також у переносному (як засіб образотворення). *«І **рясним дощем полились мої сльози**»* [1, с. *122*] – пряме значення невербального компонента. «*Ти житимеш красою серед квітів, я житиму **сльозою** серед співів*» [1, с. 271] – переносне значення, елемент виконує образну функцію.

Для Лесі Українки *сльози* мають не лише типове описове значення. Цей елемент постає символом очищення від негативу, переживань, безсилля та лиха. Авторка називає їх *живущою водою* порівнює із *джерелом* сили та енергії *«...то прагну я собі потоків сліз, **гарячих сліз, нестриманих, раптових**, що рвуться з глибини самого серця джерелами живущої води»* [1, с. 197]. Сльози зазвичай, не сприймаються нею як слабкість. Ми зафіксували лише один виразний випадок реалізації цього елемента із вказаною семою *«Сі очі бачили скрізь лихо і насилля, а тяжчого від твого не видали, вони б над ним ридали, та **сором сліз**, що ллються від безсилля»* [1, с. *125*].

Висновки та перспективи дослідження. Ми зафіксували 46 випадків функціонування невербального елемента *сльози* у поетичних текстах Лесі Українки. Проаналізували усі контексти із вказаним компонентом та з'ясували, що опорними лексемами є *сльози*, *сльоза*, *сльозина*. Опорні лексеми найчастіше поєднані з прикметниками та іменниками. Невербальні компоненти у структурі поетичних текстів Лесі Українки виконують важливу образотвірну функцію. Їх основа простежена у порівняннях. Для надання елементові *сльози* додаткової семантики автор використала велику кількість епітетів (*рясні*, *дрібні*, *гіркі*, *пекучі*, *самотні*, *огнисті*, *променисті* та ін.). Крім того, виразне та частотне використання цього невербального елемента у текстах одного автора має наштовхнути на певні роздуми не лише лінгвістів та літераторів, яких передусім цікавить лексичне представлення невербаліки, а й психолінгвістів, психологів та культурологів.

Практичне значення полягає в тому, що це дослідження можна використати лінгвістами для проведення досліджень із невербальної семіотики; науковцями для написання підручників із невербальної комунікації; в навчальному процесі на філологічних спеціальностях, зокрема в курсах української мови та літератури, стилістики, культури української мови, в спецкурсах з індивідуальної лінгвотворчості, лінгвоперсонології, комунікативної лінгвістики.

Список літератури:

1. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах [Т. 1]. – К.: Наукова думка, 1975. – 371 с.

Билевич Н.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ЯЗЫКОВОЕ ПРОЯВЛЕНИЕ НЕВЕРБАЛЬНОГО ЭЛЕМЕНТА «СЛЁЗЫ» В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Аннотация
В статье раскрыты особенности функционирования невербального элемента слёзы в поэтических текстах Леси Украинки. Приведены контексты употребления этого невербального компонента в нетипичных для непосредственного вещания ситуациях. В исследовании приводим примеры типичной и индивидуально-авторской трактовки этого невербального элемента в создании образов.
Ключевые слова: невербальная коммуникация, элемент невербального общения, вербализация, кинесика, опорная лексема.

Bilevych N.V.
Lesia Ukrainka East-European National University

LANGUAGE OCCURRENCES OF A NONVERBAL ELEMENT AN «EYE-DROP» IN LESIA UKRAINKA'S POETIC TEXTS

Summary
This paper presents performance features of a nonverbal element of an «eye-drop» in Lesia Ukrainka's poetic texts. The study introduces contexts of utterance of this nonverbal component in situations atypical for real-life communication. A kinesic element of an «eye-drop» in Lesia Ukrainka's poetic texts is an essential mean of an image creation. This element is expressed through the use of head and constituent lexemes. The most common is a collocation of the head lexeme with adjectives and verbs, whereas pronouns and adverbs are on the fringes. This study provides examples of usual and individually-authorial representations of this non-verbal element, and defines the specificity of an image creation.
Keywords: non-verbal communication, element of non-verbal communication, verbalization, kinesics, head lexeme.

УДК 821.161.2-3.09(477)

НАРИСИ ДО НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ОЛЕКСІЯ КУНДЗІЧА. ВОЄННИЙ ПЕРІОД.

Дмитрук Л.І.
Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

У статті йдеться про воєнний період творчості українського письменника Олексія Кундзіча. Уточнено окремі моменти його творчої біографії. Прокоментовано деякі позиції її різночитань стосовно воєнного періоду життя письменника. Подано перспективи щодо подальших досліджень теми.
Ключові слова: наукова біографія, новела, нарис, оповідання, роман.

Постановка проблеми. Сучасний науково-дослідницький дискурс вирізняється ґрунтовним осмисленням літературного ренесансу двадцятих років ХХ століття. З'явилося чимало літературознавчих праць, які активно заповнюють інформаційні лакуни щодо художньої практики репресованих письменників, необхідні для уможливлення наступних аналітичних студій. Помітно активізувалося українське літературознавство у вивченні складної й суперечливої літератури в системі «естетики тоталітаризму». Більше того, останнє десятиліття характеризуються виразною зміною вектора досліджень: про соцреалістичний еквівалент української літератури пишуть значно більше, хоча вже традиційно превалює нігілі стично-деструктивний підхід із його вже виробленою манерою критичного заперечення будь-якого культурного значення творів, надто популярних у попередні роки, які входили до культурно-мистецького обігу нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Справжнє вивчення творчої спадщини О.Л. Кундзіча, як і уточнення багатьох позицій його біографії, розпочалося вже після його смерті. Публікації М. Гнатюка, В. Лапія, І. Савенко, К. Рибалко, А. Горішнього, М. Дятленка, Ю Мартича, М. Шумила, А. Бортняка, П. Усенка, Л. Первомайського, З. Біленка, М. Ушакова, Г. Костюка, І. Болюбаша, Д. Косарика, М. Острика, книга Б. Корсунської дали змогу заповнити окремі прогалини у науковій біографії письменника та засвідчили динаміку рецепції його творчості впродовж ХХ століття, яка, попри тривалу історію, досі постає дискретною, різноспрямованою, нерідко політично забарвленою, віддаленою від об'єктивного аналізу літературного контексту складної доби 1920-1950-х років та кваліфікованої, неупередженої розмови про художній доробок О. Кундзіча як певну естетичну цілісність, місце якої в українській літературі зазначеної доби нарешті необхідно належним чином кваліфікувати, усунувши суто ідеологічний присмак оцінок і коментарів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постать і творчість О.Л. Кундзіча – помітне явище в українському літературному процесі 1920-1950-х років і потребує подальших до-

© Дмитрук Л.І., 2015

сліджень стосовно прояснення окремих етапів життєвого і творчого шляху митця.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є опрацювання архівних та маловідомих матеріалів, пов'язаних з життєвим і творчим шляхом письменника, прояснення «білих плям» та дискусійних моментів його наукової біографії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1941 році О. Кундзіч написав оповідання «Почуття висоти», в якому, як наголошував М. Шумило, розповів зворушливу історію про льотчика, закінчивши її стислим резюме – своєрідною кодою: «А він був, – вище нема куди підніматись». Це оповідання про почуття найвищої людської гідності, про відчуття нечуваної моральної висоти увійшло до збірочки «Кола їде до Коломиї», виданої в 1941 році. Крім оповідання «Почуття висоти» збірка містила «ідеологічно витримані» твори – «Портрет Марини», «Потвора», «Творчість», «Фатум», «Ясні ночі», «Лист», «Тоня з механічного», «Гість», «Професор», «Пісня».

Наприкінці травня 1941 року син письменника Гелій Кундзіч з бабусею Одаркою поїхали до родичів у село Вербовець на Тернопільщині: бабуся хотіла побачитися зі своєю старшою донькою. Невдовзі там мала зібратися вся родина Кундзічів. Але почалась війна. Так єдиний син Кундзіча опинився на окупованій території Західної України. Жодних звісток про нього не було впродовж 33 місяців, і Б. Корсунська згадувала, як з Кундзічем про долю сина й матері боялися говорити його друзі – «Тільки холонуло серце. Тільки чекали» [4, с. 242].

23 червня 1941 року київські письменники зібралися на мітинг у Спілці письменників. Виступали А. Головко, П. Тичина. Читали свої вірші Л. Первомайський, Л. Рєзнік, М. Гарцман, М. Терещенко, Л. Вишеславський. Промови виголосили Д. Косарик, Ю. Мартич, Л. Лівшиць, А. Шиян, Р. Балясна, С. Левітіна. Було вирішено писати короткі бойові агітаційні вірші, пісні, тексти для плакатів, мобілізуючи весь арсенал поетичних засобів для боротьби з фашизмом. 25 червня 1941 року О. Кундзіч заявив про своє бажання йти в армію та воювати на фронті. Великий гурт письменників було відряджено військовими кореспондентами до західних областей України. «Вони сіли на вантажівку, – згадує Кіра Городецька, – і вирушили в путь. По дорозі зупинилися біля Роліту, забігли до дружин і повідомили, що їдуть за розпорядженням ЦК до Тернополя». 28 червня мобілізовані ролітівці надіслали з Тернополя своїм дружинам колективного листа: «Дорогі і любі наші дружини! Сповіщаємо вас, що ми здорові і бадьорі. Зараз знаходимось на привалі, недалеко від місця призначення: умиваємось, голимось, жартуємо. При першій можливості напишемо Вам, кожній персонально…» [9, с. 7]. Далі стояли підписи: Я. Качура, П. Усенко, Л. Первомайський, С. Скляренко, С. Воскрекасенко, Л. Смілянський, М. Шпак, А. Головко, О. Кундзіч, А. Шиян, М. Шеремет, М. Талалаєвський та інші. Кіра Городецька-Кундзіч у ненадрукованому мемуарному нарисі згадує: «Мій чоловік Олексій Леонардович Кундзіч з великою групою письменників за відрядженням ЦК КП (б)У виїхав у Тернопіль військовим кореспондентом у розпорядження Військового командування. Це недалеко від села Вербовець, куди хотів заскочити батько за сином і матір'ю. Але начальство порадило залишити їх краще в селі, бо ворог бомбить не села, а міста» [10, с. 7].

Невдовзі почалася евакуація Роліту. Проте Кіра залишається в Києві, чекаючи на повернення сина. Наприкінці липня, коли перебування у столиці стало зовсім небезпечним, їде до Харкова. «Коли ворог наближався до Харкова, разом з харківськими письменниками евакувалась в Саратовську область, і врешті опинилась в Уфі, де вже оселились Спілка письменників України й Академія наук України» [10, с. 7]. Наприкінці липня О. Кундзіча було викликано телеграмою з ЦК партії до Києва в газету «Советская Украина», а в середині серпня редакція відрядила його до Харківського корпункту.

З початком війни О. Кундзіч досить швидко написав патріотичні оповідання «В полете», «Фотограф», «Орел и его орлята», які було включено до збірки оповідань російською мовою «В полете (Боевые эпизоды)», виданої в Харкові 1941 року.

На початку вересня разом з Теренем Масенком, Ярославом Галаном, Петром Козланюком, Олексою Новицьким копали рови під Харковом, стежили за ворожими літаками. «Ми жартували, що їм випала робота на окопах найлегша – стеження за ворожими літаками. Обидва Олекси од світання до темноти лежали на високенній скирті сіна, дивилися в лагідне небо осені. Воно вже було не зовсім лагідне. Аж сюди долітали гітлерівські розбійники, часом кидали на тих, що копали рови, невеликі бомби, щоб внести переляк і замішання. Кундзіч і Новицький, коли помічали наближення літаків, починали бити у якісь рейки, залізні бляхи…» [7, с. 185]. У другій половині вересня 1941 року Кундзіч з усіма харківськими письменниками їде до Уфи, працює у редакції газет «Література і мистецтво», «Літературна газета» (у цій редакції працював з середини листопада 1941 року до весни 1945 року).

Саме в Уфі зосереджувалось тодішнє літературне життя. Тут у 1942 р. О. Кундзіч познайомився з «казковою царівною» Лідією Папарук – дружиною П. Тичини, якій було присвячено «Сонячні кларнети» («бо ж тільки казковій царівні поет міг дати місце в тому світі»). Саме в Уфі 1942 р. буде зроблено щоденниковий запис[1]: «А тепер, в Уфі, я й познайомився з нею – а вона зовсім не царівна, а просто дуже хороша наша Лідія Петрівна, ходить з кошиком, завжди усміхається привітно, буває в нашій редакції і ділить з нами тугу за Україною і радість хороших новин, хай іноді і вимріяних» [6, с. 83-84].

Друга світова війна дала змогу піднести національну свідомість у творах українських радянських письменників. Виходила газета «За Радянську Україну», працювала українська радіостанція в Уфі та Саратові. Все життя тоді концентрувалось на зведеннях з фронту. На сторінках газети публікувалися і листи з фронту, виступи письменників, їхні вірші, новели. Весь художній та літературно-критичний матеріал проходив через руки О. Кундзіча.

Його редагування було «школою високої інтелектуальної культури» [4, с. 241] і бездоганного літературного смаку. З суворою вимогливістю критик поєднував повагу до авторів, до індивідуальних особливостей їхнього письма.

У 1942 році виходить окремим виданням твір «Сила гніву» – своєрідний цикл-триптих («Кривда» (літо) – «Гнів» (осінь) – «Ас» (зима)), присвячений подіям війни, в якому описуються подвиги простих людей: льотчик, поранений ще до польоту, не відчуваючи травми через «силу гніву», летить у бій і повертається переможцем. Оповідання просякнуте повагою до людей і захопленням їхньою надзвичайною внутрішньою силою, здатністю творити історію в ім'я справедливості. Під час війни О. Кундзіч писав повість «Червіньковий літопис», уривок з якої «Зем-

[1] Перед цим записом у публікації в збірці «Живий Олексій Кундзіч» поставлено примітку, зроблену письменником 22.VI.1956 р.: «Багато разів у житті я брався за щоденник і ніколи не писав систематично» [6, с. 83].

ля беззаконна» надрукований у «Літературі і мистецтві» за 1942 рік (30 червня). А. Горішній справедливо вважає, що теми війни на певний час повернули О. Кундзіча до оригінальної творчості, проте «не відновили його художньої неповторності» [1, с. 6].

З листа О. Кундзіча до М. П. Бажана, датованого 17 жовтня 1943 року, дізнаємося про те, як письменник несподівано опинився сам на сам з газетою «Література і мистецтво», ставши і її редактором, і коректором, і організатором матеріалів, і перекладачем, оскільки чимало статей передруковувалось з російських фронтових газет, і випусковим – ночами чергував у друкарні, коли версталася газета. «...Цілком оригінальне, щоб не сказати анекдотичне, моє становище, точніше, становище нашої газети, змушує мене звернутись до Вас. Справді, єдиний український письменник видає українську газету в башкирській столиці – при наявності великої звільненої України... Коли зважити на той факт, що вся майже автура (письменники й гуманітарні інститути Академії) виїхала з Уфи з першим ешелоном і що редакція, власне, складається з мене одного (тов. Тростянецький веде справу самого друкування газети, причому вичитування шпальт і перших примірників з-під машини в друкарні лежить теж на мені), – то стане ясно, що становище цілком ненормальне» [5, с. 110]. А сталося так тому, що редакція, залишаючи Уфу, тимчасово призначила О. Кундзіча редактором газети, а обов'язки секретаря поклала на А. Тростянецького.

Це мало бути тимчасово, оскільки сподівались, що за тиждень-два газета переїде до Москви. Проте Кундзіч випустив 14-й, 15-й номери, чекаючи рішення про припинення роботи газети, але його не було, потім 16-й, 17-й, 18-й номери, почав готувати 19-й. «Так ось газета й виходить досі, а становище, сформульоване на початку цього листа, не змінюється. Од редактора жодної звістки не було – ні од попереднього, ні од новопризначеного. Чекали, що харківський ешелон привезе якісь дані про наш переїзд – ешелон прибув і не привіз нам нічого... Мені здається, що газету треба переводити на Україну негайно» [5, с. 110]. Втім, ніхто так і не потурбувався про переведення газети. Це лягло на плечі письменника. «Самотужки Олексій Кундзіч, – згадувала його дружина, – у грудні 1943 року з Уфи привіз газету в Харків» [10, с. 7]. Тепер у ній редактором був Л. Новиченко, секретарем – Л. Смілянський, О. Кундзіч завідував відділом літератури, Т. Масенко – відділом мистецтва. Знову Кундзіч з Масенком чергують у друкарні. Жити було важко. Як згадує Терень Масенко, О. Кундзіч знову працьовитий, «ретельний і точний, як у писанні, і всюди». Ніколи не робить абияк, «схожий на вченого-дослідника. І вченого-новатора... умів усяку справу продовжити, поглибити, знайти у ній щось не всім і не цілком відоме, – знайти своє» [7, с. 188]. О. Кундзіч розповідав Ірині Савенко, що коли він повертався з Уфи додому, тоді «багато гіркого побачив, узявся писати нариси й оповідання про життя України у воєнні роки», і що новонаписані твори мали увійти до збірки оповідань «Українська хата» [8, с. 7].

У березні 1944 року «Література і мистецтво» переїжджає до Києва, а через деякий час у рідному місті опиняється і О. Кундзіч.

28 березня 1944 року О. Кундзіч нарешті їде за сином. «Почався квітень 1944 року, – згадував через багато років Гелій. – Пройшов через село фронт. Якось побачив я у вікні, що хтось йде, начебто не сільський, у шинелі. Придивляюсь і раптом: – Альоша! Альоша он іде! – Кинувся на подвір'я. Бабуня, звичайно, теж впізнала батька, і зразу з очей її полилися сльози. Розповісти про наші почуття, коли ми відчинили двері і батько зайшов, важко, але це і так усім зрозуміло [10, с. 7]. Вранці тато з сином вирушили додому. Йшли пішки, їхали поїздом, кілька разів ховалися в ярах від німецьких літаків, які бомбардували залізницю. 14 квітня 1944 року нарешті ступили на поріг своєї київської квартири, де на них із великим хвилюванням чекала Кіра. Враження від цієї поїздки лягли в основу твору «Дорога на Крем'янець». Оповідання вийшло інтонаційно невимушеним, насиченим драматичними подробицями побаченого і почутого. У розмові фронтовика-оповідача з дітьми в щойно визволеному селі розкривається така сила духу, воля до життя, що сповнені клопотами про шматок хліба будні сприймаються як свідчення справжнього героїзму. Автор проникливо передав дитячу психологію, своєрідність світосприймання, почуттів, мову маленьких «робінзонів у центрі Європи».

У червні 1944 в Києві разом з О. Кундзічем у редакції «Літературної газети» працює і Берта Корсунська, яка згадує, що її друг у цей час як прозаїк переживає творче піднесення, пише «багато, глибоко, гарно» [4, с. 243]. Письменник повертається до практики «поїздок за враженнями». Так, будучи у визволеному Чернігові, він пише синові у листі: «...є багато людей, з якими треба поговорити про партизанську боротьбу (самі вони – були партизанами), і все той часу не має, той поїхав, той ще що-небудь... Матеріали і люди тут дуже цікаві, весь Чернігів повний недавніх партизанів, вони в кожній установі, в кожному районі, області. Але не все сприяє писанню історії» [23, с. 229]. Щоправда, нові поїздки вже переносяться досить важко – О. Кундзіч скаржиться на здоров'я, на брак сил, внутрішнє пригнічення.

За плідну літературну та видавничу діяльність О. Кундзіча нагородили медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 р.р.».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Як бачимо, уточнення наукової біографії Олексія Кундзіча є актуальним питанням, адже свідчення його друзів містять чимало цікавих даних, що дають можливість заповнити проблемні зони і дискусійні моменти його наукової біографії. Дані дослідження знайдуть своє застосування в науково-педагогічній практиці та стимулюватимуть подальшу роботу дослідників щодо вивчення української літератури у тоталітарній проекції культури XX століття.

Список літератури:

1. Горішній А. Згадаймо про Олексія Кундзіча / А. Горішній // Вінниц. газ. – 1998. –19 берез. – С. 6.
2. Городецька-Кундзіч К. Людина вмирає до схід сонця... / К. Городецька-Кундзіч // Живий Олексій Кундзіч: записи в щоденнику, листи, спогади про письменника / упоряд. К. А. Городецька-Кундзіч, Б. Л. Корсунська. – К.: Рад. письм., 1977. – С. 225–234.
3. Корсунська Б. Л. Олексій Кундзіч: літ.-критич. нарис / Б. Л. Корсунська. – К.: Рад. письм., 1971. – 208 с.
4. Корсунська Б. Чесно й строго / Б. Корсунська // Живий Олексій Кундзіч: записи в щоденнику, листи, спогади про письменника / упоряд. К. А. Городецька-Кундзіч, Б. Л. Корсунська. – К., 1977. – С. 238–244.
5. Кундзіч О. З листів / О. Кундзіч // Живий Олексій Кундзіч: записи в щоденнику, листи, спогади про письменника / упоряд. К. А. Городецька-Кундзіч, Б. Л. Корсунська. – К., 1977. – С. 104–142.

6. Кундзіч О. З нещоденних нотаток / О. Кундзіч // Живий Олексій Кундзіч: записи в щоденнику, листи, спогади про письменника / упоряд. К. А. Городецька-Кундзіч, Б. Л. Корсунська. – К., 1977. – С. 83–84.
7. Масенко Т. Олексина юність / Т. Масенко // Живий Олексій Кундзіч: записи в щоденнику, листи, спогади про письменника / упоряд. К. А. Городецька-Кундзіч, Б. Л. Корсунська. – К., 1977. – С. 171–189.
8. Савенко І. «...мене не вистачило, щоб реалізувати себе у творчості»: зі спогадів про Олексу Кундзіча / І. Савенко // Літ. Україна. – 1997. – 20 лист. – С. 7.
9. Цалик С. «Коли у червні почалась війна...» / С. Цалик, П. Селігей // Літ. Україна. – 2003. – 19 черв. – С. 7.
10. Цалик С. «Кундзіча можна знищити безперешкодно...» / С. Цалик, П. Селігей // Літ. Україна. – 2004. – 29 квіт. – С. 7.

Дмитрук Л.И.
Винницкий национальный медицинский университет имени Н.И. Пирогова

ОЧЕРКИ К НАУЧНОЙ БИОГРАФИИ АЛЕКСЕЯ КУНДЗИЧА. ВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация
Статья посвящена раскрытию темы жизни и творчества украинского писателя Алексея Кундзича в годы II Мировой войны. Автор, ссылаясь на документы, по-новому освещает и аргументировано комментирует отдельные моменты жизни Алексея Кундзича. Дано перспективы относительно дальнейших исследований темы.
Ключевые слова: научная биография, новелла, очерк, повествование, роман.

Dmitruk L.I.
Vinnitsa National Medical University named after N.I. Pirogov

SKETCHES ON SCIENTIFIC BIOGRAPHY OF OLEXIY KUNDZICH. WAR PERIOD

Summary
The article dwells upon the biography's war period of Ukrainian writer Olexiy Kundzich. Definite events in his creative activity are scrutinized. Various reading of these events are determined and commented.
Keywords: scientific biography, short story, narration, sketch, novel.

УДК 811.111'373.46

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЬОВОЇ ТАКСОНОМІЇ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ТЕКСТУ

Іващишин О.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено дослідженню термінологічних одиниць та стилю науково-технічного тексту. Визначено специфіку функціонального стилю науково-технічного тексту з проблем техногенного впливу на довкілля. Здійснено класифікацію його стильових рис. Запропоновано механізм проведення стильової таксономії. Проаналізовано такі компоненти стильової таксономії науково-технічного тексту, як стислість, економія мовних засобів, номінативність, інформаційна насиченість.
Ключові слова: термінологічна одиниця, науково-технічний текст, функціональний стиль, таксономія, номінативність.

Постановка проблеми. Науково-технічний текст – це цілісна чітко організована комунікативна одиниця, яка будується за правилами утворення текстів закріпленими в загальній системі мови з інваріантним характером узуальної моделі текстів гнучкого типу, котра є аналогом та результатом процесу мовленнєвої діяльності фахівців певної сфери. Цей тип текстів можна характеризувати як певну функціональну систему з притаманною їй сукупністю елементів лексико-синтаксичної та стилістичної організації, які потребують детального вивчення, оскільки саме вони забезпечують функціональну спрямованість текстів на виконання комунікативних завдань та трансферу інформації.

Дослідження мовних та стильових особливостей науково-технічного тексту є вагомим і актуальним у сучасному світі з високим рівнем виробничих технологій, що неминуче супроводжується розвитком фахової мови, створенням нової термінології та формуванням відповідних рис стилю науково-технічного тексту, які визначають специфіку функціонального стилю тексту та формують його таксономічні характеристики. Поділяючи думку Г. Михеля, під стильовими рисами маємо на увазі характерні особливості тексту, що ґрунтуються на частотності, дистрибуції і сполученні елементів стилю та простежуються в синтагматичних зв'язках, тобто в сполученні й залежності мовних структур [5, с. 294]. Стильові риси, своєю чергою, формують стильову таксономію будь-якого тексту, у тому числі і науково-технічного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню науково-технічного тексту, його мовних одиниць та стилю присвячено чимало праць відо-

© Іващишин О.М., 2015

мих лінгвістів, зокрема Г. О. Винокура, А. Д'якова, Т. Р. Кияка, В. В. Кускова, Е. Ф. Скороходька, К. Варантоли та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте питання стильової таксономії науково-технічного тексту все ще залишається відкритим і потребує детального вивчення.

Мета статті. Головною метою роботи є систематизація і класифікація основних рис стилю науково-технічного тексту. Для досягнення мети значну роль відіграло вивчення впливу термінологічних одиниць, зокрема термінологічних словосполучень, на формування стильових рис тексту.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом для дослідження слугували науково-технічні тексти з проблем техногенного впливу на довкілля. Детальний аналіз стилю таких текстів показав, що їм властиві точність, чіткість, лаконічність, термінологічність, відсутність експресії тощо, адже він адресований вузькому колу фахівців – носіїв відповідних сфер знань. З одного боку це галузі виробництва, які спричиняють забруднення навколишнього середовища, з іншого – захист від шкідливого впливу виробничих процесів. Цей текст характеризується багатьма уточненнями, визначеннями, формулюваннями, різноманітними поясненнями, схемами, таблицями. Він, як звичайно, високо інформативний, проте чіткий та лаконічний, тобто характеризуються передусім стислістю викладу та економією мовних засобів. Саме використання термінологічних словосполучень та, передусім, безприйменникових термінологічних словосполучень є тим лінгвістичним засобом, що створює потенційні можливості існування таких стильових рис англомовного науково-технічного тексту з проблем техногенного впливу на довкілля.

Стислість викладу, або, інакше кажучи, компресію, з одного боку, дослідники розглядають як ознаку і властивість науково-технічного тексту. Порівняно з художнім текстом компресія в науковотехнічному тексті є важливішою ознакою. З іншого боку, компресія – це стилістичний засіб, який, на думку Б. П. Дюндика, сприяє стислості, лаконічності тексту [2, с. 153]. Компресія може відбуватись на різноманітних мовних рівнях і в різному обсязі. Серед видів компресії Л. Н. Смирнова виділяє лексичне згортання, яке полягає в заміні словосполучення словом [6, с. 156], В. В. Кусков аналізує заміну, пропуск, суміщення [3, с. 63], а Т. А. Туліна – скорочення, пропущення та переадресацію [7, с. 62–63] і т. ін. Н. Н. Леонтьєва під компресією розуміє лише пропуск слів, які дублюють смисл інших, і розглядає компресію разом із заміною та суміщенням як вид усунення зайвої інформації [4, с. 95–96].

Одним із засобів компресії в науково-технічних текстах, зокрема, в текстах, присвячених проблемам техногенного впливу на довкілля, є атрибутивні ланцюжки препозитивних субстантивних означень, які вживаються замість постпозитивних та ведуть до стислості речень, а через них і всього тексту. Під час утворення полікомпонентних термінологічних словосполучень трансформацією із глибинної форми в поверхневу скорочується число синтаксичних позицій зі збереженням загального обсягу інформації. Пропущені компоненти переходять в імплікацію, внаслідок чого субстантивні словосполучення стають сконденсованими трансформами громіздких конструкцій із препозитивними та постпозитивними означеннями. Наприклад, термінологічне словосполучення *non-catalytic steam cracking process* використовується замість громіздкого словосполучення *process of steam cracking without catalytics*, а термінологічне словосполучення *oil refinery recovered sulphure production* є ефективним синонімічним висловлюванням до *production of recovered sulphure from oil refinery.*

У результаті імплікації, тобто пропуску логічних ланок у розвитку думки, відбувається конденсація смислу. Поділяючи думку Н. Д. Арутюнової, під семантичною конденсацією маємо на увазі синтез кількох значень, наприклад, насиченість предметної (ідентифікуючої) номінації атрибутивним смислом або заміну номінації особи вказівкою на події [1, с. 331]. У більшості термінологічних словосполучень субстантивні ад'юнкти отримують атрибутивні значення, наприклад: *solution heat treatment, precipitator dust remover, water-discharge tube.* Вони можуть також мати відтінок предикативності.

У багатьох випадках словосполучення утворюються за допомогою конверсії компонентів їх семантичної структури. Наприклад: *catalyst that increase sensitivity – sensitivity increase catalyst, device that diminish size – size deminish device.*

Слід зазначити, що компресія, тобто стисла репродукція інформації за допомогою словосполучень, що відповідає тенденції сучасної англійської мови до економії мовних засобів, має і зворотний бік. Адже нерідко при цьому втрачаються ясність і чіткість смислу словосполучень, унаслідок чого вони значною мірою узалежнюються від контексту і фонових знань. Д. Сирз констатує високий ступінь «математичної» невизначеності в полікомпонентних іменних фразах. Якщо в чотиричленних іменних фразах число тлумачень може дорівнювати 4, то у восьмичленних – 64 [9, с. 46–47]. Тобто число можливих тлумачень прямо пропорційне числу членів іменних словосполучень.

Компресивні структури, якими є полікомпонентні терміни-словосполучення англомовних науково-технічних текстів, сприймаються як семантично неповні в текстах інших мов і потребують пояснення під час перекладу. Зокрема, в українській, російській, білоруській та інших мовах з флективною граматичною структурою використання кількох іменників у називному відмінку, об'єднаних підрядним зв'язком, неможливе. Імпліцитно виражені семантичні кореляції в словосполученнях переходять в експлікацію під час перекладу переліченими вище мовами, тобто здійснюються перекладацькі трансформації як спосіб поповнення імпліцитних компонентів словосполучень. Наведемо приклади перекладу термінологічних словосполучень українською мовою:

center shaft drive transmission – трансмісія з приводом через центральний вал;

phase separation and leaching technique – технологія селективного фазовог травлення;

needle seating action valve – пневмоапарат з голчатим

клапаном; pressure gas flow control valve – клапан регуляції потоку газу,що подаєтьcя під тиском.

Як видно з наведених прикладів, під час перекладу полікомпонентних термінологічних словосполучень доводиться здійснювати певну аналітичну роботу для того, щоб вірно передати в перекладі смислові зв'язки між субстантивними елементами складного терміна. Для цього використовують атрибутивні конструкції, застосування родового відмінка іменника, низки прийменників, підрядних речень.

Аналіз вживання термінологічних словосполучень у текстах з проблем техногенного впливу на довкілля дає змогу стверджувати, що суттєвою функцією термінологічних словосполучень є номінативна. Володіючи високим ступенем номінативності, тобто здатністю давати найменування

різноманітним явищам, пристроям, процесам, технологіям, які описуються в досліджуваних текстах, термінологічні словосполучення характеризуються властивістю номінативності у висловлюваннях, яка забезпечується передусім субстантивним характером їх структурних компонентів. Це дає змогу віднести субстантивні термінологічні словосполучення до класу іменних фраз.

Слід наголосити, що згідно з дослідженнями К. Варантоли, речення англомовних науково-технічних текстів зазвичай налічують більше однієї іменної фрази [10, с. 86]. Наші спостереження підтверджують цю думку. Наприклад, речення *«Hydrogen chloride and hydrogen fluoride damage the silica-supported vanadium pentoxide catalyst by chemicals and acid attack»* містить чотири іменні фрази, а саме: *Hydrogen chloride, hydrogen fluoride, vanadium pentoxide catalyst, chemicals attack, acid attack.*

У наступному прикладі *«The ideal simplicity combination and product cheapness with high maintenance efficiency, low energy consumption and sero pollution is about as elusive as the philosopher's stone«* нараховуємо шість іменних фраз: *simplicity combination, product cheapness, maintenance efficiency, energy consumption, sero pollution, philosopher's stone.*

Розмежування мови як системи, що може бути засобом спілкування, і мови як системи, що існує в умовах комунікації, дає підстави розглядати термінологічні одиниці в двох аспектах: як номінативні одиниці і як мовні номінації. Субстантивні словосполучення як мовні номінації репрезентують розчленовані поняття, що співвідносяться з поняттями, вираженими стрижнями словосполучень, але конкретизовані залежними компонентами. Специфіка номінативної функції термінологічних словосполучень полягає в об'єднанні розчленованих понять у найвужчих просторових межах.

Як одиниці тексту з певною семантикою, термінологічні словосполучення вступають у подвійний зв'язок: з об'єктами і явищами реальної дійсності (номінативний аспект) і зі структурами мислення (комунікативний зв'язок). Субстантивні ад'юнкти, а також модифікатори, виражені прикметниками, дієприкметниками, числівниками і займенниками, виконують роль попереднього тексту і сприяють ідентифікації, індивідуалізації, кваліфікації і квантифікації об'єкта, виділяючи його з цілого класу. Трапляється невідповідність між формативною і семантичною визначеністю/невизначеністю, що зумовлюється семантикою словосполучення, а також стильовими особливостями тексту. Визначеність/невизначеність словосполучень залежить і від синтаксичної функції словосполучення в реченні. Роль словосполучення в актуальному членуванні висловлювання і всього тексту визначається ступенем їх інформаційного навантаження. Модифікаційна структура словосполучень сприяє не лише визначеності їх референції, але й тематичності у висловлюванні, оскільки дає змогу стисло передавати зміст попереднього тексту.

Однією з основних рис стилю науково-технічних текстів, є висока інформаційна насиченість. На думку К. Варантоли, підвищена інформативність науково-технічних текстів досягається ширшим викорис-танням великих іменних фраз із модифікаторами в пре- і постпозиції навіть у суб'єктних словосполученнях [10, с. 192]. Наприклад:

Production improvement, gas purification system, dust feed gas accumulation – у препозиції,

resistance to energy flow increase, removal to standard purity treatment,fabrication from acid mist precipitator – у постпозиції.

Використання полікомпонентних термінологічних словосполучень є оптимальним способом насиченості науково-технічного тексту інформацією. Це дає змогу вмістити в межі речення максимум необхідної інформації. Ускладнення відбувається лише в межах словосполучення, конструктивна структура речення не змінюється.

Полікомпонентні словосполучення стають «вузлами напруги», своєрідними згустками інформації у висловлюванні й у всьому тексті, що пов'язано з високим ступенем компресії і конденсації смислу в них. Вони можуть виражати дію, місце, характер дії, об'єкт, на який вона спрямована.

Ми поділяємо думку В. Н. Ярцевої про те, що розширення інформації може призвести до зміни синтаксичної моделі, якщо вона недостатньо містка для виконання комунікативного завдання [8, с. 165]. Безприйменниковим субстантивним словосполученням властива здатність розширюватись. У них можуть відбуватись синтаксичні процеси розширення та розгортання за рахунок додаткових модифікаторів до ядра словосполучення, до ад'юнктів або до всього словосполучення. Проте під час збільшення інформаційної місткості словосполучення залишаються засобами компактного і докладного опису дійсності.

Інформаційна місткість словосполучення значною мірою зумовлена семантикою його субстантивних компонентів. Як показали наші дослідження, найбільшою схильністю до семантичного розростання, а отже, до підвищення інформаційної місткості, що тісно пов'язане зі структурним розширенням, володіють термінологічні словосполучення з ядрами предикативної семантики, а це, як звичайно, термінологічні словосполучення – назви процесів, подій, станів. Наприклад:

– *surface dust accumulation, sulphuric acid plant maintenance operation, blow power compensation;*

– *city environment authority decentralization meeting, environment right distribution convention, waste gases usage technology conference;*

– *gas flow resistance increase, transportation contracts envisage state, offshore sales substantiality decline.*

Зрозуміло, що збільшення кількості елементів атрибутивних ланцюжків у наведених прикладах з метою уточнення чи конкретизації виду процесу, місця події, якості явища чи операції водночас веде до збільшення об'єму понятійного смислу, а відповідно й інформації, яку передають полікомпонентні термінологічні словосполучення. Це своєю чергою призводить до збільшення інформаційної насиченості всього тексту.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дав змогу систематизувати риси, притаманні стилю науково-технічного тексту та сформувати його таксономічну схему, до складових компонентів якої передусім відносимо компресію, номінативність та інформаційну насиченість. Як показало дослідження, проаналізовані риси функціонального стилю науково-технічного тексту тісно пов'язані з використанням таких мовних одиниць як термінологічні словосполучення, зокрема полікомпонентні термінологічні словосполучення. Саме вони, володіючи високим ступенем компресії, номінативності та інформативності, беруть участь у реалізації відповідних компонентів стильової таксономії науково-технічних текстів.

Визначення найсуттєвіших складових стилю текстів з проблем техногенного впливу на довкілля сприяє реалізації системного підходу до вивчення мовних явищ, а отже можливості застосування певних методів, які забезпечують перспективу розвитку науково-технічної мови. Окрім того, отримані результати дослідження дають можливість з одно-

го боку детального вивчення властивостей функціонального стилю та його складових компонентів, з іншого – створюють основу для подальшого аналізу з метою розширення стильової таксономії, що своєю чергою сприяє збагаченню фахової мови.

Проведене дослідження дало змогу розкрити потенціал впливу термінологічних одиниць на формування стилю науково-технічної мови на рівні тексту. В майбутньому було б цікаво і важливо розширити аналіз та дослідити проблему впливу термінологічних одиниць на формування функціонального стилю на рівні науково-технічного дискурсу, забезпечивши таким чином всесторонній підхід до вивчення питання про стильову таксономію.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – Гл. 6. – С. 304–357.
2. Дюндика Б. П. О компрессии именных конструкций в современном английском языке / Б. П. Дюндика // Сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та иностр. языков. им. М. Тореза. – М.: Изд-во МГПИИЯ. – 1970. – № 422. – С. 152–160.
3. Кусков В. В. Лингвистическая теория текста и обучение чтению научной литературы / В. В. Кусков // Иностр. языки для научных работников. – М.: АН СССР. – 1978. – С. 57–66.
4. Леонтьєва Н. Н. Устранение некоторых видов избыточной информации в естественном языке / Н. Н. Леонтьєва // Машинный перевод и прикладная лингвистика. – М.: Изд-во АН СССР, 1967. – Вып. 10. – С. 93–98.
5. Михеля Г. Основы теории стиля // Новое в зарубежной лингвистике / Г. Михеля. – М., 1980. – Вып. 9: Лингвостилистика. – С. 271–296.
6. Смирнова Л. Н. Реферативный перевод: компрессия на смысловом уровне / Л. Н. Смирнова // Иностр. язык для науч. работников: Теория и практика преподавания. – М. – 1978. – С. 154–156.
7. Туліна Т. А. Типы ономасиологической вариативности словосочетаний в русском языке / Т. А. Туліна // Русск. языкознание. – К.: Вищ. шк. – 1984. – Вып. 8. – С. 59–66.
8. Ярцева В. Н. Пределы развертывания синтаксических структур в связи с обьемом информации / В. Н. Ярцева // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 163–178.
9. Sears D. A. The Noun Adjuncts of Modern English / Sears D. A. // Linguistics. Cambridge: Cambridge Univ. Press. – 1971. – № 72. – P. 31–60.
10. Varantola K. On Noun Phrase Structures in Engineering English / K. Varantola. – Turku: Turun Yliop, 1984. – 252 p.

Иващишин О.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ СТИЛЕВОЙ ТАКСОНОМИИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Аннотация
Статья посвящена исследованию терминологических единиц и стиля научно-технического текста. Определена специфика функционального стиля научно-технического текста по проблемам техногенного влияния на окружающую среду. Осуществлена классификация его стилевых характеристик. Предложен механизм осуществления стилевой таксономии. Проанализированы такие компоненты стилевой таксономии научно-технического текста, как краткость, экономия языковых средств, номинативность, информационная насыщенность.
Ключевые слова: термінологическая единица, научно-технический текст, функциональный стиль, таксономия, номинативность.

Ivashchyshyn O.M.
Ivan Franko National University of Lviv

SPECIFIC FEATURES OF STYLE TAXONOMY OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXT

Summary
The article is devoted to the research of terminological units and style of scientific and technical text. The specificity of functional style of scientific and technical texts on the problems of technogenic impact on environment is defined. The classification of its stylistic features is conducted. The mechanism of style taxonomy is suggested. Such constituents of style taxonomy of scientific and technical texts as brevity, economy of language means, nominatyvity and information saturation are analysed.
Keywords: terminological unit, scientific and technical text, functional style, taxonomy, nominativity.

УДК 81'373.46'366

ДІЄСЛІВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У «ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» В. СІМОВИЧА ТА ЙОГО СУЧАСНИКІВ

Козелко І.Р.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Досліджено формування підсистеми дієслова у складі морфологічної термінології кінця XIX поч. XX ст. Виявлено, що термінологія східнослов'янських граматик відіграла значну роль для становлення української граматичної термінології. Поступове засвоєння цих термінів відбито у шкільних та навчальних книгах кінця XIX поч. XX ст. Описано терміни на позначення дієслівних категорій у граматичній праці вченого В. Сімовича, а також здійснено аналіз цих термінів в інших навчально-методичних книгах. З'ясовано, що більшість термінів підсистеми дієслова збереглись до сьогодні, що дозволяє стверджувати про україномовний шлях вироблення цієї термінології.

Ключові слова: термін, морфологічна термінологія, дієслівна терміносистема, дієслівні категорії, В. Сімович.

Постановка проблеми. До формування національного термінотворення відносять системно-структурні та функціональні зв'язки терміносистем різних галузей науки і техніки. На думку Л. О. Пономаренко, існує дві тенденції, що зумовлюють формування національної термінології: намагання створити термінологію, що відрізняється від термінології інших мов – з одного боку, і прагнення до інтернаціоналізації останньої – з іншого [13, с. 3]. Вчений вважає, що доцільним буде враховувати обидві тенденції. Дослідження у цій ділянці науки, з погляду сьогодення, дозволяють активізувати доробок вітчизняних термінотворців, а також сприяють виявленню внутрішньо наукових та внутрішньомовних чинників історичного процесу формування лінгвістичної термінології. Ця терміносистема здавна відзначається своєю багатовіковою традицією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення у формуванні підсистеми дієслова у складі морфологічної термінології належить періоду, коли викристалізовувалася та започатковувалася ця терміносистема. Пригадаємо далеке XVI-XVII ст. Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою різного роду граматик XVI ст. [10, с. 40], у яких здійснено перші спроби викладу теорії морфології, формулювання змісту її основних понять та творення перших термінів для їхнього позначення [12, с. 144]. Термінологією східнослов'янських граматик XVI – XVII ст. впродовж наступних періодів користувалися українські мовознавці, створюючи шкільні і наукові граматики української мови. Тож цілком справедливо, що згадані граматики слід вважати першоджерелами становлення української граматичної термінології [19, с. 47].

На думку В. Німчука, у XVIII ст. найбільше нових думок, фактів, спостережень виявлено у граматиках церковнослов'янської та живих східнослов'янських мов. У цей час з'являється граматика української мови О. Павловського (1818), що засвідчила початковий етап розбудови граматичної системи, а з нею і її термінології. Найбільші досягнення у побудові та становленні цієї терміносистеми спостерігаємо в кінці XIX на початку XX ст.

У вітчизняному мовознавстві здійснювалися різні підходи до аналізу морфологічної терміносистеми. Науковець С. Полюга описала період від появи перших слов'янських граматик XVI-XVII ст. крізь призму античної рецепції викладу теорії морфології, формування змісту її основних понять та творення перших термінів. Комплексний системно-структурний опис і лексико-семантичний аналіз української морфологічної термінології XX – початку XXI ст. провела І. Ярошевич.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наш інтерес спрямовано на аналіз морфологічної терміносистеми, а саме її дієслівної терміногрупи, у напрацюваннях науковців кінця XIX поч. XX ст. Всебічні дослідження національних наукових традицій – передумова створення справді синтетичних праць із загальної лінгвістичної історіографії [9, с. 8], чим і зумовлена актуальність цього дослідження. Бо саме ці роботи, зможуть дати краще розуміння розбудови дієслівної терміносистеми у часовому зрізі XIX–XX ст., а також виявити закономірності та процеси, що впливали на кодифікацію дієслівної термінології у джерелах зазначеного періоду.

Мета статті розглянути еволюційний характер дієслова як частини мови, а також варіативність чи/або сталість термінології дієслівних категорій, форм.

Виклад основного матеріалу. Поетапне поглиблення набутих знань про морфологічні, зокрема дієслівні, дефініції спричинили до розвитку лінгвістичної термінології. Широкомасштабна поява українських граматик та навчальних книг кінця XIX початку XX ст. засвідчила тенденцію до зближення номінацій на позначення тих чи інших понять лінгвістичної термінології. Спостерігаємо кілька напрямків, якими йшли науковці, вживаючи морфологічні терміни, зокрема терміни дієслівної терміногрупи: шлях часткового унаслідування або запозичення окремих морфологічних термінів із видань, які з'явились на теренах України раніше і вважались авторитетними; або ж переймали досвід іншої лінгвістичної традиції.

Чільне місце у цьому процесі посів невтомний дослідник української мови В. Сімович. Його граматика, що з'явилась у цей час була прийнята з шаною та повагою, як серед академічного, так і вчительського кіл. Мовне питання потребувало значної кодифікаційної та термінологічної роботи. У науковій розвідці «На теми мови» В. Сімович (1924) зосередив свою увагу на двох пунктах, а саме:

а) колі «москвофільства» наших авторів у сфері – мови;

б) колі своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться.... [15, с. 3].

Окреслені пункти чітко розписані та проаналізовані, і головним закликом у них було: позбутись не раз неорганічно утвореного слова, форми, фрази [15, с. 4].

Принагідно не оминув В. Сімович своїми увагами витворення або й заміну поодиноких економічних, географічних, лінгвістичних, військових термінів (*робітний час, робітна година, робітна сила, течиво* – синонім до *рідина; вловина; доповідь, доповідач; виховник, виховниця, виховничий*). Науковець висловив сподівання, що вони, може,

© Козелко І.Р., 2015

зроблять своє, а, коли й не приймуться, то хоч приневолять нас задуматися над уживаними ... неукраїнських, запозичених або дуже невдало утворених термінів [15, с. 45], які зазвичай, потрапляли у склад української мови «перецідженими крізь московський друшляк».

Пристойний пласт наукової лексики, яку відносимо до лінгвістичної термінології, містить «Граматика української мови» В. Сімовича. Автор не був основоположником у цій справі, проте проглядається його задум, що розкривається у поданні матеріалу. Для термінологічного почерку науковця властива варіативність термінів, що простежено на прикладах із фонетики, синтаксису.

У статті розглянемо морфологічну термінологію цієї праці та зокрема термінологію дієслова, що дозволить дійти певних висновків. Дієслово у граматиці належить до *відмінної частини мови*, граматичного розділу *«Слова»*. «**Дієслова, *за В. Сімовичем,* слова, що кажуть, що хто діє, що з ким діється, розділяють ся за своїм значінням на декілька відділів, і то відповідно до того**: а) що з дійством робить ся, які відносини в дійстві, б) як довго тягнеть ся дійство, чи закінчило ся, чи тріває та в) яка вага дієслова, чи висказує воно саме по собі дійство, чи стає в допомогу другому дієслову, щоб дійство докладніще пояснити» [14, с. 241]. Відповідно до схарактеризованих ознак у праці виділено три групи дієслів. Перша – **«щодо роду дійства»**: *перехідні і неперехідні дієслова, зворотні* – це таке дієслово, коли дійство звертаєть ся на того, хто його виконує [14, с. 241], *заіменикові або загальні дієслова* – це такі дієслова, що мають при собі заіменик «ся» й без нього ніколи не можуть обійти ся, бо тільки вкупі зі «ся» вони визначають, що хто робить, або що з ким робить ся, *обопільні* – ці дієслова показують на спільну роботу з кимось другим, виявляють щось таке, що разом із кількома предметами діють ся [14, с. 242]. Другу групу названо **«щодо тривання (вид) дійства».** Сюди автор відносить *недоконані і доконані дієслова. Недоконані дієслова* в залежності від відтінків бувають: *започинові дієслова* позначають *недоконане дійство, що-тільки починаєть ся*; *протягові дієслова* – це дієслівний термін, який пояснює *дійство, що тягнеть ся на протягу якогось часу, тріває; навоprotові дієслова,* бо *наворотами повторяєть ся* [14, с. 243]. Третя група вміщує поняття «**щодо ваги дієслова**»: *самостійні дієслова, помічні дієслова, способові дієслова.* Також автор розглядає дієслова за способом їх творення і подає такі терміни: *дієслівні наростки, безнаросткові дієслова, дієслівні приростки, віддієслівні словотвори;* виведено окремі спостереження щодо структури дієслівних термінів: *прості (незложені, суцільні) форми дієслів*, бо творять ся від **двох пнів** [14, с. 254] та *зложені дієслівні форми.*

Докладно В. Сімович розглянув і категорії дієслова. «Найважніща річ, – писав науковець, – особи й часи» [14, с. 250]. Проте вчений розглянув не тільки ці категорії. Виявлено терміни на позначення категорій дієслова: **особа** *(перша, друга, третя);* **час** – *теперішній час, минулий час, давноминулий час, будучий час або прийдешний час, новий минулий час;* **вид** поділяється на *недоконаний і доконаний;* **способи** висказу: *дійсний спосіб або прямий, наказовий спосіб,* також за доповненнями автора, цей спосіб звуть іще й *волевий або бажальний спосіб, можливий спосіб або умовний.* На нашу думку, *наказовий, волевий або бажальний спосіб* отримав не зовсім доречне варіативне термінування, бо викликає певні суперечності у розумінні; **стан** представлено як *діяльний і страждальний;* у **відміні** автор праці розглядає **громади**, що є особливими підвидами, які загалом характеризують відміни. Тут знаходимо: *I. громада, II. громада, III. громада.* Іще одним цікавим авторським терміном є *сприростковані дієслова,* що позначає різні дієслівні форми у сполученні, наприклад з *«бути» (забути, відбути, пробути, прибути…), «їсти» (заїсти, вїсти ся, обїсти ся і т.д.), дати (віддати, продати і т.д.)* [14, с. 312-313]. Зауважимо, що цей термін І. Нечуй-Левицький називає *спомагальне дієслов буть (бути).*

Багато уваги автор приділив таким дієслівним терміноодиницям: **перша відміна дїєслів («е» – відміна)** – обіймає всі дієслова, які в 3. ос. одн. виявляють закінчення: *«-е»* (після голосівок: *«-є»*), у 3. ос. множ. закінч.: *«-уть»* (після голосівок: *«-ють»*) [14, с. 286]; окремо аналізується **друга відміна дієслів («и» – відміна),** що обіймає всі дієслова, які в 3. ос. одн. мають закінчення *-ить* (після голосівок *-їть*), у 3. ос. множ. *-ять (-ать)* [14, с. 305]; **третя відміна або відміна без звязкового звука** [14, с. 284] виявляє в 1. ос. одн. закінчення: *-м,* у 3. ос. одн.: *-ть*, у 3. ос. множ.: *-ять* або *-уть* (сюди належать тільки чотири слова *бути, дати, їсти, оповісти*) [14, с. 310]. Залежно від того, чи «оба пні (дїєіменика й теперішнього часу) рівні, чи ні, ця відміна поділяєть ся на дві громади»: *громада рівнопнева: голосівкова, шелестівкова, громада нерівнопнева: голосівкова, мішана* [14, с. 286], а також зафіксовано їх термінологічні підвиди *нерівнопнева голосівкова громада «е», нерівнопнева мішана громада «е», громада мішана тверда, нерівнопнева мішана тверда громада, громада мішана мняка.*

Форми дієслова, які з авторського контексту належать до не змінних, науковець зіставляє із іменником, прикметником, прислівником, бо мають прикмети, такі ж як і ці частини мови – *дїєіменик, дієприкметник, дієприслівник*, де *дїєіменик* у сучасному розумінні – *інфінітив*, а дієприкметник, дієприслівник маємо без змін.

Відчувається системний підхід автора до укладання граматики, що виявляється у його змісті та обсязі. Простежується чітка послідовність аналізованого матеріалу. Підмітимо морально-етичну спрямованість праці, оскільки великий акцент у ній зроблено на здобутках письменницької діяльності, про що свідчать постійні покликання на твори письменників всієї України. Такий чинник дозволяв розвивати мислення читача, пробуджувати його інтерес до українського слова, його культури та історії.

Дієслово як *відмінна* частина мови описується у всіх працях. Однак ми не натрапляємо на однотипні найменування розділу, оскільки шляхи уніфікації щодо лінгвістичної термінології лише накреслювались. Отже, науковці Г. Шерстюк (1907) та О. Курило (1917) цю частину граматики називають ***«Частини мови»***, у В. Коцовського й І. Огоновського (1912) – це ***«Наука про відмінюванє слів»***, підтримуючи церковно-слов'янську традицію у граматиці І. Нечуя-Левицького (1913) знаходимо ***«Етимологія»***, С. Смаль-Стоцький й Ф. Ґартнер (1914) подають заголовки: ***«Відмінюванє»***, у В. Сімовича (1919) маємо назву ***«Слова»***, і тільки у П. Горецького, І Шаля (1926) назва збігається із сучасним терміном ***«Морфологія».*** Вважаємо, що термінологічні варіанти цього мовознавчого розділу були цілком аргументованими, бо витримували різноманітні впливи, як наукових поглядів, так і часу.

Розгляньмо лінгвістичну термінологію на прикладі термінів дієслівної підгрупи. За трактуванням **В. Коцовського, І. Огоновського,** *дієслова* – служать до означення дійства, отже означають, що якась особа або річ щось діє (робить), або що з нею щось діє

ся, на пр.: *бігаю, кидаю, живу, бою ся*… [5, с. 17]. Мовознавець **І. Нечуй-Левицький** писав, що *дієсловом* зветься частка мови, котра означає діяння животних чи живих предметів, або яке-небудь становище, в котрому знаходяться неживі предмети [8, с. 60]. З точки зору **Г. Шерстюка**, частина мови, котра визначає, що хто діє, — зветься *дієсловом*. На думку **О. Курило**, частина мови, що показує, що хто робить, або що з ким робиться, зветься *дієсловом* [6, с. 43]. Отже, провідною є думка, що дієслово позначає або показує дію, яку виконує особа, або дію, яка здійснюється над особою.

Простежмо, які терміни на позначення дієслівних категорій науковці виокремлювали у своїх працях. Дієслово виділяється складною системою форм, об'єднаних у парадигмі дієслівної лексеми. До складу цієї парадигми входять форми *виду, стану, способу, особи, числа, роду*, а також *інфінітив, дієприкметник* і *дієприслівник* [17, с. 362].

Провідною ознакою дієвідмінювання є зміна за особами [1, с. 168]. У навчально-методичних підручниках кінця XIX поч. XX ст. зафіксовано цю категорію, проте неоднаковою є її кількісна структура та термінологічне означення. У «Початковій граматиці української мови» О. Курило є лише *перша особа* і *друга особа*; науковці Г. Шерстюк та В. Коцовський, І. Огоновський подають три особи: *перша особа, друга особа, третя особа*. У І. Нечуя-Левицького знаходимо оригінальну назву терміна особа – *особість*, подано *першу особість, другу особість, третю особість*.

Категорія особи тісно пов'язана з граматичними категоріями способу дії, часу, числа [3, с. 209].

Термін *спосіб* дієслова у граматичному описі вперше запровадив М. Смотрицький у 1619 р. До того вживався термін «чин». Науковець Горпинич В. О. дотримується думки, що цей термін українська граматика скалькувала з латинської назви (modus agenda – спосіб дії) [3, с. 192]. *Спосіб*, як дієслівна категорія у роботі **О. Курило** представлений тільки в одній термінологічній формі – *вольовий спосіб*. Це форма дієслова, що означає волю, щоби щось робилося [6, с. 45]. У **Г. Шерстюка, В. Коцовського, І. Огоновського** знаходимо уже три способи. Тут є *прямий спосіб, можливий спосіб, приказовий спосіб*; *спосіб прямий, спосіб приказовий, спосіб можливий*. Автор «Граматики українського язика» **І. Нечуй-Левицький** зафіксував такі термінологічні найменування *способів діяння: часовий спосіб* показує на час діяння, *загадувальний спосіб* показує на загадування кому-небудь якогось діяння, або на прохання, направляне або до однієї особи, бо до гурту: роби, робімо, ходім, робіть, читай! кинь!, *умовний спосіб* [8, с. 65], або ще автор називає його *сослагальний* [8, с. 72], який відповідає сучасному терміну умовного способу і його розумінню, *необзначений спосіб* дієсловів не показує ні часу, ні особи діяння: читать, орати, сподіваться, пекти. Вчений доповнює, що це просте назвище або йменя кожного діяння, кожної роботи, або становища предметів [8, с. 66].

Часова парадигма неоднозначно трактувалась, як у термінологічному, так і структурному плані у навчальних посібниках. У «Початковій граматиці української мови» **О. Курило** фіксуємо *теперішній час, минулий час, передминулий час* показує чинність (хотів був), що її виконано перед другою минулою чинністю (згодивсь) та *прийдучий час*. Науковець **Г. Шерстюк** також виокремлював чотири форми часу, які згідно із власним термінологічним маркуванням називав *теперішній час, будучий час, минулий час, давноминулий час*. У праці **І. Нечуя-Левицького** – *теперішній час, минувший час, давноминувший час, будущий час*. *Але* у «Методичній граматиці руської мови» **В. Коцовського, І. Огоновського** виділено *теперішний, минувший, будучий часи*. Далі читаємо, що «в часі минувшім дійство є трояке: минувше недоконане, минувше доконане, давноминувше; в часі будучім недоконане і доконане» [5, с. 48].

Термін *число* представлений такими термінологічними варіантами: *однина* і *множина* (в **О. Курило**); *одиничне* і *многе число* (у **Г. Шерстюка**); *одиничне (однина), многе (множина)* (у **В. Коцовського, І. Огоновського**); *поодинче число, множественне число* (в **І. Нечуя-Левицького**).

На початку XX ст. не був сталим термін на позначення *дієвідміни*. Переважно науковці цей термін називали *відміна*, виділяли дві, а подекуди зустрічаються й три відміни. Спостерігаємо, що **О. Курило, Г. Шерстюк** подають дві відміни дієслова – *першу* і *другу*. *Спряжіння дієсловів*, за **І. Нечуєм-Левицьким**, пояснює сучасний термін *дієвідмінювання*, де існують *перше спряження, друге спряження*. Дослідниця Н. Москаленко вважає невдалою спробу І. Нечуя-Левицького просто «українізувати» українськими закінченнями старі терміни: *склонініння, спряжіння* [7, с. 147].

Частиномовну сутність дієслова пов'язують насамперед з тим, що слова відповідного лексико-граматичного класу мають значення дії або стану [17, с. 360].

Наголосимо, що *стан* дієслова частково аналізували укладачі підручників та граматик. У **В. Коцовського, І. Огоновського** стан розглядається під терміном *вид* у двох формах *діяльний вид, страдальний вид*, натомість мовознавець **Г. Шерстюк** згадує тільки про *страдальні дієслова*, проте термін *стан* зовсім не виділяється. І більш детальному опису піддано *залоги* (сучасний термін *стан*) у **І. Нечуя-Левицького**. Тут є **п'ять залогів**: *діяльний* (обзначує таку дію, котра переходе од діючого предмета на инчий предмет, на другу річ, і йменя цієї речі або предмета ставляється доконче в винувальнім падіжі на питання кого? що?), *страждальний* (показує, що головний предмет в реченні сам не діє, а приймає діяння, або вплив і залежність од инчих предметів, котрі дають йому яке-небудь становище), *середній* (показує неперехідне діяння й роботу, котра не переходить на другий предмет, а зостається в самому діючому предметі), *обопільний* (обзначує діяння спільне для двох предметів як для людей, так і инчих предметів, і після його ставляється орудний падіж), *загальний* (кінчається на **ся**, але як одкинуть **ся**, то в такі формі дієслов у мові зовсім не вживається: боятися, надіятися) і *вертальний* (обзначує таке діяння, котре починається од одного предмета й вертається назад на його самого) [8, с. 64-65].

Науковець М. Плющ категорію *виду* вважає основною граматичною категорією дієслова. Видові значення, основу яких становлять поняття внутрішньої межі дії, вказують на її результативність/нерезультативність, тривалість/обмеженість, завершеність/незавершеність [11, с. 221].

Представники кінця XIX поч. XX ст. активно почали вводити до структури українського дієслова терміни кореляційної пари *доконаний, недоконаний види дієслова* **Г. Шерстюк, О. Курило, В. Коцовський, І. Огоновський**.

Своєю термінологічною оригінальністю відзначився **І. Нечуй-Левицький.** Дослідник багато уваги приділив дослідженню *виду*. На думку вченого, *види показують, як довго тягнеться час діяння предметів, чи воно скінчилось, чи ні, й показують про-*

тягання часу якого небудь діяння або становищ предметів [8, с. 62]. Звідси маємо прозору мотивацію цих термінів. За І. Нечуєм-Левицьким, дієслова мають чотири види *скінчений і нескінчений, многоразний і одноразний* [8, с. 62]. До вида скінченого належяться ще два види: **многоразний і одноразний**, перший обзначує діяння предметів, котре бувало або траплялось часто, по кільки раз. Дієслови цього вида мають дві приставки с початку – **попо:** попоходить, я попоробив, попоисти [8, с. 63]. Цікавою видається думка, висловлена науковцем, про дієслівні терміни *доконаний* і *недоконаний види* дієслова, які послідовно використовують його сучасники: «назвища в грамматиках видів: доконаний, недоконаний (совершенный, несовершенный видь) мають зовсім инче значіння: *конать, конання* мають значіння – мучиться в передсмертних муках, вмірання в муках. Слово *доканать* значить: подоліти, подужать кого (осилить кого): аж світом мене доканав сон (Словар Грінч.), довести кого або що до краю, занапастить кого, запагубить: я тебе таки доканаю колись. Доконаний має значіння: померший в муках конання. І як висновок, пише І. Нечуй-Левицький, – виходе, що дієслови бувають *помершого й непомершого* вида» [8, с. 62].

Термін *перехідне дієслово* вперше використали у своїх працях **С. Смаль-Стоцький та Ф. Ґартнер** (1893) [4, с. 5]. Також ужили у своїх роботах терміни *перехідні дієслова, неперехідні дієслова* **Г. Шерстюк, В. Коцовський , І. Огоновський**. Поряд із В. Сімовичем мовознавець **Г. Шерстюк** подавав дієслівні терміни *обопільні дієслова, зворотні дієслова* із тим самим їхнім значенням. В. Коцовський, І. Огоновський термін *зворотні дїєслова* аналізують за тим принципом, що й попередники. Вчені разом із В. Сімовичем розглядають інший дієслівний термін *заіменникові дїєслова*, і як його підвид представлено термін *імена дїєсловові* [5, с. 51].

Сучасні дослідники до категорії аспектуальності відносять всі без винятку дієслівні утворення: особові дієслова, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив і предикативні форми на ***-но, -то*** [1, с. 191]. Простежмо опис цих термінологічних категорій дієслова у навчальних книгах кінця XIX поч. XX ст. Неоднозначне термінологічне найменування спостерігаємо у цих працях. Дослідник **Г. Шерстюк** подає терміни, що характеризують дієприкметник та дієприслівник як *дієприложник* та *дієнарічник.* Вчений окремо не виділяє *стан* як категорію дієслова, проте зазначає про *дієприложники діяльні, дієприложники страдальні.* Вчена **О. Курило** визначала дві форми дієслова. Форми дієслова, що мають закінчення ***-ний, -на, -не, -тий, -та, -те***, звуться *причасниками-прикметниками* [6, с. 51]. Форми дієслова, що не відміняються і відповідають на питання коли? як?, звуться *причасниками-прислівниками* [6, с. 54]. **І. Нечуй-Левицький** на означення *дієприкметника* подає термін *причасники*, а *дієприслівник* названо як *дієприкметники* [8, с. 67], також розглядає вчений *безособові дієслови* [8, с. 97]. Причасники мають залоги *діяльний, середній* і *страждальний* [8, с. 67]. Наслідуючи західноукраїнську лінію вироблення української народної термінології **В. Коцовський, І. Огоновський** визначають *дїєименник, дїеприкметник*, (є 2 типи дієприкметника *дїяльний* і *страдальний*), *дїеприслівник, неособові дїєслова.* Термін *дїєименник* у лінгвістичній літературі замінено на інфінітив.

Не обійшов своєю увагою І. Нечуй-Левицький і структуру дієслова, яку позначає термінами *основа дієсловів* [8, с. 75], *дієсловна прикмета* – буква, що стоїть перед закінченням – ть, ти [8, с. 76]. Віддієслівні іменники відповідають його термінові *оддієслівні ймення предметне* [8, с. 81].

Пізніше в часі з'явилась «Українська мова: практично-теоретичний курс: підручник для вищих шкіл» (1926) **П. Горецького, І. Шаля**. Розділ граматики, якому відводилось місце для аналізу морфологічних особливостей української мови тут названо «Морфологією». Оскільки у праці виділено тільки дві частини, то в аналізованому розділі «Морфологія» зустрічаємо сукупність морфемних, синтаксичних та морфологічних термінів. Термінів дієслівної підгрупи налічується тут чимала кількість: **число***: однина, множина*; **час***: теперішній час, минулий час, прийдешній час, передминулий час*, у минулому часі були такі різновиди цього терміна: *умовний минулий час, умовний передминулий час*; **способи**: *спосіб дійсний, спосіб умовний, спосіб вольовий, здійснений спосіб, умовний спосіб дієслова, вольовий спосіб дієслова*; **дієзміна:** їх було дві – *перша дієзміна, друга дієзміна*, а також згадується про *архаїчну (давню) дієзміну*; **вид:** *недоконаний* і *доконаний*; **родів** три – *чоловічий рід, жіночий рід* і *середній рід.* Спроба уникнути непотрібної синонімічності була в «Граматичній термінології» 1917 р.: для назв дієвідміни пропонувався термін *дієзміна* [7, с. 147-148]. Як бачимо, цей термін фіксується лише у підручнику П. Горецького, І. Шаля. Щодо форм дієслова, то йдеться лише про *неозначену дієслівну форму*, за структурою *проста форма* і *зложена форма*; подають автори і диференціацію термінів у **закінченнях:** *особові закінчення* і *родові закінчення.*

Висновки і пропозиції. Велика цінність цих праць виявляється не тільки у тому, що вони стали основою для закріплення лінгвістичної термінології і збереження її до нашого часу, а й розкриває велику прихильність та небайдужість до формування власне української лінгвістичної термінології, а саме на позначення дієслівної терміногрупи, що й підтвердило індивідуальний шлях вироблення, який властивий власне українській термінології. Як бачимо, попри велике число дієслівних термінів виявляється їх висока адаптаційна роль у кодифікаційно-термінологічному процесі, бо переважна більшість введена до наукового мововжитку. Опрацьовані мовознавцями категорії у дієслівній структурі лягли в основу сучасної граматичної теорії цієї системи.

Список літератури:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Горецький П., Шаля І. Українська мова: практично-теоретичний курс: підручник для вищих шкіл. – Київ: Книгоспілка, 1926. – 208 с.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
4. Заневич О. Є. Перехідні та неперехідні дієслова в пам'ятках української мови XVI – I половини XVII ст.: автореф. дис. канд. філол. наук. – Львів, 2011. – 22 с.
5. Коцовський В., Огоновський І. Методична граматика руської мови. – Львів, 1912. – 98 с.
6. Курило О. Початкова граматику української мови. – Київ: Друкарня Т-во Криниця, 1917. – 63 с.

7. Москаленко Н. Нарис історії української граматичної термінології. – Київ: Рад. школа, 1959. – 224 с.
8. Нечуй-Левіцький І. Грамматика українського язика, ч. І. – К.: Друкарня Другої Артілі, 1913. – 164 с.
9. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с.
10. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Львів, 1994. – 216 с.
11. Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища шк., 2005. – 286 с.
12. Полюга С. Джерела становлення української морфологічної термінології // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – № 791. – С. 143-146.
13. Пономаренко Л. О. Шляхи формування української термінології // Проблеми становлення української термінології: Науково-методичні матеріали / За ред. проф. Л. О. Пономаренко. – Житомир: ЖНУРЕ ППО, 1993. – Вип. 7 – 116 с.
14. Сімович В. Граматика української мови. – Ляйпціг, 1919. – 584 с.
15. Сімович В. На теми мови. – Прага. – Берлін: Видавництво «Нова Україна»,1924. – 45 с.
16. Смаль-Стоцький С., Ґартнер Ф. Граматика руської мови. – Відень, 1914. – 202 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища шк., 2002. – 439 с.
18. Шерстюк Г. Коротка українська граматика для школи, ч. І, Полтава, 1907. – 56 с.
19. Ярошевич І Становлення й кодифікація української морфологічної термінології // Українська мова, 2010, № 3. – С. 44-54.

Козелко И.Р.
Львовский национальный медицинский университет имени Даниила Галицкого

ГЛАГОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ГРАММАТИКЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА» В. СИМОВЫЧА И ЕГО СОВРЕМЕННИКОВ

Аннотация
Исследовано формирование подсистемы глагола в составе морфологической терминологии конца XIX нач. XX в. Выявлено, что терминология восточнославянских грамматик сыграла значительную роль для становления украинской грамматической терминологии. Постепенное усвоение этих терминов находят отражение в школьных и учебных книгах конца XIX нач. XX в. Описаны термины для обозначения глагольных категорий в грамматическом труде ученого В. Симовича, а также проведен анализ этих терминов в других учебно-методических книгах. Выяснено, что большинство терминов подсистемы глагола сохранились до сих пор, что позволяет утверждать о украиноязычном пути выработки этой терминологии.
Ключевые слова: термин, морфологическая терминология, глагольная терминосистема, глагольные категории, В. Симович.

Kozelko I.R.
Danylo Halytsky Lviv National Medical University

VERBAL TERMINOLOGY IN «GRAMMAR OF UKRAINIAN LANGUAGE» OF V. SIMOVYCH AND HIS CONTEMPORARIES

Summary
The formation of verbal subsystem is investigated as a part of morphological terminology in the end of XIX – beginner of XX century. It is revealed that terminology of East Slavic grammars played a considerable role for becoming of Ukrainian grammatical terminology. The gradual mastering of these terms is reflected in the school and educational books of the end of XIX – beginner of XX century. In grammar book of scientist V. Simovych the terms that denoting verbal categories are described, an attempt was made to analyze these terms in other educational and methodical books. It was found that most of terms of verbal subsystem are preserved until today, it allows to state a Ukrainian way of making this terminology.
Keywords: term, morphological terminology, verbal terminology system, verbal categories, V. Simovych.

УДК 821.161.-2-3.09'19

КОЗАК МАМАЙ ЯК ДУХОВНИЙ ПАНТЕОН. ТЕМПОРАЛЬНА ФОРМАЦІЯ ГЕНЕТИЧНОГО КОДУ КОЗАКА МАМАЯ: ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Куриленко Д.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті репрезентовано та досліджено феномен побутування образу Козака Мамая як українського фольклорного героя та першопредка міфічних реалій. Регенеровано закодований образ Козака Мамая в образно-символічній формі архетипу воїна-сакрального предка, воїна-козака, воїна-носія культурних цінностей як буттєвої домінанти в формі духовного пантеону.

Ключові слова: духовна генерація, фольклор, міф, генетичний код, сакральний часопростір, медіатор, козак-шевальє.

Постановка проблеми. У духовній перспективі побутує поняття Традиції, яке ретранслює загальний, космічний фундамент світобудови. Традиція виявляється в етнокультурних формах. «Традиційною цивілізацією ми називаємо цивілізацію, яка ґрунтується на принципах у прямому сенсі цього слова, тобто таку, в якій духовний порядок панує над усім іншим, де все прямо чи опосередковано від нього залежить, де як наука, так і суспільні інститути є лише минущими, другорядними, несамодостатнім додатком до духовних ідей» [19, с. 150].

Козак Мамай пов'язаний з міфічно-фольклорними образами культурного героя та першопредка в два способи: перший зв'язок простежується за допомогою аналізу козацького фольклорного матеріалу, другий – через визначення специфіки та ролі міфу як конкретного реалізатора образа-етнотипу Козака Мамая.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темпорально у 2-й половині XIX першій чверті XX ст. широко популярною була народна картина «Козак Мамай», про що свідчать дослідження етнографів П. Білецького, О. Держко, Т. Марченко, П. Жолтковського, О. Найдена, О. Скальковського, Ф. Уманцева, Д. Щербаківського, М. Чорної та ін.

Поняття міфічного та фольклорного етнотипу досліджували Ф. Шеллінг, А. Нямцу, Ю. Лотман, Я. Поліщук, Є. Мелетинський та ін.

Ступінь розробленості цієї проблеми є низьким, фольклорно-міфологічні елементи образу Козака Мамая й досі лишаються поза увагою науковців.

Актуальність наукового дослідження вмотивована необхідністю потрактування фольклорно-міфічного етнотипу як соціально активного феномену в романі О. Є. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...», зокрема відповідно до семантичних домінант та вербалізацією генетичного коду в текстовій матерії твору.

Метою даної статті є дослідження духовного етнотипу Козака Мамая як культурного, філософського феномену загалом, так і вивчення генези та витоків міфічно-фольклорної образності на конкретному прикладі в творчості О. Є. Ільченка, зокрема, використавши філологічний, історичний та компаративний **методи**.

Виклад основного матеріалу. В основі народного світосприйняття, як доводить вивчення фольклору, лежить міфопоетичне уявлення про світ. Ярослав Поліщук у монографічному дослідженні подає огляд праць, у яких вивчається міф [15].

Інтерес до пізнання міфу простежується уже в «Поетиці» Аристотеля. Аристотель пропонує різні моделі взаємозв'язків міфу і літератури. У філософській доктрині Платона міф постає як необхідна форма розуміння людиною світу – пригадування світу ідей.

Становлення уявлень про міф у новій історії розпочинається епохою романтизму, коли міфічні елементи були не лише постійною частиною художньої образності, але й зібрали на собі увагу вчених-філософів. Виняткова заслуга у цій справі належить німецькому філософу Ф. Шеллінгу. Спираючись на ідеалістичну концепцію людини Гегеля, романтичну націософію Гердера, антропологію Гумбольдта, він обґрунтував феномен міфу як предмет наукового пізнання, заперечивши водночас поверхове, однозначне трактування міфу у якості примітивної, атавістичної форми людської свідомості» [15, с. 30]. Необхідність постання міфу філософ виводив із площини його значення: феномен міфу постає як поєднання об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального. За допомогою міфу «людина осмислює і переймає божественність буття: єдність божественного розпадається на множинність у міфах заради пізнання й розкриття істини» [15, с. 31].

Одвічне питання про те, чому міфологічні сюжети, мотиви, герої, образи не втрачають своєї популярності, хвилювало дослідників літератури протягом століть. Тому пошуки відповідей, за твердженням А. Є. Нямцу, вимагають залучення великої кількості матеріалів різних культурно-історичних епох [13, с. 3]. Щоб зрозуміти причини живучості міфу, звернемо увагу на його сутнісні структурні характеристики та риси. Думається, що саме такі особливості міфу, як нерозмежованість природного і надприродного, байдужість до суперечностей, прагнення уникати абстрактних понять і категорій, чуттєво-конкретний характер, метафоричність та емоційність і зумовили його надзвичайну живучість, тобто часту апеляцію митців до міфологічних подій і героїв, сюжетів і образів протягом тисячоліть.

Пояснюючи причини живучості міфу, Є. М. Мелетинський у роботі «Від міфу до літератури» наголошує, що міф продовжує зберігати певну цінність, зрозуміло, не властиву науковим знанням. Міф намагається вирішити деякі проблеми, які практично знаходяться поза наукою. Міф виключає події, що не піддаються поясненню, і колізії, котрі не вирішуються. Те, що менш зрозуміле, міф намагається інтерпретувати за допомогою того, що більш зрозуміле. Мета гармонізації і регламентації домінує над жагою знань [9, с. 31]. Навіть сьогодні наука не спроможна повністю витіснити міфологію, бо наука не може пояснити і вирішити такі метафізичні проблеми як зміст життя, мета історії, таємниця смерті. На допомогу приходить міфологія, що претендує на їх вирішення [20, с. 67]. На відміну від науки, міф не ставить собі за мету пізнати світ, адже головне для

© Куриленко Д.В., 2015

нього підтримувати гармонію і контролювати особистий, суспільний, природний, космічний порядок.

Представники тартуської школи, зокрема Ю. М. Лотман, вважають, що бурхливий ріст міфології у прадавні часи був зумовлений відсутністю історії: «Міф заповнив семантичну пустоту. Велику роль у творенні міфу відігравали чутки, усні перекази, домисли» [7, с. 326].

У постнекласичному дискурсі національна міфологія зазнає суттєвої ревізії, відбувається процес перекодування цілих семантичних полів (культурологічного, релігійного, соціального), першочитання в цьому контексті образних і сюжетних архетипів. Це дозволяє означити перспективу становлення новітніх формально-змістових конструктів як визначальних для генерації постулату пізнання та декодування образу Козака Мамая. Архетипний характер образів у романі з народних уст О. Є. Ільченка «Козацькому роду нема переводу....» [5] забезпечує зв'язок із фольклорно-етнічною традицією та національним духовним світом, культурою загалом. Можна потрактовувати цей твір як живу (рухому, динамічну) картину, притаманну театру бароко про пригоди Козака Мамая. На кодифікацію архетипу «воїна – сонячного божества, воїна-героя, воїна-ватажка, воїна – сакрального предка, воїна-козака» [11, с. 6] в образі Козака Мамая вказує О. Найден [10].

У структуральному полі домінують декілька «віх» духовної генерації у постулаті образу Козака Мамая. Серед них реінтерпретуються наведені нижче відповідники.

М. Чорна, досліджуючи картину «Козак Мамай», ґрунтуючись на положенні про Запорізьку Січ як лицарський орден-ореол, пантеон боротьби, де козаки-характерники були посвячені в таємне знання, вказує на «деякі з особливостей козацької магічно-містичної практики» [17, с. 27].

М. Ольховик називає кілька причин, через що бароковість як наскрізна універсалія художнього мислення зберігає свою актуальність. Дослідниця визначає бароковість як метаісторичний феномен стилістичного позначення межових, пограничних, нестабільних процесів в історико-культурному зрізі, що якнайповніше відповідає світоглядним особливостям сучасного «художньо-естетичного дискурсу», вказує на можливість наповнення естетичних принципів бароко «універсалістичним, транскультурним сенсом», притаманним постмодерну, коли «текст», «мова», «знаки» не просто створюють дійсність, а насаджують її як ті симулякри, що керують поведінкою людей, їхнім сприйняттям та свідомістю квазі-реальності», аналогічність бінарних опозицій [14, с. 280-283].

О. Юрчук, означуючи необарокові тенденції в українській літературі XX століття, вказує на «модифіковані повтори елементів бароко», до яких відносить «трагізм світовідчуття, динамізм, бінарність мислення, переосмислення християнських образів та традицій класичної літератури, ускладненість форми, превалювання її над змістом, бароковий надмір, який передано через надривність, бравурність, карнавалізованість і театралізованість дійсності, буфонадність» [18, с. 7]. Дослідниця обумовлює їхню появу у постмодерному дискурсі «типологічною схожістю моделей світогляду, історичного, соціокультурного, мистецько-естетичного розвитку перехідних епох» [18, с. 7].

Сучасні вчені вважають, що фольклор, який продукується і живе у хатньому просторі поділяється на словесний і образотворчий [8, с. 9]. Образотворчий феномен є ключовою складовою образу Козака Мамая, адже картини з однойменним персонажем були оберегом у кожній домівці та слугували як своєрідне духовне надбання. До останнього належать:

А) народна картина «Козак Мамай»;
Б) народна ікона «Юрій Змієборець»;
В) настінні розписи;
Г) вишивані рушники.

В образі козака Мамая уособлено все українське козацтво, його войовнича шляхетність духовне єднання з Богом. Його фігура на всіх картинах зображується канонічно. Він має правильний продовгуватий овал обличчя, тонкий ніс з горбинкою, чорні брови, світлі очі, довгі вуса, виголену голову з чубом-оселедцем. Таку зачіску мали шляхтичі-воїни, вона була символом спадкового володіння військовим мистецтвом. Відомо, що в традиційному суспільстві зачіска не була справою моди, вона вказувала на приналежність людини до певного суспільного стану. Поруч з Мамаєм – речі-атрибути, які свідчать про його причетність до військового стану: шабля, спис, кінь, лук, сагайдак зі стрілами, пістоль, мушкет, ріг-порохівниця, чаша. Козак Мамай має в руках музичний інструмент, кобзу або бандуру, він є символом взаємодії двох провідних верств суспільства – воїнів і поетів. Він – мислитель, поет, медіатор, творець дружинної героїчної поезії. За Д. Яворницьким, саме музично-поетична творчість була невід'ємною складовою військової культури козацтва. Відомо, що носіями та творцями справжньої героїчної поезії були саме чини вищої дружини. Поруч з козаком – чаша, можливий варіант – кубок або кухоль – 'чаша знань', чаша мудрості. Адже саме творче мислення є запорукою успішної перемоги в бою. Значного поширення набула картина після ліквідації Запорізької Січі. Мамай уособлював народну силу духу, незламність волі у святій борні з поневолювачами. Зображення козака Мамая сприймалося в означений час як своєрідний пам'ятник героїчному минулому українського народу. У другій половині XIX століття саме з козацтвом пов'язували українці всі свої мрії і сподівання на краще життя і національне визволення. Для молодого покоління, для дітей Козак Мамай поставав уособленням життєвих сил нації, зримим образом справжнього патріота. Легенди, перекази про Мамая розповідали дітям старші, діди, батьки, мами. Ці розповіді передавалися у спадщину від покоління до покоління. Козак Мамай – це архетипний образ воїна-творця, воїна-мислителя, він спонукав до формування особистості з потужною силою, урівноваженим розумом та високою духовністю, здатної до великих вчинків. Про це свідчить і типовий підпис, який поміщали народні художники у нижній частині картини:

«Не завидую нікому – ні панам, ані царю.
Богу своєму святому я за все благодарю!
Хотя титлом і не славен, та жизнь весело веду,
У ділах своїх ісправен, я вовік не пропаду»
[10, с. 106].

Усвідомлення та ототожнення себе з прадавнім архетипним образом розвивалася повноцінна людина-патріот. Козак Мамай – це лицар честі і доблесті, захисник нашої незалежності. У даному образі народ втілив своє прагнення до волі, він є уособленням народного розуміння фізичної вправності, чоловічої вроди, а також високих моральних якостей – поваги до старших, співчуття до слабших, почуття справедливості, товариськості, душевної щедрості, оптимізму і тонкого гумору. Козацька система виховання поширювалася по всій Україні, не було вищої оцінки для хлопця, ніж «козак». Цей ідеал упродовж віків спонукав до активної патріо-

тичної діяльності в ім'я України [11, с. 197]. Образи та картини у другій половині XIX – першій чверті XX ст. в українській сільській хаті прикрашалися зазвичай вишиваними рушниками, на яких було зображено дерево життя, дерево роду як генератор ментальності українця. Таке поєднання декларувало причетність українського роду до славного козацького стану та його героїчного минулого і накладало певні зобов'язання даної сім'ї щодо виховання нащадків у патріотичному руслі.

Рушник-оберемок є вінцем захисту та соціокультурного виміру формації картини «Козак Мамай». «Вишиваний рушник, як вид народної художньої культури, – пише Китова, – функціонує в складному переплетінні художнього, фізичного і соціального. Основне середовище його перебування, джерело «навантаження» – обряд. Включаючись у структуру обряду, він набуває іншого значення – стає символом іншого шару художньої культури – обрядовості» [6, с. 15]. У контексті родинної обрядовості рушники супроводжують людину на всіх етапах життя, від колиски до могили. Видовженою формою рушники нагадують дороги, мости, асоціюються з долею, життєвим шляхом, фатумом.

Запорозький козак і воїн, запорозький козак і «лицар» – це поняття, що ніколи не відокремлювалися одне від одного. Коли говорили про козака, то розуміли, що він, безперечно, воїн; якщо розмірковували про січовика, то мали на увазі, що він, поза сумнівом, «лицар». Француз Н. де Бартеон так характеризував запорожців: «Ці люди виросли в труді, як скіфи, загартовані всілякими злигоднями, як гуни, здатні до війни, як готи, засмаглі на сонці, як індійці, і жорстокі, як сармати. Леви в переслідуванні ворога, схожі на турків у підступності, подібні до скіфів у люті, вони християни за своєю вірою» [12, с. 98]. Козаків слушно вважають не лише воїнами, які боролися з ворогами, захищаючи рідну землю. Козацтво було ще й яскраво вираженим національним, соціальним, політичним, державним, культурно-історичним феноменом. Його сила, велич і міць були настільки впливовими, суспільно значущими, що практично кожен українець прагнув стати козаком.

У народнопоетичній творчості українського народу кінь, за твердженням І. Денисюка – символ швидкості, витривалості, степової волі, тобто «релікт наїзницького способу життя» [3, с. 18]; символ вірності та відданості. «З цим нерозлучним побратимом долав колишній лицар чи козак безмежні степові простори. У піснях кінь наділений лицарською вдачею. Він рятує свого вершника у боях, радіє його успіхами й сумує невдачами, навіть карає свого пана у випадку неморальності, а коли той загинув, копитами копає могилу й біжить до батьків сповістити про смерть сина. Це майже сакральна тварина» [3, с. 18]. Про сакральність цієї тварини та позитивне, шанобливе ставлення до неї в українській народній традиції свідчить і те, що «загиблих у битві бойових коней князі хоронили на спеціальних помостах і насипали над ними кургани, наче над воїнами» [1, с. 526], або «коли ховали богатирів, які жили колись на світі, то разом з ними ховали і коней, «бо вірно жили» [2, с. 537]. Український мовознавець та етнолінгвіст В. Кононенко твердить, що «кінь уособлює для українця вільне життя, нескорений дух, стрімкість дій та вчинків. Кінь невід'ємний від козака, отож і від ідей волелюбства, свободи» [4, с. 237]. Погоджується з В. Кононенком дослідниця українського бестіарію О. Сліпушко, яка теж пов'язує образ коня з притаманним для українців потягом до волі, «до особистої незалежності індивіда та нації». «Кінь є символом прагнення до боротьби, а також уособленням мужності, сміливості воїна у бою» [16, с. 129].

Запорізький козак, який проводив більше половини свого життя у походах, цінував свого коня і любив його. У думах, що наспівували кобзарі, кінь був найріднішою істотою для українця: «У нього (козака) бідного сиротини, чорна бурка – його сват, сивий коник – його брат». У легендах і переказах фіксується тотемічний образ чарівного помічника – коня. Природа образу коня у творах – хтонічна, замогильна, пов'язана з функціями переміщення та лікування (саме кінь, перемігши орла, лікує рани козака). Зі зникненням вірування функція коня як помічника-лікаря втрачається. Легенди та перекази зберігають сталі формули на позначення коня як зооморфної тварини – предка, посередника між двома світами (він сповіщає родині про загибель свого господаря), крилатого коня (визволяє хазяїна від вірної смерті, несучи його на собі), замогильного коня тощо. Закономірною послідовністю вирізняються сюжети творів, в яких образи чарівних помічників – коня та чури (джури) – набувають рис, узятих із історичної дійсності. Козацький кінь, подібний до казкового чи билинного богатирського чарівного коня, що «з'їв трави три милі, випив води пів-Дунаю», набуває ознак реальної тварини, які згодом витісняють прикмети його чарівності, роблячи сюжет зрозумілішим. У жанрі легенди та переказу «чарівність» помічників поступово втрачається, і згадка про неї сприймається як художня прикраса, хоч елементи надзвичайного ще присутні (кінь говорить людським голосом). Із часом образ чарівного помічника в козацькому фольклорі поступається місцем історично реальному образові помічника-чури, молодшого товариша, який навчався військової справи, допомагаючи козакові.

Висновки. Образ козака, лицаря-шевальє є однією з традиційних в українському фольклорі структур, що в загальному вигляді художньо акумулює соціально-історичні, ідеологічні, морально-психологічні закономірності українського буття в їх змістовій взаємозумовленості. За змістовими характеристиками цей образ є своєрідним психологічним типом або поведінковою моделлю, що відображає посутні сторони індивідуального чи колективного буття. Фольклорний образ козака прикметний доволі високим рівнем семантичної універсалізації, внаслідок чого він сприймається в читацькій свідомості як образ-символ, що стає багатофункціональним при включенні в духовну свідомість іншої культурно-історичної епохи, яка сягнула іншого сприйняття навколишнього світу й людської природи. Найочевиднішим результатом такої рецепційної універсалізації стає, як правило, розширення й збагачення змістового обсягу персонажа (сюжетної схеми), ускладнення інтегральних і диференціальних характеристик під кутом зору синхронії та діахронії його функціонування.

Більшість дослідників стверджують, що козак Мамай – «це узагальнено-збірний образ українського козацтва», «надіндивідуальний первообраз-архетип» [10, с. 103], «народний ідеал захисника свободи» [17, с. 251]. Можна стверджувати, що Козак перебуває в сакральному часопросторі, на що вказує поєднання основних еквівалентів світу (дерева, списа) з медіатором (конем). Відтак, Козак Мамай є генератором часово-просторових, темпоральних структур як пантеон духовних, сакральних нашарувань на перехресті часів та епох.

Список літератури:
1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. Дашкевич В. Я. До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ: Либідь, 1991.
3. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 31 Львів, 2003. – С. 3-22.
4. Кононенко В. І. Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів / В. І. Кононенко. – Київ: Богдан, 2001.
5. Ільченко О. Є. / [Твори в 2-х т.]. / О. Є. Ільченко – К., 1979. – Т. 1. – 683 с.
6. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника. – Черкаси: Брама, Вид. Вовчок О. Ю., 2003. – 224 с.
7. Лотман Ю. М. Ретиосфера. – СПб., 2000. – 704 с.
8. Мойсеїв І. Храм української культури (Філософія семіосфери): Посібник-дослідження. – К., 1995. – 464 с.
9. Мелетинский Е. М. От мифа к литературе. – М., 2001. – 167 с.
10. Найден О. С. Образ воїна в українському фольклорі: Семантичні та образні аспекти. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. – 260 с.
11. Найден О. С. Українська народна картина. Фольклорний та етноісторичний аспекти походження і функцій образів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства: спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / О. С. Будний. – К., 1997. – 54 с.
12. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка / Наливайко Д.С. – К.: Дніпро, 1992. – 395 с.
13. Нямцу А. Е. Поэтика традиционных сюжетов. Черновцы: Рута, 1999. – 176 с.
14. Ольховик М. «Море-океан»: спроба необарокового аналізу [Електронний ресурс] / Марина Ольховик. – С. 279–287. – Режим доступу: www. philosophy.ua/lib/olhovyk-doxa-10-2006
15. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 351 с.
16. Сліпушко О. М. Давньоукраїнський бестіарій // Дніпро. Київ, 1995. – № 9-10. – 207 с.
17. Чорна М. Символіка української народної картини «Козак-Мамай» / М. Чорна. – М.: Артанія, 2002. – С. 20–29.
18. Юрчук О. О. Необарокові тенденції в українській літературі XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук.: спец. 10.01.01 «Українська література» / Олена Юрчук. – К., 2007. – 20 с.
19. Guénon R. Orient et Occident. 2ed. – P., 1947.
20. Rosalinde. Euphues golden legacie // The Complete Works of Thomas Lodge. – N.Y.: Russell & Russell. INC., 1963. – V. 1. – P. 1-66.

Куриленко Д.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

КОЗАК МАМАЙ КАК ДУХОВНЫЙ ПАНТЕОН. ТЕМПОРАЛЬНАЯ ФОРМАЦИЯ ГЕНЕТИЧЕСКОГО КОДА КОЗАКА МАМАЯ: ФОЛЬКЛОРНО-МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация
В статье репрезентировано и исследовано феномен бытования образа Козака Мамая как украинского фольклорного героя и первопредка мифических реалий. Регенерировано закодированный образ Козака Мамая в образно-символической форме архетипа воина-сакрального предка, воина-козака, воина-выразителя культурных ценностей как бытиевой доминанты в форме духовного пантеона.
Ключевые слова: духовная генерация, фольклор, миф, генетический код, сакральное время и пространство, медиатор, козак-шевалье.

Kurylenko D.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

COSSACK MAMAI A SPIRITUAL PHANTEON. THE TEMPORAL FORMATION OF THE GENESIS CODE OF COSSACK MAMAY THE FOLKLORE-MYPHOLOGICAL ASPECT

Summary
In the article there is a representation and investigation of the phenomenon of the image of Cossack Mamay as a Ukrainian-folklore hero and a pre-ancestor of the mythic realis. The regenerated code of Cossack Mamay in the image-symbolic form of the archetype of the war-saicrid ancestor, the Cossack-warrior, the warrior who decodes ethno-cultural values as the being-dominant in the form of the spirit panteon.
Keywords: spiritual generation, folklore, myph, genesis code, sacral time-space, mediator, Cossack-shevalie.

УДК 81.111'42

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПИСАНИЯ НАРРАТИВНОГО ИНТЕРЕСА

Лещенко А.В.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

Статья посвящена проблеме многоаспектного описания понятия «нарративный интерес», рассматриваемого в контексте современных нарратологических исследований. Данное понятие трактуется как комплексная когнитивно-эмотивная реакция читателя на внутренний способ организации тематических и сюжетно-композиционных тектсуальных элементов. Нарративный интерес представляет собой целостное единство трех взаимосвязанных фаз – преднарративной, собственно нарративной и постнарративной. Указанные фазы коррелируют с тремя различными стадиями прочтения литературного текста – пред-чтения, чтения и после-чтения. В самом общем смысле, нарративный интерес определяется как ключевой фактор когнитивно-эмотивного восприятия художественного нарратива.
Ключевые слова: нарратив, нарративность, нарративный интерес, преднарративный, собственно нарративный, постнарративный.

Постановка проблемы. Изучение процессов понимания и обработки текстов *(comprehension and text processing)* началось в 70-х г.г. XX ст. с серии экспериментов в области психологии (П. Торндайк), психолингвистики и лингвистики текста (Т. ван Дейк, Д. Румельхарт, Р. Шэнк и Р. Абельсон, Т. ван Дейк и В. Кинч), теории искусственного интеллекта (Р. Виленски), где в качестве материала исследования использовались максимально простые (чаще всего искусственно сконструированные) тексты, характеризующие различные аспекты текстовой целостности и связности. Постепенное расширение сферы анализа за счет включения в нее литературно-художественных текстов обусловило активизацию усилий академического сообщества, направленных на определение и описание основных факторов и стимулов читательской деятельности. В 1980-90-х г.г. центральным понятием психологии и психолингвистики стало понятие интереса. Подходы к его изучению определялись соответствующим вектором исследований: психологическим, лингвистическим, когнитивным, рецептивным и пр. При этом феномен интереса интерпретировался авторами поразному: 1) как обязательное условие, запускающее механизм читательской деятельности (Р. Шэнк, В. Кинч, С. Хайди и У. Бэрд, Э. Тан); 2) как результат обработки информации (В. Кинч, К. Дийкстра и др.); 3) как условие поддержания читательского внимания (Р.-А. де Богранд, С. Хайди, У. Бэрд) [1, с. 2].

Анализ последних исследований и выделение неразрешенных частей общей проблемы. В последние десятилетия в зависимости от выбранного ракурса исследований, объектом анализа становятся как сущностные аспекты интереса (избирательность внимания, интенсивность, продолжительность и пр.), так и мотивационные и стимулирующие факторы, способствующие поддержанию читательской активности [см. 2]. Отдельно рассматриваются такие типы интереса, как личностный и ситуативный, тематический, текстовый, когнитивный и эмотивный (подробнее о типологии интереса см. [3]).

Следует отметить, что в большинстве подобных работ изучение факторов, активизирующих текстовый интерес, имеет явно выраженный прикладной характер. Целью таких исследований является оптимизация стратегий усвоения и запоминания текстовой информации и повышение эффективности процессов обучения. Именно поэтому в качестве материала исследований чаще всего используются так называемые «разъяснительные/объяснительные тексты» *(expository/explanatory texts)*, т.е. научные и научно-популярные тексты, инструкции, пособия и т.д., или смешанные тексты *(mixed texts)*, комбинирующие разъяснительные и нарративные элементы (газетные и журнальные публикации, биографии и пр.). Вместе с тем, вопрос о системном описании интереса в собственно нарративных текстах все еще остается открытым.

Целью данной статьи является упорядочивание существующих представлений о специфике формирования нарративного интереса, ключевая функция которого становится очевидной при анализе процессов восприятия, понимания и интерпретации художественного нарратива, где этот феномен предстает в качестве основного мотивационного стимула читательской деятельности, предопределяющего как стратегии извлечения и обработки различного рода информации, так и степень вовлеченности читателя в сам процесс конструирования и реконструирования смыслов.

Изложение основного материала исследования. В современной нарратологии понятие нарративного интереса относится к кругу вопросов, пока еще не получивших однозначного разрешения, поэтому попытки его описания, как правило, становятся поводом для серьезных дискуссий, направленных на поиск неких универсалий, позволяющих описать суть анализируемого понятия [4, с. 111]. При этом внимание ведущих нарратологов фокусируется либо на собственно нарративе, либо на процессе его восприятия, либо на комбинации его текстуальных и рецептивных характеристик. Так, Мари-Лор Райан связывает феномен нарративного интереса с такими (пред)текстуальными элементами, как тема и сюжет, в то время как Меир Стернберг под универсалиями нарративного интереса понимает аффективные структуры, определяемые терминами «саспенс» *(suspense)*, «любопытство» *(curiosity)* и «неожиданность» *(surprise)* [см. там же].

В свою очередь, Джеймс Фелан акцентирует внимание на внутренней структуре читательского интереса и дифференцирует его компоненты следующим образом: миметический интерес представляет собой интерес к «миру истории» *(storyworld)*, т.е. миру нарративных событий и персонажей; тематический интерес сопряжен с идеологическими, философскими, этическими и др. проблемами, актуализируемыми в повествовании; *синтетический* интерес сосредоточен на способе конструирования нарратива и заключенных в нем эстетических ценностях [см. 5, с. 300]. Часть нарративов, отмечает Дж. Фелан, вызывают лишь один из типов интереса, другие – предполагают чередование этих типов по мере развертывания повествования, отдельные же эпизоды и фрагменты

© Лещенко А.В., 2015

могут активировать два или даже все три типа интереса одновременно [там же].

Наряду с различиями в подходах к описанию нарративного интереса, наблюдаются расхождения и в отношении содержательного объема самого термина и стоящего за ним понятия. К примеру, Эдвард Тан, анализируя особенности кинематографического нарратива, сводит определение нарративного интереса к понятию «устойчивой эмоции» *(permanent emotion)*, характеризуемой способностью к нарастанию *(self-enhancing)* и обнаруживаемой в различных сферах человеческой деятельности *(ever-present)* [6, с. 118]. Иного мнения придерживаются Люк Херман и Барт Фервек. Интерес к нарративному тексту, считают исследователи, отличается таким разнообразием форм, что описать его каким-либо другим способом, кроме как «забросив сеть как можно шире», не представляется возможным [4, с. 111]. Настаивая на необходимости расширения формата дискуссии, Л. Херман и Б. Фервек сознательно переводят обсуждение аспектов нарративного интереса в культурологическую плоскость, где данное понятие рассматривается как «культурно-обусловленная договоренность *(cultural negotiation)*, характеризующая любой вид конфронтации между читателем и (нарративным) текстом» [там же].

Мы полагаем, что разноплановость существующих подходов к описанию нарративного интереса связана, в первую очередь, со сложностью и многомерностью понятия «нарратив», изучение которого в последние десятилетия получило интенсивное развитие в различных областях гуманитарного знания. Первоначальная трактовка нарратива как «устного рассказа обычно от первого лица о чьем-то личном впечатлении», «вербального способа представления повествований, соответствующего временнуй последовательности событий» (У. Лабов, Дж. Валетски) получила методологическое оформление в определении Джеральда Принса в «Словаре нарратологии» (1987): нарратив – это «изложение (как результат и процесс, объект и техника, структура и процесс структурирования) одного или более реальных или вымышленных событий, о которых рассказывает один, два или несколько (более или менее явных) рассказчиков одному, двум или нескольким (более или менее явным) адресатам» [7, с. 58].

По мере осознания важности повествований в человеческой жизни, понимания того, что они являются неотъемлемой частью не только вербальных, но и невербальных дискурсов и что нарратологические понятия и аргументы применимы и в других сферах научного знания, термин «нарратив» стал востребован в теории коммуникации, когнитивной теории, социологии, педагогике, философии, теории памяти, теории искусственного интеллекта, а позже – в медицинской диагностике, социальной работе и политологии. Теоретическое осмысление понятия «нарратив» способствовало закреплению за ним статуса универсального транскультурного феномена, который в самом широком смысле характеризует способ социального взаимодействия: нарратив – это «фундаментальный способ организации человеческого опыта и инструмент конструирования моделей реальности» (Д. Херман), «форма, в которой мы формируем и храним память» (Ж. Шеффер), «особый режим мышления, при котором конкретное и частное противопоставляется абстрактному и общему» (Дж. Брунер), «способ главных идеологий и инструмент власти» (М. Фуко) и т.д. [см. 8].

Исходя из целей и задач нашего исследования, мы руководствуемся узкой, лингвистической трактовкой нарратива, согласно которой под ***нарративом*** понимают особый тип текста, в центре которого лежит *история (story)*, т.е. серия событий, объединенных временнуй и причинно-следственной связью [9, с. 2]. Одним из базовых положений нарратологии является разграничение собственно истории (о чем рассказывается) и способа ее изложения (как рассказывается), соответствующее традиционному противопоставлению *фабулы* (как хронологической последовательности событий) и *сюжета* (как способа репрезентации этих событий в повествовании). Данное разграничение, опирающееся на принципы структурного анализа текста, выдвинутые в начале XX в. русскими формалистами (В. Б. Шкловский, Б. М. Эйхенбаум, Б. В. Томашевский) и получившие последовательное развитие в работах В. Я. Проппа, М. М. Бахтина, Ю. М. Лотмана, легло в основу моделей нарративного конституирования, отличающихся в разных нарратологических системах по количеству уровней [см. 10, с. 46]: 1) два уровня у французских структуралистов (история / дискурс); 2) три уровня у Ж. Женетта (история / повествование / наррация) и у К. Штирле (события / история / текст истории); 3) четыре уровня у В. Шмида (события / история / наррация / презентация наррации).

Развитие теории нарратива и постепенный переход от жестких структуралистских принципов и методов анализа, направленных на определение абстрактных свойств истории, к более гибкому пониманию нарратива как взимодействия между текстом и читателем [9, с. 10], обусловили переосмысление самого понятия ***нарративности***. Если в классической нарратологии в качестве критериев нарративности рассматривались такие факторы, как порядок событий, осложнения, одушевленность персонажей, целенаправленность их действий и т.д., то в постклассических исследованиях нарративность определяется не как свойство текста, а как то, что приписывается тексту читателем. К примеру, Моника Флудерник трактует нарративность как «репрезентацию экспериенциальности» *(the representation of experienciality)*, т.е. способность фиксировать реакции и эмоции человека в отношении разворачивающихся перед ним жизненных событий [там же, с. 8-9]. С подобных позиций текст признается нарративом лишь при условии эмоциональной вовлеченности читателя в развитие описываемых событий, связанных с преодолением трудностей и препятствий. Иными словами, такой текст должен вызывать интерес и аффективную сопричастность *(affective participation)* со стороны читателя [там же, с. 7].

Учитывая вышеизложенное, мы рассматриваем ***нарративный интерес*** как сложную когнитивно-эмотивную реакцию читателя на определенный способ организации тематических и сюжетно-композиционных текстуальных элементов, что способствует согласованию двух разнонаправленных процессов дискурсии – адресации и интерпретации нарративного текста. Что касается структуры нарративного интереса, то здесь мы исходим из общепринятого в психологии чтения положения о двух стадиях формирования интереса – стадии возникновения и стадии удержания, что в рамках нашего исследования соответствует понятиям преднарративного и собственно нарративного интереса. *Преднарративный* интерес формируется в дискурсивном пространстве читателя под

влиянием личностных и ситуативных факторов, связанных с индивидуальными предпочтениями и мотивациями конкретного адресата, для которого этот текст предназначен. Собственно *нарративный* интерес сосредоточен на сюжетно-тематической информации и способах ее организации в семиотическом пространстве текста.

В контексте обсуждаемой проблемы считаем необходимым выделить еще одну стадию нарративного интереса – стадию его закрепления, которую можно обозначить как *постнарративный* интерес. Предпосылкой развития постнарративного интереса является оценка читателем собственных ощущений от прочитанного, трансформируемая в желание читать в дальнейшем произведения данного писателя / жанра / эпохи / культуры т.д.

Разграничение условных фаз нарративного интереса (преднарративной, собственно нарративной и постнарративной) коррелирует с идеей трехэтапного прочтения художественного текста, сформулированной Майклом Берком [11]. По М. Берку, этот процесс не ограничивается рамками периода с момента того, как читатель открыл книгу, и до момента, когда он ее закрыл, а охватывает куда более широкий период, включающий в себя, кроме основного *(reading)*, предварительный *(pre-reading)* и заключительный *(post-reading)* этапы прочтения [там же, с. 149]. На этапе пред-чтения, отмечает автор, в структурах памяти читателя активируются «следы» *(residues)* образов, тем, стилистических особенностей, закрепившиеся вследствие предыдущего опыта чтения художественной литературы, что «настраивает» его на особый лад и способствует восприятию конкретного произведения. Этап после-чтения характеризуется тем, что различные аффективные факторы налагаются друг на друга, приводя в действие концептуальный и соматический виды эмотивного отклика, именуемые М. Берком «когнитивной эмоцией» и «аффективной когницией» [там же, с. 155]. Исходя из этого, исследователь трактует чтение художественного текста не как «процесс простого восприятия знаков» *(a purely sign-fed process)*, а как продолжительный цикличный процесс, в пределах которого этапы пред-чтения, чтения и после-чтения формируют непрерывную спираль прочтения *(literary reading loop)* [там же, с. 153].

Выводы и предложения. Проецируя положения теории М. Берка на область изучения интереса, считаем целесообразным рассматривать нарративный интерес как комплексный рецептивно-текстуальный феномен, характеризуемый наличием трехфазовой структуры, где фаза собственно нарративного интереса связана непосредственно со свойствами текста, а две другие (преднарративный и постнарративный интерес) – со сферой читательской рецепции. Теоретическое осмысление понятия «нарративный интерес» позволяет уточнить суть описываемого явления и сосредоточить внимание на факторах, способствующих когнитивно-эмотивному восприятию нарративных событий, процессов и фактов, переплетение которых продуцирует у читателя эффект «поглощенности текстом» *(text absorption)*.

Список литературы:

1. Iwata Y. Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach [Electronic resource] / A thesis submitted to School of Humanities of the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy / Y. Iwata. – Birmingham, 2008. – 287 p. – Mode of access: http://etheses.bham.ac. uk/284/1/Iwata09PhD.pdf
2. Levorato M. C. Cognitive and Emotional Responses While Reading a Short Story [Electronic resource] / M. C. Levorato, A. Nemesio // IGEL. – 2004. – № 2. – Mode of access: http://www.researchgate.net/profile/Chiara_Levorato/ publication/228998350_Cognitive_and_emotional_responses_while_reading_a_short_story/links/0deec525e637279618000000.pdf
3. Лещенко А. В. Типология читательского интереса / А. В. Лещенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія [зб. наук. пр.]. – 2014. – Вип. 13. – С. 174-177.
4. Herman L. Narrative Interest as Cultural Negotiation / L. Herman, B. Vervaek // Narrative. – 2009. – Vol. 17. – Number 1. – P. 111-129.
5. Narrative Theory, Literature and New Media: Narrative Minds and Virtual Worlds / [M. Hatavara, M. Hyvarinen, M. Makela, F. Mayra] – London: Routledge, 2015. – 326 p.
6. Tan E. Emotion and the Structure of Narrative Film: Film as an Emotion Machine / Tan E. – NJ: Mahwah, 1996. – 296 p.
7. Prince G. A Dictionary of Narratology / Prince G. – Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1987. – 118 p.
8. Ryan M.-L. Media and Narrative (Entry for the forthcoming Routledge Encyclopedia of Narrative) [Electronic resource] / M.-L. Ryan. – 2005. – Mode of access: http://users.frii.com/mlryan/mediaentry.htm
9. Fina A. de. Analyzing Narrative: Discourse and Sociolinguistic Perspectives / A. de Fina, A. Georgakopoulou. – Cambridge: CUP, 2012. – 223 p.
10. Андреева В. А. Событие и художественный нарратив [Электронный ресурс] / В. А. Андреева // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2006. – № 21-1. – Т. 7. – С. 44-57. – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/sobytie-i-hudozhestvennyy-narrativ
11. Burke M. Literary Reading, Cognition and Emotion. An Exploration of Oceanic Mind / Burke M. – New York-London: Routledge, 2011. – 283 p.

Лещенко Г.В.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОПИСУ НАРАТИВНОГО ІНТЕРЕСУ

Анотація
Стаття присвячена проблемі багатоаспектного опису поняття «наративний інтерес», що розглядається в контексті сучасних наратологічних досліджень. Це поняття визначається як комплексна когнітивно-емотивна реакція читача на внутрішній спосіб організації тематичних та сюжетно-композиційних текстуальних елементів. Наративний інтерес є цілісною єдністю трьох взаємопов'язаних фаз – переднаративної, власне наративної і постнаративної. Вказані фази корелюють з трьома різними стадіями прочитання літературного тексту – перед-читання, читання й після-читання. В загальному сенсі, наративний інтерес потрактовується як ключовий фактор когнітивно-емотивного сприйняття художнього наративу.
Ключові слова: наратив, наративність, наративний інтерес, переднаративний, власне наративний, постнаративний.

Leshchenko G.V.
Cherkasy B. Khmelnitsky National University

THEORETICAL ASPECTS OF NARRATIVE INTEREST

Summary
The article focuses on the issue of multifaceted definition of the narrative interest, viewed in the framework of modern narratological studies. The given notion is conceptualized as a complex cognitive and emotive reader's response concerned with inner organization of topical and compositional textual elements. Narrative interest is considered as a whole entity formed by three inseparable phases – pre-narrative, actual narrative and post-narrative ones. All phases seem to correlate to different stages of literary reading – pre-reading, reading and post-reading. In general, this type of interest is determined as a key factor in cognitive and emotive reception of the creative narrative.
Keywords: narrative, narrativity, narrative interest, pre-narrative, actual narrative, post-narrative.

UDC 811.111'36

WAYS OF EXPRESSING THE LEXIS OF TERMS ON THE MATERIAL OF WORKS BY F. BACON

Shevchenko M.Yu., Parkhomenko K.A.
Donbass State Teachers Training University

The main methods of adaptation of the terms in the English language on the material of works by Francis Bacon are analyzed in the article. In particular, there are differences between the concepts «term lexicology» and «lexical meaning», the nominative structure of the term as a linguistic phenomenon is proved. The relevance of the research is motivated by the limited study of methods of analysis of the vocabulary terms in spite of its extensive use in different field of knowledge: history of philosophy, social pedagogy, sociology and lexicology. The material of the study is based on the original works of ethics. The need to specify concepts and terminology in the language of philosophy and history is great. The use of terms in the language of ethics is due to the internal resources of the language. External ways of enrichment of the lexical diversity are concerned to be the borrowing of new words from the classical languages – Greek and Latin. There are also borrowings from French. The semantic interpretation of a new lexical unit is originated without analysis of the context and sphere of the realization of the concept. It is considered by the character, the essence of the phenomenon and the logical nature of the concept. The explanation and the interpretation of the term is possible within the merger of two existing concepts that are known. In the Early Modern English period the process of creation of new terms is represented in the sphere of ethics, the works of Francis Bacon are vivid examples of that fact.
Keywords: ethics, term, semantics, terminology, lexical adaptation.

The ethics as philosophical lexis is the highest form of expression of lexical abstraction. But we know that the processes of abstraction and generalization are not intact at all stages of historical development. The development of abstract and philosophical values is closely connected with the development of the abstract category because of unconditional mutual interest in philosophy and philology because language development and particularly its linguistic meanings and categories, is a necessary component for the laws studying of human thought and knowledge. It also serves as an epistemology part of any philosophical system.

The problem. The lexicon of ethics and philosophy is the highest form of expression of lexical abstraction. Thus, the processes of abstraction and generalization do not exist at all stages of historical development. The development of abstract and philosophical meanings is closely associated with the development of the category of abstract things and therefore it causes absolute interest of philosophers and philologists because the development of language

© Shevchenko M.Yu., Parkhomenko K.A., 2015

and namely its meanings and categories in particular is a necessary component in the process of studying the laws of thought. It is the component of the theory of any philosophical system. English language of the XVI-XVIIth centuries represents the progress of a new stage of development in social life.

The analysis of research work and publications. The important feature of the language is the study of the term. The problem of functional styles is realized in the works of Ukrainian and foreign researchers. Partial consideration of terminological vocabulary and its speech realization are found in the works by N. D. Arutyunov, A. Vezhbytska, R. V. Shylenko, Z. Vendler, S. Semenov, G. Pocheptsov and others. The most contentious issue in the theory of functional styles is the classification of functional varieties of language and, in particular, the allocation of the literary language of as a phenomenon that is not correlated with the other expressions of the literary language.

The relevance of this study is defined by the interest of modern linguists to the learning of the functioning of terms in the discourse of asymmetric relations between meaning and linguistic form. It becomes interesting because the process of studying of the term goes beyond linguistics and faces the questions of the universal importance. We mention such aspects as the use of terminological vocabulary in the language; the lack of a unified approach to the study of the literary language of where the terminological lexicon is used; the need of studying of the term as one of the impressive and emotive elements in English. **The object** of research is the terminological vocabulary that is realized in the ethics discourse in English. **The subject** of study is the ways of the expressing of the term in the works by Francis Bacon. **The purpose** of this work is a comprehensive study and analysis of the functioning of the term in a literary text. To achieve this aim the following **tasks** are solved in the work as: to find the examples of the realization of the functional aspect of terminological units displaced in the context; to establish the role of terminological vocabulary in the implementation.

The main material. Terminological vocabulary tends to objectivity, accuracy, determining the content, uniqueness, stylistic neutrality, lack of emotive component, whereas the literary text is subjective and emotive. Scientific research in any field of knowledge or in a specific sphere deals with the issue of language being a mean of scientific perception that is adapted to an adequate reflection and transmission of logical and systematic understanding of knowledge. It provokes a special attention of the researchers to the functioning of terminology, particularly in ethics and aesthetics categories.

The term is understood as the method of nomination or a nominative sign but as a nominative unit it is concerned to be the functional notion. G. O. Vynokur has verified the nominative meaning of the term. So the author claims that «any trivial word may perform the role of term, because terms are not specific words but the ones that have specific functions» [1, c. 5-6].

The idea of the term being a special field of application is generally accepted in modern terminology. The terms as nominative units of special communications have no function in language directly but within individual sublanguages. Thematically they form the limited set of specific and general language means that is necessary for the communication in a particular area of human activities.

This concept is not contrary to the opinion of those linguists who claim the terminology being a part of the vocabulary in the literary language. For the specific purposes the language is an organized, meaningful sequence of all linguistic units and in this aspect it does not differ from the other spheres of the language (either lexical functioning or terminology being lexical literature system in any sublanguage). The idea of the position of terminology in the system of common language has been totally accepted. So an opportunity to differ the terminology and concepts may be found. It leads to exclusion of terminology and its specific lexicon from the measures of the language. The drawback of this suggestion is confirmed by the practice of creating the explanatory dictionaries of literary language, that contain not only nominal vocabulary but also verbs functioning as special nominative units in different sublanguages of the specific communication.

The peculiarities of terminological notions in the relation to other lexical units of a common language are represented primarily on the semantic level, due to the problem of determining of the semantic nature of the term, the nature of terminological meaning and its links with a special notion. The researchers who study the problem of terminology in the English language should analyze the problem of understanding of «terminological meaning».

The last one is not identical to the notion of «lexical meaning». According to V. Vinogradov, lexical meaning of the word is its «subject and notional content that are formed within grammar rules of the language». Terminological meaning is generally understood to be the lexical one. It is definite and it is limited within the term in the system of terminology [2, c. 10].

The analyses of the vocabulary of ethics should be based on the recognition of the fact that the study of the vocabulary of language is a very informative way [3, c. 62-82]. The process of borrowings of foreign words being the objective and historical fact is realized on different levels in almost all the languages. It is a factor of evolution and of the important source of language because vocabulary is the branch of knowledge. It is «opened» to all kinds of foreign mergers, covering all changes that take place in social life.

Lexical structure and building of the English language requires the extension being an instrument of the expression of new, improved scientific concepts and logical systems, because «in the era of the national awakening the development of literary language dictionary is proved to be intensive that underlines the fact of language interaction» [5, c. 17].

There was a great need to create the language of science and philosophical language that contained the new words being significant. The terms were necessary for this purpose. The science could be based either on internal resources or on the external ones, i.e. borrowing of new words (mostly from the classical languages – Latin and Greek).

The introduction of assimilation and interpretation of new words were the aims of researchers. In general, there are the following ways to express the meaning of the words:

1) The interpretation of the semantics of a new lexical item in a large context. The terms are not analyzed in different contexts, but they are analyzed through the explication of the essence (nature) of the phenomenon or through the logical definition affecting the lexical unit. A vivid example of this interpretation may be found in the work by Frances Ba-

con: *«Life without purpose is unsettled and languid»* [6, p. 203]; *«…justice is in your power, for that which is to come you have no security»* [6, p. 213]; *«I now come to those points which are within our own command, and have operation on the mind to affect and influence the will and appetite, and so have great power in alterning manners…,these the agents by which the mind is affected and disposed; and the ingredients of which are compounded the medicines to preserve or recover the health of the mind…»* [6, p. 221].

2) Another way to interpret new words is to explain the semantic unit through other units that are already known and available in the language. Sometimes interpreted words denoting concepts are not clearly defined: *«And in truth I cannot sometimes but wonder that this part of knowledge should for the most part be omitted both in Morality and Policy, considering it might shed such a ray of light on both sciences»* [6, p. 216]; *«…men's natures…are not inaptly distinguished according to the predominances of the planets; for some naturally formed for contemplation, others for business, others for war, others varied kind of life; so among the poets (heroic, satiric, tragic, comic) are everywhere interspersed for advancement of fortune, others for love, others for the arts, others for a varied kind of life; so among the poets (heroic, satiric, tragic, comic) are everywhere interspersed representations of charters, though generally exaggerated and surprising the truth»* [6, p. 216].

The meaning is very broad and the word may be misunderstood. The term may have the concrete nature but we can found two opposite meanings of the word or the concepts, such as: *«To brutality we may not inaptly oppose that heroic or divine virtue which is above humanity»* [6, p. 216].

Sometimes authors who create new words contradicting in the meaning, so one word may be replaced to another: *«…the poets and writers of history are the best doctors of knowledge, where we may find painted forth with great life and dissected, how affections are kindled and exited, and how pacified and restrained, and how again contained from act and further degree…»* [6, p. 220].

The tendency of the development and the use of terminological lexicon within ethics vocabulary and the specificity of the concepts in the represented era may be described as follows: introduction, assimilation and interpretation of innovations that have been promoted by authors' object aims.

The vocabulary of the English ethical notions reflects the emergence of new social phenomena during the formation of the English nation. This period is characterized by the expressions of new concepts being a characteristic feature of English vocabulary of ethics and it is known to have the emergence of new units for the expression of known concepts. This is mostly explained by the large number of borrowings in English. But the rawness of the English dictionary of Early Modern English period leads to the diversity and the instability of expression of certain concepts.

Conclusions. It becomes necessary to provide further studying of the terms of ethics that is included in the context of life events creating a social, communicative and interpersonal situation that causes certain effects going beyond the language of science and facing with the aspects of universal importance.

References:

1. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского института истории, философии и литературы. Т. 5. Сборник статей по языковедению. – М., 1939. – С. 3-54.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознании. – М., 1953. – № 5. – С. 3-29.
3. Шадманов К. Б. Язык-Идеология-Семантика: автореф. дис. д-ра наук / К.Б. Шадманов. – Т., 1992. – 85 с.
4. Степанов Г. В. Онтология языка как общественного явления. – М.: Наука, 1983. – 310 с.
5. Линский С. С. Формирование лексических норм английского литературного языка в период с XVI-XVIII вв.: автореф. дис. д-ра филол. наук / С. С. Линский. – М., 1974. – 52 с.
6. Bacon F. The Major Works – Oxford: Oxford University Press, 2008 – 864 p.

Шевченко М.Ю., Пархоменко К.О.
Донбаський державний педагогічний університет

ШЛЯХИ ВИРАЖЕННЯ ЛЕКСИКИ ТЕРМІНІВ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Ф. БЕКОНА

Анотація
У статті досліджуються основні способи адаптації термінів в англійській мові на матеріалі творів Френсіса Бекона. Зокрема зазначено відмінність понять «термінолексика» і «лексичне значення», проаналізована номінативна структура терміна як лінгвістичного феномена. Актуальність дослідження мотивовано обмеженістю вивчення способів аналізу лексики термінів не дивлячись на її широке використання останніх в різних науках: історії філософії, соціальної педагогіки, лексикології та соціології. Матеріалом дослідження послужили оригінальні твори етичного характеру. Зазначено велику необхідність слів-понять і термінологічної лексики в мові, філософії та історії. Реалізація використання термінів в мові етики відбувається за рахунок внутрішніх ресурсів мови. Зовнішні ж джерела збагачення лексичного різноманітності є запозиченнями нових слів з класичних мов – грецької та латині. Зустрічаються запозичення з французької мови. Семантичне тлумачення при виникненні нової лексичної одиниці відбувається без аналізу контекстів і сфери реалізації поняття. Воно характеризується сутністю явища і логічною природою концепту. Пояснення і тлумачення терміна можливо при злитті двох вже існуючих понять, які відомі. Доведено, що в новоанглійский період поява термінолексики відбувалося у сфері етики, про що свідчать роботи Френсіса Бекона.

Ключові слова: етика, термін, семантика, термінологія, лексична адаптація.

Шевченко М.Ю., Пархоменко К.А.
Донбасский государственный педагогический университет

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЛЕКСИКИ ТЕРМИНОВ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ф. БЭКОНА

Аннотация
В статье исследуются основные способы адаптации терминов в английском языке на материале произведений Френсиса Бекона. В частности указано различие понятий «терминолексика» и «лексическое значение», проанализирована номинативная структура термина как лингвистического феномена. Актуальность исследования мотивирована ограниченностью изучения способов анализа лексики терминов не смотря на ее широкое использование последних в различных науках: истории философии, социальной педагогики, лексикологии и социологии. Материалом исследования послужили оригинальные произведения этического характера. Указана большая необходимость слов-понятий и терминологической лексики в языке, философии и истории. Реализация использования терминов в языке этики происходит за счет внутренних ресурсов языка. Внешние же источники обогащения лексического разнообразия представляют собой заимствования новых слов из классических языков – греческого и латыни. Встречаются заимствования из французского языка. Семантическое толкование при возникновении новой лексической единицы происходит без анализа контекстов и сферы реализации понятия. Оно характеризуется характером, сущностью явления и логической природой концепта. Объяснение и толкование термина возможно при слиянии двух уже существующих понятий, которые известны. Доказано, что в ранненовоанглийский период появление терминолексики происходило в сфере этики о чем свидетельствуют работы Френсиса Бекона.
Ключевые слова: этика, термин, семантика, терминология, лексическая адаптация.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 62

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕХІДНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ СФЕРИЧНОЮ ПОРОЖНИНОЮ НЕСТАЦІОНАРНОЮ АКУСТИЧНОЮ ХВИЛЕЮ ВІД ТОЧКОВОГО ДЖЕРЕЛА

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

В даній статті розглядається нестаціонарна взаємодія внутрішньої сферичної хвилі тиску з поверхнею жорсткої сферичної порожнини що містить акустичне середовище. Падаюча хвиля генерується точковим джерелом який розташовано в довільному місці, в середині. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. В області зображень зображень розв'язок представлено у вигляді ряду за відбиттям. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Ключові слова: перетворення Лапласа за часом, акустичне середовище, сферична хвиля, точкове джерело.

Математична постановка задачі. Розглянемо жорстку сферичну порожнину радіуса R, що заповнена стисливою рідиною властивості якої описуються густиною ρ та швидкістю розповсюдження звуку c. В середині порожнини розташовано точковий заряд який коли спрацьовує випромінює нестаціонарну сферичну ударну хвилю. Взаємодія з відбитою поверхнею падаючої хвилі створює гідродинамічний тиск.

Шуканий тиск p описується формулою

$$p = -\frac{\partial(\varphi^0 + \varphi^1)_{r=1}}{\partial t}, \qquad (1)$$

де φ^0 та φ^1 – потенціали падаючої та відбитої хвиль; r – полярний радіус.

Потенціал відбитих хвиль φ^1 визначається при розв'язку хвильового рівняння

$$\frac{\partial^2\varphi^1}{\partial r^2} + \frac{2}{r}\frac{\partial\varphi^1}{\partial r} = \frac{\partial^2\varphi^1}{\partial t^2}, \qquad (2)$$

при наступних початкових та граничних умовах:

$$\varphi^1 = \frac{\partial\varphi^1}{\partial t} = 0 \ \ (t = 0); \qquad (3)$$

$$\frac{\partial\varphi^1}{\partial r} = -\frac{\partial\varphi^0}{\partial r} \ \ (r = 1); \quad \varphi^1 < \infty \ \ (r = 0). \qquad (4)$$

За початок відліку ($t = 0$) приймається момент взаємодії падаючої хвилі з відбитої поверхнею.

Співвідношення (1) – (4) наведено у безрозмірних позначеннях

$$r = \frac{\tilde{r}}{R}, \ t = \frac{c\tilde{t}}{R}, \ p = \frac{\tilde{p}}{\rho c^2},$$

де тильдою позначені розмірні величини.

Розв'язок задачі. При рішенні поставленої задачі будемо використовувати інтегральне перетворення Лапласа за часом [1]. Трансформація відповідних функцій будемо позначати індексом L. В області зображень шукана величина гідродинамічного тиску p що виникає на поверхні порожнини приймає вигляд:

$$p^L(s) = \left.\frac{\partial\varphi^{0L}}{\partial r}\right|_{r=1} \frac{I_{1/2}(s)}{I_{3/2}(s)} - s\varphi^{0L}\Big|_{r=1}. \qquad (5)$$

Тут s – параметр перетворення Лапласа та $I_k(s)$ – модифікована функція Бесселя I роду.

Розглянемо випадок коли точковий заряд випромінює сферичну хвилю ступінчатим законом зміни тиску

$$\varphi^0(t,r) = -\frac{(t-r+1)H(t-r+1)}{r}$$

(H – одинична функція Хевісайда).

В області зображень будемо мати, що

$$\varphi^{0L}(s) = -\frac{1}{rs^2}e^{-(r-1)s}, \qquad (6)$$

причому для такого потенціалу формула (5) перетворюється до вигляду

$$p^L(s) = \frac{2}{s-1}\frac{1}{1+\frac{s+1}{s-1}e^{-2s}}. \qquad (7)$$

Представимо вираз (7) у вигляді ряду

$$p^L(s) = \sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j f_j^L(s)e^{-2js}, \qquad (8)$$

де

$$f_j^L(s) = \frac{2}{s-1}\left(\frac{s+1}{s-1}\right)^j.$$

Таким чином задача зводиться до обернення співвідношення (8). З використанням табличних перетворень [2] та тереми про згортку оригіналів отримаємо вираз для шуканого тиску

$$p(t) = \sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j f_j(t-2j)H(t-2j), \qquad (9)$$

де

$$f_0(t) = 2e^t; \quad f_{j+1}(t) = f_j(t) + 2e^t\int_0^t f_j(x)e^{-x}dx;$$

складові $f_j\ (t\text{-}2j)$ характеризує вплив повторних відбитих хвиль на величину гідродинамічного навантаження $p\ (t)$.

Отримане рішення дозволяє порівняно легко визначити тиск на поверхні порожнини при дії сферичних хвиль з іншим законом зміни тиску.

Нехай падаюча хвиля має вид прямокутного імпульсу одиничної амплітуди і кінцевої тривалості T. Позначимо потенціал такої хвилі через $\varphi_1^0(s)$. Тоді

$$\varphi_1^{0L}(s) = \left(1-e^{-sT}\right)\varphi^{0L}(s). \qquad (10)$$

Схожа залежність має місце також для гідродинамічних навантажень $p_1^L(s), p^L(s)$.

Перехід у простір оригіналів призводить до наступного співвідношення:

$$p_1(t) = \sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j\left[f_j(t-2j)H(t-2j) - f_j(t-2j-T)H(t-2j-T)\right]. \qquad (11)$$

Якщо в якості діючого розглянути точкове джерело, генеруючу ударну хвилю, тиск в якій спадає за експоненціальним законом

$$\frac{H(t-r+1)}{r}e^{-\alpha(t-r+1)} \qquad (12)$$

або мають вид трикутного імпульсу

$$\frac{H(t-r+1)\left[1-(t-r+1)tg\beta\right]}{r}\left[1-H(t-r+1-ctg\beta)\right], \qquad (13)$$

то відповідні формули для потенціалів приймають вид:

$$\varphi_2^{0L}(s) = \frac{s}{s+\alpha}\varphi^{0L}(s); \qquad (14)$$

$$\varphi_3^{0L}(s) = \left[1-\frac{tg\beta}{s}\left(1-e^{-sctg\beta}\right)\right]\varphi^{0L}(s). \qquad (15)$$

Остаточний вираз для гідродинамічного навантаження у випадку дії експоненціально спадної хвилі та трикутного імпульсу запишемо наступним чином

© Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В., 2015

$$p_2(t)=\sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j\left[f_j(t-2j)-g_j(t-2j)\right]H(t-2j), \qquad (16)$$

де

$$g_j(t)=\alpha e^{-\alpha t}\int_0^t f_j(x)e^{\alpha x}dx;$$

$$p_3(t)=\sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j[f_j(t-2j)-tg\beta h_j(t-2j)+tg\beta h_j(t-2j-ctg\beta)\times$$
$$\times H(t-2j-ctg\beta)]H(t-2j), \qquad (17)$$

де

$$h_j(t)=tg\beta\int_0^t f_j(x)dx.$$

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в наступному, це виконана постановка та розв'язок нестаціонарної взаємодії внутрішньої сферичної хвилі тиску з поверхнею жорсткої сферичної порожнини що містить акустичне середовище. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. В області зображень зображень розв'язок представлено у вигляді ряду за відбиттям. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Висновки. Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі

Список літератури:

1. Бейтмен Г., Эрдейи А. Высшие трансцендентные функции / Г. Бейтмен, А. Эрдейи // – М., Издательство Наука, 1966.
2. Диткин В. А., Прудников А. П. Справочник по операционному исчислению / В. А. Диткин, А. П. Прудников // – М., Издательство Высшая школа, 1965.
3. Диткин В. А., Прудников А. П. Операционное исчисление / В. А. Диткин, А. П. Прудников // – М., Издательство Высшая школа, 1966.
4. Пьезокерамические преобразователи / Под ред. С. И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнических институт»

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕХОДНЫХ ПРОЦЕССОВ ПРИ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СО СФЕРИЧЕСКОЙ ПОЛОСТЬЮ НЕСТАЦИОНАРНОЙ АКУСТИЧЕСКОЙ ВОЛНЫ ОТ ТОЧЕЧНОГО ИСТОЧНИКА

Аннотация
В данной статье рассматривается нестационарное взаимодействие внутренней сферической волны давления с поверхностью жесткой сферической полости, содержащей акустическую среду. Падающая волна генерируется точечным источником, расположенным произвольно внутри полости. Уравнения, описывающие возмущенное движение акустической среды, трансформируются с помощью интегрального преобразования Лапласа по времени. В области зображений решение представляется в виде ряда по отражениям. Представлены основне формулы для определения физических характеристик исследуемого переходного процесса.
Ключевые слова: преобразования Лапласа по времени, акустическая середа, сферическая волна, точечный источник.

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

RESEARCH OF TRANSIENTS WHEN INTERACTING WITH A SPHERICAL CAVITY NONSTATIONARY ACOUSTIC WAVE FROM A POINT SOURCE

Summary
This article discusses the interaction of unsteady inner spherical pressure wave from the surface of the rigid spherical cavity containing the acoustic environment. The incident wave is generated by a point source placed arbitrarily within the cavity. The equations describing the perturbed motion of the acoustic environment, transformed by the integral Laplace transform in time. In the decision The image appears as a series of reflections. It introduces the basic formula to determine the physical characteristics of the test of transition.
Keywords: Laplace transform in time, acoustic area, spherical wave point source.

УДК 62

АНАЛІЗ ПЕРЕХІДНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ ЗІ СФЕРИЧНОЮ ПОРОЖНИНОЮ НЕСТАЦІОНАРНОЇ АКУСТИЧНОЇ ХВИЛІ ВІД ТОЧКОВОГО ДЖЕРЕЛА

Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

В даній статті проведено аналіз перехідних процесів при взаємодії зі сферичною порожниною нестаціонарної акустичної хвилі від точкового джерела. Падаюча хвиля генерується точковим джерелом який розташовано в довільному місці, в середині. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. В області зображень розв'язок представлено у вигляді ряду за відбиттям. Наведені основні формули та проведено аналіз розрахунків для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Ключові слова: перетворення Лапласа за часом, акустичне середовище, сферична хвиля, точкове джерело.

Аналіз отриманих результатів. В даній статті проведено аналіз перехідних процесів при зі сферичною порожниною нестаціонарною акустичною хвилею від точкового джерела. Падаюча хвиля генерується точковим джерелом який розташовано в довільному місці, в середині. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. В області зображень розв'язок представлено у вигляді ряду за відбиттям. Наведені основні формули та проведено чисельний аналіз отриманих результатів для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу [1].

Остаточний вираз для гідродинамічного навантаження у випадку дії експоненціально спадної хвилі та трикутного імпульсу було отримано наступним чином [2-5]

$$p_2(t)=\sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j\left[f_j(t-2j)-g_j(t-2j)\right]H(t-2j), \quad (1)$$

де

$$g_j(t)=\alpha e^{-\alpha t}\int_0^t f_j(x)e^{\alpha x}dx;$$

$$p_3(t)=\sum_{i=1}^{\infty}(-1)^j[f_j(t-2j)-tg\beta h_j(t-2j)+tg\beta h_j(t-2j-ctg\beta)\times$$
$$\times H(t-2j-ctg\beta)]H(t-2j), \quad (2)$$

де

$$h_j(t)=tg\beta\int_0^t f_j(x)dx.$$

Отримані результати наведені на рисунках 1, 2, 3. Обчислення виконані для інтервалу часу $0 < t \le 8$ у випадку чотирьох відбиттів хвилі.

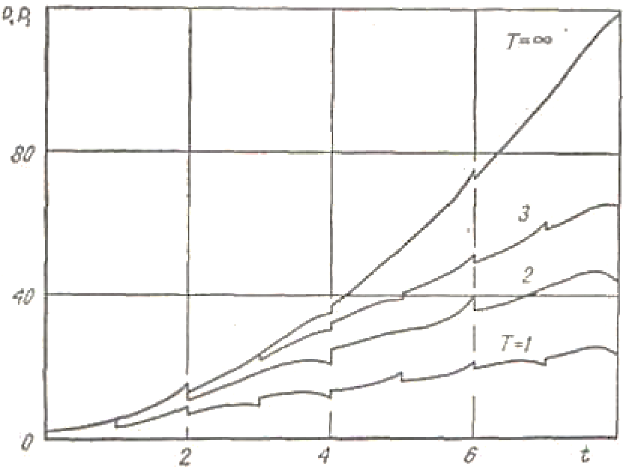

Рис. 1.

На рисунку 1 представлені графіки гідродинамічного тиску у випадку дії ступінчатої хвилі ($T = \infty$) та прямокутного імпульсу (T = 1, 2, 3). На рисунках 2 та 3 наведено графіки зміни гідродинамічного навантаження при дії експоненціальна спадної хвилі (α = 0,5; 1; 1,5) та трикутного імпульсу ($ctg\,\beta$ = 0,5; 1; 1,5).

З наведених графіків видно, що в інтервалі часу для якого отримані числові результати значення гідродинамічного тиску на поверхні порожнини зростає. Тут впливає той факт, що в розглянутій задачі відсутнє випромінювання енергії.

В реальних конструкціях які мають властивості здатних до демпфування, отримані результати справедливі у випадку коли період коливань системи значно перевищує розглянутий інтервал часу.

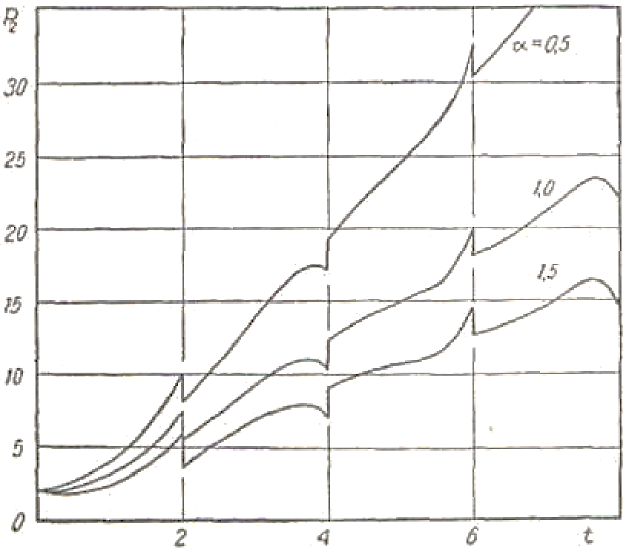

Рис. 2.

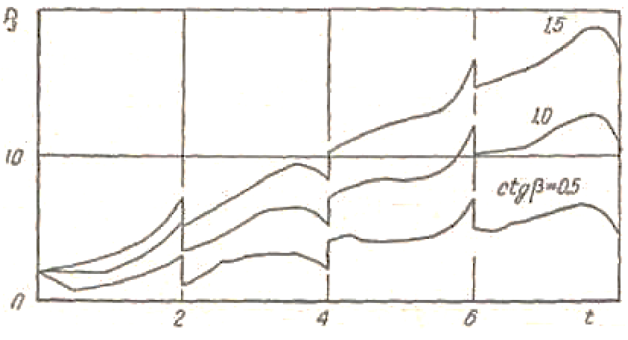

Рис. 3.

© Бабаєв О.А., Штефан Н.І., Гнатейко Н.В., 2015

Відмітимо чудову властивість сферичних хвиль: повний імпульс сферичної хвилі що діє кінцевий проміжок часу дорівнює нулю в будь якій точці середовища. Насправді у якості такої сферичної хвилі можна взяти будь-яку хвилю що створюється довільними початковими збудженнями кінцевої області простору або випромінювачем який діє на протязі часу що є кінцевим. Тоді імпульс можна записати через інтеграл від тиску в межах від (- ∞;+∞).

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає в наступному, це аналіз числових результатів нестаціонарної взаємодії внутрішньої сферичної хвилі тиску з поверхнею жорсткої сферичної порожнини що містить акустичне середовище. Рівняння що описують збуджений рух акустичного середовища трансформуються за допомогою інтегрального перетворення Лапласа за часом. В області зображень зображень розв'язок представлено у вигляді ряду за відбиттям. Наведені основні формули для визначення фізичних характеристик досліджуваного перехідного процесу.

Висновки. Отримані результати можуть бути використані в науково-дослідних організаціях при розробці акустичної техніки, а також в педагогічному процесі

Список літератури:

1. Бабаєв О. А., Штефан Н. І., Гнатейко Н. В. Дослідження перехідних процесів при взаємодії зі сферичною порожниною нестаціонарною акустичною хвилею від точкового джерела / О. А. Бабаєв, Н. І. Штефан, Н. В. Гнатейко // Молодий вчений. – 2015. – № 10 (25).
2. Бейтмен Г., Эрдейи А. Высшие трансцендентные функции / Г. Бейтмен, А. Эрдейи // – М., Издательство Наука, 1966.
3. Диткин В. А., Прудников А. П. Справочник по операционному исчислению / В. А. Диткин, А. П. Прудников // – М., Издательство Высшая школа, 1965.
4. Диткин В. А., Прудников А. П. Операционное исчисление / В. А. Диткин, А. П. Прудников // – М., Издательство Высшая школа, 1966.
5. Пьезокерамические преобразователи / Под ред. С. И. Пугачева. – Л.: Судостроение, 1984. – 256 с.
6. Исакович М. А. Общая акустика / М. А. Исакович // – М., Издательство Наука, 1973, 496 с.

Бабаев А.А., Штефан Н.И., Гнатейко Н.В.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнических институт»

АНАЛИЗ ПЕРЕХОДНЫХ ПРОЦЕССОВ ПРИ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СО СФЕРИЧЕСКОЙ ПОЛОСТЬЮ НЕСТАЦИОНАРНОЙ АКУСТИЧЕСКОЙ ВОЛНЫ ОТ ТОЧЕЧНОГО ИСТОЧНИКА

Аннотация
В данной статье проведен анализ переходных процессов при взаимодействии со сферической полостью нестационарной акустической волны от точечного источника. Падающая волна генерируется точечным источником, расположенным произвольно внутри полости. Уравнения, описывающие возмущенное движение акустической среды, трансформируются с помощью интегрального преобразования Лапласа по времени. В области изображений решение представляется в виде ряда по отражениям. Представлены основне формулы и проанализированы расчеты для определения физических характеристик исследуемого переходного процесса.
Ключевые слова: преобразования Лапласа по времени, акустическая середа, сферическая волна, точечный источник.

Babaev A.A., Shtefan N.I., Gnatejko N.V.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

TRANSIENT ANALYSIS, WHEN COMBINED WITH THE SPHERICAL CAVITY NONSTATIONARY ACOUSTIC WAVE FROM A POINT SOURCE

Summary
In this article the analysis of transients when interacting with a spherical cavity of non-stationary acoustic wave from a point source. The incident wave is generated by a point source placed arbitrarily within the cavity. The equations describing the perturbed motion of the acoustic environment, transformed by the integral Laplace transform in time. In the field of imaging solution is represented as a series of reflections. It presents the basic formulas and calculations were analyzed to determine the physical characteristics of the test of transition.
Keywords: Laplace transform in time, acoustic area, spherical wave point source.

УДК 539

ДИПОЛЬНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НУЛОНОВ

Попенко В.И.
Научно-производственная корпорация
«Киевский институт автоматики»

В предлагаемой статье развита идея дипольной, электромагнитной природы взаимодействия нуклонов, выдвинутая в докладе «Дипольные взаимодействия и взаимодействия между нуклонами» на научной конференции «Перспективы развития современной науки», Киев 2015, [1] а также сделан анализ энергии связи нуклонов ядра с позиции её дипольной природы.

Ключевые слова: диполь, магнитный момент, спин, нуклоны, ядерные силы, энергия связи.

Взаимодействие электрических зарядов осуществляется путем взаимодействия их полей. Силы отталкивания зарядов одного знака, и притяжения зарядов разных знаков пропорциональны произведению зарядов, делённому на квадрат расстояния между ними $F \propto q_1q_2/r^2$.

Взаимодействие электрических диполей, образующихся при размещении одинаковых зарядов разного знака $+g$ и $-g$ на расстоянии l друг от друга, разнообразнее взаимодействия зарядов. Элементарная теория дипольных взаимодействий изложена в тезисах «Взаимодействие электрических диполей» [2].

Произведение зарядов, образующих диполь, на расстояние между ними равно моменту диполя $d = g \cdot l$. Дипольный момент – вектор, направленный по оси диполя от положительного заряда к отрицательному, схематично ↑, где остриё стрелки соответствует отрицательному заряду, или полюсу диполя, её конец – положительному заряду, или полюсу диполя.

Силы взаимодействия диполей пропорциональны произведению моментов диполей, обратно пропорциональны четвёртой степени расстояния между ними и зависят от их взаимной ориентации $F \propto d_1d_2r^{-4}f_1\ (\theta_1,\varphi_1,\theta_2,\varphi_2)$, где θ_1,φ_1 и θ_2,φ_2 – координатные углы ориентации векторов d_1 и d_2 относительно прямой, соединяющей их [2]. Диполи, ориентированные противоположными полюсами друг к другу, схематично →→, притягиваются, одноименными, →←, ←→ отталкиваются.

На диполь в поле другого диполя действует момент сил равный векторному произведению дипольного момента на вектор напряженности электрического поля, создаваемого другим диполем [2]. Моменты сил пропорциональны произведению дипольных моментов, обратно пропорциональны кубу расстояния между диполями и зависят от их взаимной ориентации $M \propto d_1d_2r^{-3}f_2\ (\theta_1,\varphi_1,\theta_2,\varphi_2)$. При соосном расположении диполей, →→,→←, моменты сил равны нулю и максимальны, когда диполи перпендикулярны друг другу, →↑.

Ориентация диполей противоположными полюсами друг к другу, →→, является, устойчивым состоянием, так как отклонение от неё приводит к возникновению момента сил направленного на уменьшение этого отклонения. Энергия взаимодействия такой ориентации диполей отрицательна [2].

Ориентация диполей одноименными полюсами друг к другу, →←, не устойчивое состояние. При отклонении от неё, моменты сил направлены на его увеличение. Энергия взаимодействия такой ориентации положительна [2].

Моменты сил, действующие на диполи в поле друг друга, стремятся развернуть их противоположными полюсами друг к другу, в результате чего между свободными, взаимодействующими диполями, реализуется взаимное притяжение. Во взаимодействии множества свободных диполей, в результате действия моментов сил, происходит их взаимная ориентация, которая приводит к понижению их общей энергии и взаимному притяжению диполей.

Между свободными диполями *всегда* реализуется взаимное притяжение. Это основное свойство взаимодействия диполей наглядно подтверждается слипанием в комок намагниченных железных опилок, являющихся типичными магнитными диполями.

Взаимодействие диполей, удобно наблюдать на двух цилиндрических магнитах подвешенных на длинных нитях за центры тяжести.

Под действием моментов сил магниты разворачиваются противоположными полюсами друг к другу и ориентированные таким образом, притягиваются друг к другу до механического соприкосновения торцов магнитов.

Если один из магнитов полый, что позволяет другому магниту вдвигаться в него, ориентированные противоположными полюсами друг к другу, магниты притягиваются также до момента начала вхождения одного в другой.

Дальнейшего сближения магнитов и вхождения друг в друга не происходит, хотя механического препятствия этому нет. Более того, принудительному совмещению магнитов будет препятствовать сила расталкивания.

Принудительно совмещенные магниты могут находиться в таком состоянии какое-то мгновение, подобно шарику, сбалансированному на округлой верхушке холма. При малейшем отклонении от состояния равно действия сил расталкивания, магниты разойдутся в разные стороны, и будут совершать колебания около плоскости разделяющей их торцы. При наличии диссипации энергии, колебания магнитов будут затухающими, и, в конечном счете, они окажутся по разные стороны плоскости разделяющей их торцы.

Объяснение факту перемены знака взаимодействия диполей при их совмещении лежит в формуле потенциала диполя $\varphi_d = -\frac{ql\cos\theta}{r^2 - rl\cos\theta}$ [3].

При соосном расположении диполей $\cos\theta = 1$. Формула потенциала диполя примет вид $\varphi_d = -\frac{ql}{r^2 - rl} = -\frac{d}{r^2(1-\frac{l}{r})}$. На расстояниях превышающих характерную длину диполя, $r > l$ отношением l/r в знаменателе можно пренебречь, и потенциал будет равен $\varphi_{d\ (r>l)} \approx -d/r^2$.

На расстояниях меньших, чем характерная длина диполя, единицей в знаменателе по сравнению с отношением l/r можно пренебречь и потенциал поменяет знак на обратный $\varphi_{d\ (r<l)} = -\frac{d}{r^2(1-\frac{l}{r})} \approx \frac{d}{rl}$. Соответственно поменяется и знак взаимодействия, притяжение сменится отталкиванием.

© Попенко В.И., 2015

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Таким образом, взаимодействию диполей свойственно расстояние, на котором взаимное притяжение сменяется отталкиванием, которое можно назвать радиусом связи диполей. Ему соответствует энергия связи диполей [3].

Магниты могут быть связаны не только последовательным соединением их полюсов, →→, но и параллельным соединением боковыми сторонами, с противоположной ориентацией полюсов, ⇅.

Разрыв параллельной связи магнитов требует значительно большего усилия, чем магнитов связанных последовательно, следует полагать, что и энергия параллельной связи магнитов больше энергии их последовательной связи. В последовательной связи магнитов связаны и взаимодействуют два полюса, два других разделены расстоянием в две длины магнитов, при параллельной связи связаны и взаимодействуют все четыре полюса обоих магнитов, соответственно и энергия их связи больше [3].

Энергия взаимодействия обусловлена взаимной компенсацией или гашением полей взаимодействующих частиц. Это относится как к электрическим зарядам, так и к электрическим и магнитным диполям.

К примеру, электрические поля составляющих ядра и электронного покрытия атома по отдельности убывают обратно пропорционально квадрату расстояния, и проявляются на расстояниях значительно превосходящих размеры атома. Но в связанном состоянии электрическое поле ядра и электронного покрытия за пределами атома компенсируют, погашают друг друга, образуя нейтральный атом. То же самое происходит и с полями связанных диполей.

При четном числе диполей связанных параллельно с противоположной ориентацией полюсов происходит взаимная компенсация их полей, дипольный момент их равен нулю. При нечетном числе диполей, поле одного из диполей не компенсируется или не погашается, дипольный момент их равен одному моменту. Как результат, энергия связи также проявляет зависимость от четности или нечетности числа диполей. Повышение энергии связи при добавлении к ядру четного нуклона больше, чем при добавлении нечетного.

Связанные диполи могут образовывать различные дипольные ассоциации. Два параллельно связанные диполя с противоположной ориентацией полюсов образуют квадруполь, ⇅. Два параллельно связанные квадруполя с противоположной ориентацией соседних диполей образуют октуполь. Схематично его можно изобразить стрелками, расположенными в вершинах квадрата

↑
↓ ↓
↑.

Моменты сил возникают не только во взаимодействии диполей, но и дипольных ассоциаций, вследствие чего между дипольными ассоциациями также всегда реализуются силы притяжения, способствующие слиянию ассоциаций в объединения.

Скорость убывания взаимодействий между ассоциациями с расстоянием пропорциональна их мультипольности. Сила, действующая между зарядами, убывает обратно пропорционально квадрату расстояния, заряда с диполем – кубу, диполя с диполем – четвёртой степени, диполя с квадруполем – пятой, квадруполя с квадруполем – шестой, диполя с октуполем – седьмой, квадруполя с октуполем – восьмой, октуполя с октуполем – девятой степени расстояния.

Перечислим основные свойства дипольных взаимодействий.

1. На взаимодействующие диполи в поле друг друга действуют моменты сил, ориентирующие диполи противоположными полюсами друг к другу, в результате чего между диполями всегда реализуется взаимное притяжение.

2. Силы взаимного притяжения диполей убывают обратно пропорционально четвёртой степени расстояния между ними, а силы, действующие между ассоциациями диполей, такими как квадруполи или октуполи – обратно пропорционально шестой и восьмой степени расстояния. Силы дипольного взаимодействия можно назвать короткодействующими силами с малым радиусом действия.

3. Силы дипольного взаимодействия зависят от взаимной ориентации моментов диполей.

4. Действие моментов сил является причиной не центрального характера сил, действующих между диполями.

5. Энергия связи диполей отличается на дискретную величину в зависимости от последовательного или параллельного расположения, а для нескольких диполей может иметь значительно больше дискретных уровней.

6. Дипольным взаимодействиям свойственно насыщение, заключающееся в том, что каждый отдельный диполь, по причине быстрого убывания сил взаимодействия с расстоянием, взаимодействует только с соседним диполем и почти не взаимодействует с последующим за ним. По этой причине, с ростом числа диполей энергия связи на диполь не растёт пропорционально их числу, а остаётся примерно постоянной. Прочность комка намагниченных железных опилок практически не зависит от эго размеров.

7. Дипольному взаимодействию свойственен граничный радиус сближения диполей, соответствующий минимуму энергии связи, ближе которого притяжение сменяется отталкиванием. Примером может служить, рассмотренное выше, взаимодействие полого и цельного магнитов.

8. Энергия связи нескольких диполей проявляет зависимость от четности или нечетности их числа.

9. Дипольный момент параллельного соединения четного числа диполей равен нулю, нечетного числа диполей – одному моменту.

10. При последовательном соединении диполей дипольные моменты суммируются.

11. Энергия взаимодействия диполей пропорциональна произведению дипольных моментов и зависит от их взаимной ориентации.

В микромире существуют объекты, взаимодействия которых в большой мере аналогичны дипольным взаимодействиям.

Ядра атомов состоят из протонов и нейтронов, называемых нуклонами. Нуклоны в атомном ядре связаны ядерными силами, которым характерны следующие свойства [4].

1. Ядерные силы являются силами притяжения между нуклонами.

2. Ядерные силы являются короткодействующими силами, т.е. они очень быстро убывают с расстоянием.

3. Ядерные силы зависят от ориентации их спинов. Спин частицы параллелен её магнитному моменту, поэтому ядерные силы зависят от ориентации магнитных моментов нуклонов.

4. Ядерные силы не центральны, т.е. могут быть направлены под углом к прямой, соединяющей взаимодействующие частицы.

5. Энергия связи нуклонов в ядрах имеет множество различных дискретных уровней.

6. Ядерные силы обладают свойством насыщения, проявляющегося в том, что с увеличением ядра энергия связи на нуклон не растёт пропор-

ционально числу нуклонов, а остаётся примерно постоянной.

7. Ядерные силы притягивают нуклоны в области 10^{-13} см, но на существенно меньших расстояниях переходят в силы отталкивания.

8. Ядерные силы проявляют зависимость от четности или нечетности взаимодействующих нуклонов.

9. Магнитный момент ядер с четным числом нуклонов равен нулю.

10. Для остальных ядер не превышает десяти единиц.

11. Ядерные силы велики по абсолютной величине.

Касаемо величины ядерных сил и энергии соответствующей им следует отметить следующее. В электромагнитных взаимодействиях, как правило, участвует электрон, собственная энергия которого ~0,51 МэВ. Энергия единичного акта электромагнитного взаимодействия не превосходит собственную энергию электрона и, в действительности, составляет малые доли МэВ.

Ядерные взаимодействия происходят между нуклонами, собственная энергия которых, порядка 940 МэВ, в две тысячи раз превосходит энергию электрона, естественно ожидать, что энергия их взаимодействия может во столько же раз превосходить энергию электромагнитного взаимодействия. Действительно энергия связи протона и нейтрона в ядре дейтерия составляет 2,2 МэВ, в тысячи раз превосходя энергию связи электронов атомов.

Взаимодействие нуклонов атомного ядра и ядерных сил, практически, по всем десяти пунктам идентичны свойствам дипольных взаимодействий и сил, действующих между диполями и их ассоциациями. Это позволяет полагать, что взаимодействия между нуклонами являются дипольными взаимодействиями.

Правомерность этого предположения подтверждается и тем, что нуклоны протон и нейтрон, являются магнитными диполями с магнитными моментами $\mu_p = 2{,}79\ \mu_o$ и $\mu_n = -1{,}91\ \mu_o$, где $\mu_o = \frac{eh}{4\pi M_p c} = 5{,}05\ 10^{-24}$ эрг/гаус – ядерный магнетон Бора.

Взаимодействие магнитных моментов нуклонов осуществляется путём взаимодействия соответствующих им магнитных полей. Надо полагать, во взаимодействии участвуют и спины нуклонов, но природа их взаимодействия и поля, соответствующие им в работе не рассматриваются. Проанализируем энергию связи нуклонов в ядрах с позиции дипольных взаимодействий.

Энергия связи – это энергия, на которую понижается собственная энергия частиц, вступающих в связь. Увеличение энергии связи означает уменьшение собственной энергии взаимодействующих частиц [5].

Энергия связи протона и нейтрона в ядре дейтрона ${}^2_1H$ составляет 2,2 МэВ. Можно полагать, что дейтрон представляет собой два связанных противоположными полюсами диполя, расположенных соосно, ⇒→, где одинарная стрелка отображает нейтрон, двойная – протон.

Соосное расположение диполей предполагает связь двух полюсов диполей, два других их полюса разделены расстоянием в две характерные длины диполя. Энергия такой связи нуклонов дейтрона равна 2,2 МэВ.

Энергия связи трёх нуклонов, одного протона и двух нейтронов в ядре изотопа водорода трития ${}^3_1H$ тритоне составляет 8,5 МэВ. Возможно, нуклоны – диполи тритона соединены параллельно с противоположной ориентацией полюсов, ↓⇑↓. Такое соединение насчитывает четыре связи полюсов диполей, острия и концы соседних стрелок. Энергия связи такого соединения может раза в четыре превосходить энергию связи дейтрона, равную 2,2 МэВ и для тритона она действительно составляет 8,5 МэВ.

Энергия связи трёх нуклонов в ядре изотопа гелия ${}^3_2He$, содержащего два протона и один нейтрон, составляет 7,7 МэВ, на 0,8 МэВ меньше энергии связи тритона. Можно полагать, что нуклоны ядра гелия ${}^3_2He$ связаны также как, нуклоны тритона, параллельной связью диполей, ⇑↓⇑. Снижение энергии связи их по сравнению с энергией связи трёх нуклонов тритона ${}^3_1H$ является результатом кулоновского взаимодействия между двумя протонами, двойные стрелки, энергия взаимодействия, которых положительна.

Ядро гелия ${}^4_2He$, состоящего из двух протонов и двух нейтронов, именуют в физике α-частицей. Четыре нуклона гелия, связанные параллельно, с противоположной ориентацией полюсов соседних диполей попарно в квадруполи, образуют октуполь. Протоны и нейтроны октуполя α-частицы расположены диагонально в вершинах квадрата, схематично

⇑
↓ ↓
⇑.

Соединение диполей в октуполь содержит восемь связей между противоположными полюсами диполей. Энергия связи диполей – нуклонов в октуполь предположительно может в восемь раз превышать энергию односвязного дейтрона, и для гелия ${}^4_2He$ она составляет 28,3 МэВ.

Октуполь энергетически наиболее выгодная конфигурация связи четырёх диполей. Это подтверждается тем, что добавление еще одного нейтрона к двум протонам и одному нейтрону изотопа гелия ${}^3_2He$, с образованием гелия ${}^4_2He$, увеличивает энергию связи на 20,6 МэВ. С 7,7 МэВ гелия ${}^3_2He$, до 28,3 МэВ гелия ${}^4_2He$, при том, что средняя энергия связи на нуклон гелия ${}^4_2He$ не превышает 7,07 МэВ, ${}^3_2He$, $(2p,\ n) + n \rightarrow {}^4_2He$, $(2p,\ 2n = \alpha)$.

Присоединение нейтрона к ядру гелия ${}^4_2He$ и образование гелия ${}^5_2He$ нарушает энергетически выгодную конфигурацию связи диполей в октуполь. Нечетное число диполей невозможно расположить анти параллельно друг другу с чередованием противоположных полюсов. Пятый нуклон, связанный противоположной ориентацией полюсов с одним из нуклонов октуполя будет ориентирован к соседствующим нуклонам одноименными полюсами. В результате чего, прибавление этого нуклона не сопровождается увеличением энергии связи ядра, а наоборот приводит к понижению полной энергии связи изотопа гелия ${}^5_2He$ на 1 МэВ, по сравнению с энергией связи четырёх нуклонов в гелии ${}^4_2He$ и составляет 27,3 МэВ.

Присоединение нейтрона к ядру изотопа гелия ${}^5_2He$, с образованием гелия ${}^6_2He$ устраняет дефект чередования полюсов нечетного числа диполей и повышает энергию связи сравнительно гелия ${}^5_2He$ на 2 МэВ, до 29,3 МэВ.

В ядре лития ${}^5_3Li$ один из нейтронов гелия ${}^5_2He$, не имеющий электрического заряда, замещен протоном. Кулоновское взаимодействие его заряда с зарядами двух других протонов, и не возможность разделить двумя нейтронами три, имеющих заряды протона от непосредственного соседства, понижает энергию связи ${}^5_3Li$ на 1 МэВ, до 26,3 МэВ, сравнительно 27,3 МэВ гелия ${}^5_2He$, имеющих одинаковое число нуклонов.

Прибавление третьего нейтрона к изотопу ${}^5_3Li$ разделяет все протоны лития ${}^6_3Li$ от непосредственного соседства. Энергия связи ядра ${}^6_3Li$ повышается,

по сравнению изотопом лития $^{5}_{3}Li$, на 5,7 МэВ, составляя 32 МэВ.

Присоединение нейтрона к ядру лития $^{6}_{3}Li$, и образование лития $^{7}_{3}Li$, возможно, имеющего конфигурацию октуполь плюс тритон, повышает его энергию связи на 7,2 МэВ, до 39,2 МэВ.

Последующее присоединение нейтрона и образование изотопа $^{8}_{3}Li$ не образует энергетически выгодной конфигурации связи диполей, и его энергия повышается всего на 2,1 МэВ, составляя 41,3 МэВ.

Изотоп бериллия $^{6}_{4}Be$ на четыре протона содержит лишь два нейтрона, которые конструктивно могут разделить от непосредственного соседства только три, содержащих заряды, протона, как в изотопе $^{6}_{3}Li$.

Чередование ориентации четного числа диполей противоположными полюсами между соседними диполями в $^{6}_{4}Be$ соблюдается. Но преобладание заряженных протонов и не возможность отделить их друг от друга нейтронами, понижает энергию связи изотопа бериллия $^{6}_{4}Be$ до 26,9 МэВ, на 5,1 МэВ сравнительно с энергией 32 МэВ лития $^{6}_{3}Li$, с тем же числом нуклонов.

Присоединение к бериллию $^{6}_{4}Be$ еще одного нейтрона, который разделяет два соседствующие протоны и ослабляет их кулоновское взаимодействие, повышает энергию связи изотопа $^{7}_{4}Be$ на 10,7 МэВ, до 37,6 МэВ.

Энергия связи ядра бериллия $^{8}_{4}Be$, в котором конфигурация связи нуклонов представляет два октуполь, являющихся энергетически выгодными ассоциациями, повышается на 18,9 МэВ и составляет 56,5 МэВ.

Присоединение еще одного пятого нейтрона к конфигурации двух октуполей в бериллии $^{9}_{4}Be$, по причине не возможности расположить нечетное число диполей с противоположным чередованием их полюсов, как и гелия $^{5}_{2}He$ даёт незначительное увеличение энергии связи ядра, всего на 1,7 МэВ и составляет 58,2 МэВ.

Десятый нуклон бериллия $^{10}_{4}Be$ устраняет нечетность связи диполей $^{9}_{4}Be$, и энергия связи его ядра возрастает на величину, близкую к средней энергии связи нуклонов 6,8 МэВ, сравнительно $^{9}_{4}Be$, составляя 65,0 МэВ.

В бериллии $^{11}_{4}Be$ нечетность нуклонов, как у изотопа $^{9}_{4}Be$, и поэтому, с его образованием добавляется всего 0,5 МэВ, составляя 65,5 МэВ.

Таким образом, из рассмотренных примеров следует, что в лёгких ядрах нуклоны связаны в ассоциации [6], подобные ассоциациям диполей.

Подобный анализ можно выполнить для изотопов всех химических элементов, но целесообразнее остановиться на более общих свойствах, подтверждающих дипольную природу взаимодействий нуклонов атомных ядер.

Естественная радиоактивность, свойственная нестабильным изотопам, помимо испускания электронов, позитронов и γ-излучения происходит в виде испускания α-частиц, представляющих собой ядра атомов гелия.

С позиции дипольной природы ядерных сил α-частица состоит из четырех диполей, связанных в октуполь, со средней энергией связи 7,07 МэВ, всего на 1,73 МэВ ниже 8,8 МэВ – средней энергии связи нуклонов в ядрах атомов. Из того, что при естественной радиоактивности испускаются α-частицы, а не отдельные нуклоны, являющиеся составными частями ядра, можно полагать, что нуклоны в ядре объединены в блоки. Этими блоками являются α-частицы, нуклоны – диполи, объединённые в октуполи.

Подтверждается это следующим фактом. Добавление нуклона к ядру повышает энергию связи, в среднем, на 7÷8 МэВ. Но, когда количество нуклонов становится кратно четырём нуклонам октуполя α-частицы, два протона и два нейтрона, добавление нейтрона, завершающего эту кратность, сопровождается увеличением, всплеском энергии связи, превосходящим в два три раза среднюю энергию связи нуклонов в ядрах атомов.

Особенно заметно это проявляется у тридцати легких элементов, числа, следующие за символом изотопа, всплески энергии связи в МэВ

$^{4}_{2}He$, 20,6; $^{8}_{4}Be$, 18,9; $^{9}_{5}B$, 18,6; $^{12}_{6}C$, 18,8; $^{13}_{7}N$, 20,3; $^{16}_{8}O$, 15,7; $^{19}_{9}F$, 10,8; $^{20}_{10}Ne$, 16,18; – – – – – – – – – – – – – – $^{51}_{25}Mn$, 13,5; $^{54}_{26}Fe$; 13,6; $^{55}_{27}Co$, 14; $^{58}_{28}Ni$, 12,1; $^{61}_{29}Cu$, 11,7; $^{62}_{30}Zn$, 12,6; $^{65}_{31}Ga$, 11,8; $^{68}_{32}Ge$, 12.

Возможность образования всплесков энергии объясняется тем, что средняя энергия связи трёх нуклонов предшествующих образованию октуполя значительно ниже средней энергии связи нуклонов в октуполь. Присоединение четвёртого нуклона, завершающего октуполь, поднимает энергию связи всех четырёх нуклонов до средней энергии связи нуклонов в октуполь.

Ниже приведены возможный состав ядер и энергия связи в МэВ при возникновении всплесков для четырех первых элементов таблицы

$^{3}_{2}He(2p,n), 7{,}7 + n \rightarrow\ ^{4}_{2}He(\alpha = 2p, 2n), 28{,}6;$ $^{7}_{4}Be(\alpha, 2p, n), 37{,}6 + n \rightarrow\ ^{8}_{4}Be(2\alpha), 56{,}5;$

$^{8}_{5}B(\alpha, 3p, n), 37{,}7 + n \rightarrow\ ^{9}_{5}B(2\alpha, p), 56{,}3;$ $^{11}_{6}C(2\alpha, 2p, n), 73{,}4 + n \rightarrow\ ^{12}_{6}C(3\alpha), 92{,}2.$

Изотопы с нечетными номерами, которым присущ всплеск энергии, являются изотопами с четными номерами, которым характерен всплеск, плюс протон и иногда два избыточных нейтрона

$^{9}_{5}B = ^{8}_{4}Be + p,$ $^{13}_{7}N = ^{12}_{6}C + p,$ $^{19}_{9}F = ^{16}_{8}O + p + 2n,$ $^{21}_{11}Na = ^{20}_{10}Ne + p,$

$^{25}_{13}Al = ^{24}_{12}Mq + p,$ $^{29}_{15}P = ^{28}_{14}Si + p,$ $^{33}_{17}Cl = ^{32}_{16}S + p,$ $^{39}_{19}K = ^{36}_{18}Ar + p + 2n.$

Рассмотрим цепочку ядерных превращений, начиная с изотопа бериллия $^{6}_{4}Be$, и заканчивая изотопом углерода $^{12}_{6}C$. В бериллии $^{6}_{4}Be$ две неразделенные связи между заряженными протонами, от чего энергия связи шести нуклонов диполей с противоположной ориентацией полюсов всего 26,9 МэВ. На схематическом изображении позиция (1), где квадратики – протоны, кружочки – нейтроны, крестик и точка – полюса магнитных диполей нуклонов

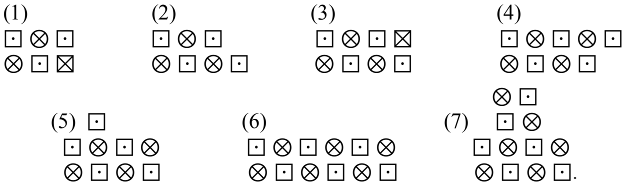

Присоединение нейтрона к ядру $^{6}_{4}Be$ разделяет заряженные протоны, позиция (2). Энергия связи повышается на 10,7 МэВ и составляет 37,6 МэВ для изотопа $^{7}_{4}Be$, $^{6}_{4}Be$ (α,2p), 26,9 + n → $^{7}_{4}Be$ (α,2p,n), 37,6.

Добавление к нему протона вновь образует две неразделённые связи между заряженными протонами, отчего энергия образовавшегося изотопа бора $^{8}_{5}B$ повышается всего на 0,1 МэВ и составляет 37,7 МэВ, позиция (3),

$^{7}_{4}Be$ (α, 2p, n), 37,6 + p → $^{8}_{5}B$ (α, 3p, n), 37,7.

Присоединение нейтрона к изотопу бора $^{7}_{5}B$, разделяющего заряженные протоны, образует два связанных октуполя плюс протон, позиция (4, или 5). В результате энергия образующегося изотопа бора $^{8}_{5}B$ повышается до 56,3 МэВ, на 18,6 МэВ, что и является всплеском энергии связи,

$^{8}_{5}B$ (α, 3p, n), 37,7 + n → $^{9}_{5}B$ (2α, p), 56,3.

Избыточные протоны служат зародышами для формирования следующего блока – октуполя. Так, в результате прибавления протона и двух нейтронов к изотопу ${}^{9}_{5}B$, образуется изотоп ${}^{12}_{6}C$, позиции (6), или (7)

${}^{9}_{5}B\ (2\alpha,\ p),\ 56{,}3 + 2n + p \rightarrow {}^{12}_{6}C\ (3\alpha),\ 92{,}2.$

На схеме плоская картина возможной компоновки ядра в одной плоскости трехмерного пространства. Аналогичная компоновка может быть и в двух других его плоскостях, с образованием объемного ядра, шаровидной формы.

Следует полагать, что образовавшиеся блоки октуполи и энергия их связи сохраняются и при дальнейшем построении ядер последующих изотопов.

С увеличением атомного номера величина всплесков постепенно снижается, энергия присоединения отдельного нуклона к ядру становится более однородной. Это объясняется тем, что способ присоединения нуклонов в большом ядре становится более однообразным, снижается возможность индивидуального расположения нуклонов относительно блоков октуполей, являющегося причиной разброса энергии связи нуклонов.

Это подтверждает сравнение энергии последовательного присоединения нейтронов к легким ядрам изотопов бериллия, содержащим два блока октуполя, 10,7; 18,9; 1,7; 6,8; 0,5 МэВ, и тяжелым ядрам изотопов платины, насчитывающих до 39 блоков октуполей 6,3; 8,5; 6,2; 8,0; 6,8; 7,9; 5,2 МэВ. Для бериллия с атомным номером 4, содержащего два блока октуполей максимальная разность энергии индивидуального присоединения нейтрона составляет порядка 18,9 − 0,5 = 18,4 МэВ. В то время как для платины с атомным номером 78, содержащего 39 блоков октуполей всего 8,5 − 5,2 = 3,3 МэВ.

Число нуклонов, в изотопах платины, соответствующе приведенным приростам энергии, равно 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199. Заметно, что энергия присоединения четного нейтрона изотопов платины выше, чем нечетного, что является признаком дипольной природы связи нуклонов.

В атомных ядрах действуют два вида конкурирующих сил. Силы притяжения магнитных диполей нуклонов. И силы Кулоновского отталкивания между заряженными протонами.

Стабильность атомного ядра обеспечивается равно действием этих сил, путем баланса количества заряженных протонов в ядре и количества нейтронов, которым присуще дипольное притяжение и отсутствует Кулоновское отталкивание, отчего последние служат компенсатором, ослабляющим силы Кулоновского расталкивания протонов.

Поддержание баланса происходит за счет радиоактивности ядер, заключающейся в самопроизвольном испускании и поглощении заряженных частиц.

Ядра не стабильных изотопов атома предшествующих стабильным изотопам испускают частицы с понижением положительного потенциала ядра, и увеличением числа нейтронов, что обеспечивает баланс сил дипольного притяжения нуклонов и сил Кулоновского расталкивания протонов.

Ядра следующих за стабильными изотопами испускают частицы с повышением положительного потенциала и уменьшением числа нейтронов, что также обеспечивает баланс сил и сдерживает оставшиеся нейтроны ядра от распада.

Нейтроны в ядре удерживаются от распада Кулоновским потенциалом, связанных с ними протонов. Подтверждением тому является нестабильность свободных, не связанных с протонами нейтронов к электронному распаду.

Среднее время жизни свободного нейтрона составляет порядка 13 минут. Нейтрон, связанный с протоном в дейтерии стабильно существует бесконечно долго.

Но уже в тритоне, Кулоновский потенциал одного протона не достаточен для стабильного удержания от распада двух его нейтронов. За время порядка 12 лет один из его нейтронов распадается с испусканием электрона. Предположение, что удерживают нейтроны от распада ядерные силы, не верно, поскольку энергия связи на нуклон нестабильного тритона 2,83 МэВ выше энергии связи стабильного дейтрона 1,1 МэВ и, казалось бы, его нейтроны прочнее связаны, чем у дейтрона [7].

Убедительным доказательством Кулоновского влияния протонов, а не ядерных сил на стабильность, связанных с ними нейтронов, является электронный распад изотопов гелия ${}^{6}_{2}He$ за время 0,82 с. и гелия ${}^{8}_{2}He$ за время 0,12 с., содержащих соответственно 4 и 6 нейтронов. При том, что энергия связи их нуклонов 29,3 и 32,2 МэВ выше энергии связи стабильных изотопов ${}^{3}_{2}He$ и ${}^{4}_{2}He$ с энергией связи 7,7 и 28,3 МэВ соответственно.

Это же подтверждает характер электронных распадов, практически всех изотопов таблицы Менделеева. Именно по этой причине не существует стабильных ядер с числом протонов более 84.

Баланс количества заряженных протонов в ядре и количества нейтронов, обеспечивающий стабильность атомного ядра, для большинства атомов поддерживается испусканием электронов и позитронов, в результате реакции распада нейтронов и протонов внутри ядра.

Предпочтительность реакций с испусканием лёгких частиц обусловлена тем, что энергетические изменения ядер в реакции с лёгкими частицами составляют не более 0,8 МэВ. Примером можно назвать распад нейтрона на протон и электрон с освобождением ~0,8 МэВ энергии. Можно полагать, соединение протона с электроном и образование нейтрона в результате *K*-захвата электрона ядром требует таких же затрат энергии.

В то время, как удаление нуклона из ядра потребует затрат энергии как минимум равной энергии связи нуклонов в ядре, порядка 2÷7 МэВ.

Именно по этой причине практически не наблюдается испускание нейтронов и протонов в ядерных процессах.

Из того, что удельная энергия связи нуклона в октуполе α-частицы 7,07 МэВ, всего на 1,73 МэВ ниже средней энергии связи нуклонов в ядрах атомов ~8,8 МэВ, можно предположить, что блоки, α – частицы связаны между собой слабее, чем составляющие их нуклоны. По этой причине, начиная с изотопа ${}^{108}_{52}Te$, наблюдается испускание нестабильными изотопами α-частиц, и для тяжелых ядер, начиная с ${}^{209}_{93}Bi$, испускание α-частиц является подавляющим типом реакций.

Ядрам, следующим за ураном свойственна реакция деления ядра на два более лёгких ядра, удельная энергия связи которых выше чем исходного ядра.

Возможный состав ядер некоторых стабильных изотопов, начиная с фтора и заканчивая кальцием, приведен ниже:

${}^{19}_{9}F\ (4\alpha, p, 2n)$; ${}^{20}_{10}Ne\ (5\alpha)$, ${}^{21}_{10}Ne\ (5\alpha, n)$, ${}^{22}_{10}Ne\ (5\alpha, 2n)$;

${}^{23}_{11}Na\ (5\alpha, p, 2n)$; ${}^{24}_{12}Mg(6\alpha)$, ${}^{25}_{12}Mg\ (6\alpha, n)$, ${}^{26}_{12}Mg(6\alpha, 2n)$;

${}^{27}_{13}Al(6\alpha, p, 2n)$; ${}^{28}_{14}Si(7\alpha)$, ${}^{29}_{14}Si(7\alpha, n)$, ${}^{30}_{14}Si\ (7\alpha, 2n)$;

${}^{31}_{15}P\ (7\alpha, p, n)$; ${}^{32}_{16}S\ (8\alpha)$, ${}^{33}_{16}S(8\alpha, n)$, ${}^{34}_{16}S(8\alpha, 2n)$, ${}^{36}_{16}S\ (8\alpha, 4n)$;

${}^{35}_{17}Cl(8\alpha, p, 4n)$, ${}^{37}_{17}Cl(8\alpha, p, 6n)$; ${}^{36}_{18}Ar(9\alpha)$, ${}^{38}_{18}Ar\ (9\alpha, 2n)$, ${}^{40}_{18}Ar(9\alpha, 4n)$;

${}^{39}_{19}K(9\alpha, p, 2n)$, ${}^{41}_{19}K(9\alpha, p, 3n)$; ${}^{40}_{20}Ca\ (10\alpha)$, ${}^{42}_{20}Ca\ (10\alpha, 2n)$, ${}^{43}_{20}Ca\ (10\alpha, 3n)$,

${}^{44}_{20}Ca\ (10\alpha, 4n)$, ${}^{46}_{20}Ca\ (10\alpha, 6n)$, ${}^{48}_{20}Ca\ (10\alpha, 8n)$.

Большинство атомов с нечетными номерами, т.е. нечетным количеством протонов имеют по одному стабильному изотопу, 15 з них – по два.

Атомы с четным числом протонов, как правило, стабильнее. Число стабильных изотопов с четным числом протонов не менее двух, а у некоторых, к примеру, олова достигают десяти.

Более высокая удельная энергия связи нуклонов ядра, соответствующая стабильным изотопам важный, но не основной фактор, определяющий их стабильность. Удельная энергия связи нуклонов стабильного дейтрона ~1.1 МэВ, в то время, как для нестабильного тритон она в два раза больше ~2.2 МэВ.

Блоки октуполи в грубом рассмотрении представляют, в некотором роде, овальные прямоугольники, четыре грани, которых параллельны диполям октуполя, а две другие перпендикулярны им.

Блоки октуполи могут быть связаны между собой, гранями параллельными его диполям. А также гранями нормальными к диполям, последовательной связью противоположных полюсов нуклонов.

Зависимость энергии связи от величины поверхности ядра предопределяет шарообразное формирование блоков в ядрах.

Число избыточных, не связанных в блоках октуполей, нейтронов, компенсирующих Кулоновское расталкивание протонов, возрастающее с ростом заряда ядра, для стабильных изотопов изменяется от 1-го изотопа дейтерия $^{2}_{1}H$, до 43 изотопа висмута $^{209}_{83}Bi$. На два протона, или на один блок – октуполь в стабильном ядре приходится в среднем один избыточный нейтрон.

Предположительно, они размещаются у поверхности ядра. К такому предположению склоняет факт участия их в испускании и поглощении лёгких заряженных частиц в процессе ядерных превращений с минимальной перестройкой ядра. Для нуклонов, расположенных в глубине ядра поглощение и испускание частиц за пределы ядра существенно сложнее.

Идея дипольного взаимодействия нуклонов в ядре атома сводит сильные взаимодействия к определённой форме электромагнитных взаимодействий магнитных полей, соответствующих магнитным, дипольным моментам нуклонов и, возможно, полей, соответствующих спинам частиц.

Нуклоны ядра статично связаны магнитными дипольными связями.

Комок слипшихся, под действием магнитных сил, железных опилок, упоминаемый в описании взаимодействия диполей является, хотя и грубым, но верным прототипом атомного ядра.

Распад нейтрона на протон и электрон, слияние электрона с протоном в ядрах некоторых атомов в результате K-захвата электрона с образованием нейтрона, называемые слабыми взаимодействиями, являются также одной из форм электромагнитных взаимодействий поля зарядов и магнитных полей, соответствующих магнитным моментам протона и электрона.

Электромагнитную природу сильных и слабых взаимодействий подтверждает одинаковый с электромагнитными взаимодействиями вид выхода энергии: кинетической энергии разлетающихся частиц, расталкиваемых электрическими и магнитными силами, и фотонов оптического, рентгеновского и гамма диапазонов электромагнитного излучения.

Это же подтверждает аннигиляция электронов, протонов и нейтронов с их античастицами, результатом которой является электромагнитное излучение в виде фотонов оптического, рентгеновского и гамма диапазонов, и, следует подчеркнуть, ничего более, кроме электромагнитного излучения. Подтверждается это и фото рождением частиц.

Необычайно высокое значение энергии сильных и слабых взаимодействий сравнительно электромагнитных взаимодействий электронов, определяются большими значениями собственной энергии нуклонов, принимающих участие в этих взаимодействиях. Тем не менее, энергия Кулоновского взаимодействия между соседствующими протонами в ядре, на расстояниях порядка 10^{-13} см может превосходить по величине их дипольную, нуклонную энергию связи, понижая общую энергию связи ядра.

Так энергия связи трёх протонов и двух нейтронов лития $^{5}_{3}Li$ *(3p, 2n)*, $\Delta W = 26{,}3$ МэВ, по причине Кулоновского взаимодействия двух, не разделённых от соседства протонов, на 1 МэВ меньше энергии связи двух протонов и трёх нейтронов гелия $^{5}_{2}He$ *(2p, 3n)*, $\Delta W = 27{,}3$ МэВ, имеющих одинаковое число нуклонов.

А энергия связи четырёх протонов и двух нейтронов бериллия $^{6}_{4}Be$ *(4p, 2n)*, $\Delta W = 26{,}9$ МэВ, по той же причине, на 5,1 МэВ меньше энергии связи трёх протонов и трёх нейтронов лития $^{6}_{3}Li$ *(3p, 3n)*, $\Delta W = 32$ МэВ, с одинаковым числом нуклонов.

Энергия связи ΔW нуклонов ядра отвечающая формуле Вейцзеккера,

$$\Delta W\,(A,Z)=\alpha A-\beta A^{2/3}-\gamma Z^{2}A^{-1/3}+\delta\,(A,Z)-\zeta\,(0{,}5A-Z)^{2}A^{-1},$$

вполне соответствует дипольной природе взаимодействия нуклонов. Объяснение четырём первым членам её имеется в любом руководстве по ядерной физике.

Пятый член может иметь иную трактовку. Связанных состояний протон – протон, p,p и нейтрон – нейтрон, n,n вне атомного ядра не наблюдается, но внутри ядер они вполне вероятны. Энергия их связи ΔW следует неравенствам $\Delta W p,p<\Delta W n,n<\Delta W p,n$.

Энергия связи между протонами ниже, чем между нейтронами по причине Кулоновского взаимодействия между их зарядами, первое неравенство.

Энергия связи между нейтральным нейтроном и протоном, обладающим электрическим зарядом, выше энергии связи между нейтронами. Нейтральность нейтрона является результатом взаимной компенсации электрических полей составляющих его протона и электрона, также как это происходит в атоме водорода. Существенное их отличие в том, что связь их в нейтроне более тесная. Нейтрон можно рассматривать, как атом водорода, подвергнутый сжатию до состояния, при котором его энергия повышается на 0,870 МэВ. Атом водорода в электрическом поле может быть несколько поляризован, в результате чего его энергия изменится на величину энергии взаимодействия с полем. По этому принципу и происходит повышение энергии связи в ядре между протоном и нейтроном, сравнительно энергии связи между нейтроном и нейтроном.

В заключение следует сказать, что дипольное представление связи нуклонов в ядре атома открывает новые возможности в познании устройства атомного ядра.

Список итературы:
1. Попенко В. Й. «Дипольные взаимодействия и взаимодействия между нуклонами» Тезисы для научной конференции «Перспективы развития современной науки», Киев 2015.
2. Степанец Ю. А., Попенко В. Й. Взаимодействие электрических диполей. Тезисы для научной конференции «Перспективы развития современной науки» 2015.
3. Степанец Ю. А., Попенко В. Й. Взаимодействие магнитных диполей. Тезисы для научной конференции «Перспективы развития современной науки» 2015.
4. Широков Ю. М. и Юдин Н. П. Ядерная физика. М. «Наука» 1972.
5. Кравцов В. А. Массы атомов и энергия связи ядер, Атомиздат, 1965.
6. Неудачин В. Г., Смирнов Ю. Ф., Нуклонные ассоциации в лёгких ядрах, «Наука», 1969.
7. Ли Ц., Ву Ц. Слабые взаимодействия, «Мир», 1968.

Попенко В.Й.
Науково-виробнича корпорація
«Київський інститут автоматики»

ДИПОЛЬНІ ВЗАЕМОДІЇ НУКЛОНІВ

Анотація
У пропонованій статті розвинена ідея дипольної, електромагнітної природи взаємодії нуклонів, висунена в доповіді «Дипольні взаємодії і взаємодії між нуклонами» на науковій конференції «Перспективи розвитку сучасної науки», Київ 2015, а також зроблений аналіз енергії зв'язку нуклонів ядра з позиції її дипольної природи.
Ключові слова: диполь, магнітний момент, спін, нуклони, ядерні сили, енергія зв'язку.

Popenko V.I.
Scientifically Productive Corporation
«Kyiv Institute of Automation»

DIPOLE CO-OPERATION OF NUCLEONS

Summary
The idea of dipole, electromagnetic nature of co-operation of nucleons, pulled out before in a lecture «Dipole co-operations and co-operations between nucleons» at scientific conference of «Prospect of development of modern science», Kyiv 2015, is developed in the offered article, and also the analysis of energy of connection of nucleons of kernel is done from position of her dipole nature.
Keywords: dipole, magnetic moment, spin, nucleons, nuclear forces, energy of connection.

УДК 517.5

НАБЛИЖЕННЯ ОПЕРАТОРАМИ ВАЛЛЕ ПУССЕНА В ПРОСТОРАХ $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$

Сілін Є.С.
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Стаття присвячена дослідженню питань апроксимації операторами Валле Пуссена локально сумовних на дійсній осі функцій, що задаються $\bar{\psi}$-похідними. Оператори Валле Пуссена належать до множини ε_σ цілих функцій експоненціального типу $\le \sigma$. Знайдено оцінки зверху відхилень операторів Валле Пуссена на класах локально інтегровних функцій $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$. Розглянуто випадки, коли класи $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ визначаються повільно спадними і швидко спадними до нуля функціями ψ_1 і ψ_2.
Ключові слова: теорія апроксимації, локально інтегровні функції, ряди Фур'є, оператори Валле Пуссена, $\bar{\psi}$-похідна.

Постановка проблеми. Традиційним апаратом наближення періодичних функцій є тригонометричні поліноми заданого степеня n, зокрема, поліноми, які породжуються лінійними методами підсумовування рядів Фур'є.

Для наближення функцій, які визначені на всій дійсній осі і не є обов'язково періодичними, природним апаратом апроксимації є цілі функції експоненціального типу < σ. Початки сучасної теорії наближення цілими функціями було покладено роботами С.Н. Бернштейна. Саме йому належить ідея побудови теорії наближення функцій, визначених на дійсній осі, в яку б входила і теорія наближення періодичних функцій. Ця ідея стала дуже важливою для обох теорій упродовж останніх десятиріч вони успішно розвиваються паралельно, взаємно збагачуючи і доповнюючи одна одну.

У 1983 році О.І. Степанець запровадив нову класифікацію періодичних функцій за допомогою мультиплікаторів та зсувів аргументів. Розвиваючи цей напрямок досліджень, О.І. Степанець у 1988 році запровадив класи $\hat{L}^{\psi}_{\beta}\mathfrak{N}$ функцій, локально сумовних на дійсній осі, які не є обов'язково періодичними і містять класи $L^{\psi}_{\beta}\mathfrak{N}$ періодичних функцій як частинний випадок. У 1998 році О.І. Степанець розглянув класи $\hat{L}^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$ функцій, локально сумовних на дійсній осі, які є узагальненням запроваджених у 1996 році множин $\bar{\psi}$-інтегралів 2π-періодичних функцій $L^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$.

На класах $\hat{L}^{\psi}_{\beta}\mathfrak{N}$ на цей час були розв'язані задачі теорії наближення майже в тому ж обсязі, що і на класах 2π-періодичних функцій $L^{\psi}_{\beta}\mathfrak{N}$. Природним чином постало питання отримання на нових класах $\hat{L}^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$ неперіодичних аналогів результатів, які відомі для класів $L^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$.

Основні поняття та означення. Спочатку наведемо означення класів Степанця (див. [1]).

Нехай $\hat{L}_{\hat{p}}$ – множина функцій f, які визначені на дійсній осі (і не обов'язково періодичні) й такі, що мають скінченну норму

$$\|f\|_{\hat{p}} = \sup_{a\in\mathbb{R}} \int_a^{a+2\pi} |f(t)|\,dt,\ \ p\in[1,\infty),$$

$$\|f\|_{\hat{\infty}} \overset{df}{=} \operatorname{ess\,sup}_{t\in\mathbb{R}} |f(t)|.$$

Далі будемо писати $\hat{L}$ замість $\hat{L}_{\hat{1}}$.

Позначимо через $\mathfrak{A}$ множину неперервних при $v \ge 0$ функцій $\psi(v)$, які задовольняють умови:

1) $\psi(v)\ge 0$, $\psi(0)=0$, $\psi(v)$ зростає на $[0,1)$;

2) $\psi(v)$ опукла донизу на $[1,\infty)$ і $\lim_{v\to\infty}\psi(v)=0$;

3) похідна $\psi'(v)=\psi'(v+0)$ має обмежену варіацію на $[0,\infty)$.

Підмножину функцій $\psi(v)$, для яких

$$\int_1^\infty \frac{\psi(v)}{v}\,dv < \infty,$$

позначають $\mathfrak{A}'$. Множину функцій $\psi(v)$, які задовольняють лише умову 2) позначають $\mathfrak{M}$.

Для пари $\psi_1,\psi_2 \in \mathfrak{A}$ визначимо функцію $\bar{\psi}$:

$$\bar{\psi} \overset{df}{=} \psi_{1+} + i\psi_{2-},$$

де ψ_{1+} та ψ_{2-} – парне і непарне продовження ψ_1, ψ_2 функцій відповідно.

Тоді через $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$ будемо позначати множину функцій $f\in\hat{L}_{\hat{p}}$, які майже для всіх x можна подати у вигляді наступної рівності:

$$f(x) = A + \int_{\mathbb{R}} \varphi(x+t)\hat{\bar{\psi}}(t)\,dt \overset{df}{=} A + \varphi * \hat{\bar{\psi}}(x), \qquad (2)$$

де $A = const$, інтеграл розуміємо як границю по симетричних проміжках, що розширюються, $\varphi\in\hat{L}_{\hat{p}}$,

$$\hat{\bar{\psi}}(t) = \frac{1}{2\pi}\int_{\mathbb{R}} \bar{\psi}(x)e^{-ixt}\,dx. \qquad (3)$$

Якщо $\psi_1\in\mathfrak{A}$, $\psi_2\in\mathfrak{A}'$, то перетворення $\hat{\bar{\psi}}(t)$ сумовне на дійсній осі (див., наприклад, [2]).

Наслідуючи О.І. Степанця, функцію $\varphi(\cdot)$ в зображенні (2) називають $\bar{\psi}$-похідною функції $f(\cdot)$ і позначають $f^{\bar{\psi}}(\cdot)$.

Для наближення функцій з класів $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$ будемо використовувати оператори Валле Пуссена

$$V_{\sigma,c}(f;x) = A + f^{\bar{\psi}} * \hat{\lambda}_{\sigma,c}\bar{\psi}(x),$$

де $f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$, а $\hat{\lambda}_{\sigma,c}\bar{\psi}(x)$ перетворення вигляду (3) функції $\lambda_{\sigma,c}(t)\bar{\psi}(t)$, в якій

$$\lambda_{\sigma,c}(t) = \begin{cases} 1, & 0\le|t|\le c, \\ \dfrac{\sigma-|t|}{\sigma-c}, & c\le|t|\le\sigma, \\ 0, & \sigma\le|t|,\quad \sigma>c\ge 1. \end{cases}$$

Такі оператори розглядалися О.І. Степанцем у роботах [1–5], де показано, що за певних умов $V_{\sigma,c}(f;x)$ належать до множини ε_σ цілих функцій експоненціального типу ≤ σ, а у періодичному випадку, при натуральних σ і c оператори $V_{\sigma,c}(f;x)$ співпадають з сумами Валле Пуссена.

Далі, наслідуючи [5], з множини $\mathfrak{A}$ оберемо підмножини $\mathfrak{A}_0$ та $\bar{F}$. Кожній функції $\psi\in\mathfrak{M}$ $\forall t\ge 1$ співставимо пару функцій $\eta(\psi,t)=\psi^{-1}(\psi(t)/2))$ та $\mu(\psi,t)=\frac{t}{\eta(t)-t}$, $\ t\ge 1.$

Тоді:

$$\mathfrak{M}_0 = \{\psi\in\mathfrak{M} : 0<\mu(\psi,t)\le K_1\},\ \mathfrak{A}_0 = \mathfrak{M}_0\cap\mathfrak{A},\ \mathfrak{A}'_0 = \mathfrak{A}_0\cap\mathfrak{A}',$$

$$\bar{F} = \{\psi\in\mathfrak{A} : \eta'(t)\le K_2\},$$

де K_1, K_2 – деякі сталі, які, можливо, залежать від функції $\psi(t)$.

Апроксимативні властивості операторів Валле Пуссена в нашій роботі характеризуються відхиленнями

$$\rho_{\sigma,c}(f;x) = f(x) - V_{\sigma,c}(f;x),\ \ f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{p},\ \ p\in[1,\infty).$$

Введемо наступні позначення множин:

$$W_\sigma^2 = \left\{\varphi\in\varepsilon_\sigma : \int_{-\infty}^{\infty}\frac{|\varphi^2(t)|}{(1+|t|)^2}\,dt<\infty\right\};$$

© Сілін Є.С., 2015

$$E_\sigma(f)=\inf_{\varphi\in W^2_\sigma}\operatorname*{ess\,sup}_{x\in\mathrm{R}}|f(x)-\varphi(x)|.$$

Надалі $c=\sigma-h$ і $\Theta=\lim\limits_{\sigma\to\infty}\dfrac{h}{\sigma}$.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах [2–5] розглянуто задачу наближення локально інтегровних функцій і не обов'язково періодичних функцій операторами Фур'є на класах функцій, що визначаються *(ψ,β)*-похідними. Подальший розвиток цих досліджень – робота [1], де класи функцій, що наближуються, визначаються узагальненою $\bar{\psi}$-похідною. Узагальненню цих робот на інші агрегати апроксимації, зокрема оператори Валле Пуссена, присвячено статті [6–11] у яких в якості об'єкта дослідження виступали класи неперервних та не обов'язково періодичних функцій в рівномірній метриці. А самі класи визначалися *(ψ,β)*- та $\bar{\psi}$-похідними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даній статті розглядається питання наближення локально інтегровних функцій операторами Валле Пуссена в інтегральній метриці на класах функцій, що визначаються узагальненою $\bar{\psi}$-похідною.

Постановка завдання. Метою роботи є знаходження оцінок зверху для відхилень операторів Валле Пуссена на класах локально інтегровних функцій $\hat{L}_{\hat{p}}$. **Об'єктом** дослідження є класи $\hat{L}_{\hat{p}}$. Предметом дослідження є апроксимативні характеристики операторів Валле Пуссена на згаданих класах.

Задачі дослідження:

1. На класах $\hat{L}_{\hat{p}}$ у випадку, коли вони містять функції малої гладкості, отримати оцінки зверху для величин $\rho_{\sigma,c}(f;x)$.

2. На класах $\hat{L}_{\hat{p}}$ у випадку, коли вони складаються з функцій скінченної гладкості, нескінченно диференційовних, аналітичних і, в тому числі, цілих функцій отримати оцінки зверху для величин $\rho_{\sigma,c}(f;x)$.

Виклад основного матеріалу дослідження. В прийнятих позначеннях мають місце наступні твердження.

Теорема 1. *Нехай $\psi_1\in\mathrm{A}_0$, $\psi_2\in\mathrm{A}'_0$, числа σ і $h=h(\sigma)$, $\sigma>h\ge1$ обрані так, що $\Theta\in[0,1)$, стала $a\in(0,\pi\sigma/h)$. Тоді $\forall f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$, $p\in[1,\infty)$ мають місце нерівності*

$$\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)_{\hat{p}}\le E_q(f^{\bar{\psi}})_{\hat{p}}\Big(\frac{4|\bar{\psi}(\sigma)|}{\pi^2}\ln\frac{\sigma}{h}+\frac{2}{\pi}\int_\sigma^\infty\frac{|\psi_2(t)|}{t}dt\Big)+ +O(|\bar{\psi}(\sigma-h)|). \tag{4}$$

Теорема 2. *Нехай $\psi_1\in\mathrm{A}_0$, $\psi_2\in\mathrm{A}'_0$, числа σ і $h=h(\sigma)$, $\sigma>h\ge1$ обрані так, що $\Theta\in[0,1)$, стала $a\in(0,\pi\sigma/h)$. Тоді*

$$E(\hat{L}^{\bar{\psi}}_{1,1})_{\hat{1}}\le\frac{4|\bar{\psi}(\sigma)|}{\pi^2}\ln\frac{\sigma}{h}+\frac{2}{\pi}\int_\sigma^\infty\frac{|\psi_2(t)|}{t}dt+O(|\bar{\psi}(\sigma-h)|).$$

Теорема 3. *Нехай $\psi_i\in\bar{F}$, $i=1,2$, числа $h=h(\sigma)$ обираються так, що $\sigma-h\in[\eta^{-1}(\psi_i;\sigma);\sigma]$, $i=1,2$. Якщо існують сталі K,K', такі, що виконана умова*

$$0<K\le\frac{\eta(\psi_1,\sigma)-\sigma}{\eta(\psi_2,\sigma)-\sigma}\le K'<\infty,\sigma>1, \tag{5}$$

то $\forall f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$, $p\in[1,\infty)$ мають місце нерівності

$$\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)\le E_q(f^{\bar{\psi}})_{\hat{p}}\,\frac{4|\bar{\psi}(\sigma)|}{\pi^2}\left|\ln\frac{\eta(\sigma)-\sigma}{h}\right|+O(|\bar{\psi}(\sigma)|), \tag{6}$$

де $\eta(\sigma)$ може бути або $\eta(\psi_1,\sigma)$ або $\eta(\psi_2,\sigma)$.

Теорема 4. *Нехай $\psi_i\in\bar{F}$, $i=1,2$, числа $h=h(\sigma)$ обираються так, що $\sigma-h\in[\eta^{-1}(\psi_i;\sigma);\sigma]$, $i=1,2$. Якщо існують сталі K,K', такі, що виконана умова (5), то*

$$E(\hat{L}^{\bar{\psi}}_{1,1})_{\hat{1}}\le\frac{4|\bar{\psi}(\sigma)|}{\pi^2}\left|\ln\frac{\eta(\sigma)-\sigma}{h}\right|+O(|\bar{\psi}(\sigma)|).$$

Доведення теорем почнемо зі встановлення деяких допоміжних тверджень. Величину $\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)$ розглянемо у двох окремих випадках, в залежності від швидкості прямування до нуля пари функцій ψ_1, ψ_2.

Лемма 2. *Нехай $\psi_i\in\bar{F}$, $i=1,2$ та виконана умова (5), числа $h=h(\sigma)$ обираються так, що $\sigma-h\in[\eta^{-1}(\psi_i;\sigma);\sigma]$, $i=1,2$. Функції $a_i=a_i(\sigma)=(\eta(\psi_i,\sigma)-\sigma)^{-1}$, $i=1,2$.*

Тоді $\forall f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$, $p\in[1,\infty)$ майже в кожній точці $x\in\mathrm{R}$ і дійсних чисел $\sigma>h\ge1$,

$$\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)=\frac{-|\bar{\psi}(\sigma)|}{\pi}\int\limits_{\frac{a}{\sigma}\le|t|\le\frac{\pi}{h}}\delta(x+t)\frac{\sin(\sigma t-\theta)}{t}dt+ +\frac{1}{\pi}\int\limits_{|t|\le a/\sigma}\delta(x+t)\int_0^\infty\psi_2(s)\sin st\,ds\,dt+A_{\sigma,h}(f;x), \tag{7}$$

де $\delta(v)=f^{\bar{\psi}}(v)-\varphi(v)$, $\varphi(v)$ – функція з множини $W^2_{\sigma-h}$, для якої $E_{\sigma-h}(f)=\|f^{\bar{\psi}}(x)-\varphi(x)\|_C$, $\theta=\operatorname{arctg}\dfrac{\psi_2(\sigma)}{\psi_1(\sigma)}$, $|A_{\sigma,h}(f;x)|\le K|\bar{\psi}(\sigma)|E_{\sigma-h}(f^{\bar{\psi}})$.

Лемма 2. *Нехай $\psi_i\in\bar{F}$, $i=1,2$ та виконана умова (5), числа $h=h(\sigma)$ обираються так, що $\sigma-h\in[\eta^{-1}(\psi_i;\sigma);\sigma]$, $i=1,2$. Функції $a_i=a_i(\sigma)=(\eta(\psi_i,\sigma)-\sigma)^{-1}$, $i=1,2$.*

Тоді $\forall f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$, $p\in[1,\infty)$ майже в кожній точці $x\in\mathrm{R}$ і дійсних чисел $\sigma>h\ge1$,

$$\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)=\nu_a\frac{|\bar{\psi}(\sigma)|}{\pi}\int\limits_{m_a\le|t|\le M_a}\delta(x+t)\frac{\sin(\sigma t-\theta)}{t}dt+ +d^{\psi_1}_{\sigma,h}(a_1;f;x)+d^{\psi_2}_{\sigma,h}(a_2;f;x), \tag{8}$$

де $\nu_a=sign(a(\sigma)-\dfrac{\pi}{h})$, $m_a=\min\{a(\sigma);\dfrac{\pi}{h}\}$, $M_a=\max\{a(\sigma),\dfrac{\pi}{h}\}$, в ролі функції $a(\sigma)$ може виступати будь-яка з функцій $a_i(\sigma), i=1,2$, $\delta(v)=f^{\bar{\psi}}(v)-\varphi(v)$, $\varphi(v)$ – функція з $W^2_{\sigma-h}$, для якої $E_{\sigma-h}(f)=\|f^{\bar{\psi}}(x)-\varphi(x)\|_C$, $\theta=\operatorname{arctg}\dfrac{\psi_2(\sigma)}{\psi_1(\sigma)}$, і

$$|d^{\psi_i}_{\sigma,h}(a_i;f;x)|\le KE_{\sigma-h}(f^{\bar{\psi}})|\bar{\psi}_i(\sigma)|,\qquad i=1,2.$$

Далі, застосовуючи до оцінок (7) і (8) узагальнену нерівність Мінковського, одержуємо нерівності (4) і (6).

Якщо $\hat{L}^{\bar{\psi}}_{1,1}\overset{df}{=}\{f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}:\|f^{\bar{\psi}}(\cdot)\|_{\hat{1}}\le1\}$, то $\forall f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}_{1,1}$ виконується нерівність $E_q(f^{\bar{\psi}})_{\hat{1}}\le1$. Тому, покладая $E(\hat{L}^{\bar{\psi}}_{1,1})_{\hat{1}}=\sup_{f\in\hat{L}^{\bar{\psi}}_{1,1}}\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)_{\hat{1}}$ з теорем 1 і 3 в якості наслідка одержуємо теореми 2 і 4.

Зауваження. У випадку $h=1$, $\psi_1(\sigma)=\psi(\sigma)\cos\dfrac{\beta\pi}{2}$, $\psi_2(\sigma)=\psi(\sigma)\sin\dfrac{\beta\pi}{2}$, $\beta\in\mathrm{R}$ та

$$\lambda^*_{\sigma,1}(t)=\begin{cases}1, & 0\le t\le\sigma-1,\\ 1-\dfrac{(t-\sigma+1)\psi(\sigma)}{\psi(t)}, & \sigma-1\le t\le\sigma,\quad \operatorname*{ess\,sup}\limits_{t\in\mathrm{R}}|f^{\bar{\psi}}(t)|\le1,\\ 0, & t\ge\sigma;\end{cases}$$

(тобто, для класів $C^{\bar{\psi}}_{\beta,\infty}$) теореми 1–4 доведені О.І. Степанцем.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Доведені теореми показують, що оператори Валле Пуссена у випадку наближення функцій з класів $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$ забезпечують даній локально інтегровній (і не обов'язково періодичний) функції наближення, що мало відрізняється від найкращого наближення цілими функціями експоненціального типу з множини $W^2_{\sigma-h}$. Подальший розвиток цього напрямку досліджень полягає у відшуканні верхніх граней відхилень величин $\rho_{\sigma,\sigma-h}(f;x)$ та пошук розв'язків відомої задачі Колмогорова-Нікольського на класах $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$.

Список літератури:
1. Stepanets A. I., Wang Kunyang, Zhang Xirong Approximation of locally integrable function on the real line // Укр. мат. журн. – 1999. – № 11. – С. 1549–1561.
2. Степанец А. И. Классы функций, заданных на действительной оси, и их приближение целыми функциями. I // Укр. мат. журн. – 1990. – № 1. – С. 102–112.
3. Степанец А. И. Классы функций, заданных на действительной оси, и их приближение целыми функциями. II // Укр. мат. журн. – 1990. – № 2. – С. 210–222.
4. Степанец А. И. Приближение операторами Фурье функций, заданных на действительной оси // Укр. мат. журн. – 1988. – № 2. – С. 198–209.
5. Степанец А. И. Приближение в пространствах локально интегрируемых функций // Укр. мат. журн. – 1994. – № 5. – С. 597–625.
6. Рукасов В. И. Приближение операторами Валле-Пуссена функций, заданных на действительной оси // Укр. мат. журн. – 1992. – 44, № 5. – С. 682–691.
7. Рукасов В. И. Приближение непрерывных функций операторами Валле Пуссена // Укр. мат. журн. – 2003. – 55, № 3. – С. 414–424.
8. Рукасов В. І. Про наближення операторами Валле-Пуссена функцій, заданих на дійсній осі // Доп. НАН України. – 2003. – № 6. – С. 26–28.
9. Рукасов В. И., Силин Е. С. Приближение непрерывных функций операторами Валле-Пуссена // Укр. мат. журн. – 2005. – 57, № 2. – С. 230–239.
10. Рукасов В. И., Силин Е. С. Приближение непрерывных функций небольшой гладкости операторами Валле-Пуссена // Укр. мат. журн. – 2005. – 57, № 3. – С. 394–400.
11. Рукасов В. И., Силин Е. С. Приближение непрерывных функций операторами Валле-Пуссена. Екстремальні задачі теорії функцій та суміжні питання / Відп. ред. О. І. Степанець. – Київ: Ін-т математики НАН України, 2003. – С. 192-208. – (Праці Ін-ту математики НАН України; Т. 46).

Силин Е.С.
Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ПРИБЛИЖЕНИЕ ОПЕРАТОРАМИ ВАЛЛЕ ПУССЕНА В ПРОСТРАНСТВАХ $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопросов аппроксимации операторами Валле Пуссена локально суммируемых на действительной оси функций, которые задаются $\bar{\psi}$-производными. Оператори Валле Пуссена принадлежат множеству ε_σ целых функций экспоненциального типа $\leq \sigma$. Найдены оценки сверху отклонений операторов Валле Пуссена на классах локально интегрируемых функций $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$. Рассмотрены случаи, когда классы $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ определяются медленно убывающими и быстро убывающими к нулю функциями ψ_1 и ψ_2.
Ключевые слова: теория аппроксимации, локально интегрируемые функции, ряды Фурье, операторы Валле Пуссена, $\bar{\psi}$-производная.

Silin E.S.
State Higher Educational Institution
«Donbass state teacher's training university»

APPROXIMATION BY VALLE POUSSIN'S OPERATORS IN SPACES $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$

Summary
The article contains the researches on the problems of approximation by Valle Poussin's operators on the classes of functions, which locally summable on the real line and determined by $\bar{\psi}$-derivatives. Tнe Valle-Poussin's operators belong to the set of entire functions of exponential type $\leq \sigma$. We find upper bounds of deviations of the Valle Poussin's operators on the classes $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$. The cases have been considered in thesis when the classes $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ are defined by slowly going downward and quickly going downword to zero functions ψ_1 and ψ_2.
Keywords: approximation theory, locally integrable functions, Fourier series, Valle Poussin's operators, $\bar{\psi}$-derivatives.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

НАШІ АВТОРИ

1. **Августова Олена Олександрівна** – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Київського національного торговельно-економічного університету
2. **Андрущак Євгенія Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
3. **Анцибор Дар'я Вікторівна** – аспірантка кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
4. **Асауленко Євгенія Ігорівна** – студент Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
5. **Бабаєв Олександр Арташесович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
6. **Бандоріна Лілія Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної інформатики Національної металургійної академії України
7. **Баранов Олексій Віталійович** – аспірант кафедри економічної кібернетики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
8. **Белз Олександра Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем в менеджменті Львівського національного університету імені Івана Франка
9. **Белюга Тетяна Володимирівна** – аспірантка кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
10. **Бєляєва Світлана Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
11. **Білевич Надія Вікторівна** – аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
12. **Білявська Юлія Вікторівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
13. **Бова Надія Володимирівна** – аспірант кафедри банківської справи Київського національного університету імені Тараса Шевченка
14. **Бочарова Юлія Геннадіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки та туризму Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
15. **Бурий Андрій Романович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
16. **Вудвуд Вікторія Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
17. **Гахович Наталія Георгіївна** – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу промислової політики Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України
18. **Гетьман Оксана Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Дніпропетровської державної фінансової академії
19. **Гнатейко Нонна Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
20. **Горбата Юлія Володимирівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
21. **Горобчук Ірина Станіславівна** – аспірант кафедри стратегії підприємств Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
22. **Гринчук Юлія Сергіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Білоцерківського національного аграрного університету
23. **Гузенков Сергій Григорович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інноваційних освітніх технологій Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради
24. **Гуслистий Олександр Сергійович** – викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
25. **Дмитрук Лілія Іванівна** – викладач кафедри українознавства, кандидат філологічних наук Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
26. **Домбровська Олена Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
27. **Донцова Тетяна Анатоліївна** – кандидат хімічних наук, доцент кафедри технології неорганічних речовин та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
28. **Дубініна Антоніна Анатоліївна** – доктор технічних наук, професор, завідуюча кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
29. **Єлісєєва Марина Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри реконструкції та управління в будівництві Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
30. **Івацишин Ольга Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
31. **Ковель Олександра Олександрівна** – магістр з консолідованої інформації Львівського національного університету імені Івана Франка

32. **Козелко Ірина Романівна** – викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
33. **Куриленко Дана Володимирівна** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
34. **Ленерт Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технологій переробних і харчових виробництв Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка
35. **Лещенко Ганна Веніамінівна** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
36. **Лозовська Людмила Іванівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної інформатики Національної металургійної академії України
37. **Нагірняк Світлана Валеріївна** – аспірантка кафедри технології неорганічних речовин та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
38. **Пархоменко Ксенія Олександрівна** – студентка англо-німецького відділення Донбаського державного педагогічного університету
39. **Пиркова Ольга Володимирівна** – старший викладач кафедри геоінформаційних систем, оцінки землі та нерухомого майна Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
40. **Попенко Віктор Йосипович** – старший науковий співробітник Науково-виробничої корпорації «Київський інститут автоматики»
41. **Попова Тетяна Миколаївна** – доцент кафедри товарознавства та експертизи товарів Харківського державного університету харчування та торгівлі
42. **Резніков Владислав Валерійович** – аспірант кафедри історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
43. **Розломій Інна Олександрівна** – аспірантка кафедри інформаційних технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
44. **Сас Наталія Миколаївна** – аспірант Донбаської державної машинобудівної академії
45. **Сирцова Ольга Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри інноваційних освітніх технологій Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради
46. **Сілін Євгеній Сергійович** – кандидат фізико-математичних наук, старший викладач кафедри математики Донбаського державного педагогічного університету
47. **Удачина Катерина Олександрівна** – асистент кафедри економічної інформатики Національної металургійної академії України
48. **Усатенко Ігор Андрійович** – аспірант Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
49. **Чередніченко Олексій Володимирович** – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
50. **Чуйко Андрій Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології та організації ресторанного бізнесу Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
51. **Чуйко Марина Миколаївна** – кандидат технічних наук, викладач кафедри товарознавства та експертизи якості товарів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
52. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
53. **Шеремет Ганна Володимирівна** – студент Дніпропетровської державної фінансової академії
54. **Шпак Денис Олександрович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв
55. **Штефан Наталія Іллівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри теоретичної механіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 10 (25) жовтень, 2015 р.
Частина 1
Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 15.10.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 21,16. Тираж 100 прим.
Зам. 1015-35.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.